

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

**OSMANLI İLMİYE TEŞKİLÂTINDA KADI VE MÜDERRİSLERİN
İSTİHDAMI (1756-1776)**

Doktora Tezi

Ferit ARI

Danışman

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Nevşehir

Ağustos 2021

Bu çalışma, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi (A-BAP 20S24) kapsamında desteklenmiştir.

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Ferit ARI

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Kadı ve Müderrislerin İstihdamı (1756-1776)” adlı Doktora tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Ferit ARI

Danışman

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

Doç. Dr. Kürşat KOÇAK

KABUL VE ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Metin Ziya Köse danışmanlığında Ferit Arı tarafından hazırlanan “Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Kadı ve Müderrislerin İstihdamı (1756-1776)” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

24 /08/ 2021

(Tez savunma tarihi)

JÜRİ

Danışman : Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Üye : Prof. Dr. Bilgin AYDIN

Üye : Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT

Üye : Doç. Dr. Gülser YARDIM

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Rümeysa KARS

İMZA

.....

.....

.....

.....

.....

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 06/09/2021 tarih ve 2021.46.909 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

10/09/2021

Doç. Dr. Lokman TANRIKULU

Enstitü Müdürü

**OSMANLI İLMİYE TEŞKİLÂTINDA KADI VE MÜDERRİSLERİN İSTİHDAMI
(1756-1776)**

Ferit ARI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora, Ağustos-2021

Danışman: Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

ÖZET

Bu çalışmada, atamaları kadıaskerlerin sorumluluğunda bulunan kadı ve müderrislerin 1756-1776 dönemindeki istihdam süreci ele alınmıştır. Ulemânın mesleğe girişte tâbi olduğu mülâzemet sistemi incelenerek görev yaptığı Rumeli, Anadolu ve Mısır'da tayin aşamalarının kapsamlı bir şekilde ortaya konulması hedeflenmektedir.

Bu amaç doğrultusunda ulemânın mesleki kariyeri ile ilgili bilgilerin kayıtlı bulunduğu Rumeli ve Anadolu kadıasker ruznâmçe defterleri temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Ana kaynak olarak belirlenen Rumeli kadıasker ruznâmçelerinde mülâzım kayıtları, kazâ tevcihatı ve İstanbul medreselerine ait atama kayıtları bulunurken, Anadolu ruznâmçelerinde ise medrese atamalarına yer verilmeyip sadece Anadolu ve Mısır kazâ tevcihleri yer almaktadır. Bundan dolayı analizler, söz konusu verilerin çizdiği sınırlar çerçevesinde yapılmıştır.

Takip edilen metot ile ruznâmçelerden elde edilen bilgiler kendi içerisinde ve önceki dönemlerle mukayese edilerek bir tarih anlatısına dönüştürülmüştür. Çalışmada öncelikle mülâzım kayıtlarından elde edilen bulgular ile mülâzım olma yöntemleri, mülâzımların sayısı ve sosyal kökenleri gibi hususlar etraflıca açıklanmıştır. Daha sonra kadıların görev yaptıkları kazâ bölgeleri ele alınarak çıkarımlarda bulunulmuştur. Atanan kadıların ilgili istihdam aşamaları Rumeli, Anadolu ve Mısır özelinde değerlendirilerek benzerlik ve farklılıklarına dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra müderrislerin tayin süreci takip edilerek kariyer aşamaları, görev yaptıkları medreseler, görev süreleri ve sosyal kökenleri gibi noktalar aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadı, müderris, kazâ, medrese, mülâzemet, istihdam, kadıasker ruznâmçesi, Rumeli, Anadolu, Mısır

**EMPLOYMENT OF KADI AND MUDERRISSES IN THE OTTOMAN İLMİYE
ORGANIZATION (1756-1776)**

Ferit ARI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, History Department,

Ph.D., August-2021

Supervisor: Assoc. Dr. Metin Ziya KÖSE

ABSTRACT

In this study, the employment process of kadıs and mudarris, whose appointments are under the responsibility of kadiaskers, in the period 1756-1776 is discussed. It is aimed to comprehensively reveal the stages of appointment in Rumelia, Anatolia and Egypt, where they worked, by examining the mulazemet system that the ulema was subject to when entering the profession.

For this purpose, Rumeli and Anadolu kadiasker ruznâmçe notebooks, in which information about the professional career of the ulema are recorded, were chosen as the main data source. While the Rumelian kadiasker ruznâmçes, which are determined as the main source, contain mulâzım records, accident registration and assignment records for Istanbul madrasas, in Anatolian ruznâms, there are no madrasah assignments and only Anatolian and Egyptian accident assignments are included. Therefore, the analyzes were made within the limits drawn by the data in question.

With the method followed, the information obtained from the ruznâmçe was transformed into a historical narrative in itself and by comparing it with the previous periods. In the study, first of all, the findings obtained from the necessary records, the methods of being a must, the number of the musts and their social origins are explained in detail. Afterwards, inferences were made by considering the districts where the kadıs worked. The employment stages of the appointed kadıs were evaluated in Rumelia, Anatolia and Egypt, and attention was drawn to their similarities and differences. In addition, by following the appointment process of the professors, points such as their career stages, the madrasas they served, their terms of office and their social origins were tried to be clarified.

Keywords: Kadi, müderris, town, madrasa, mülazemet, employment, ruznamces of the kadiasker, Rumelia, Anatolia, Egypt

İÇİNDEKİLER

ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GRAFİK LİSTESİ.....	xiii
TABLO LİSTESİ	xv
KISALTMALAR	xviii
ÖNSÖZ.....	xx
GİRİŞ	1
1. Konunun Takdimi	1
2. Literatür Değerlendirmesi	3
3. Kadıasker Ruznâmçeleri.....	8
3.1. Mülâzım Ruznâmçe Defterleri	12
3.2. Hareket Ruznâmçe Defterleri.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

MESLEĞE İLK ADIM: MÜLÂZEMET SİSTEMİ (1756-1776)

1.1. Mülâzemet Sistemi.....	24
1.1.1. Mesleğe Girişte Mülâzemet	27
1.1.2. Mazûliyet Döneminde Mülâzemet	30
1.2. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Mülâzemet Sistemi (1756-1776).....	32
1.2.1. Mülâzım Sayıları	33
1.2.2. Mülâzemet Yollarının Analizi.....	42
1.2.2.1. Teşrifât	45
1.2.2.1.1. Şeyhülislâmlar	47
1.2.2.1.2. Kadılar	51
1.2.2.1.3. Kadıaskerler.....	53
1.2.2.1.4. Sadrazamlar	56
1.2.2.1.5. Teşrifât Yolunu Kullanan Diğer Ulemâ	58
1.2.2.2. İâdeden (Muîdlikten)	61

1.2.2.2.1. İâdeden Mülâzım Veren Müderris ve Kadılar	64
1.2.2.2.2. İâdeden Mülâzım Veren Şeyhülislâmlar	68
1.2.2.3. Müstakillen	71
1.2.2.4. Tezkirecilik	79
1.3. XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısında Kullanılmayan Mülâzemet Yolları	81
1.3.1. Nevbet	83
1.3.2. Fetva Eminliği	85
1.3.3. Vefat	87
1.3.4. Şefaât ve Diğer Hizmet Alanları	89
1.4. Mülâzemette İmtihan	92
1.5. Mülâzımların İhraç Edilmesi	98
1.6. Mülâzımların Sosyal Tabanı	101
1.6.1. Unvanlar	102
1.6.2. Mülâzımların Memleketleri	106
1.6.3. Ulemâ-Ümerâ Soyundan Gelenler	111
1.6.3.1. Dürrizâdelerin Kariyerleri: Mehmed Tahir ve Mehmed Arif Efendi Örneği	115

İKİNCİ BÖLÜM

KAZÂ TEŞKİLÂTI (1757-1775)

2.1. Kadıasker İdaresinde Kadılık Kurumu	122
2.1.1. Ruznâmçelere Yansıyan Mevleviyet Kadılıkları	123
2.1.2. Kazâ Kadılıkları	127
2.1.2.1. İlhâk Kazâlar	131
2.1.2.2. Kazâların Rütbe ve Akçe Değerleri	138
2.2. Kazâların Tasarruf Şekilleri	146
2.2.1. Te'bîd	148
2.2.2. Arpalık-Maîşet	150
2.2.2.1. Nâiblerin Değişen Rolü	156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADILARIN İSTİHDAMI

3.1. İstihdamda Takip Edilen Usuller	163
3.1.1. Tevkîat Uygulaması ve Muvakkaten Atama.....	164
3.1.2. İbkâ ve Tencîz	167
3.2. Bölgelere Göre Mesleğe Giriş Yöntemleri.....	170
3.2.1. Rumeli’de Kadıların İstihdamı	172
3.2.2. Anadolu’da Kadıların İstihdamı	181
3.2.3. Mısır’da Kadıların İstihdamı	189
3.3. Kadıların Görev ve Bekleme Süreleri	193
3.3.1. Rumeli’de Kadıların Görev Süreleri.....	196
3.3.2. Anadolu’da Kadıların Görev Süreleri.....	201
3.3.3. Mısır’da Kadıların Görev Süreleri.....	205
3.4. Kadıların Görevlerinden Ayrılma Sebepleri.....	208
3.4.1. Müddet-i Örfiyyenin Sona Ermesi.....	209
3.4.2. Vefat.....	211
3.4.3. Kendi İsteğiyle Ayrılma (Feragat).....	212
3.4.4. Azil.....	213
3.4.5. Nakil.....	215

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEDRESE KURUMU VE MÜDERRİSLERİN İSTİHDAMI (1756-1776)

4.1. Medrese Teşkilâtı.....	219
4.2. Müderrislerin İstihdam Usulü	220
4.2.1. Yerinde Terfi	225
4.3. İstanbul Medreseleri ve Yapılan Tevcîhat.....	227
4.3.1. Mülâzımlıktan Müderrisliğe Hareket: İlk Defa Bir Mansıba Sahip Olma.....	231
4.3.1.1. Mülâzımların Müderrisliğe Atanıncaya Kadar Bekledikleri Süre.....	232
4.3.1.2. Yeni Mülâzımların İstanbul’da Geçirdikleri Dönem.....	236
4.3.2. İnfisâl Döneminden Sonra Atanan Müderrisler	238
4.4. Müderrislerin Görev Süreleri.....	239

4.5. İmtihana Tâbi Tutulan Müderrisler	242
4.6. Müderrislerin Sosyal Tabanı.....	244
4.6.1. Sahn-ı Semân ve Süleymaniye Müderrislerinin Sosyal Tabanları	247
4.6.1.1. Sahn-ı Semân Müderrisleri.....	248
4.6.1.2. Süleymaniye Müderrisleri	250
SONUÇ	253
KAYNAKÇA	259
EKLER	273
İLMİYE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ	300

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1.1:	Mülâzım Sayıları (1756-1776)	s. 35
Grafik 1.2:	Ulemânın Verdiği Mülâzım Sayısı ve Oranları (1756-1776)	s. 36
Grafik 1.3:	Mülâzemet Yolları (1756-1776)	s. 43
Grafik 1.4:	Teşrîfattan Verilen Mülâzım Sayısı ve Diğer Mülâzemet Yolları İçerisindeki Oranı (1756-1776)	s. 46
Grafik 1.5:	Ulemânın Teşrîfattan Verdiği Mülâzım Sayısı (1756-1776)	s. 47
Grafik 1.6:	İâdeden Verilen Mülâzım Sayıları (1756-1776)	s. 63
Grafik 1.7:	Müstakillen Verilen Mülâzım Sayıları (1756-1776)	s. 72
Grafik 1.8:	Mülâzımların Memleketleri (XVI-XVIII. Yüzyıllar)	s. 108
Grafik 2.1:	Kazâ Sayıları 1757-1775 (Rumeli, Anadolu ve Mısır)	s. 128
Grafik 2.2:	Kazâların Akçe Değerleri Üzerinden Tevcih Yoğunluğu (1757-1775)	s. 144
Grafik 2.3:	Kazâların Tasarruf Şekilleri 1757-1775 (Rumeli, Anadolu ve Mısır Toplam)	s. 146
Grafik 2.4:	Rumeli, Anadolu ve Mısır Kazâlarının Tasarruf Şekilleri (1757-1775)	s. 147
Grafik 3.1:	Kazâ Kadılıklarına Yapılan Tevcihât Sayısı (1757-1775)	s. 170
Grafik 3.2:	Kadıların Mansıba Atanma Biçimleri (1757-1775)	s. 171
Grafik 3.3:	Rumeli’de Kadıların Mansıba Atanma Biçimleri (1757-1770)	s. 172
Grafik 3.4:	Anadolu’da Kadıların Mansıba Atanma Biçimleri (1760-1775)	s. 182
Grafik 3.5:	Mısır’da Kadıların Mansıba Atanma Biçimleri (1760-1775)	s. 189
Grafik 3.6:	Rumeli’de Kadılıktan Kadılığa ve Müderrislikten Kadılığa Geçenlerin Atandıkları Görev Süreleri (1757-1770)	s. 197

Grafik 3.7:	Rumeli’de Müderrislikten Kadılığa Geçenlerin İnfisâl Süresi (1757-1775)	s. 200
Grafik 3.8:	Rumeli’de Kadılıktan Kadılığa Geçişlerde İnfisâl Süresi (1757-1775)	s. 200
Grafik 3.9:	Anadolu’da Kadılıktan Kadılığa ve Müderrislikten Kadılığa Geçenlerin Atandıkları Görev Süreleri (1760-1775)	s. 202
Grafik 3.10:	Anadolu’da Kadılıktan Kadılığa ve Müderrislikten Kadılığa Geçişte İnfisâl Süreleri (1760-1775)	s. 204
Grafik 3.11:	Mısır’da Kadılıktan Kadılığa ve Müderrislikten Kadılığa Atananların Görev Süreleri (1760-1775)	s. 206
Grafik 3.12:	Mısır’da Müderrislikten Kadılığa ve Kadılıktan Kadılığa Geçenlerin İnfisâl Süreleri (1760-1775)	s. 207
Grafik 3.13:	Kadıların Mansıbtan Ayrılma Sebepleri 1757-1775 (Rumeli, Anadolu ve Mısır)	s. 209
Grafik 4.1:	İstanbul'daki Medrese Sayısı (XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla)	s. 227
Grafik 4.2:	İstanbul Medreselerine Hareket (1757-1771)	s. 230
Grafik 4.3:	Sahn-ı Semân Müderrislerinin Unvanları (1756-1776)	s. 249
Grafik 4.4:	Süleymaniye Müderrislerinin Unvanları (1756-1776)	s. 251

TABLO LİSTESİ

Tablo Giriş 1:	Tezde Yararlanılan Ruznâmçe Defterleri (1756-1776)	s. 11
Tablo 1.1:	Mülâzım Sayıları (1756-1776)	s. 34
Tablo 1.2:	Mülâzım Oranları (XVI-XVIII. Yüzyıl Arası)	s. 38
Tablo 1.3:	XVIII. Yüzyıla Kıyasla Mülâzım Oranları	s. 39
Tablo 1.4:	Mülâzemet Yollarının Kullanım Sıklığı (XVI-XVIII. Yüzyıl Arası)	s. 44
Tablo 1.5:	Teşriften Mülâzım Veren Şeyhülislâmlar (1756-1776)	s. 48
Tablo 1.6:	Kadıaskerlerin Padişah Çocukları Doğumundan Verdikleri Mülâzım Sayısı (1707-1776)	s.55
Tablo 1.7:	Şehzâde Doğumları Teşrifinden Mülâzım Veren Sadrazamlar (1756-1776)	s. 56
Tablo 1.8:	Sadrazamların Verdiği Mülâzımların Unvanları	s. 58
Tablo 1.9:	Teşrifattan Mülâzım Veren Diğer Ulemâ (1756-1776)	s. 59
Tablo 1.10:	Nakibüleşrâfın Teşrifattan Verdiği Mülâzımlar (1756-1776)	s. 60
Tablo 1.11:	İâdeden Verilen Mülâzım Sayıları (XVI-XVIII. Yüzyıl Arası)	s. 63
Tablo 1.12:	Şeyhülislâmların İâdeden Verdiği Mülâzım Sayısı (1756-1776)	s. 70
Tablo 1.13:	Şeyhülislâmların Müstakillen Verdikleri Mülâzım Sayısı (1756-1776)	s. 73
Tablo 1.14:	Müstakillen Verilen Mülâzımlar ve Sosyal Tabanları (XVI-XVIII. Yüzyıl Arası)	s. 76
Tablo 1.15:	Müstakillen Mülâzım Olanların Kullandıkları Elkâb (1756-1776)	s. 78
Tablo 1.16:	1756-1776 Döneminde Kullanılmayan Mülâzemet Yolları	s. 82

Tablo 1.17:	İmtihan ile Mülâzım Veren Ulemâ (1756-1776)	s. 94
Tablo 1.18:	Şeyhülislâmların İmtihan ile Mülâzım Olan Muîdleri (1756-1776)	s. 95
Tablo 1.19:	Mülâzımları İhraç Edilen Ulemâ (1756-1776)	s. 101
Tablo 1.20:	Unvanların Geçme Sıklığı (1756-1776)	s. 103
Tablo 1.21:	Mülâzımların Memleketleri	s. 107
Tablo 1.22:	Ulemâ ve Ümera Evlâdı (1756-1776)	s. 112
Tablo 1.23:	Dürrizâde Es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin Kariyeri	s. 116
Tablo 1.24:	Dürrizâde Es-Seyyid Mehmed Arif Efendi'nin Kariyeri	s. 117
Tablo 2.1:	Mevleviyet Kadılıkları (1756-1776)	s. 123
Tablo 2.2:	Ruznâmçelere Yansıyan Mevleviyet Kadılıkları (1756-1776)	s. 125
Tablo 2.3:	Kazâ Sayıları (XVI-XVIII. Yüzyıl Arası)	s. 129
Tablo 2.4:	En Az Bir Defa İlhâk Statüsünde Olan Rumeli Kazâları (1757-1770)	s. 134
Tablo 2.5:	En Az Bir Defa İlhâk Statüsünde Olan Anadolu Kazâları (1760-1775)	s. 135
Tablo 2.6:	En Az Bir Defa İlhâk Statüsünde Olan Mısır Kazâları (1760-1775)	s. 137
Tablo 2.7:	Kazâların Yevmiye Değerlerine Göre Sayıları	s. 139
Tablo 2.8:	Rumeli'de Maîşet Statüsündeki Kazâlar (1757-1770)	s. 151
Tablo 2.9:	Anadolu'da Maîşet Statüsündeki Kazâlar (1760-1775)	s. 152
Tablo 2.10:	Yüzyıllara Göre Arpalık-Maîşet Mukayesesi	s. 154
Tablo 3.1:	Muvakkaten Yapılan Atamaların Dağılımı (1757-1775)	s. 165

Tablo 3.2:	Rumeli’de İnfisâl Döneminde Bulunan Kadıların Hareketleri 1757-1770	s. 173
Tablo 3.3:	Rumeli’de Maîşet ile Tevcih Alan Serlevhateyn (1757-1775)	s. 179
Tablo 3.4:	Anadolu Kadılarının İnfisâl Döneminden Sonra Hareketleri (1760-1775)	s. 182
Tablo 3.5:	XVII. yüzyılda Medreseden Anadolu Kadılıklarına Hareket Oranları	s. 184
Tablo 3.6:	Anadolu Canibinde Maîşet Alan Serlevhateyn (1760-1775)	s. 187
Tablo 3.7:	Kadılarının İnfisâl Döneminden Sonra Hareketleri 1757-1775 (Rumeli, Anadolu ve Mısır)	s. 190
Tablo 3.8:	Müdürrislikten Kadılığa Hareket Edenler (Rumeli, Anadolu ve Mısır)	s. 191
Tablo 4.1:	Yerinde Rütbe Alan Müdürrisler (1756-1776)	s. 226
Tablo 4.2:	Mülâzımlıktan İlk Defa Müdürrisliğe Hareket Arasında Geçen Süre	s. 233
Tablo 4.3:	Müdürrislerin Görev Süreleri	s. 240
Tablo 4.4:	İstanbul Dışında Müdürrislerin Geldikleri Muhitler (1757-1771)	s. 246
Tablo 4.5:	Sahn-ı Semân Müdürrislerinin Sosyal Statüleri (1470-1776)	s. 250
Tablo 4.6:	Süleymaniye Müdürrisleri (Dârülhadis Dâhil)	s. 252

KISALTMALAR

AKR.	Anadolu Kadıaskerliği Ruznâmçesi
B.	Receb
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cemâziyelâhir
CA.	Cemâziyelevvel
Çev.	Çeviren
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	Editör
H.	Hicrî
IRCICA.	İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İA.	Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İSAM.	İslâm Araştırmaları Merkezi
İTED.	İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
İÜEF.	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
L.	Şevval
M.	Muharrem
MA.	Bâb-1 Meşihat Şeyhülihlâmlık Arşivi
N.	Ramazan
NOK.	Nuruosmaniye Kütüphanesi
OTAM.	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
R.	Rebûlâhir
RA.	Rebûlevvel
RKR.	Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçesi
s.	Sayfa

S.	Sayı
S.	Safer
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ş.	Şaban
TED.	Tarih Enstitüsü Dergisi
TTK.	Türk Tarih Kurumu
vr.	Varak
Vol.	Volume
Z.	Zilhicce
ZA.	Zilkade

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin tarihçilere bıraktığı en büyük miras muntazam bir şekilde tuttıkları arşiv kayıtlarıdır. Tarihçiler, buradaki malzemeler sayesinde birçok konuda araştırmalar yapabilmektedir. Hazırlanan bu çalışma da söz konusu kayıtlar içerisinde yer alan kadıaskerlik bürokrasisinin düzenli olarak ürettiği ruznâmçe defterlerinin günümüze ulaşabilmesi sayesinde olmuştur. Defterler üzerinde yapılan incelemelerle ilmiye mensuplarının mesleğe girişleri, tayin, terfi, azil işlemleri ile görev yaptıkları kazâ ve medreseler Rumeli, Anadolu ve Mısır özelinde ele alınmıştır.

Tezin başlamasından nihayete ermesine kadar birçok değerli insanın desteğini gördüm. Doktora serüvenine başladığım Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü'nün üzerimde emeği geçen değerli hocalarına ve daha sonra yatay geçiş ile eğitimime devam ettiğim Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Tarih Bölümü hocalarına teşekkür ediyorum. Tezin ortaya çıkmasında birçok konuda yardımlarını gördüğüm danışmanım sayın Doç. Dr. Metin Ziya Köse hocama emeğinden dolayı çok teşekkür ediyorum. Çalışmanın en başından itibaren görüş ve yönlendirmeleriyle tezin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan, manevi yönden de daima desteğini hissettiğim sayın Prof. Dr. Yasemin Beyazıt hocama sonsuz saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Tez izleme komitesi toplantılarında çalışmamızın geliştirilmesi adına gösterdiği çabanın dışında, kendisinden ders alma şansına da nâil olduğum Yasemin hocamın akademik ve mesleki tecrübelerini ve bilhassa insani yönünü tanıma şansına sahip olduğum için kendimi mutlu addediyorum. Öğrencisi olmasaydım muhtemelen böyle bir çalışma da ortaya çıkmayacaktı. Çalışmanın şekillenmesinde değerli fikirlerini benimle paylaşan İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nden sayın Prof. Dr. Bilgin Aydın hocama minnettarım. İçinde bulunduğumuz pandemi sürecinde, temininde zorluk yaşadığım bazı kaynakların yanı sıra gözden kaçırdığım eserleri benimle paylaşma nezaketinde bulunduğu için kendisine müteşekkirim. III. Mustafa'nın tahta cülusu ile ilgili tarihlerde karşılaştığımız sorulara içtenlikle cevap veren ve kaynakları bizimle paylaşma lütfunda bulunan sayın Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye de şükranlarımı sunarım. Teze maddi destek sağlayan Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi BAP birimine ve arşiv kaynaklarına ulaşmak hususunda yardımlarını gördüğüm İstanbul Müftülüğü Şeyhülislâmlık Bâb-1 Meşihat Arşivi çalışanı Esra Yıldız hanımefendiye de teşekkür ederim. Ayrıca arşiv çalışmaları vesilesiyle İstanbul'da bulunduğum dönemlerde her defasında misafirperverliklerini gösteren arkadaşlarım Salih Güneş, Mehmet Boztaç ve Anıl Kır'a çok teşekkür ediyorum.

Son olarak üzerimde ödeyemeyeceğim kadar hakları olan ailemi anmak istiyorum. Daima yanımda olduklarını hissettiğim anneme, babama, kardeşlerime ne kadar teşekkür etsem az kalır. Ayrıca bir çekirdek aileye sahip olduğum için de çok şanslıyım. Maddi ve manevi desteklerinin yanında gösterdikleri sabır, tezin bitmesine büyük katkı sağladı. Bu sebeple sevgili eşim Emine Yasemin ile oğlum Mehmet İsa'ya sonsuz sevgi ve şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

1. Konunun Takdimi

İlmiye sınıfı, üstlendiği sorumluluklar göz önünde tutulduğunda Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumlarının başında gelmektedir. Bu önemine binaen kurumun teşkilât yapısı başta olmak üzere ilmiye zümresi birçok açıdan araştırmalara konu olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde kadı ve müderrislerin istihdamları konusunu ele alan bu çalışmada, ulemânın ilmiye mesleğine girişte kaydoldukları mülâzemet yolları incelenerek tayin edildikleri Rumeli, Anadolu ve Mısır'da kariyer hareketleri takip edilmiştir. 1756-1776 döneminde ilmiye mensuplarının mesleki hareketleri özelinde kurumun istihdam prensiplerinin zaman içerisinde uğradığı değişim ve dönüşümün açıklanması hedeflenmiştir. Ayrıca ulemânın sahip olduğu elkâb ve doğdukları yerler üzerinden mesleki ilişki ağları çalışmada aydınlatılmaya çalışılmıştır. Kadıaskerlik bürokrasisinin ürettiği mülâzım kayıtlarıyla birlikte müderris ve kadı atamalarının yer aldığı ruznâmçe defterleri ilmiye kariyeri çalışmalarında bilhassa önem taşımaktadır. Bu sebeple bahsi geçen defterler tezde ana veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

Son zamanlarda yapılan çalışmalarda kadıasker ruznâmçelerini konu edinen araştırmaların sayısında bir artış gözlemlenmektedir. Ancak Osmanlı coğrafyasını kapsayacak şekilde Rumeli, Anadolu ve Mısır'ı bir arada ele alan bir çalışma yapılmamıştır. Kadıasker atama bürokrasisinin ürettiği bütün verilerin birbiriyle ilişkilendirilerek incelenmesi, birçok konuda detaylı analizlerin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Zira Osmanlı topraklarının tümünü kapsayan verilerden yola çıkarak bulgulara ulaşmak ulemâyı ve tâbi oldukları istihdam sürecini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Bu sebepten ötürü ilmiye kurumunun işleyişinin bağlı bulunduğu istihdam mekanizmasında takip edilen yöntemlerin zaman içerisinde geçirdiği değişimlerin anlaşılabilmesi için ilgili kurumun ürettiği bilgilerin bir bütün olarak ele alınmasında fayda vardır.

Kadıasker ruznâmçeleri Rumeli, Anadolu ve Mısır'da bulunan kazâ ve medrese atamalarını ihtiva etmektedir. Ayrıca Rumeli kadıasker ruznâmçeleri içerisinde mesleğe girenlerin kaydedildikleri mülâzım kayıtları yer almaktadır. Ruznâmçelerle ilgili çalışmalara baktığımızda yapılan araştırmaların ruznâmçelerde sunulan veri grupları içerisinde biri veya birkaçının incelenmesiyle ortaya konulmuş olduğu görülmektedir. Bu şekilde yapılan çalışmalar üç yoldan ilerlemiştir. Birinci türden olanlar Rumeli veya Anadolu kadıasker sorumluluk alanlarından birine ait kadı atamalarının incelenmesiyle ortaya çıkmıştır. İkinci

yolu takip eden çalışmalarda sadece mülâzım kayıtları işlenmiştir. Üçüncü yolu takip eden çalışmalarda ise Rumeli veya Anadolu'dan sadece bir tarafın seçilmesiyle kadı atamaları ile mülâzım kayıtları birlikte ele alınmıştır.

Teoride görülen bu eksiklikten hareketle ortaya çıkan bu tezde mekân sınırlandırmasına gidilmeksizin mülâzım, müderris, kadı, medrese ve kazâlar bir bütün olarak incelenmiştir. Buna göre 1756-1776 dönemine ait dördü Rumeli, üçü Anadolu kadıasker atama ruznâmçesi ve dokuzu mülâzım ruznâmçesi olmak üzere toplamda on altı defter çalışmanın ana kaynakları olarak belirlenmiştir. Defterlerden elde edilen 2817 mülâzım kaydı, 675 kazâya yapılan 2852 kadı ataması ve 345 medreseye yapılan 1228 müderrisin tayini çok yönlü bir şekilde incelenmiştir. Veriler birbirleriyle ilişkilendirilerek Rumeli, Anadolu ve Mısır'da Osmanlı ulemâsının kariyer hareketleri üzerinden istihdamın işleyişi anlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca atama kayıtlarının bulunduğu ruznâmçelerin ilk sayfalarında, teşkilâtın işleyişiyle alakalı ferman ve arzuhallere yer verilmiştir. Bunların yanı sıra söz konusu defterler esas alınmakla beraber, konuyla alakalı başka arşiv kaynakları da incelenerek gerekli bilgilerin çalışmada kullanılmasına özen gösterilmiştir.

İlmiye teşkilâtını konu edinen çalışmalar içerisinde bu tezi farklı kılan en önemli özelliklerden biri Rumeli, Anadolu ve Mısır'da görev alan ulemânın atama kayıtlarının yanı sıra mülâzım defterlerinin de ele alınmasıdır. Çalışmanın kapsamlı olabilmesi adına mekân sınırlandırılmasına gidilmemiştir. Fakat konunun teknik ve yöntem açısından genişliği göz önünde tutulduğu için daha önce yapılan çalışmalar dikkate alınarak zaman 1756-1776 dönemi ile sınırlandırılmıştır.

Tezde takip edilen yöntemde, mülâzımların sonraki dönemlerde mesleki takiplerinin yapılabilmesi için öncelikle XVIII. yüzyıl ikinci yarısına ait en erken tarihli mülâzım kayıtlarından veriler elde edilmiştir. Daha sonra mülâzımların takip edilmesi ve medrese ile kazâlara yapılan istihdamın anlaşılabilmesi için atama kayıtları ele alınmıştır. Bu doğrultuda defterler transkribe edildikten sonra elde edilen nicel ve nitel veriler excele aktarılarak kendi içerisinde ve önceki dönemlerle karşılaştırmalı analizlerinin yapılması suretiyle bir metot takip edilmeye çalışılmıştır.

Tezin aydınlatmaya çalıştığı temel soru, klasik dönem sonrası ve reform çağı arasında kalan bu dönemde Rumeli, Anadolu ve Mısır topraklarında Osmanlı ilmiyesinin istihdam noktasında nasıl bir işleyişe sahip olduğu meselesidir. Bunun yanı sıra istihdam sisteminin zaman içerisinde uğradığı değişimlerin neler olduğu, mesleğe giren ulemânın sahip oldukları lakaplar ve geldikleri muhitlerin mesleki kariyerlerinde ne ifade ettiği gibi sorulara cevap

aranmıştır. Osmanlı'nın her üç bölgesinde kazâ ve medrese istihdamında takip edilen usullerin neler olduğu, bu usullerin teoride ve pratikte eksik kalan yönlerinin olup olmadığı, kadı ve müderrislerin istihdam süreçlerinde bölgeden bölgeye benzer ve ayrışan yönleri ve zaman içerisinde ulemâ zümresinin sosyal tabanında yaşanan değişimlerin boyutlarının nasıl olduğu cevabı aranan diğer sorulardan bazılarıdır.

Hazırlamış olduğumuz tez çalışması giriş, dört bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Girişte çalışmanın konusu, kapsamı, amacı ve literatür değerlendirilmesi yapılarak ana veri kaynağı olarak seçilen kadıasker ruznâmçe defterlerinin tanıtımları yapılmıştır. Birinci bölümde 1756-1776 dönemine ait mülâzım kayıtlarını ihtiva eden dokuz ruznâmçe defterinden elde edilen bulgular ile mülâzemet sistemi detaylıca değerlendirilmiş ve mülâzımların sosyal tabanları incelenmiştir. İkinci bölümde 1757-1775 döneminde Rumeli, Anadolu ve Mısır kazâlarının tasarruf şekilleri, kazâların yevmiye miktarları üzerinden aldıkları akçe değeri ve kazâ rütbeleri açıklanmıştır. Üçüncü bölümde söz konusu tarihlere Rumeli, Anadolu ve Mısır'a yapılan kadı istihdamı, istihdamda takip edilen usuller, kadıların görev süreleri ve görevden ayrılma sebepleri işlenmiştir. Tezin dördüncü bölümünde ise Osmanlı Devleti'nde medreselerin oluşumuna değinilerek müderrislerin istihdam usulleri ve sosyal tabanları hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Tezin sonuç kısmında elde edilen bulgular genel hatlarıyla değerlendirilerek kadı ve müderrislerin istihdam süreci ile ilgili bazı öneriler sunulmuştur.

2. Literatür Değerlendirmesi

Osmanlı ilmiye teşkilâtıyla ilgili literatür incelendiğinde sınıfın çeşitli alt başlıklarda araştırıldığını görebilmek mümkündür. Ancak genel itibariyle çalışmaların seyri iki yönlü olmuştur. Çalışmaların bazıları zaman, mekân ve konu sınırlandırılmasına tâbi olarak teşkilâtın kurumsal çerçevesine ait makamlar üzerinden yürütülmüştür. İkinci türden araştırmalar ise ulemânın biyografileri üzerinden yapılan prosopografik incelemeler ile âlimlerin geldikleri muhit, ilmiyenin teşkilâtlanmasında oynadıkları rol ve zamanla edindikleri güç üzerinde durulmuştur.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ilmiye teşkilât yapısının tümünü ortaya koyduğu *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı* adlı eser Osmanlı ilmiye sahasında en kapsamlı çalışmadır.¹ Eserde ilmiye sınıfının kurumları ele alınarak buralarda görev yapan ilmiye mensuplarının vazife ve salahiyetleri üzerinde detaylı bilgiler verilmiştir. Mehmet İpşirli doçentlik takdim tezi olarak hazırladığı *Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik* çalışmasında, kazaskerlik kurumunun ortaya çıkışından XVII. yüzyıla kadar olan temel prensiplerini ortaya koyarak kazâ kadılarının meslekte istihdamı üzerinde durmuştur.² İlber Ortaylı, kadılık kurumu üzerinde müstakil üç makale kaleme aldıktan sonra bunları bir kitapta toplamıştır. Ortaylı, çalışmasında kadıların istihdamı, hukuk alanında vazife ve salahiyetlerini konu edinmiştir.³

Kadılık kurumu dışında yapılan çalışmalarda medrese ve müderrisleri ele alan önemli araştırmalar kaleme alınmıştır. Cahit Baltacı'nın XV ve XVI. yüzyıllarını kapsayan Osmanlı coğrafyasındaki medreseleri inceleyen çalışması araştırmacılar için önemli bir kaynak niteliğindedir.⁴ Medreseler konusunu ele alan daha geç dönem çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin Murat Akgündüz'ün *Osmanlı Medreseleri (XIX. Asır)* adlı eseri söz konusu yüzyıla ait medreselerin teşkilâtını açıklamaya yöneliktir.⁵ Osmanlı ilmiye teşkilâtında XIX. yüzyılda yaşanan yenileşme sürecini ele alan İlhami Yurdakul'un doktora çalışması ise teşkilâtın öncesi ve sonrası uğradığı dönüşümün derli toplu bir şekilde görülebilmesi adına önemli bir çalışmadır.⁶

Kurumlar dışında ulemânın devlet ve toplum hayatındaki yeri de işlenen konular arasındadır. Madeline C. Zilfi, 1976 yılında kaleme aldığı *The Ottoman Ulema 1703-1839 and the Route to Great Mollaship* başlıklı doktora tezini geliştirerek kitap olarak yayımlamıştır. Osmanlı ulemâ aristokrasisi üzerine eğilen Zilfi, bunun kökenlerinin nereden geldiğini, ulemânın seçkin bir sınıf haline dönüşüm sürecini ve klasik dönemle mukayese ile ulemânın düştüğü durumu tartışmıştır.⁷ Zilfi'nin konuyla ilgili makale düzeyinde başka çalışmaları da mevcuttur. Özellikle XVIII. yüzyılda Osmanlı ilmiyesinde mollaların etkisini

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK. Basımevi, Ankara 1988.

² Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)", *Belleten*, C. LXI, S. 232, Aralık 1997, 597-699.

³ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Kitap Yay., 3. Baskı, İstanbul 2017.

⁴ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., C. I-II, 2. Baskı, İstanbul 2005.

⁵ Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri (XIX. Asır)*, Beyan Yay., İstanbul 2004.

⁶ İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İletişim Yay., İstanbul 2017.

⁷ Madeline C. Zilfi, "The Ottoman Ulema 1703-1839 and the Route to Great Mollaship", Doktora Tezi, *University of Chicago*, 1976; Madeline C. Zilfi, *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis 1988; Madeline C. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti: Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası (1600-1800)*, Çev. Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik Yay., Ankara 2008.

tartıştığı *Elite Circulation in the Ottoman Empire: Great Mollas of the Eighteenth Century* başlıklı çalışması burada zikredilebilir.⁸ Söz konusu çalışmalar, tezde yer verdiğimiz ulemânın sosyal tabanıyla ilgili konularda yararlanılan mühim kaynaklardır.

Osmanlı ulemasının toplum ve devlet içerisindeki konumu üzerine araştırma yapan Abdurrahman Atçıl'ın 2010 yılında hazırladığı *The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300-1600)* başlıklı doktora çalışması 2017'de İngilizce ve 2019'da ise Türkçe olarak yayımlanmıştır.⁹ Atçıl, çalışmasında Osmanlı'da ulemâ tarihini belirlemiş olduğu dönemlere tasnif ederek erken Osmanlı döneminden başlamak üzere, XVII. yüzyıl başlarına kadar ulemanın idarî, dinî ve hukukî konularda elde ettiği konum ve devlet hayatında hiyerarşik düzenleri üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Zikredilen çalışmalar ilmiye teşkilâtının ve ulemâ zümresinin anlaşılabilmesi adına önemli eserlerdir. Çalışmamızı doğrudan ilgilendiren araştırmalar ise ana kaynak olarak kadıasker ruznâmçelerini ele alan tez, makale ve kitap düzeyindeki çalışmalardır. Kadıasker ruznâmçelerinin Cahit Baltacı tarafından 1979 yılında İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi'nde tespit edilip tanıtılmasının ardından defterler üzerinde birçok araştırma yapılmıştır. Konuyla ilgili yapılan ilk çalışmalar bitirme tezleri düzeyinde olup bunlar seçilen bir mülâzım ruznâmçesinin transkripsiyonunun yapılması şeklinde olmuştur.¹⁰ Akabinde kadıasker ruznâmçelerini konu alan makale düzeyinde değerli çalışmalar yapılmıştır. Mehmet İpşirli yaptığı çalışmalarda mülâzemet defterlerinin önemini ortaya koymuştur.¹¹ Halil İnalçık'ın 1988 yılında hazırladığı ve daha sonra Türkçeye de çevrilen *Ruznâmçe Registers of The Kadıasker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives* adlı makalesi kadıasker ruznâmçelerindeki verilerin ilmiye sınıfı çalışmaları için önemini belirtmiştir.¹² Yuriko Matsuo'un 1996 yılında hazırladığı *The Mülâzemet System in the İlmiye Organization in the*

⁸ Madeline C. Zilfi, "Elite Circulation in The Ottoman Empire: Great Mollas of The Eighteenth Century", *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, S. 26/3, 1983, s.318-364.

⁹ Abdurrahman Atçıl, *The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300-1600)*, Doktora tezi, University of Chicago, 2010; Abdurrahman Atçıl, *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge 2017; Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar*, Çev. Gürzat Kami, Klasik Yay., İstanbul 2019.

¹⁰ Ertuğrul Oral, "993-994 (1585-1586) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Ruznâmesi", *İÜEF, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Kürsüsü*, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1980; Süleyman Uzan, 997-998 (1589-1590) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Ruznâmesi, *İÜEF, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Kürsüsü*, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1980; Nedim Ceylan, 951-959 (1544-1556) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Ruznâmesi, *İÜEF, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Kürsüsü*, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1980.

¹¹ Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Nr. 10-11, İÜEF Basımevi, 1983, s. 221-231.

¹² Halil İnalçık, *Registers of The Kadıasker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives*, Turcica XX, 1988, s. 251-275; Halil İnalçık, "Kazasker Ruznâmçe Defterlerine Göre Kadılık", *Adâlet Kitabı*, Ed. Halil İnalçık, Bülent Arı ve Selim Aslantaş, Kadim Yay., Ankara 2012.

Ottoman Empire (1520-1620): According to Candidate Registers adlı çalışması da mülâzım ruznâmçelerini incelemek suretiyle mülâzemet sistemini açıklamaya yöneliktir.¹³ Bahsi geçen araştırmalardan sonra kadıasker ruznâmçelerinin öneminin tartışıldığı iki makale daha yayımlanmıştır. 2009 yılında İsmail Gündoğdu'nun kadıasker ruznâmçelerinin özelliklerini ve önemini belirttiği makalesi bunlardan ilkidir.¹⁴ İkinci çalışma ise Yasemin Beyazıt'ın, ruznâmçelerin ilmiye araştırmalarında yeterliliği üzerinde 2013 yılında yaptığı incelemedir.¹⁵

Ruznâmçeleri ele alan tez düzeyindeki çalışmalar öncelikle yüksek lisans düzeyinde olmuştur. XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait olan mülâzım ruznâmçelerini inceleyen tezlerden bazıları sadece ruznâmçenin Latin harflerine aktarılması şeklinde hazırlanmış iken, bazılarında ise seçilen defterler üzerinden mülâzemet sisteminin özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır.¹⁶ Hareket olarak adlandırılan atama kayıtlarını içeren ruznâmçeler de yüksek lisans tezlerine konu olmuştur. Bahsi geçen çalışmalar ruznâmçelerin Latin harflerine aktarılması veya transkripsiyon ve tahlillerinin yapılması şeklinde ortaya konulmuştur.¹⁷

Doktora düzeyinde kadıasker ruznâmçelerini konu alan farklı dönemlere ait beş çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ilki Yasemin Beyazıt'a aittir. Beyazıt'ın 2009 yılında hazırladığı doktora tez çalışmasında, XVI. yüzyıl son çeyreğine ait Rumeli kadıasker hareket ruznâmçeleri üzerinden kadı ve müderrislerin istihdamı incelenmiştir. Tezde, kazâ ve medrese atamaları mülâzım kayıtlarıyla birlikte analiz edilerek birbirini tamamlayacak bir biçimde ortaya konulmuştur. 2014 yılında *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)* başlığıyla neşredildikten sonra 2019 yılında *TÜBA Halil İnalçık Özel Ödülü*'ne de layık

¹³ Yuriko Matsuo, "The Mülazemet System in the İlmiye Organization in the Ottoman Empire (1520-1620): According to Candidate Registers (Rumeli Kazaskerliği Ruznamesi)", *Japan Association for Middle East Studies (JAMES)*, No 11, 1996, s. 39-69.

¹⁴ İsmail Gündoğdu, "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Ruznâmçe Defterleri ve Önemi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 6, S. 2, s. 697-722.

¹⁵ Yasemin Beyazıt, "Kadıasker Ruznâmçelerinde Tipoloji ve Yeterlik", *Prof. Dr. Özer Ergenç'e Armağan*, Ed. Ümit Ekin, Bilgi Kültür Sanat Yay., İstanbul 2013.

¹⁶ Zeynep Ayhün Özbek, "1-2 Nolu Mülâzemet Defteri Tahlil ve Değerlendirme", *Marmara Üniversitesi SBE.*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006; Esra Evsen, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)", *Marmara Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009; Tacettin Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi", *Pamukkale Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2019; Cihan Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi", *Pamukkale Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mart 2019;

¹⁷ Semra Çörekçi, "17. Yüzyıl Başında Osmanlı İlmiye Sistemi: Nuruosmaniye Kütüphanesi 4569/5 Numaralı Ruznâmçe Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili", *İstanbul Medeniyet Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015; Uğur Özçelik, "Kazasker Atama Ruznâmçelerinden Anadolu Kazaskerliği 7 Numaralı Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1099-1101/1688-1690)", *Uludağ Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2018; Vildan Çalışkan, "1123-1124 (M. 1711-1712) Tarihli 5193/24 Numaralı Anadolu Kazaskerliği Ruznâmçe Defterinin Arşivcilik ve Tarih Açısından İncelenmesi", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

görülen bu çalışma, alanında ilk kapsamlı araştırma olması münasebetiyle Osmanlı klasik çağında kazâ ve medreselerde istihdam ve hareket usullerini anlamamıza yardımcı olan önemli bir eserdir.¹⁸ Beyazıt'ın iki defter grubunu bütüncül bir şekilde ele alarak takip ettiği yöntem, tez çalışmamızın şekillenmesinde ilham kaynağı olmuştur. Hazırlamış olduğumuz tezin Beyazıt'ın eserinden ayrılan yönü Rumeli cihetinin yanı sıra Anadolu ve Mısır'ın da incelemeye dâhil edilmesidir.

Kadıasker ruznâmçelerini inceleyen ikinci doktora tezi İsmail Gündoğdu'nun çalışmasıdır.¹⁹ Gündoğdu, XVIII. yüzyıla ait dört Anadolu kadıasker ruznâmçesinden elde ettiği veriler ile dönemin ilmiye sınıfını ilgilendiren fermanlarla ilmiye teşkilâtında istihdamı incelemiştir. Çalışmamızın Gündoğdu'nun tezinden farkı ise mekân sınırlandırılmasına gidilmemiş olması ve zaman olarak yüzyılın ikinci yarısında belli bir bölümün seçilmesidir.

Ana kaynak olarak kadıasker ruznâmçeleri ile hazırlanan diğer doktora tezleri ise Ercan Alan'ın 2015'te hazırladığı *Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi* ve Levent Kuru'nun 2016'da hazırlanan *Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi* adlı çalışmalarıdır.²⁰ Her iki çalışmada da ilgili dönemlerde tespit edilen Rumeli kadıasker hareket ruznâmçelerinden elden edilen veriler ile kadıların istihdam ve hareketleri incelenmiştir. Kadıların hareketleri ayrıca tablolar halinde verilmiş olması ve ruznâmçelere yansıyan dönemin fermanlarının tezlerde verilmiş olması konunun detaylandırılması adına değerlidir.²¹ Söz konusu çalışmalarda mülâzım ve medrese kayıtlarının yer almaması ve mekân olarak sadece Rumeli eyaletinin incelenmiş olması ise tezimizi bu iki çalışmadan ayıran yönünü oluşturmaktadır.

Kadıasker ruznâmçelerini inceleyen beşinci ve son doktora çalışması Cihan Kılıç'ın 2017'de hazırladığı XVII. yüzyıl ikinci yarısına ait Anadolu kadıasker hareket ruznâmçelerini ele alan çalışmasıdır.²² Kılıç, söz konusu dönemde müderris ve kadıların hareketini incelemiş ayrıca atama kayıtları üzerinden de mülâzım sayıları ve mülâzemet yollarını açıklamıştır.

¹⁸ Yasemin Beyazıt, “Osmanlı İlimiye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi SBE*, Doktora Tezi, Ankara 2009; Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, TTK. Yay., Ankara 2014.

¹⁹ İsmail Gündoğdu, “The Ottoman Ulemâ Group And State of Practicing “Kazâ” Authority During The 18TH Century”, *ODTÜ SBE*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Şubat 2009.

²⁰ Ercan Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015; Levent Kuru, “Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.

²¹ Ercan Alan ve Levent Kuru'nun tez çalışmalarının dışında da Rumeli kadıaskerlik ruznâmçelerini konu alan birçok çalışması mevcuttur. Bunlar ayrıca kaynakçada belirtilmiştir.

²² Cihan Kılıç, “XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)”, *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.

Fakat harekete geçen mülâzımların mülâzım defterleri incelenmeden sadece atama kayıtları incelenerek sistemin genel çerçevesinin verilmesi istihdam sürecinin anlaşılmasında yetersiz kalmaktadır. Zira hareket kayıtlarında mesleğe ilk defa giren mülâzımlara rastlanılmaktaysa da, mülâzım olup tevcihe nâil olmayanların da önemli bir yekûn oluşturdukları bilinmektedir. Dolayısıyla sadece mesleğe giren mülâzımlar üzerinden sistemin tanıtılması konunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu sebeple konunun anlaşılması için mülâzım ruznâmçelerinin de incelenmesinde fayda vardır. Çalışmamızın söz konusu tezden farkı Rumeli kadıasker ruznâmçe kayıtlarında geçen mülâzım ve atama verilerinin de incelenmiş olmasıdır.

Tez çalışmalarının dışında Beyazıt tarafından biri mülâzım ruznâmçesi ve biri Rumeli atama ruznâmçesi olmak üzere iki ruznâmçe Latin harflerine aktarılarak müstakil olarak neşredilmiştir.²³ Beyazıt'ın bu yayınları dışında ilmiye teşkilâtına dair birçok çalışması mevcuttur. Bunların dışında Ercan Alan ve Abdurrahman Atçıl'ın hazırladığı *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri* adlı eser ise mevcut durumda tespit edilen erken döneme ait kaynakları haber vermesi açısından önem arz etmektedir.²⁴

3. Kadıasker Ruznâmçeleri

Osmanlı Devleti'nde I. Murad döneminde teşkilâtlanan kadıaskerlik kurumu, orduda askerler arasında yaşanabilecek ihtilafların hali ve zamanla fetihlerle genişleyen yerlere kadı atama ve bu sürecin takibinin yapılması amacıyla kurulmuştur. Kadıaskerlik kurumu Fatih Sultan Mehmed döneminde Rumeli ve Anadolu kadıaskerliği olarak ikiye ayrılarak görev ve yetki alanları belirlenmiştir. Fatih Kanunnamesi'nde Divân-ı Hümâyûn'un daimi üyesi olan kadıaskerler teşrifatta vezirlerden sonra gelmekteydiler. Yavuz Sultan Selim döneminde Rumeli ve Anadolu'nun yanında Arap ve Acem Kadıaskerliği adıyla bir başka kadıaskerlik ihdas edilmiştir. Fakat kısa ömürlü olan bu kadıaskerlik lağvedilerek yetkisi Anadolu kadıaskerliğine bırakılmıştır.²⁵

²³ Yasemin Beyazıt, *Kadıasker Atama Ruznâmçelerinden "Çivizâde Mehmed Efendi Ruznâmçesi"*, TTK Yay., Ankara 2018; Yasemin Beyazıt, *Kadıasker Mülâzım Ruznâmçelerinden Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri*, TTK Yay., Ankara 2020.

²⁴ Ercan Alan ve Abdurrahman Atçıl, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yay., Ankara 2018.

²⁵ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)"..., s. 609-634, 465-466.

Kazâî sorumluluklarının yanında kadı ve müderrislerin tayin, terfi ve azilleriyle ilgili bürokratik işlemler kadıaskerlerin başlıca vazifeleri arasındaydı. Balkan Yarımadası, Batı Karadeniz kıyıları, Akdeniz ve Ege adalarında bulunan belirli derecelerdeki medrese ve kazâların tayin muamelatı ile ilgili işlemler Rumeli kadıaskerinin uhdesindeydi. Anadolu ve Arap coğrafyasındaki ilmiye mensuplarının tayin süreçleri ise Anadolu kadıaskerlerince yönetilmekteydi. Ayrıca muîdlerin mülâzım olmalarıyla ilgili işlemlerin takibi ve bunların ruznâmçelere kaydedilmesi şeyhülislâmın onayıyla Rumeli kadıaskerinin sorumluluğuna bırakılmıştır. Kadıaskerler, kadı ve müderrislerin mesleğe giriş, tayin, terfi ve azilleri ile ilgili hususları *ruznâmçe* denilen defterlere kaydetmekteydiler. Tevcihât ve azil kayıtlarının tutulduğu defterler *hareket ruznâmçesi* veya *atama ruznâmçesi* olarak ifade edilmekteyken, mülâzım kayıtlarının tutulduğu defterlere ise *mülâzım ruznâmçe defterleri* denilmektedir.²⁶ Bunun yanı sıra ilmiye teşkilâtını, genellikle istihdam yönünden ilgilendiren, fermanlar ve mensupların mansıp isteklerini belirttikleri arzuhallere de bazı hareket ruznâmçelerinin ilk veya son sayfalarında görmek mümkündür.

Kadıasker ruznâmçelerinin ilmiye tarihi araştırmalarına kaynaklık etmesi 1979 tarihi itibariyledir. Defterlerin varlığı söz konusu tarihten evvel de bilinmekteydi, fakat mahfuz oldukları yer bilinmediği için araştırmalara konu olması geç dönemlere rastlamıştır. Cahit Baltacı, 1979 yılında defterlerin İstanbul Müftülüğü Şer’iyye Siciller Arşivi’nde (Bâb-ı Meşihat Arşivi) muhafaza edildiğini tespit ettikten sonra yayımladığı makale ile kadıasker ruznâmçe defterlerini bilim dünyasına tanıtmıştır. Baltacı, Rumeli kadıaskerliğine ait 257 ve Anadolu’ya ait ise 120 adet olmak üzere toplam 377 ruznâmçe defterinin varlığını haber vermiştir.²⁷ İsmail Erünsal ise Norusomaniye Kütüphanesi’nde 51 kadıasker ruznâmçesi olduğunu tespit etmiştir. Bunlardan dördü Rumeli kadıaskerliğine ait iken geri kalanı ise Anadolu kadıaskerlerine aittir.²⁸ Söz konusu defterlerin dijital kopyaları Meşihat Arşivi ve İSAM kütüphanesinde kadı sicilleri kataloğunda mevcuttur.²⁹ Araştırmaya açılan defterlerin dışında hâlâ nerede oldukları belirlenemeyen kadıasker ruznâmçelerinin varlığı da bilinmektedir.

²⁶ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 12, 13, 171.

²⁷ Cahit Baltacı, “Kâdî-asker Ruznâmçeleri’nin Târihi ve Kültürel Ehemmiyeti”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C.IV, S. 1, 1979, s. 58.

²⁸ İsmail E. Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri”, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, Timaş Yay., İstanbul 2014, s. 405-447.

²⁹ Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt tarafından hazırlanan Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğunda kadıasker ruznâmçelerinin listesine yer verilmiştir. Bkz. Bilgin Aydın, İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt, *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, İSAM Yay., İstanbul 2006, s. 39-58.

Tez çalışması için seçtiğimiz kadıasker ruznâmçe defterlerinin türleri ve kayıt özellikleri önceki dönemlerle büyük ölçüde benzerlik göstermekteyse de defterlerin ihtiva ettiği bilgilerde zamanla bazı değişimler meydana gelmiştir. XVIII. yüzyıl ikinci yarısıyla karşılaştırıldığında önceki dönemlerde Anadolu kadıaskerlerinin tuttukları hareket ruznâmçelerinde medrese atamalarına yer verilmiş iken, 1142-1143/1729-1731 tarihinden sonra tutulan defterlerde ise sadece kadı tayinleri bulunmaktadır. XVIII. yüzyıl ikinci yarısına ait kadıasker ruznâmçelerini önceki dönemlerle mukayese ettiğimizde görülen bir başka değişiklik ise Rumeli kadıasker ruznâmçelerinde İstanbul medreselerinin dışında kalan medreselerin yer almadığı tespit edilmiştir. Her iki değişiklikten dolayı tez çalışmamızda medreselerle ilgili tevcihât hususu incelendiğinde sadece Rumeli ruznâmçeleri ve İstanbul medreseleri ele alınmak zorunda kalınmıştır.

Aşağıdaki tabloda veri alınan ruznâmçe defterleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Defterler iki farklı kayıt türünü barındırmalarından dolayı mülâzım ve hareket ruznâmçeleri olarak ayrı başlıklarda tanıtılmıştır.

Tablo Giriş 1: Tezde Yararlanılan Ruznâme Defterleri (1756-1776)

Defter No	Kadıasker	Kayıt Türü	Defterin Tutulduğu Tarih Aralığı
277/100	Rumeli Kadıaskeri Ebubekir Efendizâde Kadıasker Ahmed Efendi (II Dönem)	Mülâzım	<u>I. Dönemi:</u> 27 S. 1170-19 Ş. 1171/21 Kasım 1756-28 Nisan 1758 <u>II. Dönemi:</u> 28 ZA 1171-1173 M. Gurre/3 Ağustos 1758-25 Ağustos 1759
284/107	Rumeli Kadıaskeri Şeyh Mehmed Said Efendi	Mülâzım	1173 M. Gurre- 25 L. 1173/25 Ağustos 1759-10 Haziran 1760
285/108	Rumeli Kadıaskeri Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi (III Dönem)	Mülâzım	<u>I. Dönemi:</u> 25 L. 1173-1174 ZA. Gurre/10 Haziran 1760-4 Haziran 1761 <u>II. Dönemi:</u> 4 R. 1177-4 R. 1178/12 Ekim 1763-1 Ekim 1764 <u>III. Dönemi:</u> 26 CA. 1182-14 N. 1183/8 Ekim 1768-11 Ocak 1770
288/111	Rumeli Kadıaskeri İbrahim Efendi (II Dönem)	Mülâzım	<u>I. Dönemi:</u> ZA. Gurre 1174-23 Ş. 1175/4 Haziran 1761-19 Mart 1762 <u>II. Dönemi:</u> 4 R. 1178-4 R. 1179/1 Ekim 1764-20 Eylül 1765
289/112	Rumeli Kadıaskeri Pîrîzâde Osman Efendi (II Dönem)	Mülâzım	<u>II. Dönemi:</u> 23 Ş. 1175-4 R. 1177/19 Mart 1762-12 Ekim 1763 <u>III. Dönemi:</u> 4 R. 1179-4 R. 1180/20 Eylül 1765-9 Eylül 1766
297/120	Rumeli Kadıaskeri İvazpaşazâde İbrahim Efendi (II Dönem)	Mülâzım	<u>I. Dönemi:</u> 4 R. 1180-4 R. 1181/9 Eylül 1766-31 Temmuz 1767 <u>II. Dönemi:</u> 17 N. 1185- 17 N. 1186/24 Aralık 1771-12 Aralık 1772
300/123	Rumeli Kadıaskeri Şerifzâde Seyyid Mehmed Efendi	Mülâzım	14 N.1183-17 N. 1184/11 Ocak 1770-4 Ocak 1771
304/127	Rumeli Kadıaskeri Salihzâde Mehmed Emin Efendi (II Dönemi)	Mülâzım	<u>I. Dönemi:</u> 17 N. 1184-17 N. 1185/4 Ocak 1771-24 Aralık 1771 <u>II. Dönemi:</u> 2 L. 1188-CA. Selh 1189/6 Aralık 1774-27 Temmuz 1775
308/131	Rumeli Kadıaskeri Es-Seyyid Mehmed Şerif Efendi	Mülâzım	1189 C. Selh-1190 CA./27 Ağustos 1775-Temmuz 1776
280/103	Rumeli Kadıaskeri Mehmed Salih Efendi	Hareket (Kadı ve Müderris)	RA. 1171-CA. 1171/ Kasım 1757-Şubat 1758
283/106	Rumeli Kadıaskeri Şeyh Mehmed Said Efendi	Hareket (Kadı ve Müderris)	M.-L. 1173/Ağustos 1759-Haziran 1760
294/117	Rumeli Kadıaskeri Ebubekir Efendizâde Osman Efendi	Hareket (Kadı ve Müderris)	R.1178-R. 1179/Ekim 1764-Ekim 1765
302/125	Rumeli Kadıaskeri Şerifzâde es-Seyyid Mehmed Efendi	Hareket (Kadı ve Müderris)	17 R. 1183-17 R. 1184/14 Ocak 1770-4 Ocak 1771
473/38	Anadolu Kadıaskeri Katibzâde Mehmed Refî Efendi	Hareket (Kadı)	25 L. 1173-M. 1175/10 Haziran 1760-Ağustos 1761
476/41	Anadolu Kadıaskeri Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi	Hareket (Kadı)	S.1181-RA. 1182/ Temmuz 1767-Temmuz 1768
483/48	Anadolu Kadıaskeri Dürrizâde es-Seyyid Mehmed Ataullah Efendi	Hareket (Kadı)	CA. 1188-RA.1189/ Temmuz 1774-Mayıs 1775

3.1. Mülâzım Ruznâmçe Defterleri

Mülâzım ruznâmçeleri, ilmiye mesleğine aday olan dânişmendlerin mülâzım olarak kaydedildikleri defterlerdir. Mülâzımların bürokratik işlemleri Rumeli kadıaskerliğinin yetki alanındaydı. 1756-1776 döneminde Rumeli kadıaskerlik makamına dokuz kadıasker atanmıştır. Her kadıasker göreve geldiğinde mülâzım ve hareket olmak üzere iki ayrı defter tutmakta idi. Rumeli kadıaskerlik görevini birden fazla kez ifa edenler ise yeni dönemleriyle ilgili mülâzımların kayıtları için ayrı bir defter tutmayıp, daha önce tuttıkları defterden devam etmek suretiyle yeni dönemleriyle ilgili kayıtları aynı defterde tutmaktaydılar. Böylece seçilen mülâzım ruznâmçe defterlerinin sayısı dokuz olmasına rağmen bazı kadıaskerlerin Rumeli kadıaskerlik görevine birden fazla kez gelmelerinden ötürü, dokuz defterin içerisinde on altı kadıaskerlik döneminin olduğu tespit edilmiştir.

Mülâzım ruznâmçe defterlerinde kayıt düzenine bakıldığında, iç kapaktan sonraki sayfalardan önce besmeleyle başlandıktan sonra kayıtlar genellikle belirli bir şablon takip edilerek tutulmuştur. Buna göre ilk olarak mülâzımın ve babasının adı, varsa unvanları ve en son olarak da mülâzımın memleketi belirtilmektedir. Verilen bütün mülâzımların başında “Mevlânâ” ibaresi vardır. Her bir mülâzım kaydının altında, mülâzımın hangi medreseden kimin muîdi olduğu, hocasının varsa mesleki hareketi ve son olarak hangi mülâzemet yolu ile deftere kaydedildiği bilgisi verilmiştir. Seçilen dokuz mülâzım ruznâmçe defteri aşağıda tanıtılmıştır.

3.1.1. MA, RKR, 277/100 Numaralı Mülâzım Ruznâmçesi

Çalışmada incelenen 277/100 numaralı mülâzım defteri Rumeli Kadıaskeri Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi'ye aittir. Defterin iç kapağında *Ebubekir Efendizâde Kadıasker Ahmed Efendi hazretlerinin defa-i ûlâ ve sâniye ruznâmçeleridir* ifadesi ile kadıaskerin bu göreve iki defa geldiği belirtilmektedir.³⁰ İki defa Rumeli kadıaskerliği makamında bulunan Ahmed Efendi, vazife dönemleri süresince tuttuğu kırk beş sayfalık ruznâmçe defterinde toplamda 429 mülâzımı kaydetmiştir.

Kadıaskerin birinci dönemi 27 Safer 1170-19 Şaban 1171/21 Kasım 1756-28 Nisan 1758 tarihleri arasında olup bu süreçte 179 mülâzımın kaydı tutulmuştur. İkinci dönemi ise 28 Zilkade 1171-Gurre-i Muharrem 1173/3 Ağustos 1758-25 Ağustos 1759 tarihleri aralığında olup bu dönemde ise 250 mülâzımın kaydı bulunmaktadır.

³⁰ MA, RKR, 277/100, s. 1.

Kadıaskerin yirmi dokuz ay kaldığı iki vazife dönemi boyunca aylık %14,79 mülâzım kaydedilmiştir. Defterin dokuz mülâzım ruznâmçesi arasındaki aylık mülâzım kayıt oranı %15,23'tür. Bu yönüyle diğer mülâzım defterleri arasında en fazla kaydı ihtiva etme özelliğine sahiptir.

3.1.2. MA, RKR, 284/107 Numaralı Mülâzım Ruznâmçesi

Çalışmada incelenen 284/107 numaralı ikinci defter Rumeli Kadıaskeri Şeyh Mehmed Said Efendi'ye aittir. Kapaksız olan defter yirmi beş sayfadan oluşmaktadır. İç kapakta *1173 senesi Rumeli Tezkirehanesi* ifadesi vardır. Bu ifadenin dışında defterin kime ait olduğu bilgisi verilmemiştir. Son sayfada kayıtların en altında yer alan mühürde *Şeyh Mehmed Said* ismi yazılmaktadır. Buradan yola çıkarak Şeyh Mehmed Said Efendi'ye ait olduğu söylenebilir.³¹

Rumeli Kadıaskeri Şeyh Mehmed Said Efendi Gurre-i Muharrem 1173-25 Şevval 1173/29 Ağustos 1759-10 Haziran 1760 tarihlerinde görev yapmıştır. Dokuz ay, bir hafta kaldığı dönemde toplam 144 mülâzım kaydedilmiştir. Kadıaskerin görev süresi boyunca aylık %15,15 mülâzım sisteme kaydedilmiştir. İkinci defterin dokuz defter arasındaki mülâzım kayıt oranı %5,11'dir. Kayıt düzeni birinci defterde takip edilen yöntemle aynıdır.

3.1.3. MA, RKR, 285/108 Numaralı Mülâzım Ruznâmçesi

285/108 numaralı üçüncü defter Rumeli Kadıaskeri Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi'ye aittir. Kapakta Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi'nin ruznâmçesi olduğu bilgisi verilmektedir.³²

Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi Rumeli kadıaskerlik görevine üç defa gelmiştir. Her bir görev süresine ait kayıtlar ayrı başlıklar halinde tutulmuştur. Toplam kırk dokuz sayfa olan defterde 391 mülâzım kayıtlıdır. Kadıaskerin birinci dönemi 25 Şevval 1173-Gurre-i Zilkade 1174/10 Haziran 1760-1 Haziran 1761 tarihleri arasındadır. 12 ay 5 gün görevde kaldığı birinci döneminde 79 dânişmendi mülâzemeteye kaydetmiştir. Kadıaskerin ilk dönemine ait kayıtlar defterin 1-10. sayfaları arasında tutmuştur. Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi'nin ikinci dönemi 4 Rebûlâhir 1177-4 Rebûlâhir 1178/12 Ekim 1763-1

³¹ MA, RKR, 284/107, s. 24; Cahit Baltacı da defterin bu kişiye ait olduğunu belirtmektedir. Bkz. Baltacı, "Kadıasker Rûznâmçeleri'nin Târihi ve Kültürel Ehemmiyeti"..., s. 76.

³² MA, RKR, 285/108, Kapak.

Ekim 1764 tarih aralığını kapsamaktadır. İkinci dönemine ait kayıtları 10-28. sayfaları arasında tutan Mirzazâde, yaklaşık 12 ay icra ettiği ikinci döneminde 136 mülâzımın kaydını tutmuştur.

Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi'nin üçüncü ve son dönemi ise 26 Cemâziyelevvel 1182-14 Ramazan 1183/8 Ekim 1768-11 Ocak 1770 tarihleri arasındadır. 15 ay kaldığı üçüncü döneminde 176 mülâzımı kaydetmiştir. Rumeli kadıaskerinin üç dönem görevde kaldığı toplam 39 ayda aylık olarak %10,02 oranında mülâzım sisteme dâhil edilmiştir. Üçüncü defterin dokuz mülâzemet ruznâmçesi arasındaki mülâzım oranı %13,88'dur.

3.1.4. MA, RKR, 288/111 Numaralı Mülâzım Ruznâmçesi

288/111 numaralı dördüncü defter kapaksız olup içeriğinde hangi kadıaskere ait olduğuna dair bilgi verilmemiştir. İç kapakta 1174 ve 1175 ve 1176 ve 1177 ve 1179 Rumeli Tezkirehanesi kaydı vardır. Defterin içerisindeki mühürde İbrahim ismi okunmaktadır. Bundan hareketle Cahit Baltacı, defterin Rumeli Kadıaskeri İbrahim Efendi'ye ait olduğunu belirtmektedir.³³ Fakat defterde İbrahim Efendi ile ilgili başka bir kayda rastlanılmamaktadır.

Kırk üç sayfadan oluşan defter 377 mülâzımın kaydını ihtiva etmektedir. Kadıaskerin birinci dönemine ait kayıtlar on dokuzuncu sayfada bitmiştir. Bundan sonra ikinci dönemde tuttuğu kayıtlar *Kuyudat-ı defai' sâniyyen* başlığı altında verilmiştir. Birinci dönemin sonunda mühür ve ikinci dönemin başlangıcında besmeleyle kayıtlara devam edilmiştir. Rumeli kadıaskeri ilk görev dönemini Gurre-i Zilkade 1174-23 Şaban 1175/4 Haziran 1761-9 Mart 1762 tarihleri arasında yapmıştır. Zikrolunan dönemde (s. 1-19) 207 mülâzım kaydedilmiştir. İkinci görev dönemi 4 Rebûlâhir 1178-4 Rebûlâhir 1179/1 Ekim 1764/20 Eylül 1765 tarihleri arasındadır. Bu dönemde (s. 19-42) 168 mülâzım kaydedilmiştir.

Rumeli kadıaskeri iki dönem olarak yaklaşık 22 ay kaldığı vazife süresince aylık %17,13 oranında mülâzımı sisteme dâhil etmiştir. Dördüncü defterin dokuz defter arasındaki aylık mülâzım kayıt oranı %13,32'dir.

³³ Baltacı, "Kâdi-asker Rûznâmçeleri'nin Târihî ve Kültürel Ehemmiyeti"... , s. 76.

3.1.5. MA, RKR, 289/112 Numaralı Mülâzım Ruznâmçesi

Rumeli Kadiaskeri Pîrîzâde Osman Efendi'ye ait olan beşinci defter, Pîrîzâde'nin ikinci ve üçüncü kadıaskerlik döneminde tuttuğu mülâzım kayıtlarından oluşmaktadır.³⁴ Defterde toplam 267 mülâzımın kaydı vardır.

Pîrîzâde'nin ikinci dönemi 23 Şaban 1175-4 Rebûlâhir 1177/19 Mart 1762-2 Ekim 1763 tarihleri arasındadır. Bu dönemde (s. 1-14) 149 mülâzımı kaydetmiştir. Pîrîzâde'nin üçüncü dönemi 4 Rebûlâhir 1179-4 Rebûlâhir 1180/20 Eylül 1765-9 Eylül 1766 tarihleri arasındadır. Bu dönemde (s. 14-26) 118 mülâzımı kaydetmiştir. İkinci dönemde tutulan kayıtların sonunda *def'a-i saniyemiz defterinde mestur ve mukayyedir* ifadesi vardır. Üçüncü dönemdeki kayıtlarda ise *def'a-i salisemiz defterinde mestur ve mukayyedir* ifadesi ile kayıtların ait olduğu dönemler ayrıca belirtilmiştir.

Rumeli kadıaskeri Pîrîzâde Osman Efendi 29 aylık süreçte aylık olarak %9,20 oranında mülâzımı kaydetmiştir. Beşinci defterin diğer defterler içerisinde aylık mülâzım kayıt oranı %9,48'dir.

3.1.6. MA, RKR, 297/120 Numaralı Mülâzım Ruznâmçesi

Çalışmada ele alınan mülâzım ruznâmçe defterlerinden 297/120 numaralı altıncı defter Rumeli Kadiaskeri İvazpaşazâde İbrahim Efendi'ye aittir.³⁵ İbrahim Efendi'nin iki dönemine ait kırk sekiz sayfalık defterinde 408 mülâzım kayıtlıdır. İbrahim Efendi ilk defa 4 Rebûlâhir 1180/9 Eylül 1766 tarihinde göreve gelmiştir.

İlk döneminde 251 mülâzım kaydedilmiştir. İkinci dönemini 17 Ramazan 1185-17 Ramazan 1186/24 Aralık 1771/12 Aralık 1772 tarihleri arasında icra eden İbrahim Efendi bu dönemde 158 mülâzımın kaydını tutmuştur. İkinci döneminde tutulan kayıtlar önceki defterlere nazaran hangi ayda kaç mülâzımın verildiği belirtilmiştir. Örneğin *Zilkade-i Şerife sene 1185* başlığı altında mülâzımlar sıralanmış ve ardından diğer aylara geçilerek kayıtların

³⁴ Pîrîzâde Osman Efendi üç defa Rumeli kadıaskerliği görevinde bulunmuştur. Fakat 289/112 numaralı ruznâmçe sadece ikinci ve üçüncü dönemlerine ait kayıtları ihtiva etmektedir. Birinci görev dönemiyle ilgili kayıtların bulunmamasının sebebi kısa bir zaman görevde kalmış olmasından dolayı olabilir. Zira bu birinci dönemi, Temmuz 1756-Kasım 1756 tarih aralığındadır. Bkz. Tahsin Özcan, "Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi", *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 291-292.

³⁵ İbrahim Efendi bazı kaynaklarda "İvazpaşazâde İbrahim Bey-Efendi" olarak da geçmektedir. Bkz. İsmail Hami Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 5, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 144; *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi: Mürî'î-Tevârih*, C. II-B, Haz. Prof. Dr. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1981, s. 87.

tutulduğu en son ay olan *Şabanü'l-muazzam sene 1186* tarihine kadar bu şekilde bir düzen takip edilmiştir.

İvazpaşazâde İbrahim Efendi 22 ay süresince aylık %18,54 danişmendi mülâzım olarak defterine dâhil etmiştir. Altıncı defter, diğer mülâzım ruznâmçeleri arasında birinci defterden sonra en fazla mülâzım kaydına sahip olan defterdir. Defterin dokuz defter arasındaki toplam mülâzım oranı %14,48'dir.

3.1.7. MA, RKR, 300/123 Numaralı Mülâzım Ruznâmçesi

300/123 numaralı yedinci defter Rumeli Kadıaskeri Şerifzâde Seyyid Mehmed Şerif Efendi'ye aittir. 14 Ramazan 1183-17 Ramazan 1184/11 Ocak 1770-4 Ocak 1771 döneminde vazifede bulunan Şerifzâde görev süresince yirmi sekiz sayfalık defterde 186 mülâzımın kaydını tutmuştur. Defterin son sayfasında Şerifzâde Seyyid Mehmed Efendi'nin mührü vardır.³⁶

Şerifzâde Seyyid Mehmed Şerif Efendi yaklaşık olarak 12 ay görev süresince aylık %15,5 oranında mülâzımı sistemi dâhil etmiştir. Defterin dokuz defter arasındaki toplam mülâzım oranı %6,61'dir. Bu yönüyle diğer mülâzım defterleri arasında en az oranla mülâzım kaydedilen ikinci defterdir.

3.1.8. MA, RKR, 304/127 Numaralı Mülâzım Ruznâmçesi

Çalışma kapsamında incelenen 304/127 numaralı sekizinci mülâzım defteri Rumeli Kadıaskeri Salihzâde Mehmed Emin Efendi'ye aittir. Otuz sayfalık defterde toplam 288 mülâzım kaydedilmiştir. Mülâzım kayıtlarının tutulduğu sayfanın başında diğer defterlerden farklı olarak Arapça bir girizgâh yapılmıştır. Burada kadıaskerin *Salihzâde Mehmed Emin Efendi*³⁷ olduğu belirtilerek kadıaskerin vazifeye başlama tarihi olan 17 Ramazan 1184/4 Ocak 1771 tarihi vardır. İki dönem görevde bulunan Salihzâde Mehmed Emin Efendi vazifeye ilk geldiği 17 Ramazan 1184-17 Ramazan 1185/4 Ocak 1771-24 Aralık 1771 döneminde 153 mülâzımı kaydetmiştir. 2 Şevval 1188-29 Cemâziyelevvel 1189/6 Aralık 1774-28 Temmuz

³⁶ MA, RKR, 300/123, s. 28.

³⁷ Kaynaklarda *Topkapulu Salihzâde Camgöz Mehmed Emin Efendi* şeklinde geçmektedir. Bkz. Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 5..., s. 144-145; *İlmiyye Sâlnâmesi*, Yayına Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin ve Cevdet Dadaş, İşaret Yayınları, İstanbul 1998, s. 439; Müstakimzâde Süleyman Saadeddin, *Devhatü'l-Meşayih*, Yayına Haz. Ziya Kazıcı, Çağrı Yay., İstanbul 1978, s. 106; Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1972, s.150.

1775 döneminde ikinci defa sadr-ı Rum olan Salihzâde bu dönemde ise 135 mülâzımın kaydını tutmuştur.³⁸ Salihzâde Mehmed Emin Efendi iki dönem bulunduğu kadıaskerlik makamında toplam 21 ay kalarak bu süre boyunca aylık %13,71 oranında mülâzımı sisteme kaydetmiştir. Defterin diğer defterler arasındaki aylık kaydedilen mülâzım oranı %10,23'tür.

3.1.9. MA, RKR, 308/131 Numaralı Mülâzım Ruznâmçesi

Çalışma kapsamında ele alınan mülâzım ruznâmçe defterlerinin sonuncusu Rumeli Kadıaskeri es-Seyyid Mehmed Şerif Efendi'ye aittir. Defter, Selh-i Cemâziyelâhir 1189-Cemâziyelevvel 1190/27 Ağustos 1775-Temmuz 1776 tarih aralığında tutulmuştur. Otuz dört sayfalık defterde 327 mülâzım kayıtlıdır.

Kapaksız olan defterde kadıaskerin es-Seyyid Mehmed Şerif Efendi olduğu bilgisi yirmi birinci sayfada geçen bir mülâzım kaydından anlaşılmaktadır. Defterde kayıtlar kadıaskerin vazifeye geldiği tarihten, görevi sona erdiği tarihe kadar ay ve yıl belirtilerek tutulmuştur. Ayrıca numaralandırmada otuz beşten, otuz sekizinci sayfaya atlanılmıştır. Bunun sebebi dijital çekim sırasında bir hata olabileceği gibi, numaralandırmadan kaynaklı bir hata da olabilir. Fakat sayfaların çekim esnasında iki sayfa atlanmış olabileceği ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü es-Seyyid Mehmed Şerif Efendi 1192 Cemâziyelevvel/Haziran 1778 tarihinde ikinci defa olarak Rumeli kadıaskerlik görevine gelmiş fakat ikinci dönemi sadece yirmi gün sürmüş olmasına rağmen bu sürece ait bir mülâzım kaydına rastlanılmamıştır.³⁹ Dolayısıyla olmayan sayfalar bu döneme ait kayıtları ihtiva eden sayfalar olabilir.

Es-Seyyid Mehmed Şerif Efendi'nin 11 aylık vazifesi süresince aylık %29,72 oranında mülâzımı sisteme kaydedilmiştir. Defterin dokuz defter arasındaki toplam mülâzım oranı ise %11,62'dir.

3.2. Hareket Ruznâmçe Defterleri

Rumeli ve Anadolu kadıaskerleri sorumluluk sahalarında bulunan kazâ ve medreselere yaptıkları tayin, terfi ve azil işlemlerini hareket ruznâmçelerine kaydetmekteydiler. Kayıt düzeninde belirli bir şablon takip edilmiştir. Defterlerin ilk veya son birkaç sayfasında sistemle ilgili ferman ve arzuhaller yer almaktadır. Daha sonra ayrı bölümler halinde muvakkit-kadı tevcihleri, ibkâ, medd, tenciz, nakil, maîşet, kazâ ilhak işlemleri ve son olarak

³⁸ MA, RKR, 304/127, s. 1.

³⁹ Tahsin Özcan, "Mehmed Şerif Efendi", *D.İ.A.*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2003, s. 531-532.

medrese tevcihâtına yer verilmiştir. Kayıt düzeninde ilk önce atama yapılan kazâ veya medrese ismi belirtildikten sonra mevcut kadı-müderrisin kim oldukları ve yerine tayin edilen kişinin bilgisi verilmiştir.

İncelediğimiz dönemde Anadolu kadıaskerlerine ait defterlerde medrese tevcihleri yer almamıştır. Anadolu hareket ruznâmçelerinde önce ferman ve arzuhaller, daha sonra muvakkit-kadı tevcihleri, maîşet, te'bîd, ibkâ, tenciz, medd ve kazâ ilhak kayıtları bulunmaktadır. Defterlerin son kısmında ise Mısır kazâlarına ait atama kayıtları bulunmaktadır. Aşağıda veri alınan hareket ruznâmçe defterlerinin tanıtımları yapılmıştır.

3.2.1. MA, RKR, 280/103 Numaralı Rumeli Hareket Ruznâmçesi

Rumeli Kadıaskeri Mehmed Salih Efendi'ye ait olan defterde, kazâ ve medreselere yapılan atama kayıtlarına yer verilmiştir. Kayıtlar Rebûlevvel 1171-Cemaziyelevvel 1171/Kasım 1757-Şubat 1758 tarihleri arasında tutulmuştur. On sekiz sayfadan oluşan defterde, 61 kazâ ve 159 medrese tevcih yer almaktadır.

Defterin tutulma düzeni önceki Rumeli kadıasker hareket ruznâmçelerinden farksızdır. Kapaktan sonra maîşet talebinde bulunan bir arzuhal bulunmaktadır. Daha sonra kazâlara muvakkaten atamaların yapıldığı bölüme geçilmiştir. Bu bölümün en son kaydının altında kadıaskerin mührü yer almakta ve sonrasında yeni bölüme başlanmıştır. Burada kırmızı mürekkeple; *kuyud-ı tezakirü'l-ibkâ, ve'l-medd, ve'l-tenciz, ve'l-ilhak, ve'l-maîşet, ve'l-te'bîd, ve'l-nakl el-vakî fî Rebûlevvel sene ahdî ve sebîn ve mi'e ve elf* başlığıyla ilgili kayıtlar verilmiştir.

Kazâ tevcihlerinden sonra medreselere yapılan müderris tevcihlerine geçilmiştir. Burada kayıtlardan önce *Kuyudü'l-medârisü'l-el-müvecceheti el-vâki'et fî Rebûlevvel sene ahdî ve sebîn ve mi'e ve elf* başlığı verilerek medrese ve müderrislerin bilgisi yer almaktadır. Kayıtlar kadıaskerin mührü ile bitirilmiştir.

3.2.2. MA, RKR, 283/106 Numaralı Rumeli Hareket Ruznâmçesi

Rumeli kadıaskeri Şeyh Mehmed Said Efendi'ye ait olan defterde Rumeli kadıasker yetki sahasında bulunan kazâ ve medreselere yapılan atamalar bulunmaktadır. 75 sayfadan oluşan defterde toplam 377 kadı ve 356 müderrisin kaydı tutulmuştur. Kayıtlar Muharrem-Şevval 1173/Ağustos 1759-Haziran 1760 tarihleri arasında tutulmuştur. Defterin kapağından

sonraki sayfasında Şeyh Mehmed Said Efendi'ye hitaben yazılmış, nâiblerin kazâlara gönderilmesine dair hususu konu edinen bir ferman yer almaktadır. Defterin ilk bölümünde (s. 3-40 arası) kazâ tevcihlerine yer verilmiştir. Bu bölüm kendi içerisinde ikiye ayrılarak (s. 3-23) muvakkaten atamalar ve ibkâ, tencîz, te'bîd, nakil, maîşet ve medd (zam) kayıtlarına yer verilmiştir (s. 24-40). Geriye kalan kısımda (s. 41-73) müderris atamaları bulunmaktadır. Ayrıca her bölümün sonu kadıaskerin mührüyle bitirilmiş ve her bölümün başında kayıtlara ilişkin tanıtım mahiyetinde iki-üç satırlık bilgiler verilmiştir. Kayıtların tutulduğu tarih aralığı her bir bölüm için baştan başlamıştır.

3.2.3. MA, RKR, 294/117 Numaralı Rumeli Hareket Ruznâmçesi

Rumeli Kadıaskeri Ebubekir Efendizâde Osman Efendi'nin ikinci kadıaskerlik dönemine ait olan defter, Rebûlâhir 1178-Rebûlâhir 1179/Ekim 1764-Ekim 1765 tarihleri arasında Rumeli kazâ ve medreselerine yapılan tevcihât kayıtlarını ihtiva etmektedir. Kapak haricinde altmış yedi sayfadan oluşan defterin iki sayfası boştur. Toplam 352 kadı ve 321 müderris kaydı tutulmuştur. Defterin tutulma düzeni önceki Rumeli hareket ruznâmçeleriyle benzerdir.

Defterin ilk sayfalarında atama kayıtlarından evvel iki ferman yer almaktadır. Fermanların konusu, Rumeli kazalarının rütbelerinde yapılan değişiklikler ve kadıların nakil prosüdürüyle alakalıdır. Fermanlardan sonra kazâ tevcihleri sayfa 4-52 arasında verilmiştir. Bu bölüm kendi içerisinde muvakkaten tevcihler ve ibkâ, tencîz, nakil, medd (zam), te'bîd olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Söz konusu kısımda sayfa 21'den 36'ya atlanmıştır. Ancak kayıtlar incelendiğinde birbirinin devamı niteliğinde olduğu için burada sayfa numaralandırmasında bir hata olduğu düşünülmektedir.

Kazâ tevcihâtından sonra yine sayfa 52'den 61'e atlandığı dikkat çekmektedir. Takip edilen kayıt düzeni önceki defterlerle mukayese edildiğinde burada da bir eksiklikten söz edilemez. Defterin son kısmında (s. 61-87) müderris tevcihleri yer almaktadır.

3.2.4. MA, RKR, 302/125 Numaralı Rumeli Hareket Ruznâmçesi

302/125 numaralı defter, Rumeli Kadıaskeri Şerifzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin kazâ ve medrese atamalarını tuttuğu kadıasker ruznâmçesidir. Şerifzâde es-Seyyid Mehmed

Efendi 17 Ramazan 1183-17 Ramazan 1184/14 Ocak 1770-4 Ocak 1771 döneminde kadıaskerlik vazifesinde bulunmuştur.

Ruznâmçesinde 384 kadı ve 389 müderrisin ataması kayıtlıdır. Biri kapak olmak üzere 78 sayfadan oluşan defterin son sayfası boştur. Kapaktan sonraki ilk sayfada konusu mâişet talebi olan bir arzuhal yer almaktadır. Daha sonra kadıların tevcih işlemlerine yer verilmiştir (s. 2-42). Bundan sonraki kayıtlar medrese tevcihlerini ihtiva etmektedir (s. 42-76). Kadı tevcihlerine başlamadan evvel diğer defterlerde de olduğu gibi kadıasker ve defterin türü hakkında Arapça bir girizgâh yapılmıştır. Sayfa 24'ten itibaren yine Arapça bir dibaceden sonra ibkâ, tencîz, mâişet, te'bîd ve ilhak kayıtları bulunmaktadır. Kadı tevcihleri bölümü kadıaskerin mührüyle sonlandırılarak medrese tevcihlerine geçilmiştir. Her iki bölümde de atamalardan evvel tarihler ay-yıl şeklinde verilmiştir. Medrese kayıtlarının son sayfasında kadıaskerin mührü yer almaktadır.

3.2.5. MA, AKR, 473/38 Numaralı Anadolu Hareket Ruznâmçesi

Meşihat Arşivi'nde bulunan 473/38 numaralı defter, Anadolu ve Mısır kazâlarına yapılan kadı tayinlerini içermektedir. Kapakta kadıaskerin isminin geçtiği bölüm kâğıdın zarar görmesinden dolayı okunamayacak bir haldedir. Baltacı, mühürden yola çıkarak defterin Anadolu Kadıaskeri Mehmed Hâdi Efendi'ye ait olduğunu bildirmektedir.⁴⁰ Fakat defterdeki ferman ve tevcihlerin başladığı sayfa incelendiğinde ruznâmçenin Anadolu Kadıaskeri Katibzâde Mehmed Refi Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹

Defterdeki kayıtlar kadıaskerin göreve geldiği 25 Şevval 1173/10 Haziran 1760 tarihinden başlayarak, Muharrem 1175/Ağustos 1761'e kadar devam etmiştir. 45 sayfadan oluşan defterde 509 atama kaydı mevcuttur. Tayinlerin 21'i arzuhaller neticesinde yapılmıştır. Defterin girişinde arzuhaller neticesinde tevcih edilen Anadolu'daki kazâlar şeyhülislâm Veliyüddin Efendi'nin "*mucibince tevcih buyrulmak mercudur*" onayı ile tevdi edilmiştir. Defterde bulunan kayıtların 471'i Anadolu kazâlarına ait iken geriye kalan 38'i Mısır kazâlarına yapılan tevcihlerden oluşmuştur. Anadolu kazâlarına yapılan atamaların 277'si "medd, tencîz, ibkâ, te'bîd ve nakl" başlığı altında verilmiştir. Toplam 38 tevcihât kaydının bulunduğu Mısır tarafında ise böyle bir ayrıma gidilmemiştir.

⁴⁰ Baltacı, "Kâdi-asker Rûznâmçeleri'nin Târîhi ve Kültürel Ehemmiyeti"..., s. 93.

⁴¹ MA, AKR, 473/38, s. 3, 11.

Defter genel anlamda önceki dönemlerde de olduğu gibi üç kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda ilmiye mensuplarının isteklerini dile getirdikleri arzuhaller ve sınıfın işleyişine yönelik kadıaskere hitaben yazılan fermanlar yer almaktadır. Söz konusu bölümde yirmi iki arzuhal ve bir ferman yer almaktadır.

Defterin ikinci kısmında Arapça bir dibaceden sonra Anadolu kazâlarına yapılan kadı atamaları bulunmaktadır. Anadolu kazâlarına yapılan tevcihler kendi arasında iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde çoğunlukla muvakkaten kadı atamasının yapıldığı tevcihler bulunurken ikinci bölümde ise önceki bölümün son kaydının altına kadıasker mühründen sonra “*El-menâsibü'l-ma'rûzât ale'l-atabeti'l-'aliyye bâ-el-medd ve'l tenciz ve'l-ibkâ ve'l-te'bîd ve'l-nakl fî el-yevmü'l-hâmse ve'l-işrîn min Şevvalü'l-mükerrem sene selâse ve seb'în ve mi'e ve elf*” başlığının altında atamalara yer verilmiştir.

Defterin en son kısmında *El-menâsibü'l-ma'rûza âle'l-atâbeti'l-'aliyye bi'l-medd ve'l-tenciz ve'l-ibka ve'l-tevcih fî Diyârü'l-Mısriyye fî el-yevmü'l-hâmse ve'l-işrîn min Şevvalü'l-mükerrem sene selâse ve seb'în ve mi'e ve elf fî Zilkâdetü'l-şerife sene-i merkume* başlığıyla Osmanlı'nın Mısır coğrafyasında bulunan kazâlara yapılan atama kayıtları bulunmaktadır. Defter kadıaskerin mührüyle sonlanmıştır.

Sayfalarının numaralandırılmasında bazı yanlışlıklar göze çarpmaktadır. 4. sayfadan sonraki sayfaya “11” numarası verilmiştir. Sayfa 25'te sonra ise numaralandırma “40” olarak devam etmiştir. Defterin son sayfasına ait numara ise “81”dir. En son sayfada toplam varak sayısı “87” olarak belirtilmiştir. Görüldüğü üzere numaralandırmada bazı problemler söz konusudur. Böyle olmakla birlikte defterdeki kayıtlar diğer defterlerle kıyaslandığında ve kayıtların öncesi ve sonrasına bakıldığında bir eksiklik gözükmemektedir.

3.2.6. MA, AKR, 476/41 Numaralı Anadolu Hareket Ruznâmçesi

Kapaksız olan 476/41 numaralı defter Anadolu Kadıaskeri Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi'ye aittir. Safer 1181-Rebûlevvel 1182/Temmuz 1767-Temmuz 1768 tarihleri arasında Anadolu ve Mısır kazâlarına ait kadı tevcihlerine yer verilmiştir. Burada toplamda 578 kadı atama kaydı bulunmaktadır. 16 kayıt arzuhaller neticesinde ulemâya tevcih edilmiştir.

Altmış beş sayfadan müteşekkil olan defterin on bir sayfası boştur. Anadolu kazâlarının birinci kısmı olan muvakkaten atamaların yapıldığı bölümde 220 kayıt, ikinci kısımda ise 296 kayıt bulunmaktadır. Mısır kazâlarına ise toplam 46 kadı tevcihi gerçekleştirilmiştir.

İlk sayfalarda (s. 2-4) ferman ve arzuhaller yer almaktadır. Burada kazâ rütbelerinin yükseltilmesine yönelik iki fermana, maişet/te'bîd statüsünde bulunan bazı kazâların yönetimiyle ilgili beş ferman ve on bir arzuhal kayıtlıdır. Ferman ve arzuhallerden sonra kazâ tevcih kayıtlarına geçilmiştir. Defterin ikinci kısmı olarak adlandırdığımız bu bölümde diğer defterlerde de görülen Arapça bir dibaceden sonra Anadolu kazalarına yapılan kadı tevcihleri yer almaktadır. Buradaki tevcihler kendi arasında ikiye ayrılmıştır. Sayfa 29'a kadar muvakkit kadı tevcihleri bulunmaktadır. Daha sonra kırmızı mürekkeple; *El-menâsibü'l-ma'rûzât ale'l-atabetü'l- aliyye-i sultanîye bâ el-medd ve'l tencîz ve'l-ibkâ ve'l-nakl ve'l-maişet ve'l-te'bîd fî el-yevmü'l-tisâ ve'l-işrîn min Muharremü'l-haram sene ahdî ve semanîn ve mi'e ve elf Saferü'l-hayr sene-i merkume* başlığı verilip ikinci kısmın kayıtlarına başlanmıştır. İkinci kısım olarak adlandırdığımız bu bölüm yetmiş üçüncü sayfaya kadar devam etmektedir.

Anadolu'ya ait kayıtların ardından defterin sonuna kadar Mısır kazâ kayıtları yer almaktadır (s. 73-77). Mısır kazâlarına yapılan tevcihler bir başlık altında verilmiştir. Kırmızı mürekkeple *el-menâsibü'l-ma'rûza âle'l-atâbeti'l- 'aliyye fî Diyâr-i Mısriyye bâ-tevcih ve'l-ibka ve'l-tencîz ve'l-medd ve'l-maişet ve'l-te'bîd fî el-yevm el-tisâ ve'l-işrîn min Muharremü'l-haram sene ahdî ve semanin ve mi'e ve elf fî Safer sene-i merkume* başlığıyla başlayan kayıtlar defterin sonuna kadar devam etmiştir. Ayrıca buradaki kayıtlar tek bir başlıkta olarak verilmiş olup, Anadolu'da gördüğümüz gibi bir ayırma gidilmemiştir.

Önceki defterde olduğu gibi bu defterin de numaralandırılmasında bazı hatalar göze çarpmaktadır. Defterde toplam sayfa sayısı 65 olmasına rağmen, en son sayfanın numarası 77 olarak verilmiştir. Bunun sebebi 29. sayfadan 42'ye atlanmasından dolayıdır. Numaralandırma doğru kabul edildiği takdirde 29-42 arası sayfalar eksik kalmaktadır. Ancak numaralandırmada hata yapılmış olması muhtemeldir. Zira diğer defterlerle mukayese edildiğinde, 29. sayfada muvakkit tevcihleri son bularak en altında mühür bulunmakta olup, hemen sonraki sayfada ise (s. 42'de) tencîz, ibkâ ve nakil kayıtları ayrı bir başlık altında vermeye başlanmıştır. Dolayısıyla kayıtlar olması gereken seyirde ilerlediği için sayfa sayısında bir eksiklik gözükmemektedir.

3.2.7. MA, AKR, 483/48 Numaralı Anadolu Hareket Ruznâmçesi

Anadolu Kadıaskeri Dürriizâde es-Seyyid Mehmed Atullah Efendi'ye ait olan defter, Cemaziyelevvel 1188-Rebûülevvel 1189/Temmuz 1774-Mayıs 1775 tarihlerinde Anadolu ve Mısır kazâlarına yapılan kadı tayinlerini içermektedir.

Altmış iki sayfadan oluşan ve beş sayfası boş olan defterde toplam 609 kadı tevcih bulunmaktadır. 18 kayıt arzuhaller neticesinde kazâların ulemâya tevcih edilmesi şeklinde olmuştur. Anadolu kazâlarının birinci kısmı olan muvakkaten atamaların yapıldığı bölümde 237, ikinci kısımda ise 284 kayıt bulunmaktadır. Mısır kazâlarına toplam 70 kadı ataması gerçekleştirilmiştir.

Defterde takip edilen kayıt düzeninde herhangi bir eksiklik göze çarpmamasına rağmen sayfaların numaralandırılmasında bazı hatalar yapılmıştır. Örneğin Anadolu kazâlarına ait muvakkit kayıtlarının son sayfası, 30. sayfadan 49. sayfaya ve 71. sayfadan 79. sayfaya atlanmıştır. Atlanan sayfaların öncesi ve sonrası incelendiğinde kayıtların birbirinin devamı olduğu anlaşılmaktadır.

Defterin kapaktan sonraki giriş sayfalarında diğer defterlerde olduğu gibi ferman ve arzuhaller bulunmaktadır. Burada maîşet ve te'bîd talepleriyle alakalı 18 arzuhal, kazâyâ nâib gönderilmesiyle ilgili arzuhale cevap şeklinde bir buyruldu, bir ferman ile bir ilmühaber yer almaktadır. Ferman Anadolu ve Rumeli kazalarına hitaben kaleme alınmış olup, buralarda bulunan kazâ kadılarına dışardan müdahalelerin engellenmesiyle ilgilidir. Anadolu kadıaskerine yazılan ilmühaberde ise Haremeyn-i Şerif vakıflarıyla ilgili yapılan düzenleme bildirilmiştir.

Sayfa 10'dan itibaren ise defterin Anadolu ve Mısır kazâlarının kadı tevcihâtıyla ilgili olduğunu belirten Arapça bir dibaceden sonra Anadolu kazâlarına yapılan muvakkaten kadı atamaları bulunmaktadır. Buradaki kayıtlar aylara tasnif edilerek tutulmuştur.

Sayfa 49'da Anadolu'ya ait ibkâ, tencîz, medd, nakil ve maîşet tevcihlerinin olduğu kısma geçilmiştir. Burada kırmızı mürekkeple atılan başlıkta; *el-menâsibü'l-ma'rûzât ale'l-atabetü'l-'aliyye-i sultanîye ba-el-medd ve'l tenciz ve'l-ibkâ ve'l-nakl ve'l-maîşet ve'l-te'bîdat fî el-yevmü'l-sani min şehri Rebûülâhir sene seman ve semânin ve mi'e ve elf* ifadesinden sonra kayıtlar verilmiştir.

Bundan sonra kırmızı mürekkeple yazılı bir girişin ardından Mısır kazâlarına ait kadı atamaları yer almaktadır. Burada *el-menâsibü'l-ma'rûzat fî el-Diyâr-i Mısriyye bi't-tevcih ve'l-ibka ve'l-medd ve'l-tencîz ve'l-maîş ve'l-te'bîdât fî el-yevmü'l sâni min şehri Rebûülâhir sene semân ve semânin ve mi'e ve elf* ifadesinden sonra kayıtlar kronolojik bir düzen dâhilinde tutulmuştur. Defter kadıaskerin mührüyle bitirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MESLEĞE İLK ADIM: MÜLÂZEMET SİSTEMİ (1756-1776)

Osmanlı Devleti'nde medrese tahsilinin ardından kadı veya müderris olmak isteyen dânişmendler Rumeli kadıaskerinin tuttuğu mülâzım defterine kaydolmaları gerekmektedir. Bu bölümde evvela ilmiye sınıfı mensuplarının tâbi oldukları mülâzemet sisteminin tanımı ve sistemin ortaya çıkıp klasik bir hale dönüşmesi değerlendirilmiştir. Akabinde veri kaynağı olarak seçilen mülâzım ruznâmçelerinde mevcut veriler kullanılarak mesleğe girenlerin nicelik ve nitelikleri ele alınmıştır. Bu amaçla 1756-1776 dönemine ait dokuz mülâzemet ruznâmçesinden elde edilen 2817 mülâzımın verileri önceki dönemlerle mukayese edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Değerlendirmede mülâzemet sisteminin erken dönemden ele aldığımız döneme kadar uğradığı değişim ve dönüşümünün takibinin yapılması hedeflenmektedir. Verilerin analiziyle elde edilen bilgiler ile önceki dönemlere ait verilerin karşılaştırılması suretiyle sistemin anlaşılması hedeflenmiştir. Mülâzemet sisteminin süregelen işleyişinde yaşanan değişimler bir tarih anlatısına dönüştürülerek sistemin ilmiye sınıfındaki yeri ve durumunun tayin edilmesi ayrıca amaçlanmıştır.

1.1. Mülâzemet Sistemi

Kelime manası itibariyle bir yere ya da bir kimseye sıkı sıkıya bağlanma, bir işe, bir şeye nâmzed olmak veya sıra beklemek anlamında kullanılan mülâzemet terimi Osmanlı Devleti'nde bürokrasisinin birçok alanında kullanılmıştır.⁴² İلميye bürokrasisinde de kullanılan mülâzemet kavramı sınıfa mensup olanlar için iki süreci açıklamak üzere kullanılmaktadır. Birincisi ilmiye mesleğine talip olanların mesleğe giriş sürecini tanımlamak için kullanılmaktayken, ikinci kullanım alanı ise fiili olarak görevde bulunanların görevlerinin sona ermesiyle yeni bir mansıba hareket edinceye kadar sıra bekleyerek görevsiz kaldıkları

⁴² Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 537-539; Mülâzemet terimi Osmanlı bürokrasisinde sadece ilmiye sınıfına has kullanılan bir yöntem değildir. Bir göreve aday olma manasıyla, bürokrasinin muhtelif alanlarında mülâzemet terimine rastlamak mümkündür. Örneğin bir yerin timârını alacak olan kişiler için "*timâr mülâzımı*" tabiri kullanıldığı kaynaklarda görülmektedir. Bu ifadeyle timâr mülâzımı olan kişiye, timârın sahipsiz kalması durumunda kendisine tevcih edileceği belirtilmek istenmiştir. Bkz. Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osman*, Haz. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 143; Benzer durum XVIII. yüzyılda da görülmektedir. Bkz. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Timâr ve Zeâmetlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, 1979, s. 219-255.

dönemi tanımlamak için kullanılmaktadır. Mülâzemet sistemiyle devlet, ilmiye zümresini hem nitelik ve hem de nicelik bakımından kontrol altında tutmak istemiştir.⁴³

XV. yüzyılın ortalarından itibaren yeni fetihlerle devletin idare ettiği coğrafyanın genişlemesiyle birlikte bu doğrultuda merkezileşme adımları atılmaktaydı. Bu gelişmelere bağlı olarak mansıpların sayısında bir artış yaşandığı gibi adayların sayısı da fazlalaşmaktaydı. Nitekim ilmiye mesleğinin sağladığı faydaları göz önünde tutarak mesleğe girme amacıyla yola koyulanların sayısı gittikçe çoğalmasıyla birlikte zamanla bir mansıba nâil olmayı bekleyenler arasında bir yoğunluk yaşanmıştır. Artan talebe karşın mesleği sayıca kontrol altında tutmak ve taliplerin âdil bir şekilde göreve başlamalarını sağlamak amacıyla mülâzemet sistemi kullanılmıştır. Buna göre her bir dânişmendin medrese mertebelerini tamamlayarak mülâzım verme yetkisini haiz bir âlimin hizmetine girmeleri istenmekteydi. Her talebenin bu süreci tamamlama imkân ve kapasitesi aynı olmadığından dolayı mansıba erişenlerin sayısı taliplerine oranla azınlıkta kalmaktaydı.⁴⁴ Böylece sistem bir eleme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin mülâzemet sisteminden güttüğü amaç sadece bir elek görevi görmesinin dışında, personelin kalitesini artırmaya da yönelikti. Buna göre mesleğe girmek isteyenlerin yüksek mertebede bulunan bir ulemânın rahle-i tedrisinden geçmiş olması usta-çırak ilişkisi çerçevesinde birçok açıdan tecrübe kazanmalarını sağlamaktaydı.⁴⁵

Osmanlı Devleti, söz konusu sistem ile yeni mülâzım olanların yanı sıra görev bitiminden sonra yeniden bir mansıba hareket etmek isteyen mülâzımlar için de bir amaç gütmekteydi. Buna göre devlet, mansıpta görev süresi biten âlimleri tekrar yeni bir göreve hareket edinceye kadar belli bir dönem İstanbul'da kadıasker divânlarında toplayarak, bir nevi hizmet içi eğitim almalarını sağlamıştır. Böylece mülâzemet sistemiyle ilmiye zümresinin hem kariyer basamaklarını hem de zihniyeti kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır.⁴⁶

Mülâzemet sisteminin tam olarak ne zaman başladığıyla ilgili bilgiler kaynakların eksikliğinden dolayı yetersiz kalmaktadır. Son dönemde yapılan çalışmalarda II. Bayezid döneminde mülâzım kayıtlarına rastlanılmış olması sistemin söz konusu dönemde yürürlükte

⁴³ Beyazıt, *Osmanlı İlmî Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 32.

⁴⁴ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)"..., s. 641-642.

⁴⁵ Dânişmendin mülâzım olmak için bir mevâlînin hizmetine girip bilgi birikimini artırarak tecrübe kazanması bazı kaynaklarda *intisâb mekanizması* kavramıyla tanımlanmaktadır. Bkz. Fahri Unan, "Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III, Ankara 1994, s. 671-672; Fahri Unan, "Osmanlı Resmî Düşüncesinin İlmîye Târîki İçindeki Etkileri: Patronaj ilişkileri", *Türk Yurdu Dergisi*, S. XI/45, Mayıs 1991, s. 33-41. Aynı durum "tarîk ile ilmîyeye girme" ifadesiyle de açıklanmaktadır. Bkz. Beyazıt, *Osmanlı İlmî Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 49.

⁴⁶ İpşirli, "Mülâzemet"..., s. 537.

olduğunu göstermektedir.⁴⁷ 1598 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde ilmiyeye giren mülâzımlar için *yeni mülâzım* teriminin kullanılmış olması ve bu terimin Fatih kanûnnâmesinde yer alması, sistemin Fatih Sultan Mehmet döneminde varlığına işaret etmektedir.⁴⁸

XVI. yüzyıl içerisinde mülâzemet sistemi zamanla sistematik bir hal almıştır. Bu yüzyılda sistemin klasik halini alması tedricen gerçekleşmiştir. Yüzyılın başlarında çıkarılan ilmiye kanûnnâmesinde mesleğe aday olan talebelerle ilgili düzenlemelerin bulunması sistemin bir düzene sokulmaya çalışıldığının göstergesidir.⁴⁹ Söz konusu dönemin ortalarına kadar ulemânın hangi durumda ne kadar mülâzım vereceği belli bir düzende değil iken, sonrasında bu durum aşamalı olarak bir düzene oturtulmaya çalışılmıştır. Gerek yeni mülâzımların kayıtları gerekse kadılık görevinden sonra tekrar görev bekleyen munfasıl durumunda olan ulemâyla ilgili kayıtlar yüzyılın ortalarına kadar bir arada verilmişken, daha sonraları iki kayıt türü için ayrı defterler tutulmaya başlanmıştır.⁵⁰ Örneğin 1501-1506 yılları arasında tutulan kayıtlarda Rumeli ve Anadolu caniplerinde görev alan kadı ve müderrislerin mesleki hareketleri ile yeni mülâzım olanlar bir arada verilmiştir.⁵¹ Bu yönüyle bakıldığında kayıtların belirli bir düzen ve kronolojiden uzak olması sistemin yüzyılın başlarında henüz klasik düzenini almadığını göstermektedir.

Mülâzemet sisteminin XVI. yüzyılda tam anlamıyla olgunlaşarak klasik bir hal alması Ebussuûd Efendi'nin Rumeli kadıaskerliği dönemine (1537-1545) rastlamaktadır.⁵² Kanûnî Sultan Süleyman, XVI. yüzyılın ilk yarısında mülâzemetle ilgili bir takım haksızlıkların ortaya çıkmasıyla birlikte 944/1537-38'de çıkardığı fermanla Rumeli kadıaskeri Ebussuûd Efendi'den mülâzemetin bir düzene konulmasını istemiştir. Ebussuûd Efendi mülâzımlar için ayrı bir ruznâmçe defteri kullanılması usulünü getirmiştir. Bunun yanı sıra mülâzım verme yetkisini haiz ulemânın payesine göre kaç mülâzım verebileceği tespit edilmiştir. Ayrıca kabiliyetli adayların nevbet ile mesleğe alınmaları yedi yılda bir şeklinde düzenlenmiştir.⁵³

⁴⁷ Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri...*, s. 17.

⁴⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 29-30, 35.

⁴⁹ Kanûnnâmede taşradaki talebelerin derslerini tamamlamadan mülâzemet için İstanbul'a gelmemeleriyle ilgili hükümler bulunmaktadır. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 13.

⁵⁰ Abdurrahman Atçıl ve Ercan Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yay., Ankara 2018, s. 21-23.

⁵¹ Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri...*, s. 35-37.

⁵² Yasemin Beyazıt, "Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Bir Nizam Koyucu: Ebüssuûd Efendi", *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Ed. M. Fatih Çalışır, Suraiya Faroqhi ve M. Şakir Yılmaz, İbn Haldun Üniversitesi Yay., İstanbul 2020, s. 130-137.

⁵³ Beyazıt, "Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Bir Nizam Koyucu: Ebüssuûd Efendi"..., s. 130-137; İpşirli, "Mülâzemet"..., s. 537-538; Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 49, İstanbul 2017, s. 90-91.

Mülâzım kayıtlarının müstakil bir defterde tutulmaya başlanması, bürokrasi anlamında karışıklıklara mahal verilmeden belli bir düzen dâhilinde işlemesine olanak sağlamaktaydı. Bu düzenlemeleri takiben 1538’de ve yüzyılın ikinci yarısında 1576 ve 1577 yıllarında çıkartılan kanûnnâmelerle adayların kat etmeleri gereken merâtibi takip ederek ilerlemeleri üzerinde durulmuş ve sistemin kurumsal bir hale dönüşmesine çalışılmıştır. Özellikle 1598 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde mülâzemet sistemi üzerinde bilhassa durularak, kayıtların nasıl tutulacağı, kimlerden mülâzım alınıp kimlerden alınmayacağı, ulemânın ne şekilde mülâzım vereceği gibi detaylı bir düzenlemeyle sistemin adeta çerçevesi çizilmiştir.

Tüm bu düzenlemelerin soncunda mülâzemet sistemi XVI. yüzyılda belirli bir çerçeveye oturtularak klasik bir hale bürünmüştür. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ise sistemle ilgili sorunların gidilmesine yönelik ara ara bir takım düzenlemeler çıkarılarak sistemin devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Netice itibariyle sistem bazı değişimlerden geçerek Tanzimat döneminde yeni memuriyet sisteminin ortaya çıkmasına kadar ayakta durmaya devam etmiştir.

1.1.1. Mesleğe Girişte Mülâzemet

Birinci anlamı itibariyle mülâzemet sistemi mesleğe ilk defa girenlerin sürecini açıklamak için kullanılmaktadır. İlmiye mesleğine talip olan kimse ilk önce eğitimini tamamlamak için belirli medrese mertebelerini takip ile tedricen ilerledikten sonra, en sonunda intisâp edeceği bir hoca tarafından mülâzım verilmesi gerekmektedir. Talebelerin kat etmek zorunda oldukları Osmanlı medrese derecelerine bakıldığında aşağıdan yukarıya doğru Haşiye-i Tecrîd, Miftah, Kırklı, Ellili (Hâric-Dâhil), Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreseleri olarak tasnif edilmiş olduğu görülmektedir.⁵⁴ Zamanla tertip olunan bu derecelendirme devletin son dönemlerine kadar devam etmiştir.⁵⁵ Ellili derecesindeki medreselerin aşağısındaki bir medresede ders gören talebeler *suhte* veya *softa* olarak tanımlanırken, bunlardan derece itibariyle daha yüksekte bulunan medreselerde ders görenlere ise *dânişmend* denilmekte idi.

Suhte gerekli eğitimlerini aşağıdan yukarıya doğru Haşiye-i Tecrîd, Miftah, Kırklı ve Ellili derecesindeki medreselerde tamamladıktan sonra en az Ellili seviyesindeki bir medrese

⁵⁴ Mehmet İpşirli, “Medrese”, *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2003, s. 327-333; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., C. I, 2. Baskı, İstanbul 2005, s. 120-126; Fahri Unan, “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 150-151.

⁵⁵ İpşirli, “Medrese”..., s. 327-333.

hocasına veya bir mevâliye intisâp ederek ondan ders okuyup dânişmendliğe kabul edilmekteydi. Dânişmendliğe kabul edilen talebe belli bir müddet (2-3 sene) hem hocasından ders görür, hem de muîd sıfatıyla asistanlığını yaparak hizmette bulunurdu. Dânişmend hocasından ders okuyup ve kendisine hizmet ettikten sonra ise hocasına tanınan mülâzım verme kontenjanından Rumeli kadıaskerine sunularak şeyhülislâmın işareti ve padişahın oluruyla mülâzım ruznâmçesine kaydedildiğinde mülâzemet süreci başlamış olurdu.⁵⁶ Dânişmend, medresede muidi olduğu hocası tarafından sunulan kontenjan ile mülâzım olabildiği gibi, kadıasker ve şeyhülislâmın çeşitli bürokratik işlerine yardımcı olduktan sonra da mülâzım olabilmekteydi.

Mülâzım kayıtlarının tutulması ve bununla ilgili işleyişin sağlanması Rumeli kadıaskerinin görevi dâhilindeydi. Rumeli kadıasker ruznâmçesine kaydedildikten sonra dânişmend, artık mansıba aday anlamında *mülâzım* veya *yeni mülâzım* olarak tanımlanmaktaydı. Mülâzımın ilk defa bir mansıba atanıncaya kadar geçirdiği bu süreç ilmiye terminolojisinde *müddet-i mülâzemet* terimiyle ifade edilmektedir. Mülâzımlar geçirdikleri bu dönemin sonunda bir mansıba atanarak kariyerlerine başlamış olurlardı. Mansıba hareket noktasında ise kadıaskerler arasında görev ayrımı vardı. Mülâzım eğer Rumeli canibinde bulunan ilmiye mansıplarında görev almak istiyorsa Rumeli kadıaskerliğinin, Anadolu veya Arap coğrafyasında bulunan bir mansıpta görev almak istemesi durumunda ise Anadolu kadıaskerinin belli günlerde toplanan meclislerinde hazır bulunarak *matlab* denilen deftere ismini yazdırması gerekmektedir.⁵⁷

Mesleğe girmek için mülâzım olmak önemli bir aşamayıdır. Devlet, muîdlerin mülâzım olabilmeleri için düstur edindiği usuller çerçevesinde bazı mülâzemet yollarını uygulamaya sokmuştur. Buna göre ilmiye bürokrasisinin başında bulunan şeyhülislâma başta olmak üzere ulemâ arasında yüksek derecede bulunan kimselere muîdlerini mülâzım verme hakkı tanınmıştır. Mevâli ve ulemânın hangi durumda ne kadar mülâzım verecekleri belirli bir düzene tâbiydi. Ulemâ mesleki kariyerlerindeki hareketinden dolayı mülâzım verebildiği gibi, kazanılan askeri zaferlerde, cülus merasimlerinde, surre-i hümayûn ve padişah çocuklarının doğumları gibi vesilelerle de bu imtiyaz kendilerine tanınmıştır. Muîdlerin hangi yoldan mülâzım oldukları belirli başlıklar halinde tasnif edilerek ruznâmçelere kaydedilmekteydi. Söz konusu yollar îâdeden (muîdlikten), teşrîf, müstakillen arz, tezkirecilik hizmeti, nevbet,

⁵⁶ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 28-29, 116; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı*..., s. 11-17; Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C.1..., s. 117.

⁵⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı*..., s. 45; Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 29.

fetvâ emînliği, vefat, diğer hizmet alanlarından ve Őefaat yoluyla ilmiyeye girme yöntemleridir.

İâdeden veya muîdlikten mülâzım verme yolu müderrislerin kariyerlerinde gerçekleştirdikleri hareketin neticesinde elde ettikleri hak ile muîdlerini mülâzım olarak vermeleri yöntemidir. Ulemânın muîdlikten mülâzım verdikten sonra geriye kalan diğer muîdlerinin birikmesinin engellenmesi için de belirli dönemlerde nevbet ilan edilerek muîdler mülâzemeteye kabul edilmekteydi. Yine mülâzım verme hakkına sahip olup da vefat eden müderrislerin ardından kalan muîdleri sisteme dâhil edilmekteydi. Söz konusu durumda mülâzım olanlar *vefat vesilesiyle mülâzım olanlar* olarak tanımlanmıştır.⁵⁸

Teşriften mülâzım verme yolu ise daha geniş kapsamda meydana gelen bir olayın şerefine ulemâyaya tanınan mülâzım verme hakkıdır. Padişah çocuklarının doğumu, müderrislikten Haremeyn-i Şerif kadılıklarına hareket, Şeyhülislâmlık ve kadıaskerlik makamlarına teşrif, cûlus-ı hümayûn, askeri zaferler vs. gibi olaylar neticesinde ulemâyaya tanınan mülâzım hakkı söz konusu kapsama dâhil edilmiştir.

Müstakillen arz ise Şeyhülislâmın inisiyatifinde olan mülâzım verme hak idi. Tezkirecilik hizmetinden ve fetvâ emînliğinden mülâzım verme hakkı da Şeyhülislâm ve kadıaskerlerin hizmetlerinde bulunan muîdlerini altı ayda bir mülâzım vermelerini ifade etmek için kullanılmıştır.

Őefaat yolundan mülâzım olanlar ise birinin Őefaatiyle/aracılığıyla mülâzım olanlardır. Őefaat ile mülâzım olan dânişmendler hocalarının kendilerini mülâzım vermelerini beklemeden, devlet kademesinde söz sahibi olan kişilerin iltimasıyla sisteme girmişlerdir.

Mülâzemet yollarından sonuncusu ise ilmiye sınıfı dışında kalan sarayda veya saraya bağlı ocaklarda görev yapan kimselerin mülâzemeteye girmelerini ifade etmek için kullanılan *diğer hizmet alanlarında mülâzım olma* yoludur.⁵⁹ İncelediğimiz dönemde sadece iâdeden, teşriften, müstakillen arz ve tezkirecilik hizmetinde mülâzım verme yolları kullanıldığı tespit edilmiştir. Yukarıda kısaca tanımlanan mülâzemet yollarının daha ayrıntılı açıklamaları elde edilen veriler çerçevesinde ilgili bölümlerde incelenmiştir.

⁵⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 75-82.

⁵⁹ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 63, 69, 86, 89.

1.1.2. Mazûliyet Döneminde Mülâzemet

İlmiye zümresi için mülâzemetin ikinci anlamı, görevde bulunan müderris ya da kadının görev süresinin (müddet-i örfiyye) bitmesiyle İstanbul'a gelip, tekrardan göreve atanıncaya kadar arada geçen süreyi ifade etmek için kullanılmıştır. Müddet-i örfiyyesi biten âlim mazûl olarak adlandırılmaktaydı. Bu dönem kaynaklarda *mazûliyet dönemi* veya *zaman-ı infisâl* kavramlarıyla ifade edilmektedir. Ulemânın görev sonrası mazûliyet dönemini geçirmek üzere İstanbul'a gelerek haftanın belirli bir günü mensup olduğu kadıaskerliğin divanlarına katılması zorunlu idi. Bu duruma ise *mülâzemet-i müstemirre* veya *istimrar dönemi* denilmekteydi.⁶⁰

Müstemirre döneminde ulemânın kadıaskerliğin meclislerine devam etmesindeki temel maksat, yeni çıkan kanun ve nizamların kadılarına aktararak meslekî bilgilerinin artırılması ve ehliyetsiz kişilerin meslekten arındırılmasıydı. İnfisâl olan kadılar İstanbul'a geldiklerinde belli bir dönem Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin divânlarına devam etmeleri neticesinde kadı adayları hakkında, istihdamda etkileri bulunan, tahtabaşılar/serlevhateyn⁶¹ ve sitte kadılarının nezdinde bir kanaat oluşurdu. Böylece sırası ve zamanı geldiğinde adaylara kadılık tevcih olunurdu.

Üç ayda bir kadıasker divânından talep ettikleri kadılıklara tayin edilmeyen kadılar bir müddet daha İstanbul'da beklemekteydiler. Bunların çoğu ise geçim sıkıntısından dolayı zor bir duruma düşmekteydiler. Bu dönem XVII. yüzyılda iki yıl iken XVIII. yüzyılda kademeli olarak ilk önce bir yıla, daha sonra altı aya indirilmiştir. Müstemirre dönemini İstanbul'da geçiren kadıların düştükleri zor durumdan dolayı uygulama zaman zaman ortadan kaldırılmışsa da tekrar yürürlüğe konulmuştur. 1716'da kaldırıldığı görülen uygulamanın yerine atanacak olan kadıların kadıaskerler huzurunda imtihan edilmeleri usulü getirilmiştir. Fakat bir müddet sonra mülâzemet-i müstemirre dönemi bu kez 12 aya indirilerek yeniden yürürlüğe konulduğu görülmektedir. Ancak kadıların zor durumunun devam etmesi sebebiyle yüzyılın ikinci yarısında iki defa daha uygulama kaldırılmıştır. 1774'te ve 1798'de çıkarılan

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 104; Gündoğdu, "The Ottoman Ulemâ Group And State of Practicing "Kazâ" Authority During The 18TH Century"..., s. 108; Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 29, 116-117.

⁶¹ Kadı tayin işlemlerinde görevli olan *tahtabaşılar* Anadolu ve Rumeli kadıaskerlerinin divânlarında kadıaskerin sağ ve solunda oturan müşavir kadılardı. En yüksek derecedeki sitte kadılık rütbesinde bulunan kadılar arasından seçilen tahtabaşılar kaynaklarda ayrıca *serlevhateyn* ve *yemin u yesar* isimleriyle de geçmektedir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 1. Baskı, Paradigma Yay., İstanbul 2011, s. 663; İlhami Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İletişim Yay., İstanbul 2017, s. 107; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 92-93.

kanûnnâmelerle bu kez süresi altı aya indirilmiştir. Ayrıca kadıların tezkirehanelere devam ettikten sonra tayin muamelelerinin yapılmasına karar verilmiştir.⁶²

Görüldüğü üzere mazûliyet dönemiyle ilgili istikrarlı bir uygulama bir türlü sağlanamamıştır. Buradaki temel sorun ulemânın görevsiz kaldığı dönemde içine düştüğü ekonomik zorluklar olarak gözükmektedir. Ancak hem eğitimci, hem hukukçu ve hem de yönetici sıfatlarını taşıyan bu zümrenin işlerini doğru dürüst yapabilmeleri için müstemirre dönemlerini geçirmeleri lüzumlu olarak görülmüştür. Zira yukarıda değinildiği üzere âlimlerin bir nevi hizmet içi eğitim gördükleri bu dönemin infisâl dönemine giren bütün ulemâya uygulanması devletin üzerinde durduğu önemli bir husus olmuştur. Bu doğrultuda XVII. yüzyılda çıkarılan kanûnnâmelerde mülâzemet dönemini geçirmeden mansıba hareket eden âlimlerin görevden alınacağı bildirilmiştir. Nitekim bu durumdan kaynaklanan örneklerle rastlanılmaktadır.⁶³

Mazûliyet dönemini geçirmek üzere İstanbul'a gelen ulemânın belirli bir sistem dâhilinde kayıt altına alındıkları bilinmektedir. Araştırmacılar bu süreçle ilgili daha çok nazarî olarak bahsetmektedirler. Ancak bunların hangi defterlere, ne şekilde kaydedildikleriyle ilgili mesele kaynakların eksik olmasından dolayı tam olarak açıklanamamıştır. Örneğin XVII. yüzyıla ait bazı kadiasker ruznâmçe defterlerinin arasına mazûliyet dönemi için İstanbul'a gelenlerle ilgili kayıtları ihtiva eden bazı sayfaların sonradan eklendiği tespit edilmiştir.⁶⁴ Bunlar ise müteferrik sayfalar olarak düzensiz ve eksik olduğundan dolayı konunun aydınlatılması güçleşmektedir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait iki defter ise sadece infisâl durumda olan ve İstanbul'a gelen ulemânın kayıtlarını içermektedir. İlki Anadolu canibine ait olan defterde, 1188-1205/1774-1791 döneminde müddet-i örfiyyesi sona erip İstanbul'a gelen kadıların kayıtları tutulmuştur.⁶⁵ *Defter-i istimrâr-ı kudât-ı kirâm* başlığını taşıyan defterde; mazûl ulemânın ismi, nerden mazûl olduğu ve İstanbul'a geldiği tarih bilgisi verilmiştir. Dolayısıyla defterde verilen bilgilerin oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. Böyle olmakla birlikte defter, mazûliyet dönemini geçiren ulemânın kayıtlarının bir dönemini bütün olarak yansıtması açısından ehemmiyet arz etmektedir. Bu da sistemin devamlılığını göstermesi açısından

⁶² Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilâtında Reform...*, s. 142-144; Konuyla ilgili 1798 tarihli ferman için bkz. RKR, 344/167, vr. 4; Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 31.

⁶³ Örneğin 1043/1633 tarihinde Hurpîşte kadısı olan Ahmed Efendinin mülâzemet dönemi geçirmeden göreve başladığı tespit edilerek görevden alınmıştır. Bkz. Alan, "Kadiasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 74-75, 126.

⁶⁴ Alan, "Kadiasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 74-75.

⁶⁵ NOK, AKR, 5193/50.

önemlidir. Defterin içindeki kayıtlarda genellikle aynı formül kullanılmıştır. Örneğin kırmızı mürekkeple “*fî şehri Cemâziyelâhir sene semân ve semanîn ve mie ve elf*” başlığından sonra söz konusu tarihte İstanbul’a gelenler kaydedilmiştir. Gelenlerin kayıtlarında *Simav’dan munfasıl Osman Efendi, gurre-i şehri mezburda Âsitâne’ye dâhil olduğu işbu mahalle kayd olundu* şeklinde kaydedilmiştir.⁶⁶ İkinci defter de yine aynı düzende olmakla birlikte bu kez Rumeli kadıaskerlik atama ruznâmçelerinin arasında bulunmaktadır. Kapağında “*kuzâtın istimrârları kuyûd-ı ceridesidir. Fî Rebûülâhir 1213 Rumeli tezkirehânesi*” ifadesi yer alan defter hicrî 1213-1228 dönemine aittir. Rumeli canibinde görev yapmış kadıların munfasıl olduktan sonra İstanbul’a gelip Rumeli kadıasker divanına devam ettikleri tarihler kaydedilmiştir.⁶⁷ Bazı ruznâmçelerde yer alan fermanlarda bu defter serileri *Âsitâne defteri* olarak da tanımlanmaktadır. Âsitâne defterlerinin bir seri halinde tutulmuş olduğu kanaatindeyiz. Ancak gerek müstemirre-i mülâzemet döneminin zaman zaman uygulanmamış olması, gerekse mevcut olanların henüz nerede olduklarının belirlenememesinden dolayı söz konusu defterlerin serileri eksiktir.⁶⁸

1.2. XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Mülâzemet Sistemi (1756-1776)

İlmiye mesleğine girişin temeli sayılan mülâzemet usulüyle ilgili şu ana kadar ortaya konulan çalışmalara bakıldığında, sistem XVI. yüzyılda bir düzene girmiş ve uğradığı değişimler ile XVIII. yüzyılda da varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti’nde mevcut ilmiye mansıplarının miktarı ile bu kadrolara ataması yapılacak adayların sayısı bazı nedenlerden dolayı birbirine denk değildi. Devletin kurumsallaşmaya başladığı zamandan itibaren münhal kadro ve buna aday olanlar arasındaki makas zamanla açılmaya doğru bir seyir izlemiştir. İşte bu noktada sistemin amacı ilmiye mesleğini istihdam yönünden bir düzende tutmak ve ortaya çıkabilecek kargaşaları engelleyerek çarkların işleyişini elden geldiğince devam ettirmeye çalışmaktır. Bu yönüyle bakıldığında mülâzemet sistemi bazı köklü olmayan değişimler geçirerek XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da varlığını devam ettirdi. Önceki dönemlerde takip edilen usuller bu dönemde de aşağı yukarı devam etmiştir. İlerleyen sayfalarda tafsilatıyla değinileceği üzere, diğer yüzyıllarda tutulan mülâzım ruznâmçeleriyle kıyaslandığında doğal olarak bazı farklılıklar meydana gelmiştir. Örneğin ulemânın hangi sebeplerden dolayı mülâzım vereceği, kimin kaç mülâzım vereceği, ulemâdan başka kimselerin de mülâzım

⁶⁶ NOK, AKR, 5193/50, vr. 1-3.

⁶⁷ MA, RKR, 345/168.

⁶⁸ NOK, AKR, 5193/35, vr. 1b. Burada bulunan ferman neşredilmiştir. Bkz. Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri”..., s. 431-432.

vermeye başlaması gibi konularda bu dönemde bazı değişimlere rastlanmaktadır. Yine önceki dönemlerde görülen, ilmiye sınıfı dışından kimselerin mesleğe dâhil edilmesinin bu dönemde ortadan kaldırıldığı gözlemlenirken, buna karşın sadrazamların mülâzım vererek sisteme dâhil olmaya çalıştıkları da tespit edilmiştir. Şeyhülislamın ilmiye bürokrasisinde artan rolleri de bu dönemde göze çarpan konular arasındadır.⁶⁹

1.2.1. Mülâzım Sayıları

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen (1756-1776) dokuz mülâzemet ruznâmçesinde toplamda 2817 mülâzımın kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Bu zaman diliminde görev alan dokuz Rumeli kadıaskerinin mülâzımları verdikleri müddet ise tam olarak 194 aydır. Dolayısıyla her ay ortalama %14,52 mülâzım sisteme dâhil edilmiştir. Aşağıdaki tabloda mülâzımların kayıtlı olduğu defterlerin ayrıntısı verilmiştir.

⁶⁹ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 72, 89; Evsen, Evsen, “Osmanlı İlmîyye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)”, s. 78-85.

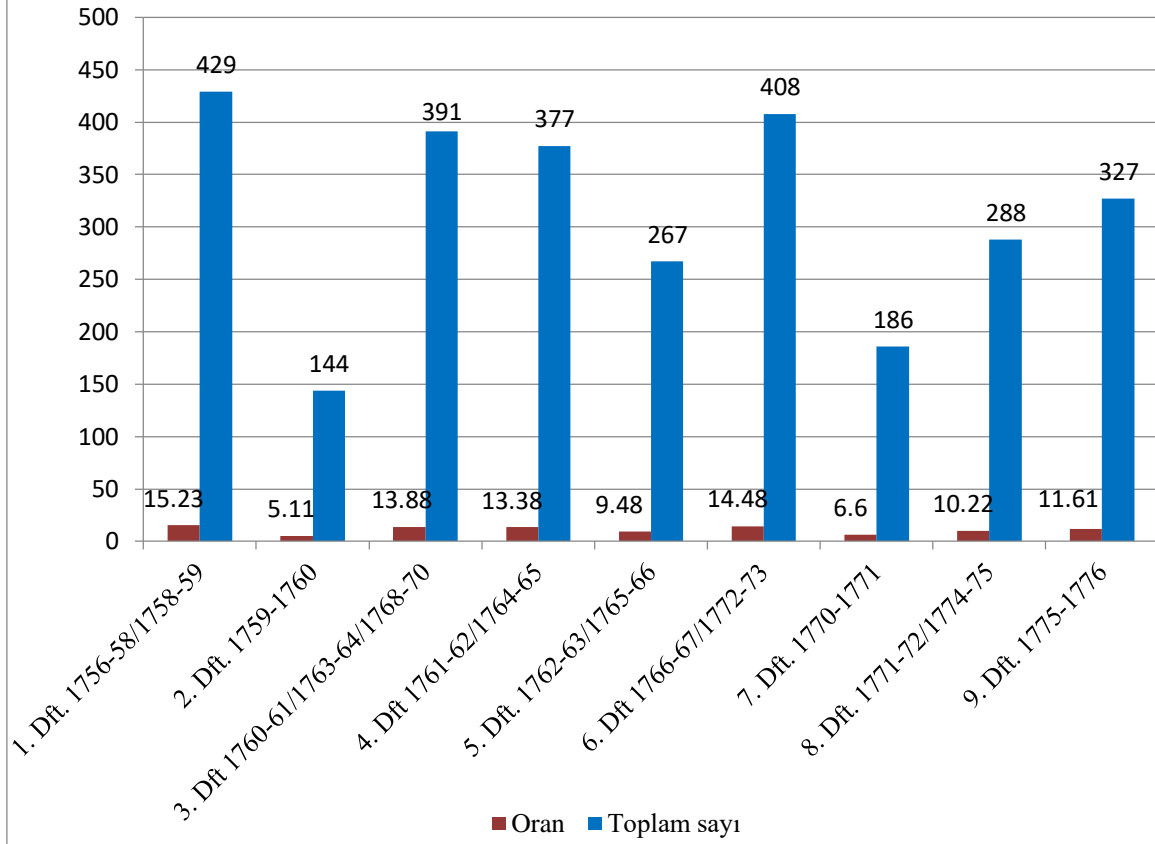
Tablo 1.1: Mülâzım Sayıları (1756-1776)⁷⁰

Defterin Tarihi	Rumeli Kadıaskeri	Görev Süresi	Mülâzım Sayısı
27 S. 1170-19 Ş. 1171 21 Kasım 1756-28 Nisan 1758	Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi	17 Ay 1 Hafta	179
28 ZA 1171-1173 M. Gurre 3 Ağustos 1758-25 Ağustos 1759	Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi	15 Ay	250
M. Gurre 1173 - 25 L. 1173 25 Ağustos 1759-10 Haziran 1760	Şeyh Mehmed Said Efendi	9 Ay	144
25 L. 1173-1174 ZA. Gurre 10 Haziran 1760-4 Haziran 1761	Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi	11 Ay 3 Hafta	78
ZA. Gurre 1174-23 Ş. 1175 4 Haziran 1761-19 Mart 1762	İbrahim Efendi	9 Ay 2 Hafta	208
23 Ş. 1175-4 R. 1177 19 Mart 1762-12 Ekim 1763	Pîrîzâde Osman Efendi	18 Ay 3 Hafta	148
4 R. 1177-4 R. 1178 12 Ekim 1763-1 Ekim 1764	Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi	11 Ay 3 Hafta	136
4 R. 1178-4 R. 1179 1 Ekim 1764-20 Eylül 1765	İbrahim Efendi	11 Ay 3 Hafta	169
4 R. 1179-4 R. 1180 20 Eylül 1765-9 Eylül 1766	Pîrîzâde Osman Efendi	11 Ay 3 Hafta	119
4 R. 1180-4 R. 1181 9 Eylül 1766-31 Temmuz 1767	İvazpaşazâde İbrahim Efendi	11 Ay	250
26 CA. 1182-14 N. 1183 8 Ekim 1768-11 Ocak 1770	Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi	15 Ay	177
14 N.1183-17 N. 1184 11 Ocak 1770-4 Ocak 1771	Şerifzâde Seyyid Mehmed Şerif Efendi	12 Ay	186
17 N. 1184-17 N. 1185 4 Ocak 1771-24 Aralık 1771	Salihzâde Mehmed Emin Efendi	11 Ay 3 Hafta	153
17 N. 1185- 17 N. 1186 24 Aralık 1771-12 Aralık 1772	İvazpaşazâde İbrahim Efendi	11 Ay 3 Hafta	158
2 L. 1188-CA. Selh 1189 6 Aralık 1774-27 Temmuz 1775	Salihzâde Mehmed Emin Efendi	8 Ay	135
C. Selh-1189 CA. 1190 27 Ağustos 1775-Temmuz 1776	Es-Seyyid Mehmed Şerif Efendi	11 Ay	327

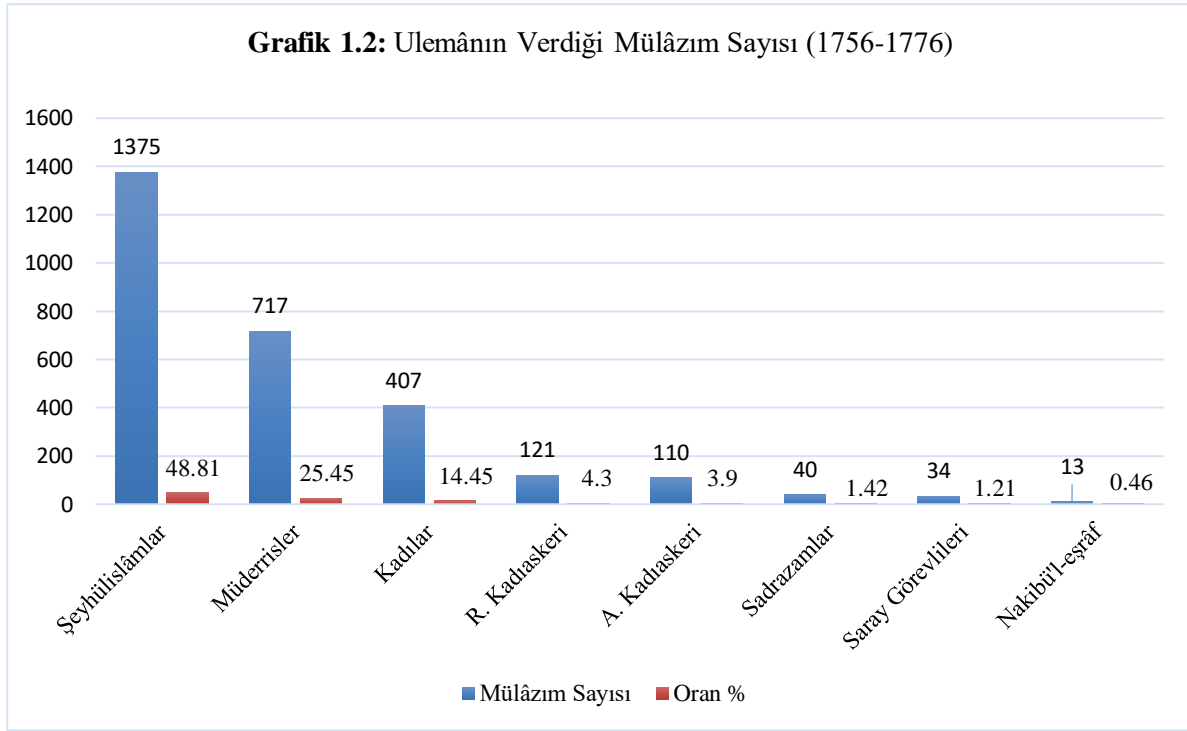
İncelenen dönemde Rumeli kadıaskerleri tarafından toplam 2817 mülâzımın kaydı tutulmuştur. Kadıaskerlerin sadece üçü bir dönem görevde kalmışken, geriye kalanlar ise biri üç dönem diğerleri iki dönem olarak sürdürdükleri görev boyunca mülâzım kaydetmişlerdir. Aşağıdaki grafik mülâzımların yıllara göre dağılımlarını verilmektedir.

⁷⁰ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131.

Grafik 1.1: Mülâzım Sayıları (1756-1776)

Grafikte görüldüğü üzere birinci mülâzım ruznâmçesinin sahibi Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi'nin 1756-1759 tarihleri arasında görevde bulunduğu iki dönem, en fazla mülâzımın verildiği dönem olarak dikkat çekmektedir. Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi döneminde verilen mülâzımların oranı %15,23 ile yaklaşık yirmi yıllık süreçte en fazla mülâzımın verildiği dönem olmuştur. En az mülâzımın verildiği dönem ise %5,11 ile Şeyh Mehmed Said Efendi'nin bir dönem (9 ay) boyunca tuttuğu ikinci defterdir. Kadıaskerlerin görevde kalma süreleri ve kaç defa göreve geldikleri göz önünde tutulduğunda oranların genel itibarıyla birbirine orantılı olduğu söylenebilir. Ancak mülâzım verme hakkı bulunan ulemâyâ kişi başı düşen mülâzım verme oranlarında ise ciddi dengesizlikler tespit edilmiştir. Tespit edilen 2817 mülâzımın kimin tarafından verildikleri ve sahip oldukları oranlar aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Tahmin edileceği üzere en fazla mülâzım veren makam ilmiye sınıfının başında bulunmaları sebebiyle şeyhülislamlardır. Şeyhülislamlar toplam mülâzımların neredeyse yarısını vermişlerdir. Şeyhülislamları takiben müderrisler ve kadılar en fazla mülâzım veren sınıfın diğer mensupları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadıaskerler, sadrazamlar, nakibüleşrâf ve saray görevlileri mülâzım veren diğer kişiler olarak tespit edilmiştir.

Birinci grafikte dokuz defter arasında en fazla mülâzımın kayıtlı olduğu defterlere bakıldığında bunların şehzâde ve sultan doğumundan dolayı verilen mülâzımların kayıtlı olduğu defterler olduğu görülmektedir. Çünkü doğumların şerefi münasebetiyle ulemâya ek bir mülâzım kadrosu tanınmaktaydı. Bu dönemde dört padişah çocuğu dünyaya gelmiş ve buna mukabil ulemâya mülâzım hakkı verilmiştir. Birinci defterde Hibetullah Sultan'ın doğum teşrîfinden, dördüncü defterde şehzâde Selim'in doğumu teşrîfinden, altıncı defterde şehzâde Mehmed ve dokuzuncu defterde ise Hatice Sultan'ın doğumu teşrîfinden ulemâya toplamda 331 mülâzım verme hakkı tanınmıştır. Mülâzım sayılarını etkileyen faktörler sadece şehzâde ve sultan doğumlarıyla sınırlı değildir. Bu durumu etkileyen birçok parametre vardır. Örneğin mevâlînin mesleki hareketinin sıklığı, mansıpta kaldıkları süre gibi unsurlar da mülâzım sayılarını doğrudan etkilemekteydi.

1756-1776 döneminde ilmiye zümresine dâhil edilen mülâzım sayısını değerlendirebilmek adına, söz konusu dönemden önce tutulan kayıtlarla mukayese etmekte fayda vardır. Konuyla alakalı olarak en erken tarihli bilgiler Topkapı Sarayı Arşivi'nde

bulunan *TSMA D. 9555* koduyla mahfuz olan defterde bulunmaktadır. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait mülâzım verilerinden oluşan perakende defterde geçen en erken tarih 1485'tir. Toplam 246 mülâzımın yer aldığı defterdeki verilerin 18'i II. Bayezid, 29'u Yavuz Sultan Selim ve 199'u ise Kanuni Sultan Süleyman dönemine aittir. Mülâzemet sisteminin henüz klasik karakterine bürünmediği bu dönemde tutulan mülâzımların kimin tarafından düzenlendiği bilinmediğinden ve kronolojik olarak verilerin düzensiz tutulmasından dolayı incelediğimiz dönemle mukayese edilmemiştir.⁷¹ XVI. yüzyıla ait bir diğer mülâzemet ruznâmçesi yine Topkapı Sarayı Arşivi'nde *TSMA D. 5605/1* numaralı katalogda bulunan defterdir.⁷² Buradaki veriler 1501-1506 yılları arasında tutulmuştur. Fakat defterde mülâzımlardan başka aynı zamanda Rumeli ve Anadolu caniplerinde görev alan kadı ve müderrislerin mesleki hareketleri de verilmiştir. Buna göre *yeni mülâzım* başlığı altında 113 mülâzım kaydı vardır. Buradaki bilgiler yine kronolojik bir düzen takip edilerek verilmediğinden dolayı mukayese dışı tutulmuştur.⁷³

Yukarıda değinilen defterlerin dışında XVI. yüzyıla ait üç mülâzım ruznâmçesi daha bulunmaktadır. Bu defterler sadece mülâzım kayıtlarını ihtiva etmeleri ve bir düzen dâhilinde tutulmaları sebebiyle mülâzemet sisteminin bir düzene oturtulmaya başlandığının göstergesidir. Defterlerin birincisi Ebussuûd Efendi'ye ait 1545-1546/1551-1552 tarihli, ikincisi 1587-1589 ve 1592-1593 dönemini kapsayan Bostanzâde Mehmed Efendi'nin iki defa geldiği Rumeli kadıaskerlik dönemine ait defter ve üçüncüsü ise 1599-1601 tarihlerinde Rumeli kadıaskeri Hocasâde Mehmed Efendi tarafından tutulan mülâzım ruznâmçesidir. Üç mülâzım ruznâmçesinde toplam 1120 mülâzım sisteme kaydedilmiştir. Yaklaşık olarak 122 ay (10 yıl 2 ay) süre zarfında 1120 dânişmend mülâzım olmuştur. Bu ise aylık olarak %9,18 oranında mülâzımın sisteme dâhil edildiği anlamına gelmektedir. İncelediğimiz defterlerle kıyaslandığında ise XVI. yüzyılda aylık %9,18 olan oran, XVIII. yüzyılda artarak aylık %14,52 oranında olduğu görülmektedir.⁷⁴ Söz konusu dönemde bazı defterlerin henüz daha ortaya çıkmadığını göz önünde tutmak gerekir. Örneğin 1551-1585/6 arası dönemde

⁷¹ Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri...*, s. 21-23.

⁷² Söz konusu defter ilk olarak 1982'de İpşirli tarafından kısa bir bilgiyle tanıtılmıştır. Defterle ilgili olarak XVI. yüzyıl başlarında tutulan ve sadece mülâzım kayıtlarını ihtiva eden bir ruznâmçe olduğu bilgisi verilmiştir. 2015 ve 2017 yıllarında Ercan Alan tarafından da incelenen defter bu çalışmalarda en eski tarihli mülâzım defteri olarak tanıtılmıştır. Ancak 2018'de Alan ve Atçıl tarafından neşredilen çalışmada ise en eski tarihli defterin *TSMA D. 9555* numaralı defter olduğu tespit edilmiştir. İlerleyen zamanlarda söz konusu defterlerden de daha eski tarihli kayıtlar çıkma ihtimali hâlâ geçerlidir. Bkz. İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)....", s. 640; Alan, "Kadıaskerlik Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"...., s. 67; Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi"...., s. 93; Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri...*, s. 21-35.

⁷³ Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri...*, s. 35-37.

⁷⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 20-26, 37-42.

defterlerin tarihlerine bakıldığında ilk defter ile ikinci defter arasında yaklaşık 30 senelik döneme ait mülâzım defterleri henüz ortaya çıkarılmamıştır. Bunların gün yüzüne çıkmasıyla verilerin artabileceği muhakkaktır.

XVII. yüzyıla ait mülâzım verilerine baktığımızda ise elimizde 1633-1666 yıllarını kapsayan altı mülâzemet ruznâmçe defterinin verileri bulunmaktadır. Bu verilere göre altı kadıasker 164 ay süresince 1619 dânişmendi mülâzım olarak kaydetmiştir. Bu ise aylık olarak %9,87 oranına tekabül etmektedir. Bir önceki yüzyıla kıyasla bir artıştan bahsetmek mümkündür. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı verileriyle kıyaslandığında XVII. yüzyıla ait verilerde ayda 4,65 oranında daha az mülâzımın verildiği görülmektedir.⁷⁵ Yüzyıllara göre verilen mülâzım oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.2: Mülâzım Oranları (XVI-XVIII. Yüzyıl Arası)

Mülâzemet Ruznâmçe Defterlerinin Kapsadıkları Dönem	Kadıasker Sayısı ve Mülâzım Verilen Süre (Ay Bazında)⁷⁶	Toplam Mülâzım Sayısı ve Aylık Verilen Mülâzım Oranı
XVI. Yüzyıl ⁷⁷ (1545-1601)	5 kadıaskerin 122 ay süresince verdiği mülâzım sayısı	1120 Mülâzım Aylık mülâzım oranı %9,18
XVII. Yüzyıl ⁷⁸ (1633-1666)	6 kadıaskerin 164 ay süresince verdiği mülâzım sayısı	1619 Mülâzım Aylık mülâzım oranı % 9,87
XVIII. Yüzyıl İlk Çeyrek ⁷⁹ (1706-1722)	5 kadıaskerin 80 ay süresince verdiği mülâzım sayısı	681 Mülâzım Aylık mülâzım oran % 8,51
XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısı (1756-1776)	9 kadıaskerin 194 ay süresince verdiği mülâzım sayısı	2817 Mülâzım Aylık mülâzım oranı %14,52

XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine ait (1706-1722) beş mülâzım defterinde dokuz kadıasker 80 ay süresince 681 mülâzım kaydetmiştir.⁸⁰ Bu oran aylık olarak %8,51'e tekabül etmektedir. Bir önceki yüzyıla kıyasla %1,36 daha az mülâzım verilmiştir. Buradaki düşüşün sebepleri arasında 1715 yılında mülâzım sayılarının kontrol altına alınmasına dair çıkarılan kanûnnâmenin etkisi olmasının yanı sıra, özellikle 1703 Edirne Vakası sonrasında bürokraside

⁷⁵ Cihan Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiyye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi", *Pamukkale Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mart 2019, s. 24-29.

⁷⁶ Mülâzımların kaç ay süresince defterlere kaydedildiği bilgisine sahip olduğumuzdan dolayı burada mukayese için yapılan oransal hesaplamalar ay bazında hesaplanmıştır. Çünkü yıl olarak hesaplandığı takdirde bazı yıllarda mülâzım verileri olmadığından dolayı yanlış bir analiz ortaya çıkmaktadır.

⁷⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 20-26, 37-42.

⁷⁸ Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiyye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 24-29.

⁷⁹ Tacettin Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi", *Pamukkale Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2019, s. 25-28.

⁸⁰ Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 25-28.

oluşan korku da bu duruma etki etmiş olabileceği kanaatindeyiz. Zira Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin ilmiye zümresini nerdeyse kendi tekeline alacak kadar kadroları doldurması bir hoşnutsuzluk ortamı oluşturmuştu. Olayın patlak vermesinin sebepleri arasında bu hoşnutsuzluğun olduğu aşikârdır. Dolayısıyla ondan sonra meşihât makamına gelenler biraz daha kendilerini sakınmışlardır yorumu getirilebilir.⁸¹ Nitekim yüzyılın ilk çeyreğindeki verilerle ikinci yarısına ait verileri kıyasladığımızda, ikinci yarıda aylık %6,01 oranında daha fazla mülâzımın sisteme kaydedilmiştir.⁸²

XVIII. yüzyılda ilmiye mesleğine girmek için mülâzım olanların oranını anlayabilmek adına yüzyıla ait eldeki bütün verileri hesaplamak daha açıklayıcı bilgiler elde etmemizi sağlayacaktır. Şöyle ki, yüzyılın ilk çeyreğine ait veriler ile ikinci yarısına ait veriler (1706-1722 ve 1756-1776) toplandığında 274 aylık periyotta toplam 3498 dânişmendin mülâzım olduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamlar üzerinden genel tabloya bakıldığında ise XVI. yüzyıla kıyasla XVIII. yüzyılda aylık %5,34 oranında bir artış tespit edilmektedir. XVIII. yüzyıl verileriyle XVII. yüzyıl verileri kıyaslandığında XVIII. yüzyılda aylık %4,65 oranında daha fazla mülâzımın sisteme dâhil edilmiştir. Mülâzımların yüzyıllara göre ne kadar verildikleri tabloda da ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1.3: XVIII. Yüzyıla Kıyasla Mülâzım Oranları

Yüzyıllar	Aylık Kaydedilen Mülâzım (%)	18. Yüzyıla Kıyasla Aradaki Fark (%)
XVI.	9,18	-5,34
XVII.	9,87	-4,65
XVIII.	14,52	

Yüzyıllara kıyasla ortaya çıkan bu artışın çok ciddi düzeyde bir artış değildir. Bu ifadeden zımnen anlaşılmaktadır ki, XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar mülâzımların sayısı kontrol altında tutulmaya çalışılmış ve kadro sayıları hususunda kısmen istikrar sağlanmıştır. Bunun sebebi devletin ilmiye mesleğinde istihdamı kontrol altında

⁸¹ 1703 Edirne Vakası sonrasında oluşan atmosferde yönetici sınıfında bulunan kimselerde bir korku hâkim olmuş ve böyle bir ortamda kendilerini olabildiğince gelebilecek tehlikelerden sakınmışlardır. Örneğin Nusretnâme yazarı Silahdâr Mehmed Ağa'ya olayın ardından vezirlik teklif edilmişse de Silahdâr Mehmed Ağa oluşan korku atmosferinden korktuğu için bunu reddetmiştir. Dolayısıyla yüksek dereceli ulemâ için de böyle bir havada istedikleri kadar mülâzım vermeleri mümkün olmaması tabii bir durum olsa gerek. Bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yay., Ankara 2011, s. 137.

⁸² Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", *DİA*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 445-446; Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1115-1134/1703-1722)*, C. II, Yayına Haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yay., İstanbul, 2013, s. 901.

tutmak amacıyla dönem dönem ferman ve kanûnnâmeleri bir kontrol mekanizması olarak kullanıp uyarılarda bulunmasıdır. Her ne kadar bazı dönemlerde tam olarak uyulmasa da devletin yayınladığı ferman ve kanûnnâmelerle ilmiye teşkilâtını istihdam yönünden kontrol altında tutmaya çalıştığı bir gerçektir.⁸³ Söz gelimi bununla ilgili bilinen ilk örnek Fatih Sultan Mehmed döneminde ortaya çıkarılan Fatih Kanûnnâmesidir. Kanunnâmede ulemânın konumu ve teşkilâtın işleyişi hakkında verilen bilgilerde ilmiye mesleğinde *yeni mülâzım* olanlara da değinerek sistemin kontrol edilebilmesi noktasında uyulması gereken kurallar ifade edilmiştir.⁸⁴ XVI. yüzyılda Ebussuûd Efendi'nin Rumeli kadıaskerliği döneminde (1537-1545) ulemânın sahip olduğu payeye göre kaç muîdini mülâzım vereceği bir düzene bağlanmaya çalışılmıştır.⁸⁵ Yine aynı yüzyılda İstanbul, Edirne ve Bursa kadılarına gönderilen 1576 tarihli bir fermanla dânişmentlerin, sorumlu tutuldukları dersleri tamamlamadan bir an evvel mülâzım olmaya çalıştıklarından bahisle bunun önüne geçilmesi için kadılar uyarılmıştır. Burada ulemânın ilmiye mesleğinde belirlenen merâtibe göre hareket etmelerinin elzem olduğu bildirilerek mülâzemetin kontrol altında tutulmasına çalışıldığı görülmektedir.⁸⁶ Bir sonraki sene 1577 tarihinde III. Murad, Sokullu Mehmed Paşa'ya ithafen verdiği fermanla, "...*hâlen tarik-i ulemâyâ hayli ihtilâl ârz olup kânun-ı kadîm Sultân Mehemmed-i Gazî zamanındaki gibi gözetilüb zamanımızda dahi ahsen olmak muradımdır...*" ifadesiyle ilmiye sınıfının kontrol altında tutulması için düzenin korunmasını istemiştir.⁸⁷ Yine 1598 tarihli *İlmiye Kanûnnâmesinde* ilmiye tarikine girilmesinde ciddi sınırlandırmalar getirilerek, meslekte yığılmaların önüne geçilmek istenmiştir.⁸⁸

XVII. yüzyılda ilmiye mesleğine girişlerin bir düzende tutulmasıyla ilgili bir takım düzenlemeler yapılmaya devam edildiği görülmektedir. *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*'da, "...*Talebe-i ilim derslerin âdetçe tamam etmeden mülâzemeteye gelmeyeler ve gelürse mülâzım add olunmaya...*" ifadesiyle mülâzım adaylarına uyarılarda bulunarak derslerini tamamlamayan dânişmentlerin mülâzemeteye kaydedilmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁸⁹ Aynı dönemde çıkarılan 1636, 1643 ve 1658 tarihli kanûnnâmelerde ilmiye teşkilâtına girişleri sınırlandırmak amacı güdülmüştür. Bunlardan 1643 tarihli kanûnnâmede

⁸³ Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)", *Osmanlı Araştırmaları*, S. VII-VIII, 1988, s. 274-275.

⁸⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam...*, s. 34-35.

⁸⁵ *Devhatü'l-Meşayih...*, s. 26.

⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı...*, s. 13.

⁸⁷ *Kanûnnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. XIV.

⁸⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam...*, s. 40.

⁸⁹ Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman...*, s. 204; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı...*, s. 15.

müdürrislerin hangi hareketlerinde kaç mülâzım verecekleri özellikle belirtilmektedir.⁹⁰ XVII. yüzyıl nasihat tarzı kaynaklarından yazarı belirsiz olan *Hırzû'l-Müluk*'te de mansıpların dağıtımını, kimden mülâzım olduklarının tespit edilmesi ve bu bilgilerin defterlere kayıt edilmesi gerektiği üzerinde durularak sistemin bir nevi nasıl kontrol edileceğiyle ilgili eleştiri ve tavsiyelerde bulunulmuştur.⁹¹ Bir sonraki yüzyılda sistemin kontrol edilmesine yönelik yine merkezi idarenin zaman zaman uyarıları olmuştur.

XVIII. yüzyılda ilmiye zümresine dâhil edilen mülâzım sayılarının kontrol altında tutulması için çıkarılan 1715 tarihli fermana göre, ulemânın hangi durumda silke kaç mülâzım dâhil edebileceği belirtilmektedir.⁹² I. Mahmud döneminde 1750 tarihli bir hatt-ı hümayunda da mülâzemet işinin ıslahı ve ehliyeti olmayanlara mülâzemet verilmemesi istenmiştir.⁹³ Yüzyılın ikinci yarısında III. Selim döneminde ilmiye zümresinin ıslahına dair yayınlanan 1798 tarihli fermana baktığımızda yine zümrenin mesleki hareketinin kontrol altında tutulabilmesi için belirlenen kanunlara uyulması gerektiği önemle belirtilmiştir.⁹⁴

Tüm bu kanûnnâme ve fermanlarla devletin, genel olarak ilmiye teşkilâtında kadro sayılarını belli bir seviyede tutmayı güttüğü anlaşılmaktadır. Bunlara rağmen mülâzım sayılarında sınırlı bir dönemde düşüş veya artışın yaşanması ise tabiidir. Aynı yüzyıla ait defterlerin birbirine kıyasla ciddi bir artış göstermesine bakılarak, ilmiye mesleğine girişin önü alınmaz bir şekilde bozulduğu yorumunun yapılması yanlış bir analize yol açabilir. Örneğin 1756-1759 yıllarını kapsayan birinci defterde 429 mülâzım kayıtlı iken, 1770 yılına ait yedinci defterde 186 mülâzım verilmiştir. Dolayısıyla sadece bu iki veri üzerinden kesin bir sonuca varmak yanlış bir yaklaşım olur. Zira devlet değişim ve dönüşümlerle varlığını sürdürmekte olduğunu göz önünde tutmak gerekir. Daha sağlıklı sonuçlar için konuyla alakalı olarak sistemin geçirdiği değişimler ancak değişik yüzyıllara ait geniş çaplı verilerin birbirleriyle mukayesesiyle elde edilebilir. Böylece daha genel sonuçlara varılabilir.

Koçi Bey risalesinde kanuna muhâlif olarak çok mülâzım verildiği ve bunun sonucunda ise mülâzımların sayısının arttığından şikâyet edilmektedir.⁹⁵ Burada kendi döneminin

⁹⁰ “...Dâhil seviyesinde bulunan medresede görevli müdürrisler, Süleymaniye medresesine kadar yükselmelerinde en fazla dört mülâzım verebileceklerdir.” Bkz. Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İلميye Kânûnnâmeleri...”, s. 50, 64-73.

⁹¹ Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitab-ı Müstetab Kitabı Mesâlih'l Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn Hırzû'l-Müluk*, TTK. Yay., Ankara 1988, s. 195.

⁹² *Târîh-i Râşid...*, s. 901.

⁹³ İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, Haz. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2019, s. 774; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İلميye Teşkilatı...*, s. 52; Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C. 1..., s. 121.

⁹⁴ Yurdakul, *Osmanlı İلميye Merkez Teşkilatında Reform...*, s. 301-303.

⁹⁵ *Koçi Bey Risalesi*, Yayına Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 1998, s. 45.

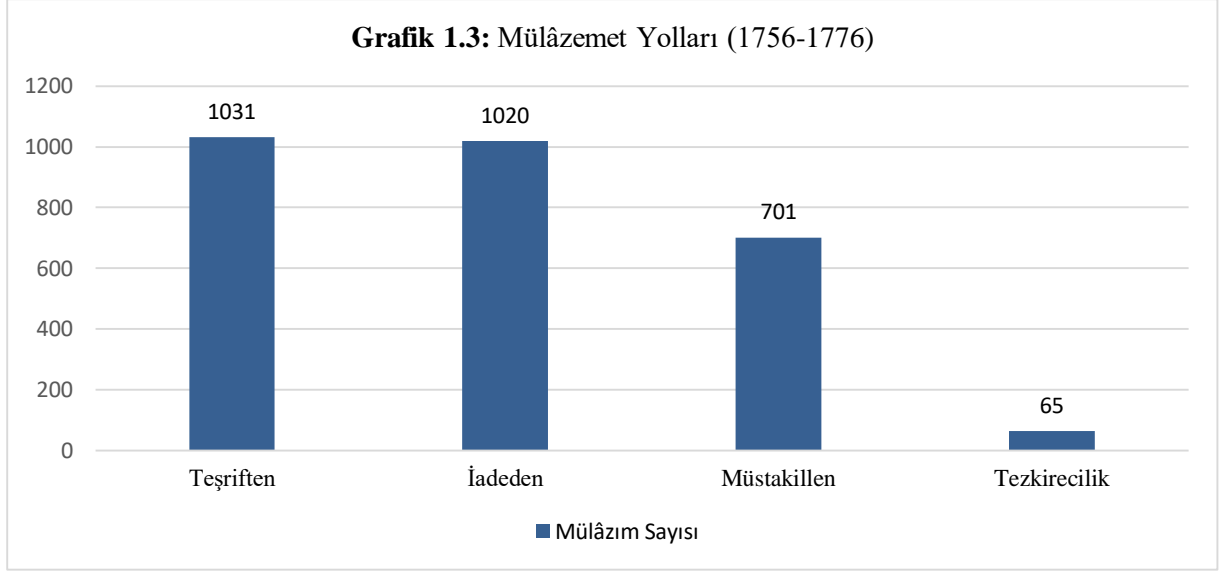
dinamikleri elbette yazarın görüşünü etkilemiştir. Fakat yukarıda da değinilen veriler göz önüne alındığında devletin kontrol mekanizmasıyla sistemin belli bir seviyede çarklarının dönmeye devam ettiğini ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde klasik döneme kıyasla aşırı bir artışın olmadığını göstermektedir. İlmiye zümresinde mansıba atanmak için bekleyenlerin sayısı ve bunların atanabilecekleri kadroların toplam sayısını ortaya çıkarmak, işleyişi anlaşılması açısından fayda sağlayacaktır.

1.2.2. Mülâzemet Yollarının Analizi

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait dokuz mülâzım defterinde toplam 2817 mülâzım kaydedilmiştir. Ulemânın hangi mülâzemet yollarından kaç kişiyi mülâzım verdiklerinin tespiti, sistemin zaman içerisindeki durumunun anlaşılması için önem arz etmektedir. Dokuz defterin toplamına bakıldığında muîdlerin mülâzım olabilmeleri için en fazla kullanılan yöntem %36,60 ile teşrîfat vesilesiyle mülâzım olma yoludur. Ulemâ 1756-1776 yılları arasında 194 aylık dönemde teşrîfattan 1031 dânişmendi mülâzım vermişlerdir. Burada sadrazamların da teşrîfattan mülâzım verdiklerini belirtmek gerekir.⁹⁶

Teşrîfat yolundan sonra muîdlerin mülâzım olarak en fazla verildikleri yöntem îâdeden mülâzemet yoludur. Bu usul ile %36,21 oranında 1020 mülâzım kaydedilmiştir. Görüldüğü üzere teşrîfat ve îâdeden yollarından verilen mülâzımların oranları birbirlerine çok yakındır. Üçüncü sırada en fazla mülâzımın tarike dâhil edildiği yol ise şeyhülislâmlara özgü bir yöntem olan müstakillen yoldur. Bu yoldan %24,88 oranında toplam 701 mülâzım verilmiştir. Bahsi geçen oran, XVII. ve XVIII. yüzyılların başlarında neredeyse bitme noktasına gelmiş olan bu yolun tekrardan canlandırıldığının tespiti açısından önemlidir. Dokuz defterin toplamında en az kullanılan yol ise kadıaskerlere has olan tezkirecilik yöntemidir. Tezkirecilikten %2,31 oranıyla 65 muîd mülâzım olmuştur. Aşağıdaki grafikte muîdlerin kaydedildikleri mülâzemet yolları verilmiştir.

⁹⁶ Önceki dönemlere ait kayıtlarda sadrazamlar mülâzım vermemişlerdir. Bu dönemde iki sadrazamın teşrîfattan toplam 40 mülâzım verdikleri belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi ilgili başlıklarda verilecektir. Bkz. MA, RKR, 288/111, s. 13; MA, RKR, 297/120, s. 11-12; Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 5..., s. 61; Yuzo Nagata, "Muhsinzâde Mehmed Paşa", *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006, s. 48-50.

Genel olarak bakıldığında bu dönemde yukarıdaki bahsi geçen dört mülâzım yolu kullanılmıştır. XVI- XVII. yüzyıllarda görülen nevbet, vefat, şefaet, diğer hizmet alanlarından ilmiyeye girme ve fetva eminliğinden mülâzım verme yolları ise bu dönemde kullanılmamıştır.⁹⁷ İlmiye mesleğinin temeli olan mülâzemet sisteminin yıllar içerisindeki seyrinin anlaşılması açısından XVIII. yüzyıl öncesindeki oranlarla mukayese edilmesi sistemle ilgili daha sağlıklı bilgiler sunacaktır. Buna göre aşağıdaki tabloda yüzyıllara göre mülâzımların hangi mülâzemet yolundan kaydedildikleri verilmiştir.

⁹⁷ Dokuzuncu defterde geçen bir kayıta Saray-ı Tabib Mehmed b. Abdullah Efendi, Şeyhülislâm Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi tarafından Şevval 1189/Aralık 1775’da müstakillen mülâzım verilmiştir. Burada başka bir hizmet alanından olmasına karşın müstakillen verildiği için diğer hizmet alanlarında sisteme girenin dışında tutulmuştur. Bkz. MA, RKR, 308/131, s. 16.

Tablo 1.4: Mülâzemet Yollarının Kullanım Sıklığı (XVI-XVIII. Yüzyıl Arası)

Mülâzemet Yolları	XVI. YY. (1545-1601) ⁹⁸	XVII. YY. (1633-1666) ⁹⁹	XVIII. YY. (1703-1722) ¹⁰⁰	XVIII. YY. (1756- 1776) ¹⁰¹
İâdeden/Muîdlikten	178	597	294	1020
Teşrîfattan	225	321	323	1031
Müstakillen	76	86	36	701
Tezkirecilik	34	56 ¹⁰²	31	65
Fetva Eminliği	14	22	7	-
Vefat	432	457	? ¹⁰³	-
Şefaât	59	- ¹⁰⁴	-	-
Nevbet	265 ¹⁰⁵	-	? ¹⁰⁶	-
Diğer Hizmetler	36	68 ¹⁰⁷	26	-

Mülâzemet yollarının kullanılmasındaki yoğunluk yüzyıllara göre birbirinden farklılık arz edebilmekteydi. Bu durumun sebebi yüzyılların içerisinde barındırdığı dinamiklerle

⁹⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 44-89; Beyazıt, “Osmanlı İlimiye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl)”..., s. 51-100; Nevbet yoluyla verilen mülâzımların bir listesi de İpşirli’nin makalesinden alınmıştır. Bkz. İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”..., s. 646.

⁹⁹ Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 39-58.

¹⁰⁰ Demirel, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İlimiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 30-95; Evsen, “Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)”..., s. 24-31, 78-97.

¹⁰¹ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131.

¹⁰² Cengiz’in çalışmasının tezkireci olarak verilen mülâzımların toplam sayıları farklı sayfalarda 53 ve 56 kişi olarak verilmiştir. Defterler ayrı ayrı incelendiğinde gerçek sayının 56 kişi olduğu görülmektedir. Bkz. Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 38, 43.

¹⁰³ Evsen, çalışmasında bazı vefattan mülâzım verme örnekleri vermiştir. Fakat bunların bazıları vefattan mülâzım durumuna uymamaktadır. Örneğin verdiği örneklerin arasında olan; “*Mezbur Mûsıla-i Süleymaniye Yahya Efendi müderrisi iken vefat eden el-hâc İbrahim Efendi’nin muîdi olup bâ-işâret-i aliyeye mülâzemete kabul buyrulmuştur*” kaydı vefattan dolayı verilen mülâzım kaydı olmayıp, iâdeden verilen bir kayıttır. Ayrıca bu durumda kaç mülâzımın olduğu sayısı da verilmemiştir. Yakın dönemlerde olan Demirel’in tezinde ise vefattan mülâzım kaydı yoktur. Bkz. Evsen, “Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)”..., s. 29-30.

¹⁰⁴ XVII. yüzyılın başında şefaât ile mülâzım kaydına rastlanılmamıştır. Bkz. Usluer, “1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi”..., s. 110.

¹⁰⁵ Buradaki sayı Beyazıt’ın eseri ve İpşirli’nin makalesinden alınmıştır. XVI. yüzyılda çeşitli tarihlerde nevbet ilan edilmiştir. Fakat Beyazıt’ın çalışması dışında nevbet döneminde hangi ulemânın kaç mülâzım verdiği bilgisi sarıh bir şekilde verilmemiştir. İpşirli’nin makalesinde 1560-1561 tarihinde yapılan nevbetin sayısı tam olarak verilmiş iken, daha sonrasında ilan edilen 1555-1556 tarihli nevbette ise toplam sayı verilmemiştir. Bkz. İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”..., s. 644; Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s.72-73.

¹⁰⁶ H. 1115/M. 1703 tarihli defterde nevbetten mülâzım verildiği belirtilmişse de bunların kaç tane ve kimin tarafından verildikleri bilgisi verilmemiştir. Bkz. Evsen, “Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)”..., s. 24.

¹⁰⁷ 1633-1666 döneminden sonra yüzyıl sonuna ait ruznâmçelerden birinde sarayda görev yapan hocalardan kişilerin listesi verilerek mülâzemete kaydedilmişlerdir. Dolayısıyla bu alandan alımlar mütemadiyen devam etmiştir. Bkz. Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 71-72.

açıklanabilir. Her bir mülâzemet yolunun dönemlere göre neden az veya daha fazla kullanıldığıyla ilgili analizler söz konusu yöntemleri ele alan başlık altında incelenmiştir.

1.2.2.1. Teşrifat

1756-1776 döneminde yüksek dereceli ulemânın en fazla kullandıkları mülâzım verme yöntemi teşrifat yoludur. Bu yoldan mülâzım olan 1031 kişi, toplam sayısı 2817 olan mülâzımların %36,60'nı oluşturmuştur.

Teşrifat yolu, yüksek seviyedeki ulemâya mesleki hareketlerinden başka, cülus-ı hümayûn, sefer, velâdet-i hümayûn ve padişah çocuklarının düğünü gibi olaylar sebebiyle mülâzım hakkı verilmesi yöntemi¹⁰⁸ Bu yoldan verilen mülâzımlar kayıtlarda “*cülus-ı hümayûnları teşekkür için, velâdet-i hümayûnları teşekkür için, şerf-bahş-ı sadr-ı fetvaya teşrifinden, belde-i tayyibe teşrifinden, Kâbe-i muazzama teşriflerinden...*” gibi ifadelerle teşrif yoluyla sisteme dâhil edildikleri ifade edilmektedir.¹⁰⁹

Teşrif yolu ile ulemâya tanınan mülâzım verme hakkı ek bir mülâzım kontenjanıydı. Zira ulemâ mutâd olan kariyer ilerlemesinde hâlihazırda hareketinden dolayı mülâzım verebilmekte iken, kendilerine bu yoldan hak verildiğinde ise daha fazla sayıda muîdlerini silke katma şansı elde etmişlerdir. Ulemânın meslekteki konumuyla orantılı olarak kendisine teşriften tanınan mülâzım verme kontenjanı artmaktaydı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı kayıtlarında cülus-ı hümayûn ve padişah çocuklarının doğumu vesilesiyle teşrifat yolundan ulemâya mülâzım verme hakkı tanınmıştır.¹¹⁰ Ayrıca şeyhülislâmın, kadıaskerlerin, Mekke, Medine ve Kudüs kadılarının göreve teşriflerinden dolayı kendilerine teşrifat yolundan mülâzım verme hakkı verilmiştir. Bunun yanı sıra sadrazamların ilmiye istihdamı üzerindeki etkilerinin artmasıyla kendilerine de bu hak verilmiştir.¹¹¹ 1756-1776 döneminde teşrifat yolunun kullanım yoğunluğu grafikte analiz edilmiştir.

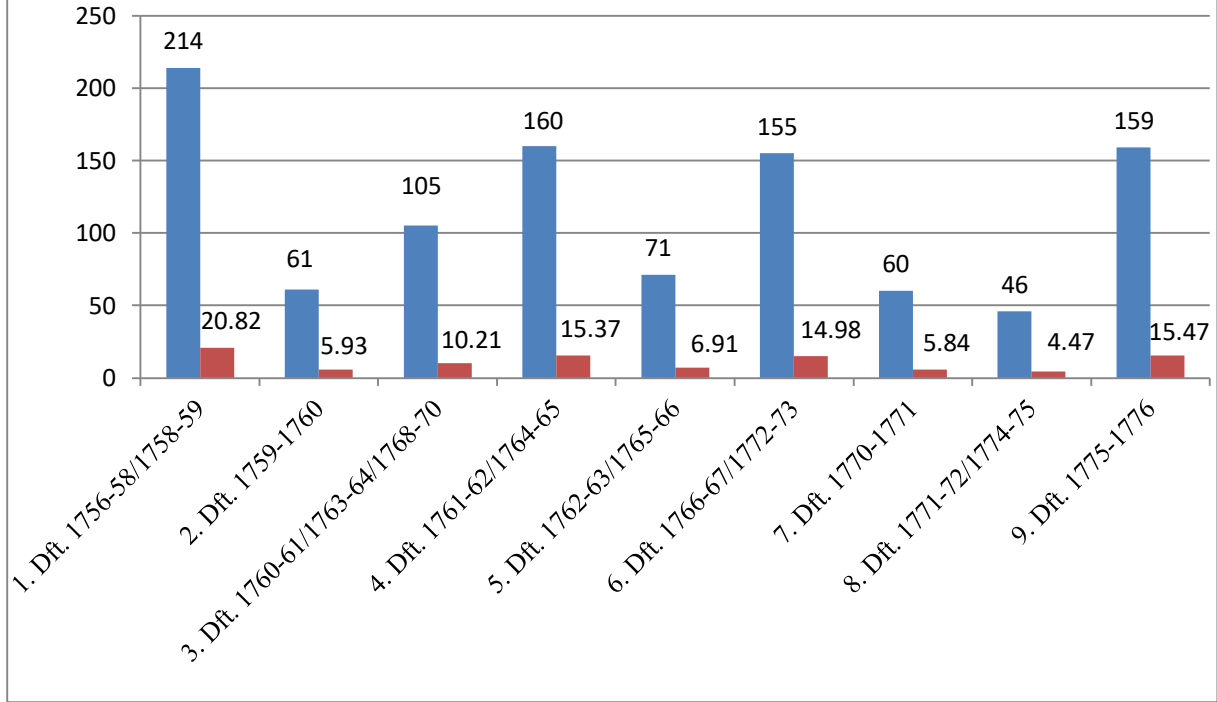
¹⁰⁸ İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)”..., s. 647; Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 63.

¹⁰⁹ MA, RKR, 280/103, s. 8; MA, RKR, 308/120, s. 20.

¹¹⁰ 15 Safer 1171/29 Ekim 1757’de III. Mustafa’nın cülusu şerefine başta şeyhülislâm Damadzâde Feyzullah Efendi’ye olmak üzere yüksek derecedeki âlimlere mülâzım hakkı tanınmıştır. Bkz. MA, RKR, 280/103, s. 8; İleride de görüleceği üzere 1756-76 döneminde dünyaya gelen dört padişah çocuğu şerefine de ulemâya aynı şekilde mülâzım hakkı tanınmıştır.

¹¹¹ Sadrazamlara verilen bu hak padişah çocuklarının doğumu teşrifinden verilemeye başlanmış iken, ilerleyen dönemde 1794’te ise sadrazamların teşriflerinden de kendilerine mülâzım hakkı tanınmaya başlandığı görülmektedir. Seydi Vakkas Toprak, “Nuri Tarihi (Metin-İnceleme)”, *İstanbul Üniversitesi SBE*, Yayımlanmış

Grafik 1.4: Teşrifattan Verilen Mülâzım Sayısı ve Diğer Mülâzemet Yolları İçerisindeki Oranı (1756-1776)

1. Dft	2. Dft	3. Dft	4. Dft	5. Dft	6. Dft	7. Dft	8. Dft	9. Dft
29 ay	9 ay	39 ay	22 ay	29 ay	22 ay	12 ay	21 ay	11 ay

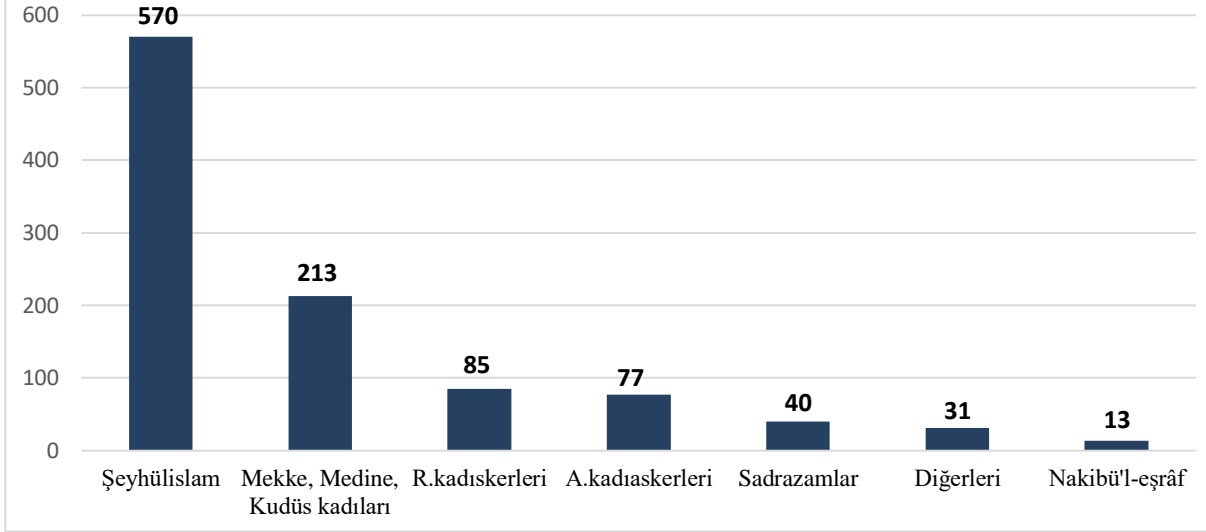
1756-1759 yılları kapsayan birinci defter teşrifat yolundan en fazla mülâzımın kaydedildiği dönemdir.¹¹² Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi'nin iki dönemine ait (1756-1758/1758-1759) kayıtlarının tutulduğu defterde 429 mülâzımın 214'ü teşrifat yöntemiyle sisteme dâhil edilmiştir. Diğer dönemlere nazaran sayının fazla olmasının iki temel sebebi vardır. Birincisi kadıaskerin iki dönem yani 29 ay bu görevde bulunmuş olması, ikincisi ise Hibetullah Sultan'ın doğumunun bu döneme rastlamasından dolayıdır.

Aşağıdaki grafikte teşrifat yolunu kullanan ulemâ ve bu yoldan verdikleri mülâzım sayıları verilmiştir.

Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 135-136; *Vak'anüvis Halil Nuri Bey Nürî Tarihi*, Haz. Seydi Vakkas Toprak, TTK. Yay., Ankara 2015.

¹¹² MA, RKR, 277/100.

Grafik 1.5: Ulemânın Teşrifattan Verdiği Mülâzım Sayısı (1756-1776)

İncelenen dönemde mülâzımların kaydedilmelerine vesile olan teşrifat olaylarına bakıldığında; şeyhülislâmların göreve gelmeleri, kutsal beldeler olan Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere ve Kudüs-i Şerif kazâlarına kadı olanların teşrifatı, Rumeli ve Anadolu sadareti teşrifatı ve son olarak da padişah çocuklarının velâdetleri sebebiyle mülâzımların bu yol ile sisteme dâhil edildikleri görülmektedir. Teşrifat yöntemi ile mülâzım veren ulemâ aşağıda incelenmiştir.

1.2.2.1.1. Şeyhülislâmlar

Teşrifat yöntemiyle en fazla mülâzım veren ulemâ 570 mülâzımla şeyhülislâmlardır. 1756-1776 döneminde şeyhülislâmlık makamına yükselen dokuz farklı şeyhülislâm meşihat makamına teşriflerinden dolayı 367 muîdini mülâzım vermişlerdir. Dolayısıyla bu ifadeden anlaşılacağı üzere meşihat makamına gelen her bir şeyhülislâm, teşrifinden ortalama %40,7 kişiyi mülâzım vermiştir. Şeyhülislâmlık makamı teşrifinin dışında dört şeyhülislâm ise doğumları bu döneme denk gelen dört padişah çocuğunun doğumları teşrifinden 205 mülâzım vermişlerdir. Aşağıdaki tabloda dokuz şeyhülislâmın teşrifat yolundan verdiği mülâzım sayıları verilmiştir.

Tablo 1.5: Teşriften Mülâzım Veren Şeyhülislâmlar (1756-1776)

Şeyhülislâm	Mülâzım Verdiği Teşrifat Olayı	Toplam
Damadzâde Feyzullah Efendi	28 C. 1170/20 Mart 1757'de ikinci defa şeyhülislâmlık makamına teşrifinden.	40
Dürrizâde Mustafa Efendi ¹¹³	5 L. 1175/29 Nisan 1762 tarihinde şeyhülislâm olması teşrifinden 32 mülâzım, III. Mustafa'nın oğlu Mehmed'in doğumundan ise 38 mülâzım vermiştir.	68
Mehmed Salih Efendi ¹¹⁴	III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumu teşrifinden.	53
Çelebizâde İsmail Âsım Efendi ¹¹⁵	5 ZA. 1172/30 Haziran 1759 tarihinde şeyhülislâmlık makamına teşrifinden.	59
Veliyüddin Efendi ¹¹⁶	28 C. 1173 ve 24 ZA. 1180 (16 Şubat 1760 ve 23 Nisan 1767) tarihlerinden iki defa sadaret-i fetva teşriflerinden dolayı birinci görev döneminde 40, ikincisinde 33 mülâzım vermiştir.	73
Pîrizâde Osman Efendi ¹¹⁷	14 C. 1182/26 Ekim 1768 tarihinde şeyhülislâmlık makamına teşrifinden.	41
Ebubekirzâde Ahmed Efendi ¹¹⁸	6 S. 1175/6 Eylül 1761 tarihinde şeyhülislâmlık makamına teşrifinden 40 mülâzım, 27 CA. 1175/24 Aralık 1761'de III. Selim'in doğumundan ise 36 mülâzım vermiştir.	76
Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi ¹¹⁹	1183 ZA-Evveli/26 Şubat 1770 tarihinde şeyhülislâmlık makamına teşrifinden.	42
Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi ¹²⁰	29 CA. 1189/28 Temmuz 1775 tarihinde şeyhülislâmlık makamına teşrifinden dolayı 40 mülâzım, I. Abdülhamid'in kızı Hatice Sultan 20 ZA. 1189'da doğumu teşrifinden 78 mülâzım vermiştir.	118

Tabloya göre dokuz şeyhülislâmdan altısı şeyhülislâmlık makamına teşriften dolayı 40-42 dânişmend aralığında mülâzım vermişlerdir. Bu duruma uymayan Çelebizâde İsmail Âsım Efendi 59 mülâzım vermiştir.¹²¹ Bunun sebebi kayıtlara yansımamıştır. Ancak muhtemelen bu durum merkezi yönetimde elde etmiş olduğu güçten kaynaklanmaktadır. Şeyhülislâmlardan ikisi ise 32 ve 33 mülâzım vermişlerdir. Tablo göz önünde tutulduğunda 1756-1776 döneminde şeyhülislâmların makama teşrifleri vesilesiyle genellikle 40 mülâzım verdikleri söylenebilir.

¹¹³ MA, RKR, 277/100; 289/112, s. 2; 297/120, s. 9-14.

¹¹⁴ MA, RKR, 277/100.

¹¹⁵ MA, RKR, 277/100; 284/107, s. 2.

¹¹⁶ MA, RKR, 284/107, s. 13-24; 285/108, s. 2; 297/120, s. 21-24.

¹¹⁷ MA, RKR, 285/108, s. 30-31.

¹¹⁸ MA, RKR, 288/111, s. 7-41.

¹¹⁹ MA, RKR, 300/123, s. 8-10; 304/127, s. 10.

¹²⁰ MA, RKR, 308/131, s. 2-3, 22-26.

¹²¹ MA, RKR, 277/100; 284/107, s. 2.

Şeyhülislâmların teşrîflerinden kaç mülâzım verecekleri zaman zaman çıkan ferman ve kanûnnâmelerde belirtilmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında şeyhülislâm makamına hareket edenlerin 7 mülâzım verdikleri bilinmektedir.¹²² 1658 tarihli fermanla şeyhülislâmların teşrîflerinden yine 7 mülâzım verecekleri belirtilmiştir. 1715 tarihli hatt-ı hümayûnda ise bu sayı 16'dan 3'e indirilmiştir. Bahsi geçen bilgilere göre 1658'den 1715'e kadarki dönemde şeyhülislâmların 16 mülâzım verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemdeki kayıtlara bakıldığında statik bir durumun olmadığı fark edilmiştir. Örneğin 1707-1722 tarihleri arasında göreve gelen dört şeyhülislâm teşrîfatlarından sırasıyla 19, 7, 36 ve 45 mülâzım vermişlerdir. Görüldüğü üzere her ne kadar yüzyılın başlarında şeyhülislâmın teşrîfinden 16 mülâzım vereceği hatt-ı hümayunla belirtilmişse de incelenen dönemde genellikle 40 mülâzım vermişlerdir.¹²³ Bu durum 1715 tarihli hatt-ı hümayun sonrasında başka bir düzenlemenin olmuş olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.¹²⁴

Şeyhülislâm teşrîfinden XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıl başlarında verilen mülâzım sayılarına bakıldığında bu sayıların incelenen döneme kıyasla düşük bir oranda kalmaktadır. 1587 tarihinde meşihat makamına teşrîf eden Müeyyedzâde Abdülkadir Şeyhi Efendi teşrîfinden yedi mülâzımı sisteme dâhil etmiştir. Sonraki dönemlerde 1599-1601 ve 1644'te şeyhülislâmın teşrîften yedi mülâzım verdiği belirlenmiştir.¹²⁵

Şeyhülislâmların teşrîflerinden dolayı verdikleri mülâzım sayılarının 1756-1776 döneminde artmış olması, ilmiye bürokrasisinde artan güçlerinin de bir göstergesidir. Ancak şu husus da göz önünde tutulmalıdır ki, 1756-76 döneminde mülâzemet yolları içerisinde olmayan nevbet usulü XVI., XVII. ve XVIII. yüzyılın başlarında kullanılmaktaydı. Şeyhülislâmlar mülâzımlarını bu yoldan da silke dâhil edebilmekteydiler. Dolayısıyla silke dâhil ettiği mülâzım sayılarını başka yollardan vermek suretiyle artırma imkânına sahiptiler.¹²⁶ Fakat her ne olursa olsun şeyhülislâmların mülâzemet sistemi üzerinde zaman içerisinde etkin bir konuma ulaştıkları bu dönemde ulaşılan en bariz sonuçlarından biri olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

¹²² Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 64-67.

¹²³ Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlimiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 39-46.

¹²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*..., s. 47.

¹²⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 64; Beyazıt, "Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Şeyhülislâmîliğin Değişen Rolü...", s. 429-430; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 51.

¹²⁶ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 72; Evsen, "Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)"..., s. 24; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 55.

Eldeki verilerden şeyhülislâmların göreve gelmeleri teşrîfinden verdikleri mülâzımların yanı sıra, *velâdet-i hümayûn* durumunda, yani padişah çocuklarının doğumu vesilesiyle de teşrîften mülâzım verdikleri anlaşılmaktadır. 1756-76 döneminde III. Mustafa'nın bir kızı, iki oğlu ve I. Abdülhamid'in ise bir kızı olmak üzere dört *velâdet-i hümayûn* olayı gerçekleşmiştir. III. Mustafa'nın Hibetullah Sultan,¹²⁷ şehzâde Selim,¹²⁸ şehzâde Mehmed¹²⁹ ve I. Abdülhamid'in Hatice Sultan adında çocukları dünyaya gelmiştir.¹³⁰ Defterlerde doğumlar münasebetiyle ulemâyaya verilen mülâzım hakkıyla ilgili genel olarak, "...işbu sal-ı pır-şeref 1180 Şaban dokuzunda şehzâde saadetlü Sultan Mehmed hazretlerinin *velâdet-i hümayûnları teşekkür için...*" benzeri ifadeler geçmektedir.¹³¹ Doğum vesilesiyle yüksek derecelerde bulunan ulemâyaya mülâzım verme hakkı verilmesiyle, bu haktan en fazla yararlanan ulemâ grubu zümrenin en tepesinde bulunan şeyhülislâmlar olmuştur. Görevde bulunan dört şeyhülislâm, şehzâde ve sultanların doğumları teşrîfinden 205 mülâzım vermişlerdir. Mehmed Salih Efendi Hibetullah Sultanın doğumunda 53 mülâzım, Ebubekirzâde Ahmed Efendi Selim'in doğumundan 36, Dürrizâde Mustafa Efendi şehzâde Mehmed'in doğumundan 38 ve Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi ise Hatice Sultanın doğumundan 78 mülâzım vermiştir.

Doğumlar vesilesiyle şeyhülislâmların verdikleri mülâzım sayılarında 1715 tarihli hatt-ı hümayûna rağmen bir tutarlılık olmadığı görülmektedir. Bahsi geçen hatt-ı hümayûnda *velâdet* teşrîfinden şeyhülislâmların 16 mülâzım verecekleri, bazı kaynaklarda ise 20 mülâzım verebilecekleri belirtilmektedir.¹³² Önceki tarihlerde meydana gelen şehzâde doğumlarında hangi ulemâ tarafından ne kadar mülâzım verildiği tasnifi yapılmadığı için bir kıyaslama yapma ihtimali olmamaktadır.¹³³ Ancak bu dönemde tespit edilen rakamlar söz konusu hatt-ı hümayûn temel alındığında yine yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Bu durum tıpkı müstakillen verilen mülâzımlarda olduğu gibi, şeyhülislâmların ulemânın patronu olduklarının aynı zamanda bir tezahürü olduğunun göstergesidir denilebilir.

¹²⁷ III. Mustafa'nın ilk çocuğu olan Hibetullah Sultan'ın doğumuna kadar I. Mahmud ve III. Osman'ın çocukları olmadığından dolayı Osmanlı hanedanı kırk yıl çocuksuz kalmıştır. Bu yönüyle Hibetullah Sultan'ın doğumu dikkat çekmektedir. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, "*Vilâdetname (III. Mustafa'nın Kızı Hibetullah Sultan'ın Doğum Donanması)*", Çığır Kitabevi, İstanbul 1940; Hibetullah Sultan'ın doğum tarihi defterde sadece ay ve yıl olarak verilmiştir (Receb 1172). Kaynaklarda 1 Receb tarihinde dünyaya geldiği belirtildiği için 1 Receb 1172/28 Şubat 1759 tarih kullanılmıştır. Bkz. M. Çağatay Uluçay, *Padişahları Kadınları ve Kızları*, TTK Yay., Ankara 1985, s. 100. Bkz. MA, RKR, 277/100.

¹²⁸ Doğumu 27 Cemâziyel-evvel 1175/24 Aralık 1761. Bkz. MA, RKR, 288/111.

¹²⁹ Doğumu 9 Şaban 1180/10 Ocak 1767. Bkz. MA, RKR, 297/120.

¹³⁰ Doğumu 20 Zilkâde 1189/12 Ocak 1776. Bkz. MA, RKR, 308/131.

¹³¹ MA, RKR, 297/120, s. 9-10.

¹³² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı...*, s. 46-50; Evsen, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)"..., s. 35.

¹³³ Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 26-46.

1589 tarihli kayda göre dönemin şeyhülislamlarından Sunullah Efendi Üsküdar Sultaniyesi'nde hocalığı döneminde verdiği dersler nedeniyle ödüllendirilmiş ve on üç dânişmendi mülâzemeteye kaydedilmiştir. İncelediğimiz dönemde benzer bir örneğe rastlanılmamıştır.¹³⁴

1.2.2.1.2. Kadılar

Teşrifat yolundan şeyhülislâmdan sonra sisteme en fazla mülâzım dâhil eden Mekke, Medine ve Kudüs kadılarıdır. Söz konusu kadılar kutsal beldelere atandıklarında beldeye tevcihlerinden dolayı mülâzım vermişlerdir. 1756-76 döneminde kendilerine bu yerlerin kadılıkları tevcih edilen 54 kadı, teşrifatlarından genellikle dörder mülâzım olmak üzere toplam 213 mülâzım verdikleri tespit edilmiştir. Yaklaşık yirmi yıllık süreçte Mekke-i Mükerreme kazâsı 17, Medine-i Münevvere kazâsı 18 ve Kudüs-i Şerif kazâsı 19 kadıya tevcih edilmiştir. Zikredilen kadılıkların bazıları zaman zaman muvakkaten/tevkîl ile tevcih edilmiş ve bu fiili olmayan atama vesilesiyle de teşrifattan mülâzım verildiği görülmektedir.

Kutsal belde teşrifatından dolayı kadıların verdikleri mülâzımlar bir tertip dâhilinde birden dörde kadar sıraya konulmak suretiyle kaydedilmiştir. Bunun sebebi mansıba harekette söz konusu sıranın gözetilmesinden dolayıdır. Önceki dönemlerde de söz konusu kadılıklarda benzer şekilde mülâzım alındığı bilinmektedir. 1598 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde Haremeyn kadılarının teşriflerinden mülâzım verdikleri belirtilmektedir.¹³⁵ 1643 ve 1658 tarihli fermanlarda da Mekke, Medine ve Kudüs kadıları bu beldelere atanmaları teşrifinden dörder mülâzım verecekleri fakat bu kadılıkların payesi kendilerine tevcih edilenlerin ise teşriften mülâzım vermeyecekleri belirtilmiştir.¹³⁶

İncelediğimiz dönemde bahsi geçen beldelere atanan kadıların teşriften dörder mülâzım verdikleri fakat bu yerlerin payesini elde edenlerin ise sadece iadelerinden mülâzım verdikleri tespit edilmiştir. Örneğin Şubat 1760 tarihinde Siraceddin Mustafa Efendi'ye Kudüs-i Şerif payesiyle Üsküdar kadılığı tevcih edilmiş ve bu hareketinden dolayı da bir muîdi iâdeden mülâzemeteye kaydedilmiştir. Ağustos 1760'ta ise Tarzâde es-Seyyid Ahmed Efendi'ye Kudüs-i Şerif kadılığı tevcih edilmiş ve Ahmed Efendi belde teşrifatından dört muîdini mülâzım vermiştir.¹³⁷ Bir başka örnekte Sahn medresesinde müderris olan ve aynı zamanda reisü'l

¹³⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 20, 63-69.

¹³⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 69.

¹³⁶ Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 71.

¹³⁷ MA, RKR, 284/107, s. 11-12, 20.

etibba-i Sultani görevinde bulunan Mustafa Efendi, Kudüs-i Şerif payesiyle Kayseri kadılığına hareketinden bir muîdini iadesinden verirken, teşrîfattan mülâzım vermediği görülmektedir.¹³⁸ Bu örnekler göstermektedir ki, 1598, 1643 ve 1658 tarihli kayıtlarda da geçtiği üzere kutsal beldelere teşrîfattan mülâzım verilmeye devam edilmiş ancak buraların payesine sahip olanlar ise teşrîften mülâzım yolunu kullanmamışlardır. Sistemin bazı yönlerinin korunduğunu göstermesi açısından da ayrıca dikkate değerdir. Ancak 1658 tarihli kanûnnâmede Haremeyn ve Kudüs kadılıklarının payesini alanlardan mülâzım alınmayacağı belirtilmiş olmasına rağmen bu emre aykırı bir durum kayıtlara yansımıştır.¹³⁹ Fakat buradaki durum atama teşrîfinden değil, bir doğum teşrîfi münasebetiyle olmuştur. Şöyle ki, Mekke payesine sahip olan Bursa kadısı Balizâde es-Seyyid Abdullah Efendi'nin şehzâde Mehmed'in doğumu teşrîfinden bir mülâzım verebilmiştir.¹⁴⁰ Bunun genel bir durum mu yoksa istisna mı olduğuna baktığımızda ise sadece Balizâde'ye has olduğu görülmektedir. Zira Hibetullah Sultan'ın doğum kaydının bulunduğu defterde Kudüs-i Şerif ve Filibe payesine sahip iki ulemânın velâdet teşrîfinden mülâzım verememişlerdir. Dolayısıyla usulden olmayan bu meselenin iltimasla ilişkili olması muhtemeldir.¹⁴¹ 1756-76 dönemiyle XVI., XVII. ve XVIII. yüzyılın başlarına ait kayıtlar mukayese edildiğinde Haremeyn ve Kudüs kadılarının bu şehirlere atanmaları teşrîfinden genellikle dörder mülâzım verdikleri dikkat çekmektedir.¹⁴² Bu durum da, bir takım dönüşüm ve değişimlere karşın mülâzemet sisteminin belirli ölçülerde korunarak devam edildiğinin bir göstergesidir. Kutsal belde kadılarının doğum teşrîfatlarında ise diğer yüksek derecedeki ulemâdan farklı olarak mülâzım verme imtiyazına sahip olmadıkları tespit edilmiştir.

Hibetullah Sultan'ın doğumunda (1759) İstanbul kadısına bir mülâzım hakkı verilmiş iken, sonraki tarihlerde görülen üç doğumda ise bunlara ikişer mülâzım verme hakkı verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca Hatice Sultanın doğumunda (1776) İstanbul payesine sahip olanlara da bir mülâzım verme hakkı verildiği görülmektedir. Paye sahibi diğer kadılıklara bu hak verilmez iken İstanbul payesine sahip ulemâyaya bu hak verilmiştir. Bu dönemde İstanbul kadısı Damadzâde Mehmed Murad Efendi III. Selim'in doğumu teşrîfinden iki mülâzım vermiştir. Bir önceki sultan doğumunda İstanbul kadısı bir mülâzım vermiş iken Damadzâde'nin iki

¹³⁸ MA, RKR, 277/100, s. 17-18.

¹³⁹ Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 71; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 41.

¹⁴⁰ MA, RKR, 297/120, s. 10.

¹⁴¹ MA, RKR, 277/100, s. 18, 30.

¹⁴² Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 63-68; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 73; Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlimiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 40-50.

mülâzım vermesi o dönemde Damadzâde sülalesinin otoritesinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Zira bu dönemde şeyhülislâm Damadzâde Feyzullah Efendi'nin de meşihat makamına geçmiş olması bunu destekler niteliktedir.¹⁴³

Bunun yanı sıra XVI. yüzyılda mevleviyet derecesinde bulunan Mısır kadılığına yükselen ulemâdan dört ve Bağdat kadılığına yükselen ulemâdan ise bir mülâzım teşrîfen alınmaktaydı. Benzer duruma incelenen dönemde ve XVII. yüzyılda ortaya çıkarılan verilerde rastlanılmamaktadır.¹⁴⁴

1.2.2.1.3. Kadıaskerler

Teşrîfattan mülâzım verenlerin gösterildiği grafikte üçüncü ve dördüncü sıralarda kadıaskerler bulunmaktadır. 1756-1776 dönemde görevde bulunan dokuz Rumeli kadıaskeri 85 muîdini teşrîfat yoluyla mülâzım vermişlerdir. Kadıaskerler, 85 muîdin 61'ni Rumeli sadaret teşrîfatından, 24'nü ise padişah çocukları doğumu teşrîfinden vermişlerdir. Anadolu kadıaskerleri bahsi geçen yoldan toplamda 77 mülâzım vermişlerdir. Bunlardan 63'nü Anadolu sadaret teşrîfatından, 14'nü ise padişah çocukları doğumu teşrîfinden vermişlerdir. Yirmi yıllık süre boyunca iki kadıaskerlikte de makama gelenlere genellikle dörder mülâzım hakkı verildiği tespit edilmektedir. Örneğin 14 Ramazan 1183/11 Ocak 1770'te Rumeli sadaretine hareket eden Şerifzâde Seyyid Mehmed Şerif Efendi'ye dört mülâzım verme hakkı verilmiştir. Yine aynı dönemde 20 Rebûlahir 1184/14 Temmuz 1770 tarihinde kendisine Anadolu kadıaskerliği inayet buyrulan Mehmed Emin Efendi'nin de dört muîdini mülâzemeteye kaydettiği görülmektedir.¹⁴⁵ Her iki sadaretin tevcihât kayıtlarında verilen mülâzımlarda genellikle *Rumeli/Anadolu teşrîfat-ı erbaasından tertib-i mezkûr üzere ber-kanun-ı kadim mülâzemeteye kabul buyrulduğu* ifadesi kullanılmıştır.¹⁴⁶ Kadıaskerlerin teşrîfat münasebetiyle verdikleri mülâzım sayılarının toplamında farklılıklar gözlemlenebilmektedir. Bunun sebebi kadıaskerlerden bazılarının birden fazla kez göreve gelmelerinden dolayıdır. XVI., XVII. yüzyıllarda ve XVIII. yüzyılın başlarında kadıaskerlerin göreve gelmeleri teşrîfinden yine dörder mülâzım verdikleri bilinmektedir. Dolayısıyla bu kuralın 1756-76 döneminde de sürdürüldüğü ifade edilebilir.¹⁴⁷

¹⁴³ MA, RKR, 288/111, s. 14.

¹⁴⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 20, 63-69.

¹⁴⁵ MA, RKR, 304/127, s. 1, 5.

¹⁴⁶ MA, RKR, 300/123, s. 2, 21.

¹⁴⁷ Sümeyyenur Köçek Usluer, "1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi", *Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.

Sadaret makamı teşrifinden başka kadıaskerlere padişah çocukları doğumları münasebetiyle yine mülâzım verme hakkı verilmiştir. 1756-76 döneminde vuku bulan dört velâdet-i hümayun teşrifinden Rumeli kadıaskerleri 24, Anadolu kadıaskerleri ise 14 muîdini tarike dâhil etme şansı elde etmişlerdir. Bahsi geçen dört doğumun birinde her iki kadıaskere de aynı sayıda kontenjan tanınmış iken, diğer üç doğumda ise Rumeli kadıaskerlerine daha fazla hak sağlanmışır. Zikredilen doğum hadiselerinden Hibetullah Sultan ve şehzâde Selim'in doğumlarında sırasıyla Rumeli kadıaskerlerinin dokuz ve altı mülâzımı kaydedilmiştir. Anadolu kadıaskerlerinin ise doğum sırasına göre üç ve dört mülâzımları kayıtlara geçmiştir. Şehzâde Mehmed ve Hatice Sultan doğumlarında Rumeli kadıaskerleri sırasıyla altı ve üç mülâzım vermiş iken, Anadolu kadıaskerleri de dört ve üç mülâzım vermiştir. Görüldüğü üzere dört doğum hadisesinin üçünde Rumeli kadıaskerleri diğer kadıaskere nazaran daha fazla mülâzım vermiştir. Hatice Sultanın doğumunda ise iki cihetin kadıaskerleri de aynı sayıda kontenjan elde etmişlerdir. Rumeli kadıaskerlerine, Anadolu kadıaskerlerine nazaran 10 kontenjan daha fazla mülâzım hakkı tanınması dikkat çeken bir husustur. Dolayısıyla bu hususta bir tutarsızlıktan söz edilebilir. Rumeli kadıaskerinin Anadolu'ya göre teşrifat kuralları gereği her zaman bir adım önde olduğu bilinmektedir. Ancak bu imtiyazın doğum teşrif münasebetiyle tanınan mülâzım sayılarına tam olarak ne şekilde temayüz ettiği anlaşılamamaktadır. Muhtemeldir ki, doğumun vuku bulduğu dönemde padişah-şeyhülislâm-kadıasker ilişkisinin boyutu, söz konusu vesileyle kimin ne kadar mülâzım vereceğinde etkili olmuştur. Geçmiş dönemlerde şehzâde doğumları sebebiyle kadıaskerlerin verdikleri mülâzım sayılarıyla kıyaslandığında, XVIII. yüzyılın başlarında velâdet-i hümayun teşriflerinden kadıaskerlere sisteme dâhil ettikleri mülâzım sayılarında yine bir tutarlılık olmadığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu durum gösterilmeye çalışılmışır.

29; Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 64-67; Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"...,s. 71; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiyye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 74; Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 39.

Tablo 1.6: Kadıaskerlerin Padişah Çocukları Doğumundan Verdikleri Mülâzım Sayısı
(1707-1776)¹⁴⁸

Dönem	Rumeli KA.	Anadolu KA.
1707-1709	10	8
1710	8	8
1716-17	2	1
1721-23	4	4
1759	9	3
1761	6	4
1767	6	4
1776	3	3

1715 tarihli hatt-ı hümayundan evvel padişah çocukları doğumundan Rumeli kadıaskerlerin 8, Anadolu kadıaskerlerin ise 6 mülâzım verdikleri bilinmektedir. Hatt-ı hümayun ile bu sayı düşürülmeye çalışılmışsa da tabloya bakıldığında bunda tam olarak bir başarı ve istikrar sağlanamadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra 1707-1723 arası dönemde doğan dört padişah çocuğu için kadıaskerlerin verdiği toplam mülâzım sayısı 45'tir. 1756-1776 döneminde görülen dört doğum teşrifatında ise kadıaskerlerin toplam verdiği mülâzım sayısı 38'dir. Dolayısıyla toplam verilen mülâzım sayılarına bakıldığında ise kısmi bir istikrarın da olduğu göze çarpmaktadır. İlginç bir şekilde 1707-1723 döneminde Rumeli kadıaskerleri dört doğumda toplam 24 mülâzım vermiş iken, yine 1756-1776 döneminde dört doğum teşrifinden 24 mülâzım verdiği tespit edilmiştir. Aslında bu rakamlar tek başına çok bir şey ifade etmese de, mülâzemet sisteminin istikrarının anlaşılması için ise önemli veriler olduğu söylenebilir. Kadıaskerlerin verdikleri teşriften mülâzımlarla ilgili olarak dikkat çeken bir husus ise verilen mülâzımların birer tertip üzere kaydedilmesidir. Bu durum şeyhülislâmın birden çok verdiği mülâzımlarda da gözlemlenmiştir. Bunun sebebi mansıba atanacak olan mülâzımların bir tertip dâhilinde hareket etmesindedir.

Kazâskerlerin teşrifatlarından verdikleri bazı kayıtlarda belirsiz durumlarla karşılaşmıştır. Örneğin 1188/1774 tarihli defterde Anadolu kadıaskerliğine hareket eden Dürrizâde es-Seyyid Atâullah Efendi normal şartlarda dört mülâzımını vermiş olması ve bunların hangi sırada olduğunu belirterek kaydedilmiş olması gerekirken, toplamda üç mülâzım verdiği, bunlar için ise *dördüncü, beşinci ve altıncı olmak üzere bâ-işâret-i Âliyye mülâzemeteye kabul buyrulduğu* ifadesi kullanılmıştır. Bu durumun sebebi müphem kalmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁸ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 308/131; Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"... , s. 38-47.

¹⁴⁹ MA, RKR, 304/127, s. 20.

1.2.2.1.4. Sadrazamlar

Teşrifattan mülâzım veren ulemâ grafiği incelendiğinde ulemânın dışında sadrazamların da mülâzım verdikleri görülmektedir. Bu duruma daha önceki kayıtlarda rastlanılmadığı için ayrıca üzerinde durulması gerekmektedir. Zira bu mesele dönemin birçok müverrihinin bahsettiği sistemin bozulmasının işaretlerinden biri olabilir. Ancak şu husus da unutulmamalıdır ki, klasik dönem sadrazamlarının ilmiye istihdamında söz sahibi oldukları bir gerçektir.¹⁵⁰

İncelenen dönemde dünyaya gelen padişah çocuklarının doğumları teşrifinin ikisinde görevde bulunan iki sadrazama mülâzım verme hakkı verilmiştir. 1757-1763 döneminde veziriazamlık makamında bulunan Mehmed Râgıp Paşa, 1761’de gerçekleşen şehzâde Selim’in (III. Selim) doğumu vesilesiyle 20 mülâzım vermiştir.¹⁵¹ Diğer sadrazam ise Muhsinzâde Mehmed Paşa’dır. III. Mustafa’nın saltanatında 1765-1768 döneminde sadrazamlık makamında bulunan Muhsinzâde’ye III. Mustafa’nın oğlu şehzâde Mehmed’in 1767’de doğumu münasebetiyle teşriften yirmi mülâzım hakkı verilmiştir.¹⁵²

Tablo 1.7: Şehzâde Doğumları Teşrifinden Mülâzım Veren Sadrazamlar (1756-1776)¹⁵³

Doğan Padişah Çocukları	Mülâzım Veren Sadrazamlar
Hibetullah Sultan Doğum T: 1759, Babası III. Mustafa	-
Selim (III.) Doğum T: 1761, Babası III. Mustafa	Koca Mehmet Râgıp Paşa
Mehmed Doğum T:1767, Babası III. Mustafa	Muhsinzâde Mehmed Paşa
Hatice Sultan Doğum T: 1776, Babası I. Abdülhamid	-

1761’den önce ve 1767’den sonraki doğum teşriflerinde sadrazama mülâzım hakkı verilmemiştir. Bunun sebebi tam olarak bilinmemektedir. Ancak sadrazamlara bu hakkın verilmesi sadece III. Mustafa dönemiyle sınırlı kalmayarak sonraki yıllarda mutâd bir hale dönüşmüştür. Bu durumun sürekli bir uygulama olduğu, dahası mülâzım verme noktasında sadrazamlara yeni haklar verildiğiyle ilgili bilgiler mevcuttur. 1777’deki şehzâde Mehmed’in doğumu vesilesiyle sadrazam Derviş Mehmed Paşa’ya mülâzım verme hakkı ihsan

¹⁵⁰ 1611-1614 döneminde I. Ahmed’e vezirlik yapan Nasuh Paşa müderris atamalarına müdahil olunca padişah tarafından neden bu işe karıştığı sorulduğunda *bu husus benim vezîfemdir, selefte vüzerâ göre gelmiş idi* ifadesiyle sadrazamların buradaki rolünün kadimliğini işaret etmektedir. Bkz. Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü’l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osman...*, s. 200.

¹⁵¹ MA, RKR, 288/111, s. 13.

¹⁵² MA, RKR, 297/120, s. 11.

¹⁵³ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 308/131.

edilmiştir.¹⁵⁴ Sadrazama bu defa yirmi değil kırk mülâzım hakkı verilmiş olması sadrazamların ilmiye mesleğindeki istihdama etkilerinin kısa sürede arttığını göstermektedir. Öte yandan 1794–1799 döneminde vakânüvislik hizmetinde bulunan Halil Nuri Bey'in kaleme aldığı *Nuri Tarihi*'nde sadrazamların mülâzım verdiklerine ilişkin bilgiler aktarılmaktadır. Buna göre padişah çocukları doğumları teşrîfinden yanı sıra sadrazamlara makama tayin edilmeleri teşrîfinden yine 40 mülâzım verme hakkı verildiği bilgisi aktarılmaktadır. Buradaki kayda göre III. Selim zamanında Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa 1794'te sadarete getirilince kanun çıkartılarak sadrazamların da teşrîflerinde 40 mülâzım verecekleri ilan edilmiştir.¹⁵⁵ 1798 tarihinde de bu durumun devam ettiğini görmekteyiz. Zira bu dönemde Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın sadrazamlığa teşrîfi münasebetiyle 40 mülâzımı sisteme dâhil etmiştir.¹⁵⁶

Sadrazamların ilmiye mesleğinin istihdamı noktasında elde ettikleri bu güç, mesleğin istihdamının kontrolü hususunda düşülen zaafi göstermesi açısından mühimdir. Tüm bunlar sadrazamların tedricen sistemin mülâzım verme durumda söz sahibi olmaya başladıklarını göstermektedir. Sadrazamların artık teşrîflerinden de mülâzım verebilmeleri, ortaya çıktığı zamandan beri sürekli kontrol altında tutulmaya çalışılan mülâzemet sistemine olumsuz etki etmiştir. Mülâzemet sistemine ulemânın dışından yapılan müdahaleler mülâzım sayılarında kontrolün tedricen elden çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu ise Osmanlı ilmiyesine hem dolaylı yoldan hem de doğrudan olumsuz etki etmiştir.

Sadrazamların mülâzım verme durumu beraberinde bir karmaşaya da sebep olmuştur. Zira bu tarihe kadar verilen mülâzımlar, yüksek derecede bulunan ulemâyaya intisap eden muîdlerin hocaları tarafından mülâzemeteye verilmesi şeklindeydi. Fakat sadrazamların yetiştirdikleri birer dânişmend olmadığı için kimleri mülâzım verdikleri/verecekleri bir belirsizliğe sebep olmuştur. Bu nokta sadrazamların sisteme dâhil ettikleri mülâzımların sosyal kökenleri incelendiğinde meseleyi bir nebze de olsa aydınlığa kavuşturacak bilgiler bulunabilir. Buna göre sadrazamlar tarafından söz konusu dönemde verilen 40 mülâzımın 26'sı birer elkâb sahibi olup belli bir konumda bulunan sosyal tabana ait kişiler olduğu tespit edilmiştir. Koca Mehmed Râgıp Paşa'nın verdiği 20 mülâzımdan 12'si unvan sahibi kişilerdir. Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın ise verdiği 20 mülâzımdan 14'ü elkâb sahibidir. Sadrazamların verdiği mülâzımların kullandıkları elkâbın kaç defa geçtiği tabloda verilmiştir.

¹⁵⁴ Evsen, "Osmanlı İlikiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)"...s. 74.

¹⁵⁵ *Nuri Tarihi*..., s. 135-136; *Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*..., C. 5, s. 68-69.

¹⁵⁶ Evsen, "Osmanlı İlikiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)"..., s. 35.

Tablo 1.8: Sadrazamların Verdiği Mülâzımların Unvanları

Elkâb	Koca Mehmed Râgıp Paşa	Muhsinzâde Mehmed Paşa
Reisü'l-küttâb ebuhu	1	-
El-Müftî ebuhu		1
Zâde	2	2
Şeyh	1	1
El-Müderris ebuhu	2	-
Es-Seyyid	7	9
El-Mevâlî ebuhu	-	1
Hattat	-	2
Hafız	2	2
El-Hac	1	2
El-Hatib	1	-
Kâtib	-	1
El-Kadı ebuhu	2	2

Tabloya göre sadrazamların kalemiye ehli kişilerden de mülâzım verdiği görülmektedir. Dolayısıyla sadrazamın bürokratik sistemde yakın olduğu kişilerin dânişmend olan çocuklarını mülâzım vermiş olması tabii bir durum idi.¹⁵⁷ Sadrazamın verdiği diğer mülâzımların kullandıkları unvanlar da bunu doğrulamaktadır. Mülâzımların bir kısmının Kevakibizâde ve Tahirzâde ailelerinden müderris, hatip, şeyh ve kadı unvanları taşımaktadırlar.

Sadrazamlar tarafından verilen mülâzımların memleketleri incelendiğinde 26'sının İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp doğumlu oldukları görülmektedir. 14 mülâzım ise Kefe, Ayıntab, Saraybosna, Bender, Kastamonu, Kuşadası, Amid ve Hisar gibi Osmanlı'nın farklı beldelerinden oldukları belirlenmiştir. Dolayısıyla muhit itibariyle mülâzımlar genel olarak payitahttan olan kişilerdir. Eldeki verilere göre sadrazamların kontenjanından mülâzım olanların birçoğunun doğal olarak, sadrazamın yakın çevresinde tanınmış muhitlerden gelen kimseler oldukları anlaşılmaktadır.¹⁵⁸

1.2.2.1.5. Teşrifât Yolunu Kullanan Diğer Ulemâ

Teşrifât yoluyla mülâzım veren diğer ulemâ olarak belirtilenlere bakıldığında bunların padişah çocuklarının doğumları vesilesiyle muîdlerini sisteme dâhil ettikleri görülmektedir. Tabloda söz konusu ulemâ ve verdikleri mülâzım sayıları verilmiştir.

¹⁵⁷ MA, RKR, 288/111, s. 13-18.

¹⁵⁸ MA, RKR, 288/111, s. 13-18; 297/120, s. 11-12.

Tablo 1.9: Teşrifattan Mülâzım Veren Diğer Ulemâ (1756-1776)

Ulemâ	Verdiği Mülâzım Sayısı
Reisü'l Münecimin-i Hâssa Müderrisinü'l-kirâm Halil Efendi ve Abdullah Efendi ¹⁵⁹	4
Ser-Kehhalin-i Hâssa: Müstakimzâde Şeyh Mehmed Said Efendi, Süleyman Efendi, Şeyh el-Hac Mehmed Said Efendi (Aynı zamanda Galata Kadısı)	4
Kimin verdiği yazılmayan	1
İmam-ı sultanî/evvel-i şehriyarî kudvetü'l müderrisinü'l-kirâm Hafız Mehmed Emin Efendi (Bâ-paye-i İstanbul) ¹⁶⁰	5
Ser-etibbâ-i sultanî Katibzâde Mehmed Refî Efendi ¹⁶¹	8
Bâ-paye-i İstanbul Saray-ı etibbâ-i sultanî Mehmed Arif Efendi	2
İstanbul kadısı Damadzâde Mehmed Murad Efendi, Mehmed Şerif Efendi, Ali Efendi	6
İstanbul Payesine sahip aynı zamanda Fetva Emini Ebubekir Efendi	1
İmam-ı sani-i Şehriyarî es-Seyyid el-Hac Osman Efendi, Mehmed Said Efendi	3

Reisü'l etibbâ olanların şehzâde doğumundan bir mülâzım verme hakkına sahip oldukları görülmektedir. Bu dönemde önceden sadr-ı Rum olanlar şehzâde doğum teşrifatlarında iki, sadr-ı Anadolu olanlar ise bir mülâzım vermişlerdir. Örneğin reisü'l etibbâ-i hâssa ve sabıka sadr-ı Rum Katibzâde Mehmed Refî Efendi üç mülâzım vermiştir. Bunun ikisi sadr-ı Rum olmasından ötürü, biri de yürüttüğü reisü'l etibbâ görevinden vermiştir.¹⁶² İncelediğimiz dönemde görülen bir diğer husus ise genellikle bir ulemânın birden fazla görevi üstlendiğidir. Bunun için yukarıda değinildiği üzere her bir görev için (eğer mülâzım verilebilecek yüksek bir mertebe ise) ayrıca mülâzım verme hakkı tanınmıştır. Örneğin I. Abdülhamid'in kızı Hatice Sultan'ın doğumu (1776) teşrifinden imam-ı evvel-i şehriyarî ve İstanbul kadılık payesine sahip Mehmed Emin Efendi üstlendiği her bir görev için birer mülâzım vermiştir.¹⁶³ Yine aynı dönemde saray-ı etibbâ-i sultanî ve İstanbul kadılığı payesine sahip Mehmed Arif Efendi'ye aynı teşrifat olayından iki mülâzım hakkı tanınmıştır. Burada

¹⁵⁹ Halil Efendi ilk üç velâdet-i hümâyûn teşriflerinden (1759, 1761, 1767) birer mülâzım vermiştir. Son doğum teşrifî olan Hatice Sultanın doğumu (1776) teşrifinden bu makamda görev değişikliği olduğu görülmüş ve Abdullah Efendi bir mülâzım vermiştir. Dolayısıyla burada Halil Efendi'nin en az sekiz sene münecimlik görevini ifa ettiği görülmektedir.

¹⁶⁰ İlk üç doğumda birer mülâzım vermiştir. Son doğum olan Hatice Sultanın doğumu teşrifinden İstanbul payesine de sahip olduğu için ise iki mülâzım vermiştir. Burada dikkat çeken bir husus ise ilk doğum olan 1759'dan son doğum olan 1776'ya kadar en az 17 yıl sürekli bu görevde kalmış olmasıdır.

¹⁶¹ Önceden Rumeli ve Anadolu Kadıaskerlik görevlerini de ifa ettiği için doğum teşriflerinde hekimbaşılık görevinin yanı sıra ikişer mülâzım vermiştir. Ayrıca Hibetullah Sultanın doğumunda (1759) aynı zamanda İstanbul kadısı da olduğu için bir mülâzım vermiştir.

¹⁶² MA, RKR, 297/120, s. 10.

¹⁶³ MA, RKR, 308/131, s. 23-24.

dikkat çeken bir başka nokta ise iki ulemânın aynı zamanlarda İstanbul payesini taşımalarıdır. Buradan hareketle İstanbul kadılık payesinin aynı anda iki ulemâyaya da verilebileceği tespit edilmektedir.¹⁶⁴

1756-1776 döneminde dört nakibüleşrâf teşrifât yöntemiyle 13 mülâzım vermiştir. Teşrifât yolunu kullanan dört nâkibüleşrâfın bilgisi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.10: Nakibüleşrâfın Teşrifattan Verdiği Mülâzımlar (1756-1776)

Nakibüleşrâf	Önceki Görevi	Verdiği Mülâzım Sayısı
Es-Seyyid Mehmed Emin Efendi	-	2 mülâzım, Hibetullah Sultan Doğumundan
Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi	Sabıka sadr-ı Rum	4 mülâzım III. Selim'in doğumundan.
Es-Seyyid Abdullah Efendi	Sabıka sadr-ı Rum	4 mülâzım şehzâde Mehmed'in doğumundan
Es-Seyyid İbrahim Efendi	Sabıka sadaret-i Anadolu	3 mülâzım Hatice Sultan doğumundan

Padişah çocuklarının velâdetleri teşrifinden nakibüleşrâfa iki kontenjan tanınmaktaydı. Öte yandan genellikle kadıaskerlikten gelen nakibüleşrâfa önceden ifa ettikleri bu görev için de ayrıca bir veya iki mülâzım hakkı tanınmıştır. Buna göre eğer nakibüleşrâf daha önce Rumeli kadıaskerliği yapmış ise iki, Anadolu kadıaskerliğinden gelmiş ise bir mülâzım vermiştir. Bunun sebebi sadaretlerin teşrifattaki üstünlüklerinden kaynaklanmaktadır.¹⁶⁵ Nakibüleşrâfın 1756-76 döneminden önce teşrifattan verdikleri mülâzımların sayısına bakıldığında kendilerine genellikle iki mülâzım hakkı tanınmıştır. 1663-65 döneminde nakibüleşrâfa Avusturya seferi münasebetiyle teşriften iki muîdini mülâzemeteye dâhil etme imkânı verilmiştir.¹⁶⁶ Nakibüleşrâf 1707-1709 ve 1710-1711 dönemlerinde şehzâde doğumundan dolayı yine ikişer mülâzım vermiştir.¹⁶⁷

XVI. yüzyılda nakibüleşrâflar teşriften mülâzım vermemişlerdir. Fakat ölen bir nakibüleşrâfın beş muîdinin sisteme dâhil edilmiş olduğu kayıtlarda geçmektedir.¹⁶⁸ XVIII. yüzyılın başlarında dört şehzâde doğumu vesilesiyle yukarıda sayılan ulemânın teşriften mülâzım verdikleri görülmektedir. Buna göre her bir doğumda nakibüleşrâf dört, müneccimbaşı bir, imam-ı evvel genellikle dört, imam-ı sani iki ve reisü'l-etibba ise dört

¹⁶⁴ MA, RKR, 308/131.

¹⁶⁵ MA, RKR, 277/100, s.31; 288/111, s. 13; 297/120, s. 12; 308/131, s. 21.

¹⁶⁶ Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 28.

¹⁶⁷ Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlimiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 40-42.

¹⁶⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 84.

mülâzım vermiştir. Önceki dönemlere kıyasla söz konusu sayılarda bazı farklılıklar vardır. Örneğin reisü'l-etibba 1756-76 döneminde doğum teşrîflerinden bir mülâzım vermiş iken yüzyılın başlarında dört mülâzım vermişlerdir. Yine padişah imamlarından imam-ı evvel olanlar yüzyılın başında dört, imam-ı sani olanlara ise iki mülâzım hakkı tanınmıştır. Bu dönemde her iki imam da doğum teşrîflerinden birer kontenjana sahiplerdi. Nakibüleşrâf ve müneccimbaşı ise iki dönemde de aynı sayıda mülâzım vermiştir. Dikkate değer bir diğer fark ise incelediğimiz dönemde İstanbul kadıları ve buranın payesini alanlara doğum teşrîflerinden mülâzım hakkı verilmiş iken, 1716-1723 döneminde görülen iki doğumda ise İstanbul ve payesi sahibi kadılara bu hak verilmeyip, Eyüp kadısına bu hakkın verilmiş olmasıdır.¹⁶⁹ Dolayısıyla bu alanda incelediğimiz dönemde yüzyılın başına göre adı geçen ulemâ gruplarından daha az mülâzım alındığı ifade edilebilir. Bunun en önemli sebeplerinden birinin 1715 tarihli hatt-ı hümayûn olması gerekir. Zira ferman çıkmadan evvel şehzâde doğumları teşrîfinden nakibüleşrâf altı, reisü'l-etibba ve sultan imamları dörder mülâzım hakkına sahiplerdi. Fermanda bu sayıların düşürülmesi gerektiği belirtilmiştir. Eldeki veriler göz önünde tutulduğunda kısmen de olsa buna uyulduğu söylenebilir.¹⁷⁰

1.2.2.2. İâdeden (Muîdlikten)

Ulemânın muîdini mülâzemetle kaydetmede en fazla kullanılan yöntemler arasında ikinci sırada iâdeden mülâzemet yolu bulunmaktadır. İâdeden mülâzemet yolu diğer mülâzım verme usulleri içerisinde %36,21 orana sahiptir. 1756-1776 döneminde iâdeden mülâzemet yolundan 1020 muîd tarike dâhil edilmiştir. Yirmi yıllık sürede söz konusu yoldan senede 51 kişi, ay bazında ise %5,26 oranında mülâzım verilmiştir.

Bu yol ile mülâzım olan dânişmendler müderrislerin muîdiydiler.¹⁷¹ Medreselerde dânişmendlerin arasından seçilen muîdler hocalarının yardımcısıydılar. Talebelerle birlikte dersleri alan muîd daha sonra onlara dersleri tekrarlayarak izah etmekteydi. Muîdin seçimi müderrisin inisiyatifine bırakılmıştır. Müderris medresesinde eğitim gören liyakatli dânişmendlerden birini şeyhülislama bildirerek muîd olmasını talep ederdi. Şeyhülislâmın işaretiyle muîd için tahvil kaydı oluşturulup kendisine nişan (berat) verilirdi. Örneğin Edirne'de Yıldırım Han Medresesi'nde müderris olan Mehmed Efendi kendisine muîd olması için talebeden Abdülkerim kadıaskerliğe teklif etmiş, kadıaskerliğin onayıyla birlikte muîde 5

¹⁶⁹ Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 38-48.

¹⁷⁰ *Târîh-i Râşid...*, C. 2, s. 903.

¹⁷¹ Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri...*, C. 1, s. 113.

akçe yevmiye ile nişan-ı hümâyûn verilmiştir. Fatih ve Süleymaniye vakfiyelerinde de muîdlerin 5 akçe yevmiye aldıkları bilinmektedir.¹⁷²

Talebeye dersi tekrarlamaktan başka disiplinleriyle de meşgul olan muîdler, yaptıkları hizmetlerden dolayı hocaları tarafından “îade hizmetinden” mülâzım verilmekteydiler. Bu şekilde mülâzım olanların kullandıkları yol *îadeden mülâzemet* yolu veya *muîdlikten mülâzım* olarak tanımlanmaktadır.¹⁷³ 1756-1776 döneminde kayıtlarda özellikle îadeden mülâzım yolu olarak geçmektedir. Örneğin Edirne’de Mirimiran Medresesi’nde Sahn rütbesiyle müderris olan es-Seyyid Mustafa Efendi, 1762-63 tarihlerinde İbtidâ-i Altmışlı rütbesiyle Camii-i Atik Medresesi’ne hareket edince muîdi olan Osman b. Hüseyin’i hareketlerinden dolayı *îade-i hidmetten mülâzemet*e verdiği belirtilmiştir.¹⁷⁴

Erken tarihli kaynaklarda geçen bilgilerde müderrisin hangi durumlarda mülâzım verecekleriyle alakalı hususlar bulunmaktadır. Örneğin konuyla ilgili bir kanûnnâmede, “*kanun üzere bir müderris mansıb aldığı veya başka bir medreseye hareket ettiği yahut müderrislikten herhangi bir sebeple ayrıldığı zaman onların, beratlı muîdleri müderris namzedi olarak deftere kayıt olunurlardı*” denilerek mülâzım verecekleri durumlar belirtilmiştir.¹⁷⁵ İadeden mülâzım verme şartları genellikle her dönem için benzerdi. XVII. yüzyılda çıkarılan 1643 tarihli bir kanûnnâmede, “*...Dâhil müderrisleri Dâhilden Sahna veyahud âher mansıba hareket etdikde bir mülâzımı alınub Altmışlıdan dahi Süleymaniye medresesine veyahud âher mansıba hareket etdikde bir mülâzım alınub velhasıl Dâhilden Süleymaniye’ye varınca ancak dört mülâzım alınub...*”¹⁷⁶ ifadesinde de belirtildiği gibi incelenen 1756-1776 döneminde müderrislerin buna uygun olarak mülâzım verdikleri görülmektedir. En az Ellili medrese seviyesindeki müderrislerin genellikle bir medreseden başka bir medreseye veya kadılığa hareket etmelerinden dolayı bir muîdlerini mülâzım vermekteydiler. Bununla beraber müderrisler, bir kadılığın payesini alarak hareket ettiklerinde ve yerinde rütbe yükseltilmesinde yine birer muîdlerini bu yoldan mülâzım vermişlerdir.¹⁷⁷ İadeden mülâzım yolu ile verilen mülâzım sayılarının tarihi seyri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

¹⁷² Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 52; Bilgin Aydın, *XVI. Yüzyılda Dîvân-ı Hümâyûn ve Defter Sistemi*, TTK. Yay., Ankara 2017, s. 73-74.

¹⁷³ Bazı kaynaklarda bu yol muîdlikten mülâzım olarak verilmektedir. İadeden yol ile aynı anlamdadır. Bkz. Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 52; Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C.1..., s. 113; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. I, İz Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 49-50.

¹⁷⁴ MA, RKR, 289/112, s. 3.

¹⁷⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlimiye Teşkilatı*..., s. 8.

¹⁷⁶ Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 49.

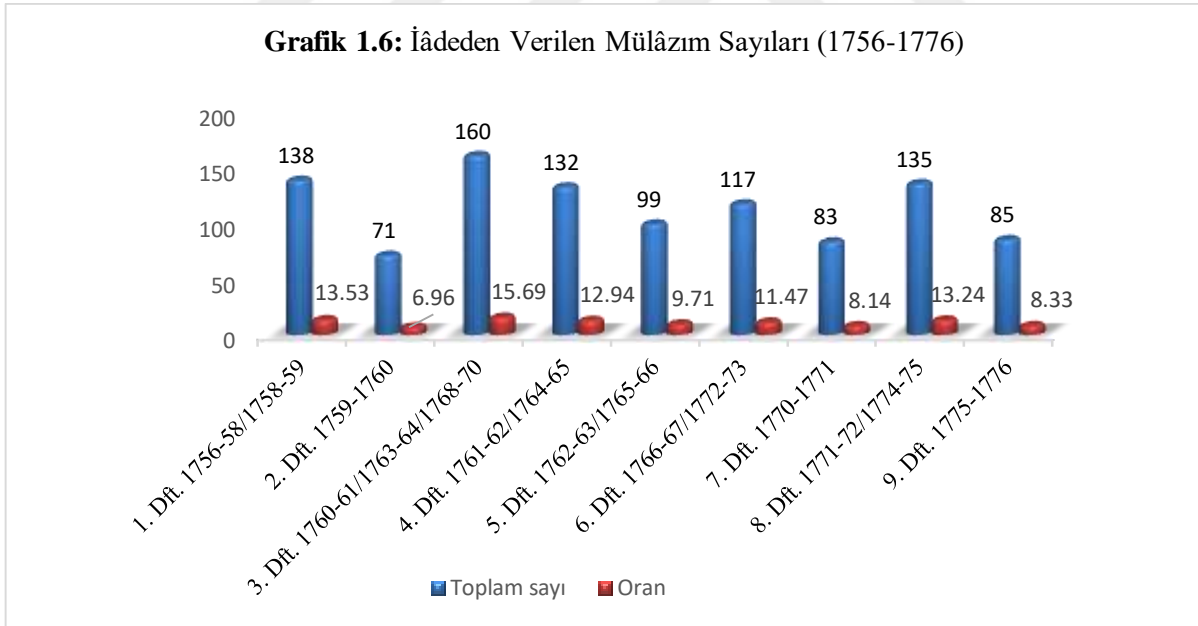
¹⁷⁷ Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*..., C. 1, s. 117-118.

Tablo 1.11: İâdeden Verilen Mülâzım Sayıları (XVI-XVIII. Yüzyıl Arası)

	Mülâzım Sayısı	Ait Oldukları Dönemde Diğer Yollara Oranı (%)
XVI. Yüzyıl (1545-1601)	178	15,89
XVII. Yüzyıl (1633-1666)	597	36,87
XVIII. Yüzyıl (1703-1722)	294	43,17
XVIII. Yüzyıl (1756-1776)	1020	36,21

Tabloda verilen bilgilere bakıldığında iâdeden mülâzemet yolunun en az kullanıldığı dönem XVI. yüzyıldır. En fazla kullanılan dönem ise XVIII. yüzyılın başlarıdır. XVI. yüzyılda verilerin daha az bir seviyede kalmasının temel sebebi ise hem tespit edilemeyen defterlerin olması hem de mülâzemet yollarının o dönemde daha çeşitli olmasıdır. Zira XVI. yüzyılda mülâzımlar dokuz farklı yoldan sisteme dâhil edilmekte iken, bu durum XVII. yüzyılda yedi farklı yol, XVIII. yüzyılda ise altı farklı yola düşmüştür.

XVIII. yüzyılın verileri bir bütün olarak düşünüldüğünde bu oran 37,57'e denk gelmektedir. Buna göre XVII. ve XVIII. yüzyılın verilerinin birbirine oldukça yakın olduğu gözlemlenmektedir. İâdeden mülâzemet yolunun yıllara göre dağılımı grafikte sunulmuştur.

1. Dft	2. Dft	3. Dft	4. Dft	5. Dft	6. Dft	7. Dft	8. Dft	9. Dft
29 ay	9 ay	39 ay	22 ay	29 ay	22 ay	12 ay	21 ay	11 ay

İâdeden mülâzım olanların en fazla kayıtlı oldukları defter üç numaralı defterdir. Rumeli kadıaskeri Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi üç defa geldiği görevde (1760-61, 1763-64 ve 1768-1770 dönemleri toplam 39 ay) tuttuğu defterde kayıtlı 391 mülâzımdan

160'ı îâdeden mülâzemet yoluyla kaydedilmiştir. Üçüncü defterde îâdeden yolun en fazla olmasının temel sebebi defterin tutulduğu dönem aralığının geniş olmasından kaynaklanmaktadır.

Îâdeden yolun en az kullanıldığı defter aynı zamanda en az mülâzımın kayıtlı olduğu ikinci defterdir. Şeyh Mehmed Said Efendi 1759-1760 seneleri arasında dokuz ay kaldığı dönemde 144 mülâzım kaydetmiş iken bunlardan 71 mülâzım îâdeden verilmiştir. Kadıaskerlerin görevde kalma süresi göz önüne alındığında en fazla îâdeden mülâzımın verildiği dönem aylık 7,88 oranla yine Şeyh Mehmed Said Efendi'nin Rumeli kadıaskerliğinde bulunduğu dönemdir.¹⁷⁸

1.2.2.2.1. İâdeden Mülâzım Veren Müderris ve Kadılar

1756-1776 döneminde ulemâ içerisinde îâdeden en fazla mülâzım veren grubu %70,98 oran ile müderrisler oluşturmaktadır. Müderrisler îâdeden mülâzemet yolundan 913 mülâzım vermişlerdir. Bunlar içerisinde 724 kayıt medreseden bir başka medreseye hareket veyahut rütbe yükseltilmesi sonucunda gerçekleşmişken, 189'u ise müderrislikten kadılığa atananların verdiği mülâzımlara aittir.

Müderrisler bir medreseden başka bir medreseye, kadılığa yükseldiklerinde veya emekliye ayrılmaları durumunda birer muîdlerini mülâzım vermekteydiler. Bu dönemde Mûsıla-i Sahn'dan yukarıya doğru, Sahn-ı Semân, İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsıla-i Süleymaniye, Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye ve Dârülhadis-i Süleymaniye medreselerine hareket eden müderrislerin mülâzım verdikleri belirlenmiştir. Bunun yanı sıra müderrisler buldukları medresede terfi alarak, medrese değiştirmeden yükseldiklerinde birer muîdlerini mülâzemeteye dâhil etme hakkına sahiplerdi. 1756-1776 döneminde dokuz müderrisin yerinde terfi etmesi neticesinde îâdeden mülâzım verdikleri tespit edilmiştir.¹⁷⁹

Müderrislerin yerinde yükselmelerine benzer bir uygulama kadılar için de söz konusuydu. Kadılar fiili olarak bir kadılığa hareket etmeden evvel gideceği yerin payesini aldıktan sonra oraya hareket etmişlerdir.¹⁸⁰ Örneğin Kudüs-i Şerif payesine sahip olan Mustafa Efendi, adı geçen beldeye kadı olmadan evvel oranın payesini alarak Kayseri

¹⁷⁸ MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108.

¹⁷⁹ MA, RKR, 285/108, s. 12-17, 27; MA, RKR, 288/111, s. 10, 17; MA, RKR, 308/131, s. 30; MA, RKR, 304/127, s. 10.

¹⁸⁰ Fahri Unan, "Osmanlı İlmiye Tarikinde "Pâye"li Tâyinler Yahut Devletle Kazanç Kapısı", *Bellekten*, C. LXII, S. 233, Nisan 1998, s. 49.

kadılığına atanmıştır.¹⁸¹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanan payeli atama uygulamasının bu dönemde de görülmesi, yeterli sayıda münhal kadronun bulunmayışının bir göstergesi olsa da, incelenen dönem özelinden baktığımızda hem müderrislerin yerinde rütbe almaları hem de kadıların paye almasına çok sık rastlanmadığı kayıtlarda görülmektedir.¹⁸² Paye uygulamasının XVIII. yüzyıl sonlarına doğru daha sık görülmekte olduğuna yönelik yorumlar yapılmışsa da incelenen dönemde sadece üç kayıta paye sahibi kadıların iâdeden mülâzım verdikleri görülmektedir.

IV. Mehmed zamanında çıkarılan 1658 tarihli bir fermana göre paye alan ulemânın mülâzım vermesi yasaklanmış idi.¹⁸³ Buna rağmen XVIII. yüzyılda paye ile hareket edenlerin mülâzım verdikleri söz konusu üç kayıta görmek mümkündür. Gurre-i Receb 1173/Şubat 1760 Kudüs-i Şerif payesiyle kendisine Üsküdar kadılığı tevcih edilen Siraceddin Mustafa Efendi bir muîdini iâdeden vermiştir.¹⁸⁴ Bir başka örnekte ise Sahn medresesinde müderris olan ve aynı zamanda reisü'l etibbâ-i sultani görevinde bulunan Mustafa Efendi, Kudüs-i Şerif payesiyle Kayseri kadılığına hareketinden bir muîdini mülâzım vermiştir.¹⁸⁵ Son olarak da Edirne'de bulunan Mûsıla-i Süleymaniye ile Sultan Selim Medresesi'nde müderris olan Mustafa el-Amîr Efendi de paye-i Filibe ile Saraybosna kadılığına hareketiyle bir muîdini iâdeden vermiştir.¹⁸⁶

Müderrisler bir medreseden başka bir medreseye hareketlerinde veya bir kazânın payesini alarak hareket etmelerinin dışında, mutad tevcih prosedürü gereği bir kadılığa geçmeleri durumunda yine muîdlerini mülâzım verme hakkı elde etmekteydiler. Kadı istihdamının tartışıldığı bölümde görüleceği üzere medreseden kazâyâ geçişin ön koşulu kırk akçe yevmiyeye sahip bir medresede görev yapmaktı.¹⁸⁷ Müderrislerin mülâzım verebilmeleri ise mevleviyet derecesindeki bir kadılığa hareketlerinde mümkün olmaktadır. Bir müderris Süleymaniye medreselerinden sonra istediğinde ve boş bir kadro olduğu takdirde mevleviyet statüsüne sahip (Mahreç veya Devriye) bir kadılığa hareket etmekte ve bu hareketinden dolayı muîdini mülâzım verme hakkına sahip olmaktadır.

¹⁸¹ MA, RKR, 277/100, s. 18, 33.

¹⁸² Unan, "Osmanlı İlmiye Tarikinde Pâyeli Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı"..., s. 46-50.

¹⁸³ Alan, "Kadıasker Ruznâmeçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 71.

¹⁸⁴ MA, RKR, 284/107, s. 11-12, 20.

¹⁸⁵ XVII. yüzyılda çıkarılan kanûnnâmede, Kudüs payesi alanların teşriften mülâzım vermeleri yasaklanmıştı. Mustafa Efendi bu hareketinden dolayı iâdeden mülâzım vermişse de paye sahibi olduğu Kudüs'ün teşrifinden mülâzım vermemiştir. Bu da söz konusu kanuna uyulduğunu ve dolayısıyla XVIII. yüzyılda da uygulamanın hâlâ yürürlükte olduğunun görülmesi yönüyle önemlidir. Bkz. MA, RKR, 277/100, s. 17-18; Alan, "Kadıasker Ruznâmeçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 71.

¹⁸⁶ MA, RKR, 277/100, s. 17-18, 30.

¹⁸⁷ MA, AKR, 476/41, s. 16-75.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kadıların medreselerde bulunan muîdlerini mülâzım verme yetkisi her mevleviyet statüsündeki kazâlarda olmayıp, sadece Mekke ve Medine’de bulunan medreselerde görülmekte idi. Söz konusu beldelerin kadıları burada bulunan Süleymaniye, Kayıtbay ve Muradiye medreselerinde ayrıca müderrislik görevini ifâ ettikleri ve bunu neticesinde buradaki muîdlerini îâdeden mülâzım verdikleri tespit edilmiştir.¹⁸⁸ Süleymaniye müderrisleri kadılığa geçtiklerinde Mahreç veya Devriye mevleviyetlerine bağlı kadılıklardan birine hareket edebilmekteydiler.¹⁸⁹ Bu doğrultuda kadılığa hareket eden müderrisler birer muîdlerini mülâzım vermişlerdir. Örneğin Mûsıla-i Süleymaniye rütbesiyle Edirne’de Sultan Bayezid Medresesi müderrisi olan Hatibzâde Mehmed Efendi, 1775 yılında kendisine Belgrad kazâsı tevcih edilmesi ile bir muîdini mülâzım vermiştir.¹⁹⁰ Yine bir başka örnek 1776 senesinde Dârülhadis-i Süleymaniye Medresesi müderrisliğinden, Yenişehir-i Fenâr kazâsı mevleviyetine hareket eden Ahmed Atâullah Efendi bir muîdini mülâzım vermiştir.¹⁹¹

Bu dönemde Haremeyn kadılarının da îâdeden mülâzım verdikleri görülmektedir. Haremeyn kadılıkları olan Mekke ve Medine kadıları söz konusu beldelerde bulunan Muradiye, Süleymaniye ve Kayıtbay Medreselerinin ayrıca müderrislik görevini de icra etmekteydiler.¹⁹² Dolayısıyla burada bulunan muîdlerini muayyen aralıklarla îâdeden mülâzım yoluyla sisteme dâhil etmişlerdir. Örneğin Gurre-i Muharrem 1183/Mayıs 1769’da Medine kadılığına hareket eden Mehmed Hafid Efendi, burada bulunan Muradiye Medresesi’nde Mevlânâ Mazhar b. Musa’yı muîd-i ders vazifesiyle görevlendirmiştir. Mazhar b. Musa’nın söz konusu vazifesinden ötürü mülâzım olduğu kayıtlara yansımıştır.¹⁹³

Müderrislerin kadılığa muvakkaten veya tevkîl ile atamaları gerçekleştiğinde her ne kadar fiili atama ileriki tarihte olsa bile muîdlerini îâdeden mülâzım verebilmekteydiler. Muvakkaten atamalar, fiilî atamanın ileriki bir tarihte olacağı anlamını gelmektedir. Örneğin

¹⁸⁸ Gurre-i Muharrem 1175/2 Ağustos 1761 tarihinde Mekke-i Mükerrreme mevleviyeti kadısı olan Şeyhzâde Abdürrahim Efendi burada bulunan Kayıtbay Medresesi’ndeki muîdi Mevlânâ Ahmed b. Mustafa’yı mülâzım vermiştir. 1179 gurre-i Muharrem/20 Haziran 1765’te Medine-i Münevvere mevleviyeti kadısı Arslanzâde Mustafa Efendi de, burada bulunan Muradiye Medresesi’ndeki muîdi Mevlânâ Mehmed Said b. Abdülkerim’i îâdeden mülâzım vermiştir. Bkz. MA, RKR, 288/111, s. 6, 24. Medine-i Münevvere kadısı Mehmed Rıza Efendi de gurre-i Muharrem 1178/1 Temmuz 1764’te Medine’de bulunan Süleymaniye medresesinden muîdi olan Mevlânâ Mehmed b. İsmail’i mülâzım vermiştir. Bkz. MA, RKR, 285/108, s. 22.

¹⁸⁹ Fahri Unan, “Mevleviyet”, *DİA*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2004, s. 467-468; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 95-103. Mekke ve Medine mezhep müftüleri Haremeyn ve Bilad-ı Hâmse payesi alabilmekteydiler. Daha sonraki tarihlerde de bu uygulamanın devam edildiği görülmektedir. Bkz. Yurdakul, “Kudüs Mezhep Müftüleri, Naibleri ve Kadıları”..., s. 153.

¹⁹⁰ MA, RKR, 308/131, s. 8.

¹⁹¹ MA, RKR, 308/131, s. 10.

¹⁹² İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)”..., s. 653.

¹⁹³ MA, RKR, 285/108, s. 38.

Medine-i Münevvere kazâsı Gurre-i Muharrem 1186/Nisan 1772 tevkât ile Halil Efendizâde Ahmed Efendi'ye tevcih edilmiş ve Halil Efendi buna mukabil îâdeden mülâzım vermiştir. Fakat kaydın tarihi 1184/1770 iken tevcihâtın tarihi ileri bir tarihte, yaklaşık iki sene sonradır.¹⁹⁴

Müdrislerden bazıları özellikle Sahn-ı Semân, Süleymaniye ve Dârülhadis-i Süleymaniye rütbesi gibi yüksek derecede olanların aynı zamanda başka vazifeler üstlenmişlerdir. Bunlar reisü'l-etibba-i sultanî, reisü'l-müneccimin, ser-kehhalân-ı hâssa, imam-ı sultanî, surre emini, hırka-i şerife şeyhi, hafizü'l-küttâb, dersiâm, valide kethüdası ve fetvâ emini gibi görevler idi. Müdris hareketinde müdrislik vazifesiyle mülâzım verir iken, yukarıdaki görevlerden birine sahip olan müdrisler aynı zamanda sultan velâdetlerinde de teşrîfen bir mülâzım verme hakkına sahiptiler. Örneğin Reisü'l-Müneccimin ve müdris olan Halil Efendi, Bâlî Efendi Medresesi'nden Sahn'a hareketinden dolayı müdris kimliğiyle bir muîdini îâdeden vermiştir. Aynı dönemde Sultan Selim'in doğumu (1175/1761) teşrîfinden dolayı yine bu kez Reisü'l-Müneccimin kimliğiyle bir muîdini mülâzım vermiştir. İki görevi uhdesinde bulunduran müdrisler, padişah çocukları velâdetleri olmadığı dönemlerde ise sadece hareketlerinden dolayı bir muîdlerini verebilmişlerdir. Örneğin reisü'l-etibba Mehmed Emin Efendi b. Ahmed Efendi, Süleymaniye Medresesi'nden Dârülhadis-i Süleymaniye'ye hareketinden dolayı müdrislere verilen haktan bir muîdini îâdeden mülâzım vermiştir.¹⁹⁵

1.2.3.1.1 Vefat Eden Müdrisler

Vefat eden ulemâdan geriye kalan dânişmendlerinden belirli kaideler çerçevesinde mülâzım olma usulü vefattan mülâzım olarak tanımlanmaktadır. Geride kalan dânişmendlerin sayısı çok ise bunlar imtihan ile belirlenirdi.¹⁹⁶ Ancak 1756-1776 döneminde vefat eden müdrislerin dânişmendleri toplu bir halde imtihan edilerek veya imtihansız olarak mülâzım kaydedilmelerine rastlanılmamıştır. Fakat müteveffa müdrislerin sadece birer muîdleri îâdeden mülâzım usulü ile mülâzım kaydedilmiştir. Burada muîdin mülâzım olabilmesi için, hocasının mülâzım verme derecesinde bulunan bir medresede görev yapıyor olması gerekmektedir.

¹⁹⁴ MA, RKR, 304/127, s. 15.

¹⁹⁵ MA, RKR, 288/111, s. 5, 24.

¹⁹⁶ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)"..., s. 649.

1756-1776 döneminde 61 müderrisin vefat etmesi sonucunda 61 muîd mülâzemet e iâdeden yoluyla kaydedilmiştir. Müderris vefat ettiğinde muîdinin durumu kayıtlarda açık bir şekilde ifade edilmiştir. Müderrisin vefatı durumunda muîdi, durumu medresenin bulunduğu yerdeki kadıya arz ederek mülâzım olma hakkı talep etmekteydi. Bunu yaparken elindeki tezkere ve icazetnâmeleri varsa sunmakta idi. Kadı ise mülâzemet talep eden muîdin, vefat eden müderrisin talebesi olup olmadığını tasdik etmek amacıyla medresenin bulunduğu yerdeki sözü geçer kişilerden şahit olmalarını istemekteydi. Daha sonra kadı durumu kazâskere bildirdikten sonra kabul görüldüğü takdirde muîd bazen imtihanla bazen de imtihansız bir şekilde mülâzemet e kaydedilmekteydi.¹⁹⁷

Kadı yerine naibe de durumun arz edildiğiyle ilgili kayıtlar mevcuttur. Örneğin Bursa'da müderrislerden Manavzâde Abdulgaffur Efendi ve Hadizâde es-Seyyid Mehmed Raşid Efendiler vefat edince dânişmendleri Bursa naibi Uryanizâde Abdullah Efendi'ye başvurmuşlardır. Nâib Efendi kadıaskerliğe arzuhal yazarak muîdlerin gerçekten de vefat eden müderrislerin muîdleri olduğunu bildirmiştir. Daha sonra muîdler mülâzemet e kaydedilmiştir.¹⁹⁸ Buradaki bürokratik işleyişin amacı, vefat eden müderrisin gerçek muîdi ile muîdi olduğunu iddia eden kimseleri birbirinden ayırmak idi. Zira daha önce bu konuda suistimaller olduğuyla ilgili şikâyetler olmuştur.¹⁹⁹

1.2.2.2.2. İâdeden Mülâzım Veren Şeyhülişlâmlar

II. Bayezid Medresesi'nin vakfiyesi gereği medresenin müderrislik görevi uhdelerinde bulunan şeyhülişlâmlar, burada bulunan muîdlerini iâdeden mülâzım vermekteydiler.²⁰⁰ Her medrese birer muîdlik kontenjanına sahipken, Bayezid Medresesi'nde ise vakfiyesi

¹⁹⁷ Örneğin Bursa'da Peri Peyker müderrisi iken vefat eden İlyaszâde es-Seyyid Abdullah Efendi ve Molla Fenârî müderrisi Havizâde es-Seyyid Mehmed Aziz Efendi vefat ettiklerinde Bursa kadısı Mustafa Efendi durumu kadıaskerliğe bildirmiştir. Bununla ilgili örnekler için bkz. MA, RKR, 289/112, s. 12-13; MA, RKR, 297/120, s. 31, 42; MA, RKR, 300/123, s. 9, 24, 26; MA, RKR, 304/127, s. 15, 18.

¹⁹⁸ MA, RKR, 308/131, s. 10, 15.

¹⁹⁹ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)" ..., s. 649.

²⁰⁰ II. Bayezid, 911/1505'te camii, medrese ve imaretini yaptırdıktan sonra medresenin müderrislik görevini şeyhülişlâmlara vermiş ve medresenin ilk müderrisi de devrin şeyhülişlâmı Zenbilli Ali Cemali Efendi olmuştur. Vakfiyesinde belirtildiği üzere buranın müderrisi şeyhülişlâmdır. Bkz. Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman...*, s. 198; Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilâtında Reform...*, s. 41; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 205.

doğrultusunda birden fazla muîdlik kadrosu mevcut idi.²⁰¹ 1756-1776 döneminde görev yapan on şeyhülislâm Bayezid Medresesi'nde bulunan 107 muîdini îâdeden sisteme dâhil etmiştir.

Dânişmendlerin muîd olabilmeleri için berat almaları gerekmektedir. Bununla ilgili 1756-1776 dönemi mülâzım ruznâmçelerinde bilgi bulunmazken, XVI. yüzyıla ait defterlerde “berâtlı muîd” kavramına rastlanılmaktadır.²⁰² Ruznâmçelerin dışında bir örnekte ise 1121/1709 tarihinde Şam'da bulunan Mardaniyye Medresesi'nde muîd olan eş-şeyh Abdullah b. Mehmed'e berât verildiği görülmektedir.²⁰³ Yine 1021/1612 tarihinde Sahn-ı Semân müderrislerin Mustafa Efendi, medreseye Mahmud b. Halil'in muîd olarak alındığını ve bunun beratının verilmesinin talep edildiği kayıt, muîdlerin berâtlı olduklarını göstermesi açısından önemlidir.²⁰⁴ Ancak bunların ne suretle belirlendikleriyle ilgili yeterince bilgi mevcut değildir. Kuvvetle muhtemel intisâp ettikleri hocaları tarafından seçilmiş olmalıdırlar. Zira muîdlerin berâtlarının verilmesi talepleri genellikle müderrislerin bağlı buldukları kadıaskerliklere arz ile gerçekleşmekteydi. Bunun yanı sıra Fatih ve Süleymaniye vakfiyesi kayıtlarında muîdlerin yevmiye aldıkları da belirtilmektedir.²⁰⁵ İâdeden yol ile mülâzım veren şeyhülislâmlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

²⁰¹ Sahn-ı Semân'da görev yapan muîdler Sahn-ı Semân'a dânişmend yetiştiren tetimme medreselerinde (Mûsılâ-i Sahn) ayrıca ders vermekteydiler. Sekiz adet tetimme medresesinde birer muîd olup, muîdler buradaki suhtegân tâîfesine hocaların verdiği dersleri tekrar ettirmektedirler. Bkz. Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C.1..., s. 113; *Koçi Bey Risalesi*, Yayına Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara 1998, s. 42; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. I..., s. 49.

²⁰² Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 52.

²⁰³ BOA. *C.MF.*, Kutu: 61, Gömlek: 3015.

²⁰⁴ BOA. *YB.04*, Kutu: 1, Gömlek: 41.

²⁰⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 52.

Tablo 1.12: Şeyhülislâmların İâdeden Verdiği Mülâzım Sayısı (1756-1776)

Şeyhülislâm	Verdiği Mülâzım	Görev Dönemi
Damadzâde Feyzullah Efendi ²⁰⁶	2	1. Dönemi: 1755-1756 2. Dönemi: 1757-1758
Dürrizâde Mustafa Efendi ²⁰⁷	33	1. Dönem: 1756-1757 2. Dönemi: 1762-1767 3. Dönemi: 1774-1774
Mehmed Salih Efendi ²⁰⁸	4	1758-1759
Çelebizâde İsmail Âsım Efendi ²⁰⁹	2	1759-1760
(Hacı) Veliyüddin Efendi ²¹⁰	9	1. Dönemi: 1760-1761 2. Dönemi: 1767-1768
Ebubekirzâde/Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi ²¹¹	2	1761-1762
Pîrizâde Osman Sâhib Efendi ²¹²	3	1768-1770
Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi ²¹³	23	1770-1773
İvazpaşazâde İbrahim Efendi (Beyefendi) ²¹⁴	16	1. Dönemi: 1774-1775 2. Dönemi: 1785-1785
Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi (Topkapulu-Camgöz) ²¹⁵	13	1775-1776

Şeyhülislâmlar iâdeden verdikleri mülâzımlarını Sultan Bayezid Medresesi'nde bulunan muîdleri arasından vermekteydiler. Daha önce belirtildiği gibi şeyhülislâm aynı zamanda buranın müderrisi idi. Medresede bulunan dânişmentler altı ay şeyhülislâmın muîdliğinde buldukları takdirde mülâzım olma hakkına sahip olmaktaydılar.²¹⁶ Muîdlerin yanı sıra şeyhülislâmın Sultan Bayezid Medresesi'nde eğitimin sürdürülmesi noktasında başka yardımcıları da vardı. Söz konusu kişiler kayıtlarda muzâf-ı evvel, muzâf-ı sâni, musannif-i ders, ders-i tayin ve muîd-i ders olarak geçmektedir.²¹⁷ Bunlar şeyhülislâm tarafından

²⁰⁶ *İlmiyye Sâlnâmesi*..., s. 427-428.

²⁰⁷ *İlmiyye Sâlnâmesi*..., s. 428-429.

²⁰⁸ *İlmiyye Sâlnâmesi*..., s. 429-430.

²⁰⁹ *İlmiyye Sâlnâmesi*..., s. 430-431.

²¹⁰ Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*..., C. 5, s. 142-143.

²¹¹ *İlmiyye Sâlnâmesi*..., s. 432-433.

²¹² Özcan, "Pîrizâde Osman Sâhib Efendi"..., s. 291-292; Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*..., C. 5, s. 143.

²¹³ *İlmiyye Sâlnâmesi*..., s. 435; Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*..., C. 5, s. 143-144.

²¹⁴ Mehmet İpşirli, "İvazpaşazâde İbrâhim Beyefendi", *DİA*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 290-291; Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*..., C. 5, s. 144.

²¹⁵ Müstakimzâde *Devhatü'l-Meşayih*..., s. 106; *İlmiyye Sâlnâmesi*..., s. 439; Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi bir yıl, dört ay, dört gün görevde kalmıştır. Bkz. Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*..., s.150.

²¹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*..., s. 51, 205.

²¹⁷ Muzâf sözlük anlamı olarak tamamlayıcı anlamıyla kullanılmaktadır. *Muzâf-ı ders* dersi tamamlayan manasında muîdin yardımcısı görevini yerine getiren kişidir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 25. Baskı, Ankara 2008, s. 697; Evsen, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)"... s. 14; Musannif ise sözlükte kitap yazarın müellif, düzenleyici ve donatıcı olarak açıklanmıştır. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*..., s. 687; Kitap toplayan anlamı için bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 1359.

peyderpey gerek îâdeden gerekse teşrîfat kadrosundan mülâzım verilmişlerdir. Örneğin muzâf denilen muîdin yardımcıları da altı ayda bir olmak üzere mülâzım olma hakkına sahiptirler. Kayıtlarda bu durumu şu şekilde geçmektedir; “...Mevlânâ-i mezbur hâlâ Şeyhülislâm Dürri-zâde Mustafa Efendi Hazretlerinin Sultan Bayezid-i Veli tabe-serahu medrese-i celilelerinde 1179 senesi Zilkade'nin guresinden 1180 senesi Rebûülâhir gayetine gelince muzâf-ı ders tayin buyrulub hâlâ altı ay tamamında itimâm-ı hidmet izafe etmekle izafe-i merkumeden ber-kanun-ı kadim bâ-işâret-i aliyye-i hazret-i müşarünileyha mülâzemete kabul şud.”²¹⁸

Şeyhülislamların îâdeden verdikleri mülâzımlardan bazılarında ise hangi görevi icra ettikleri belirtilmeyip sadece Sultan Bayezid Medresesi'nde talebesi olduğuyla iktifa edildiği görülmektedir. Örneğin Zilkade 1183/Mart 1770 tarihli mülâzım kaydında, Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi'nin îâdeden verdiği mülâzım kaydında bu durum şu şekilde geçmektedir, “Sultan Bayezid-i Veli medrese-i celilelerinde dâhil-i hücre olan talebe-i kirâm zevi'l-ihtirâmılarından olub a'let-tertib mülâzemete kabul ve çerağ²¹⁹ için hâlâ Şeyhülislâm Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi hazretlerinin arz ve şeref-rîz-i sudûr buyrulan işâret-i aliyyeleriyle sebt ve tahrir kabul ve kayd buyrulmuştur.”²²⁰ Kayıtta da belirtildiği gibi mülâzemete kaydedilen kişinin sadece Bayezid Medresesi'nde şeyhülislâmın talebesi olduğu vurgulanmıştır.

1.2.2.3. Müstakillen

Müstakillen mülâzemet yolu, ilmi kabiliyetlerini kanıtlamış veya bir hizmette yararlılık göstermiş olan dânişmendlerin şeyhülislâma sunulmasıyla ya da doğrudan şeyhülislâm tarafından belirlenen muîdlerin müstakillen arz ile mülâzemete alınmalarını ifade etmektedir. Muîdler müstakillen arz edilmelerinden dolayı bu yol “müstakillen mülâzemet yolu” veya “müstakillen arz yolu” olarak tanımlanmıştır.²²¹

1756-1776 döneminde müstakillen mülâzemet yolu muîdlerin tarike dâhil edilmelerinde en fazla kullanılan üçüncü yöntemdir. Bu usul sadece şeyhülislâmlara özgü bir mülâzemet

²¹⁸ MA, RKR, 297/120, s. 4-5.

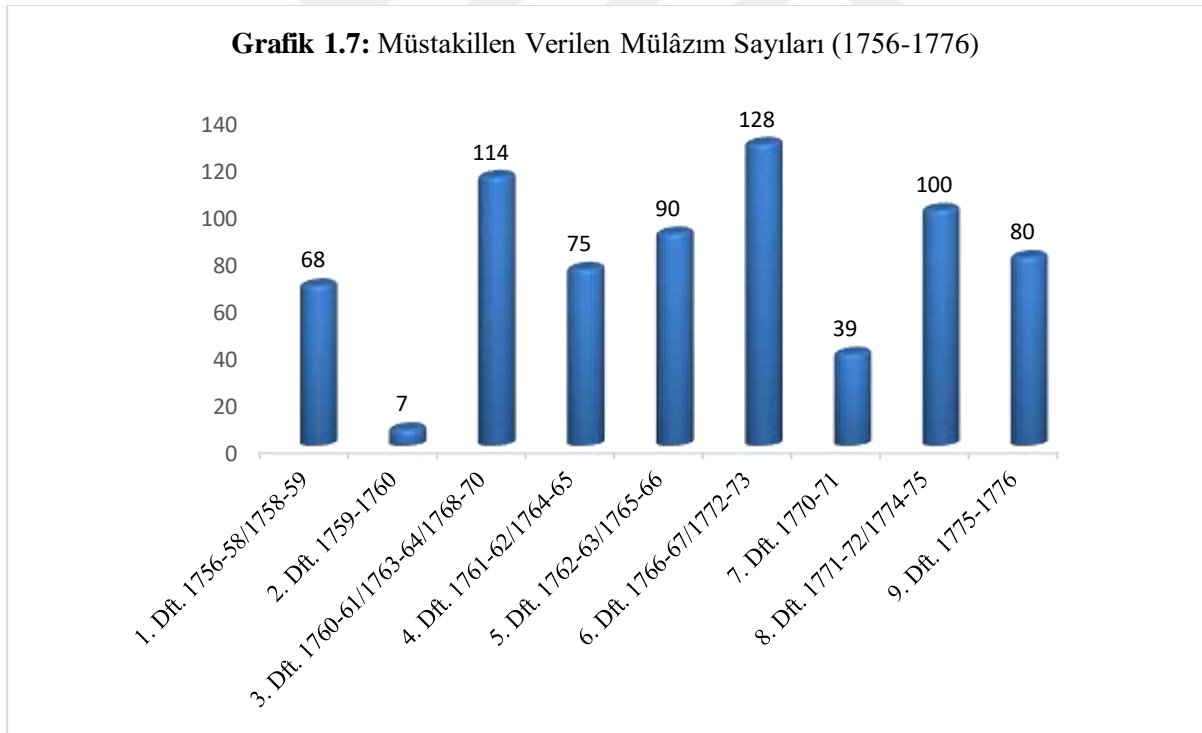
²¹⁹ Kayıtta geçen “çerağ için” ifadesiyle, muîdlerin mülâzemeti hak ettikleri belirtilmek istenmiştir. Zira çerağ terimi Osmanlı bürokrasi literatüründe bir kimsenin hizmeti sonrası mükâfata nâil olmak ve bu suretle bir mevki almak anlamında da kullanılmaktadır. Aynı zamanda bir kimsenin yanında yetişmek, çıraklık yapmak manasında da kullanılan bu terim, ilmiyede usta-çırak ilişkisine de işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı bürokrasisinde çerağ terimi başka anlamlara da karşılık gelmektedir. *Çerağ defteri, çerağ olmak* vs. Bkz. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü...*, s. 166.

²²⁰ MA, RKR, 300/123, s. 7.

²²¹ İpşirli, “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)”..., s. 653.

yoludur. Söz konusu dönemde meşihat makamında bulunan dokuz şeyhülislâm 701 muîdini bu yöntem ile mülâzım vermişlerdir. Ait olduğu dönem içerisinde bu yöntem diğer mülâzemet yolları içerisinde %24,88 oranındadır.

En fazla müstakillen mülâzımın kaydedildiği dönem, Rumeli kadiaskeri İbrahim Efendi'nin iki dönem tuttuğu (1766-67 ve 1772-1773) altıncı defterdir. Defterde toplam 408 mülâzımın 128'i müstakillen yoldan verilmiştir. Bunlardan 80 mülâzımı şeyhülislâm Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi, 43'nü şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi ve beş mülâzımı da şeyhülislâm Veliyüddin Efendi vermiştir. En az mülâzımın kaydedildiği defter Rumeli kadiaskeri Şeyh Mehmed Said Efendi'nin 1759'da dokuz ay görevde kaldığı dönemde tuttuğu ikinci defterdir. Defterde toplam 144 mülâzım kaydı vardır ve bunların yedisi müstakillen yoldan şeyhülislâmlardan Çelebizâde İsmail Âsım Efendi (6), ve Veliyüddin Efendi (1) tarafından verilmiştir.²²² Müstakillen verilen mülâzımların sayısı grafikte belirtilmiştir.

1. Dft	2. Dft	3. Dft	4. Dft	5. Dft	6. Dft	7. Dft	8. Dft	9. Dft
29 ay	9 ay	39 ay	22 ay	29 ay	22 ay	12 ay	21 ay	11 ay

1756-1776 döneminde müstakillen mülâzım veren şeyhülislâmlar arasında en fazla bu yolu kullanan 294 mülâzımla Dürrizâde Mustafa Efendi olmuştur. Dürrizâde 1756-1776

²²² MA, RKR, 285/108; 297/120; 304/127.

döneminde üç defa geldiği meşihat makamında en fazla bu makamda kalan şeyhülislâmdır. Toplam 6 yıl bir ay süren üç meşihati döneminde tüm mülâzemet yollarından 397 mülâzım vermiştir. Müstakillen mülâzım veren şeyhülislâmlar ve verilen mülâzımların bilgisi aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1.13: Şeyhülislâmların Müstakillen Verdikleri Mülâzım Sayısı (1756-1776)

Şeyhülislâmlar	Mülâzım Sayısı	Elkâb Sahibi	İmtihan yapılan	Meşihat Süresi (1756-1776 Arası)
Dürrizâde Mustafa Efendi ²²³	294	152	-	6 Yıl, 1 Ay
Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi ²²⁴	160	85	14	3 Yıl, 5 Ay
Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi ²²⁵	80	41	-	1 Yıl, 4 Ay
İvazpaşazâde İbrahim Efendi ²²⁶	51	33	-	1 Yıl
Pîrizâde Osman Sâhib Efendi ²²⁷	48	27	1	1 Yıl, 4 Ay
Veliyüddin Efendi ²²⁸	24	17	-	3 Yıl
Damadzâde Feyzullah Efendi ²²⁹	20	16	-	2 Yıl
Mehmed Salih Efendi ²³⁰	16	12	-	1 Yıl, 5 Ay
Çelebizâde İsmail Âsım Efendi ²³¹	8	3	-	7 Ay
Toplam: 9 Şeyhülislâm	701	386	15	

XVI. yüzyılda müstakillen mülâzemet yolu, devlet görevlilerinden veya hanedan ailesinden olan kimselerin aracılığı ile mülâzım olmayı ve genellikle ayrıcalıklı dânişmendlerin mülâzım olmalarını ifade etmekteydi. Bu dönemde ise şeyhülislâmların silke mülâzım verdikleri bir yola dönüşmüştür. Müstakillen mülâzım olanlar için “*Mevlânâ-yı mezbur erbab-ı istîdâd ve istîhkaktan olmakla*” ifadesi kullanılmıştır. Bu ifadeyle mülâzemet yazdırılan dânişmendin yetenekli ve mülâzemeti hak ettiği belirtilmekteydi. Örneğin müstakillen düzenlenen bir mülâzımın kaydında, “*Mevlânâ-yı mezbur erbab-ı istîdâd ve istîhkaktan olmakla hâlâ şeref bahş-ı mesned-i vala-i fetva-i cenab-ı veliyyü'l-enâm Şeyhülislam b. Şeyhülislam alametü'l-enâm inayetlü semahatlü atüfetlü re'fetlü Dürrizâde Mustafa Efendi hazretlerinin işâret-i aliyyeleriyle müstakillen mülâzemeteye kabul*

²²³ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120.

²²⁴ MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127.

²²⁵ MA, RKR, 308/131.

²²⁶ MA, RKR, 304/127.

²²⁷ MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 300/123.

²²⁸ MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 297/120.

²²⁹ MA, RKR, 277/100.

²³⁰ MA, RKR, 277/100.

²³¹ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107.

*buyrulmuştur*²³² anlatımıyla yukarıda değinilen hususlar belirtilmiş fakat muîdin neye istinaden müstakillen kaydedildiği belirtilmemiştir. Dânişmendin yetenekli olduğu ve mülâzemeti hak ettiği ifadesinden başka bir açıklama hiçbir kayıta verilmemiştir.

Kaynaklarda, müstakillen mülâzım olanların muîdlik süreci geçirmeden doğrudan mülâzım olabildikleri bildirilmiştir.²³³ 1756-1776 döneminde ele alınan verilerde bunu doğrulayacak veya tekzip edecek yeterli bir bilgiye ulaşılmamıştır.²³⁴ XVI. yüzyılda mülâzım kayıtlarında faal olan müstakillen mülâzemet yönteminde zamanla bir takım değişimlerin yaşanmış olması muhtemeldir.²³⁵ Mesela XVIII. yüzyıl mülâzım kayıtlarında müstakillen verilenlerin neye istinaden arz edildikleriyle ilgili yeterince bilgiye sahip değiliz. Bu dönemde müstakillen arz edilen muîdlerin sadece şeyhülislâmın Bayezid Medresesi'nde talebeleri olduklarını bilmekteyiz. Ancak önceki dönemlerde kimin tarafından, hangi gerekçeyle arz edildikleri belirtilmekteydi.²³⁶ Örneğin XVI. yüzyılda müstakillen mülâzım olanların bazılarının camii ve evkâf tahririnde görev aldıkları, bazılarının padişaha ithafen kitap neşrettikleri için ve bazılarının ordu hizmetinde icra ettikleri başarılarından dolayı arz edilerek müstakillen mülâzım oldukları belirtilmekteydi.²³⁷

XVIII. yüzyılda önceki yüzyıllara kıyasla müstakillen mülâzım verme yönteminin daha fazla kullanılması ve mülâzemet alanlarının neye istinaden alındıklarının muğlak kalması, bu yolun bir iltimas aracına dönüştüğü ve suistimal edilmeye daha müsait bir yol olduğunu göstermektedir. Zira bu dönemde bazı şeyhülislâmın usulsüzce mülâzım verdikleri ithamıyla azledildikleri vakıâdır. Örneğin 1749-1750'de dokuz ay meşihat makamında bulunan şeyhülislâm Kara Halil Efendizâde Mehmed Said Efendi, fazladan mülâzım verdiği ve para-rüşvet işlerine karıştığından dolayı azledilmiştir. Şeyhülislâmın fazladan mülâzım

²³² MA, RKR, 277/100, s. 2.

²³³ Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C. 1..., s. 118.

²³⁴ Bazı kayıtlarda verilen dânişmendin hocasının şeyhülislâm olduğunu anlaşılmaktadır. Şeyhülislâm Sultan Bayezid Medresesi'nde bulunan dânişmendlerinden bazılarını müstakillen verdiği zaman bu detay kayıtlara yansımıştır. Örneğin Mevlânâ Derviş b. Murtaza ve Mevlânâ Fezullah b. Ahmed'in mülâzemet kayıtlarında; *Mezburan Sultan Bayezid-i Veli medresesinde muîd ve muzaf olmalarıyla inayetlü atıfetlü Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi hazretlerinin işâret-i âliyyeleriyle mülâzemet kabul buyruldu* ifadesinde şeyhülislâm medresede bulunan muîd ve muzafını müstakillen vermiştir. Fakat buna benzer kayıtlar az sayıdadır. Bkz. MA, RKR, 304/127, s. 17.

²³⁵ XVI. yüzyılda ulemâ genellikle mevalizâdeden olan dânişmendleri bu yoldan vermiştir. Bkz. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 70. İlerleyen dönemlerde ise XVII. yüzyılda müstakillen yoldan sisteme dâhil olanların %61,63'ü elkâb sahibi kimseler iken, 1756-76 döneminde bu oran %55'e düştüğü tespit edilmiştir.

²³⁶ 1599'da verilen müstakillen mülâzımlardan Mekke kadısı Kâtibzâde Zeyni Efendi'nin dânişmendi Mevlânâ Mehmed, devletin bekası için kırk bin *en'âm-ı şerif* okumasından ve Kâbe'nin tefrişinde yaptığı hizmetleri dolayısıyla hocasının arzı ile müstakillen mülâzım olmuştur. Bkz. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam*..., s. 71.

²³⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 69-71.

verebileceği en kestirme yol müstakillen mülâzemet yoludur. Çünkü bu yol, *şeyhülislamın müstahak bulduğu ehliyetli ve yetenekli bulduğu kişilerin silke katılma vasıtası* idi.²³⁸ Kara Halil Efendizâde'nin azliyle ilgili kayıtlarda; ... *adetden ziyade mülâzemet verib fazla vüs'ıya bakmayup paraya nazır olduğu için azl olunup...*²³⁹ ifadesi kullanılmış olması, ilmiye mesleğinin en başında bulunanların dâhi mülâzemet sisteminde suistimal yapabildikleri göstermiştir. Fakat bu duruma bir başka açıdan bakıldığında ise devletin sistemi korumaya yönelik ciddi yaptırım ve adımlar attığı görülmektedir. Zira XVI. yüzyıldan itibaren mülâzemet sisteminin korunması ve çarklarının bir düzen dâhilinde işlemesi devletin üzerinde durduğu bir önemli husus olmuştur.

Devlet, müstakillen mülâzemet yolundan verilecek dânişmendlerin *istihkâk ve is'tidâdları sabit* olan yani okuması gereken dersleri okumuş, ilmi yeterlilikleri kanıtlanmış dânişmendlerin mülâzemet verilmesini, aksi durumda sisteme dâhil edilmemelerini belirten kanûnnâmeler yayınlamıştır.²⁴⁰ XVIII. yüzyıl mülâzım ruznâmçelerinde müstakillen verilen neredeyse bütün mülâzımlarda *erbab-ı is'tidâddan olmalarıyla* ifadesi kullanılmak suretiyle mülâzım olan kişinin ilmi yeterliliği vurgulanmıştır.²⁴¹

Müstakillen yoldan sisteme dâhil edilecek kişilerin dikkatli bir şekilde seçilmesine için devlet zaman zaman yüksek ulemâya uyarılarda bulunmuştur. XVII. yüzyılda çıkarılan 1636 ve 1643 tarihli iki kanûnnâmede müstakillen yolun *kanun-ı kadim* bir yol olduğu ve bu yöntemle mülâzım olanların okumaları gereken dersleri okuyup, yeteneği olanların mülâzemet verilmesi gerektiği, aksi durumda ise müstakillen yolun kullanılmaması emredilmiştir. Konuyla ilgili olarak Rumeli kadiaskerine verilen emirde; "*Mollazâdeler fazl-ı tarîk-i ulemâ süluk eyledikde evvel varub senden ders okuyub istihkâk ve is'tidâdlarını tamam zahir ve ma'lum oldukdan sonra kanûn-ı kadim ve nehc-i müstakim üzere hareket edüb bu kanun üzere hareket etmeyenler mülâzım defterine kayd olmayub...*" ifade edilerek bu yoldan verilecek dânişmendlerin ehil olmayan kimselerden seçilmemesine dikkat çekmiştir. 1658 tarihli diğer bir kanûnnâmede söz konusu yöntemle mülâzım verildiğinde kanunlara uygun olmayanların sisteme dâhil edilmemesi istenmiştir.²⁴² Devlet mülâzemet sistemini çıkardığı

²³⁸ Bayezid, "Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü"... , s. 434.

²³⁹ Şem'dânî-zâde, *Mürî't-Tevârih*, C. I..., s. 155; Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi...*, C. 5, s. 140-141.

²⁴⁰ Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"... , s. 52.

²⁴¹ MA, RKR, 297/120, s. 2.

²⁴² Kanûnnâme, bazı çalışmalarda müstakillen yolun yasaklandığı veya ortadan kaldırıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Fakat kanûnnâmeyi izleyen yıllarda müstakillen yolun kullanılmaya devam edildiğini görmek mümkündür. Söz konusu kanûnnâmeden yaklaşık sekiz sene sonra müstakillen kayıtlara rastlanmıştır. Yine XVIII. yüzyıl başlarında çıkarılan hatt-ı hümayunda mülâzemet yollarından bahsedilirken müstakillen yöntemin

ferman ve kanûnnâmelerle bir düzende tutmaya çalışmış, müstakillen yolun mutâd olan düzende devam edilmesini istemiştir. Ancak müstakillen yol ile verilen mülâzımların sayısında XVI. ve XVII. yüzyıllara göre XVIII. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir artış göstermesine engel olamamıştır. Müstakillen verilen mülâzım sayısındaki artış şüphesiz şeyhülislamların ilmiye bürokrasisinde güçlendiklerine bir delalettir. Fakat devlet bu duruma tamamen duyarsız kalmamıştır. Yukarıdaki şeyhülislâm Kara Halil Efendizâde Mehmed Said Efendi örneğinde olduğu gibi devletin zaman zaman bu duruma müdahalesi bu sebeptendir.²⁴³

XVI. yüzyılda müstakillen mülâzım olanların çoğunluğu mevâlizâde çocuklarıydı. XVII. yüzyılda (1633-1666) müstakillen verilen toplam 86 mülâzımın 53'ü yine evlad-ı ulemâdan kişilerdir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde (1703-1722) ise 36 mülâzım verilmiş fakat bunların nereye mensup oldukları belirtilmemiştir. Aşağıda verilen tabloda yüzyıllara göre müstakillen mülâzımlar ve bunlar içerisinde elkâb sahibi olanların sayısı verilmiştir.

Tablo 1.14: Müstakillen Verilen Mülâzımlar ve Sosyal Tabanları (XVI-XVIII. Yüzyıl Arası)

Mülâzım Ruznâmçeleri	Müstakillen Verilen Mülâzım Sayısı	Elkâb sahibi, evlad-ı ulemâ veya tanınmış bir aileden olanlar
XVI. YY. (1545-1601) ²⁴⁴	76	Çoğunluk evlad-ı ulemâ
XVII. YY. (1633-1666) ²⁴⁵	86	53 (%61,63)
XVIII. YY. (1703-1722) ²⁴⁶	36	* ²⁴⁷
XVIII. YY. (1756-1776) ²⁴⁸	701	386 (%55)

Tabloya göre 1756-1776 döneminde toplam 2817 mülâzımın 701'i müstakillen yöntemle silke girmeleri XVIII. yüzyılın ikinci yarısında söz konusu yöntemin önemli bir

bunların arasında sayılması bahsi geçen kanûnnâmede bu yolun yasaklanmadığını göstermektedir. İncelediğimiz ruznâmçelerde müstakillen mülâzım sayısının XVIII. yüzyılın ikinci yarısında en yüksek seviyeye ulaşmış olması yine bahsi geçen yolun faal olduğunu göstermektedir. Bkz. Yasemin Beyazıt, “Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislâmlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)”, *Bellekten*, C. LXXIII, S. 267, Ağustos 2009, s. 434; Alan, “Kadıaskerlik Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 303-306; Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 52-53.

²⁴³ Beyazıt, “Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislâmlığın Değişen Rolü”..., s. 428-441.

²⁴⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam*..., s. 69-72; Beyazıt, “Osmanlı İlmiye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl)”..., s. 74-78.

²⁴⁵ Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 52-54.

²⁴⁶ Demirel, “XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 76-78.

²⁴⁷ Burada kaç mülâzım verildiği belirtilmiş fakat mülâzımların kimler oldukları bilgisi verilmemiştir.

²⁴⁸ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131.

ölçüde arttığını, hatta en yüksek seviyelere bu dönemde ulaştığını göstermektedir. Yirmi yıllık süreçte verilen mülâzımların %24,88'i müstakillen tarike alınmıştır. XVI., XVII. ve XVIII. yüzyılların ilk çeyreğindeki müstakillen mülâzemet oranlarına göre yüksek bir oran olduğu görülmektedir. Zira müstakillen mülâzım oranları XVI. yüzyılda %6,68, %4,88, %12,5 ve %3,27, XVII. yüzyılda %7,93, %18,38, %4,70, %3,44 ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında müstakillen yolun oranı %5,29'dur.

XVI. yüzyılda verilen müstakillen mülâzımların çoğu mevâlîzâde kökenli kimseler iken, incelediğimiz dönemde ise bu yoldan verilen mülâzımların %55'nin bir elkâb sahibi olduğu tespit edilmiştir. Elkâb sahibi müstakillen verilen mülâzımların genellikle babaları veya dedeleri kadı-müderres olan kimselerdir. Müstakillen verilen mülâzımların kimler olduğu meselesi incelenmesi gereken bir husustur.²⁴⁹ XVII. yüzyılda müstakillen verilen mülâzımların %61,63'ü bir elkâb sahibidir. İncelediğimiz dönemde ise müstakillen mülâzımların %55'i elkâb sahibidir. Dolayısıyla genel itibarıyla bakıldığında müstakillen mülâzemet yoluyla silke dâhil olan unvan sahibi mülâzımların oranında bir düşüş gözlemlenmiştir. XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllarda müstakillen mülâzım olanların toplam verilerine bakıldığında bu yoldan mülâzım olan toplam 899 mülâzımın 439'unun bir elkâb sahibi olduğu tespit edilmiştir.²⁵⁰ İncelediğimiz dönemde müstakillen mülâzımlarda kullanılan unvanların tafsilatı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

²⁴⁹ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam...*, s. 70.

²⁵⁰ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131; Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam...*, s. 69-72; Beyazıt, "Osmanlı İlimiye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl)"..., s. 74-78; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 52-54; Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlimiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 76-78.

Tablo 1.15: Müstakillen Mülâzım Olanların Kullandıkları Elkâb (1756-1776)

Elkâb	Kaç Defa Geçtiği
Es-Seyyid/es-Seyyid ebuhu	141
El-Hac	72
El-Müderriş ebuhu	68
El-Kadı ebuhu	50
Hafız	49
El-mevâli/el-mevâli ebuhu	27
Eş-şeyh	19
Derviş	7
El-Vezir/el-vezir ebuhu	3
El-Müftü	4
Zâde	47
Ağa, imam-evvel/sâni, defterdar ebuhu, emin-i gümrük-i âsîâne, emin-i darphane-i amire ebuhu, şeyhülislâmın hafid-i ercümendi, hafid-i nakîbüleşrâf, etibbâ-i hâssa, dersiâm ebuhu, evlâd-ı ulemâ, imam-ı yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli, şehri, el-kadıasker-i Rumeli, el-kâtib ebuhu, saray-ı tabib	Birer

1756-1776 döneminde müstakillen alınan mülâzımlarda en çok kullanılan elkâb 141 defa geçen “es-Seyyid” ve “es-Seyyid ebuhu”dur. Es-Seyyid unvanı bazı kayıtlarda sadece mülâzım veya babası için kullanılırken bazı kayıtlarda ise her ikisi için de kullanılmıştır. Aynı şekilde kullanılan diğer lakaplar da ya sadece mülâzım için ya da her ikisi için kullanılmıştır. Kayıtlarda mülâzımın dedesi bir üne sahip ise bunun da ayrıca belirtildiğine rastlanılmaktadır. Örneğin şeyhülislâm Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi’nin Ekim 1772 tarihinde müstakillen mülâzım verdiği Mevlânâ Mehmed b. Ali’nin kaydında, mülâzımın sabık sadrazamlardan İvaz Mehmed Paşa’nın (ö.1743) torunu olduğu belirtilmiştir.²⁵¹ Yine başka bir örnekte ise şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi 1764-65 yıllarında müstakillen verdiği mülâzımlardan Mevlânâ Muhammed Bedreddin’in kaydında da *Hafid-i Sadreddinzâde Abdurrahman*’ın soyundan olduğu belirtilmiştir.²⁵² Unvan sahibi mülâzımların kayıtlardan bazılarında ise *el-vezir ebuhu* denilerek kim olduğu açıklanmamıştır.²⁵³

²⁵¹ MA, RKR, 297/120, s. 45; İvaz Mehmed Paşa 1739-1740 döneminde sadrazamlık makamında bulunmuştur. Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, “Hacı İvaz Paşa”, *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 487-488.

²⁵² MA, RKR, 288/11, s. 30; Sadreddinzâde Abdurrahman Efendi Şeyhülislâmlardan Sadık Efendi’nin oğludur. 1722-1731 döneminde sırasıyla Yenişehir, Şam, Mekke ve İstanbul kadılıklarında bulunmuştur. Vefatı 1747’dir. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman, C. 1, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 93.

²⁵³ MA, RKR, 285/108, s. 6.

1.2.2.4. Tezkirecilik

Ele alınan dönemde muîdlerin mülâzemet alınmasında kullanılan mülâzemet yollarından sonuncusu tezkirecilik usulüdür. Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin tezkireci adında birer yardımcıları bulunmaktaydı. Kadıaskerlik dairesinde kadıların tevcih beratlarını çıkarmakla görevli olan tezkireciler aynı zamanda kadıasker kaleminin amiriydiler. Tezkirecilerini dânişmendlerin arasından seçen kadıaskerler kanun üzere kendilerini altı ayda bir mülâzım vermekteydiler. Bu yoldan mülâzım olanlar ruznâmçelerde *tezkirecilik hizmetinden mülâzım* olanlar olarak tanımlanmaktadır.²⁵⁴

Bu dönemde genellikle bir yıl görevde bulunan kadıaskerler her altı ayda bir olmak üzere ikişer tezkirecisini mülâzım vermişlerdir.²⁵⁵ 1756-1776 döneminde iki kadıaskerin toplam 65 tezkirecisini mülâzım verdikleri tespit edilmiştir. Söz konusu dönemde Rumeli kadıaskerleri 17 ve Anadolu kadıaskerleri 19 tezkirecisini mülâzım vermişlerdir. Tezkirecilik hizmetinde mülâzım verilenlerin oranları defterlerde %1 ila %3'tür. Bu usul ile kaydedilenler ruznâmçelerde "...altı ayda tezkirecilik hidmet-i teşrifinden mülâzemet kabul buyrulduğu..." ifadesiyle belirtilmiştir. Tezkirecilikten mülâzım olanların kayıtlarının neredeyse hepsinde tezkirecinin görev yaptığı süresi özellikle belirtilmekteydi.²⁵⁶

Tezkirecilik görevinden mülâzım olanlarla ilgili tespit ettiğimiz oranlar önceki dönemler ile benzer seviyededir. Kayıt usulünde önemli bir değişikliğe gidilmemiştir. Örneğin 1547-1589 döneminde tezkirecileri ne kadar süre görev yaptıktan sonra mülâzım verilebildikleri belirsizdir. Ancak yüzyılın sonunda ele alınan (1599-1601) kayıtlarda kadıaskerler altı ayda bir tezkirecilerin mülâzım vermeye başlamışlardır. Söz konusu dönemde tezkirecilik yolu diğer mülâzım yollarına kıyasla %2-3 oranında kullanılmaktaydı.²⁵⁷

1658 tarihli neşredilen fermanla kadıaskerlerin altı ayda bir tezkirecilerini sisteme dâhil edebilecekleri belirtilmiştir.²⁵⁸ 1612-1627 yılları arasında tutulan mülâzemet kayıtlarında tezkirecilik hizmetinde bulunanların altı ayda bir mülâzım verildiği ve kullanılan mülâzemet yolları arasında tezkireciliğin %4,72 oranında olduğu belirlenmiştir.²⁵⁹ Yine 1633-1666 döneminde 1619 mülâzımdan 56'sı tezkirecilik hizmetinden kaydedilmişlerdir. Bu oran söz

²⁵⁴ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)"..., s. 653; Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, C.1..., s. 118.

²⁵⁵ MA, RKR, 300/123, s. 2; Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 51.

²⁵⁶ MA, RKR, 289/112, s. 11.

²⁵⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 51-52.

²⁵⁸ Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 71.

²⁵⁹ Usluer, "1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri", s. 24, 91.

konusu dönemde mülâzımların %1-8'ni oluşturmuştur. Zikredilen dönemde kadıaskerlerin altı ayda bir olmak üzere tezkirecilerini mülâzım vermeye devam ettikleri anlaşılmaktadır.

1658 tarihli fermanla tezkirecilerin söz konusu zaman aralığında mülâzım olmaları usulünün olduğu belirtilmiş idi.²⁶⁰ XVIII. yüzyıl başında yapılan çalışmalara göre bu kural devam etmiştir. 1706-1722 döneminde sisteme kaydedilen 691 mülâzımdan 31'i tezkirecilik hizmetinden kaydedilmiştir. Tezkirecilerin 14'ü Anadolu Kadıaskeri hizmetinde, 16'sı ise Rumeli Kadıaskeri hizmetindeydi. Tezkirecilerin bu dönemde diğer yollara oranı yine %1-7 civarındadır. Ayrıca altı ayda bir mülâzım verme usulü uygulamadaki yerini korumuştur.²⁶¹ 1715 tarihli hatt-ı hümayûnda kadıaskerlerin tezkirecilerini sisteme dâhil edebilecekleri belirtilmiştir. Fakat hatt-ı hümayûnda kadıaskerlerin görev sürelerince bir tezkirecisini mülâzım verebileceği belirtildiği için bu durum altı ayda bir tezkireci vermenin sınırlandırıldığı şeklinde yorumlanmıştır. Ancak düzenlemenin yapıldığı yıldan bir sene sonra 1716'da Rumeli kadıaskeri Şeyhzâde Mehmed Efendi'nin iki mülâzımını bu yoldan mülâzım vermiştir. Yine 1722-23 döneminde hem Rumeli hem de Anadolu kadıaskerlerinin sisteme ikişer tezkirecilerini kaydetmekteydiler.²⁶² Dolayısıyla altı ayda bir usulünün hâlâ yürürlükte olduğu anlaşılmaktadır.

1802-1809 tarihlerine ait kayıtlarda yine tezkirecilerin altı ayda bir mülâzım olmaya devam etmeleri söz konusu usule uzun yıllar boyunca riayet edildiğini göstermiştir. Tüm bunlar göz önünde tutulduğunda denilebilir ki, tezkirecilik yolu istikrarlı bir şekilde en az değişim geçiren mülâzemet yollarındandır.²⁶³

²⁶⁰ XVI. yüzyıl mülâzemet kayıtlarını ele alan çalışmada tezkirecilerin toplam sayıları bir yerde 53, bir yerde 56 olarak verilmiştir. Bütün defterler tek tek incelendiğinde ise tezkirecilerin toplamının 56 olduğu görülmektedir. Bkz. Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 38, 41-43, 71.

²⁶¹ Evsen, "Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)"..., s. 31; Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlimiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 86-87.

²⁶² *Târih-i Râşid*, C. II, s. 901-903; Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlimiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 83-85, 107.

²⁶³ Hacer Yetim, "1217-1224 Tarihli Mülâzemet Defterleri ve Mülâzemet Sistemi", *Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2009, s. 41.

1.3. XVIII. Yüzyıl İkinci Yarısında Kullanılmayan Mülâzemet Yolları

Mülâzemet yollarından nevbet, fetvâ eminliği, vefat, şefaet ve diğer hizmet alanlarından sisteme dâhil edilme yöntemleri 1756-1776 döneminde uygulamada olmayan giriş yöntemleriydi. Burada zikredilen yolların tanımı yapıldıktan sonra yürürlükte olduğu dönemlerdeki kullanım oranı ve incelediğimiz dönemde görülmemesindeki muhtemel sebepler tartışılmıştır. Aşağıdaki tabloda mülâzemet girişte 1756-1776 döneminde görülmeyen yollar ve önceki dönemlerde kullanım yoğunlukları verilmiştir.

Tablo 1.16: 1756-1776 Döneminde Kullanılmayan Mülâzemet Yolları²⁶⁴

YY.	Nevbet	Fetvâ Eminliği	Vefat	Diğer Hizmet Alanlarından ve Şefaât ile Mülâzemet Girenler
16. YY. (1520-1595)	1520-1599 yılları arası en az on beş defa ilan edilmiştir. ²⁶⁵	En az dört defterde görülmüştür. ²⁶⁶	En az sekiz defterde görülmüştür. ²⁶⁷	En az yedi defterde şefaât ve diğer hizmet alanlarından mülâzım kayıtlarına rastlanılmaktadır. ²⁶⁸
17. YY. (1612-1666)	En az iki defa ilan edilmiştir. ²⁶⁹	En az sekiz defterde görülmüştür. ²⁷⁰	En az altı defterde görülmüştür. ²⁷¹	En az iki defterde şefaât ve diğer hizmet alanlarından mülâzım kayıtlarına rastlanılmaktadır. ²⁷²
18.YY. (1703-1776)	En az bir defa (1703) ²⁷³	En az beş defterde görülmüştür. ²⁷⁴	En az bir defterde. ²⁷⁵	Şefaât yok. Diğer hizmet alanlarından sadece 1703'te

²⁶⁴ XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar incelenen ruznâmçelerden elde edilen verilerden örneklem oluşturularak oluşturulmuştur. Tabloda “en az” olarak ifade edilmesinin sebebi henüz incelenmeyen defterlerin olmasından dolayıdır.

²⁶⁵ Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşayih*, s. 27; İpşirli, “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, s. 646-647; Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 21, 72-74; Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, s. 22-23.

²⁶⁶ Fetva eminliğinden mülâzım olanların geçtiği defterlerin tarihleri şu şekildedir: 1544-52, 1587-89, 1599-1601. Bkz. TSMA D. 5605/02 numaralı defterde de fetvâ eminliğinden mülâzım kaydedilmiştir. Fakat defterin tam tarihi belli olmayıp Kanuni dönemine ait olduğuyula ilgili emareler vardır. Bkz. Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, s. 51; Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 49-50.

²⁶⁷ Vefattan mülâzım kayıtlarının geçtiği tarihler: 1501-1506, 1512, 1520, Kanuni Dönemi sonları TSMA D. 5605/02, 1551-52, 1587-89, 1592-93, 1599-1601. Bkz. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 75-86; Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, s. 22, 35, 52, 88.

²⁶⁸ Kayıtların geçtiği defterlerin tarihleri: 1501-1506, 1523, 1546-52, 1587-89, 1592-93, 1599-1601. Bkz. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 86-93; Bahçe, saray ve fırın hocalarının mesleğe dâhil edilmeleriyle ilgili kayıtlar TSMA D. 5605/2 numaralı defterde mevcuttur. Tam tarihi belli olmayan defter, araştırmacılarca Kanuni'nin son dönemlerine tarihlendirilmektedir. Ayrıca TSMA D. 8323/1 numaralı defterin de tam tarihi belli değildir. Araştırmacılar bu defterin tarihini ise tahmini olarak 1523 olarak göstermektedirler. Defterde şefaâtle mülâzım olanlarla ilgili üç kayıt vardır. Bkz. Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, s. 52, 57; TSMA D. 5605/1 numaralı defterde şefaât/iltimasla mülâzım olan üç kayıt bulunmaktadır. Bkz. Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri...*, s. 41-42.

²⁶⁹ Nevbetin ilan edildiği dönemlerde tutulan defterlerin tarihleri: 1612-1617 ve 1633-1666. 1633-1666 döneminde tutulan ruznâmçe defterlerinde nevbet ilan edilmemiştir. Fakat 1633-35 tarihli ruznâmçe defterinde 124 kişinin gelecek nevbette (*nevbet-i âtiyye*) sisteme dâhil edilecekleri belirtilmiştir. Dolayısıyla söz konusu tarihten sonra da nevbetin ilan edilmiş olması muhtemeldir. Bkz. Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmîyye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”... s. 23, 54-55.

²⁷⁰ Defterlerin tarihleri: 1600-1601, 1612-1617, 1633-35, 1636-37, 1641-44, 1658-61, 1663-65, 1665-66. Bkz. İpşirli, “Osmanlı İlmîye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”..., s. 225-226; Usluer, “1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi”, s. 24, 42, 45, 63, 76, 91-103; Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmîyye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 31-41.

²⁷¹ Defterlerin tarihleri: 1600-1601, 1612-1627, 1620-21, 1633-35, 1636-37, 1641-44. Bkz. İpşirli, “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, s. 650-652; İpşirli, “Osmanlı İlmîye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”..., s. 225-226; Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmîyye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”... s. 57; Alan, “Kadiasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 77; Usluer, “1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi”..., s. 24.

²⁷² Usluer, “1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi”..., s. 110; Alan, “Kadiasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 71-72.

²⁷³ Evsen, “Osmanlı İlmîye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)”..., s. 24, 81, 89.

²⁷⁴ Defterlerin tarihleri: 1703-1709, 1707, 1707-09, 1710-11, 1716-17. Bkz. Evsen, “Osmanlı İlmîye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)”..., s. 31-32; Demirel, “XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmîye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 32-36.

²⁷⁵ 1703 tarihli defterde vefat ile ilgili kayıtlara rastlanıldığı Evsen tarafından bildirilmektedir. Bkz. Evsen, “Osmanlı İlmîye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)”..., s. 30.

1.3.1. Nevbet

1756-1776 döneminde görülmeyen mülâzemet yollarından nevbet usulü, belirli dönemlerde yüksek dereceli ulemâya tanınan mülâzım verme hakkıdır. Bu uygulamadan devletin güttüğü amaç, ulemânın mülâzım verdiği ilk sıradaki muidlerinin dışında geriye kalan dânişmendlerin uzun süre beklemek zorunda kalmaması için muayyen aralıklarla “nevbet ilanı” ile bekleyenlerin sayısını azaltmaktır. Böylece tarike girişte oluşan yığılmalar giderilmeye çalışılmıştır. Nevbetin ilan edilmesiyle ulemâ vereceği dânişmendlerini belirleyerek, kendilerine kaçınıcı sırada olduklarını gösteren bir temessük vermiştir. Dânişmend nevbet ilan edildiğinde belgelerini kadıaskerliğe arz ederek mülâzım olmuşlardır.²⁷⁶

Nevbetin tam olarak ne zaman teşekkül edildiği hâlihazırda belli olmamakla birlikte, en erken tarihli nevbet uygulamasına 1520 Aralık tarihinde rastlanılmıştır.²⁷⁷ Rumeli kadıaskeri Ebussuûd Efendi'nin döneminde ise yedi yılda bir nevbet olması kanunlaştırılmıştır. Ancak bundan sonra ilan edilen nevbetlerde bu süreye tam olarak riayet edilmemiştir.²⁷⁸ Nevbet uygulamasının zaman içerisinde azalarak XVIII. yüzyılda nihayete ermiştir. Bunun muhtemel sebebi diğer mülâzemet yollarından özellikle teşrîf ve müstakillen yollardan verilen mülâzım sayılarındaki artışla birlikte uygulamanın geçersiz bir hale gelmiş olmasıdır.

Nevbetin ilan edilmesi için bazı şartların oluşması gerekmekte idi. Örneğin bir askeri zafer kazanılması, taht değişikliği veya sûr-ı hümayun gibi sebeplerle nevbet ilan edilebilmekte idi. Ancak bunun çerçevesinin net bir şekilde çizilmediğini ifade etmek gerekir. Mesela 1588 tarihinde Zekeriya Efendi Rumeli sadaretine geçtiğinde nevbet ile ulemâya mülâzım verme hakkı verildiği de görülmektedir. Bunun yanı sıra Ebussuûd Efendi'nin Rumeli kadıaskerliği döneminde (1537-1545) nevbetten yedi yılda bir olmak üzere mülâzım verilmesi kanununa bağlandığını görmekteyiz, ancak sonraki yıllarda bu süreye tamamen riayet edilmediği görülmüştür. Dolayısıyla dönemin siyasi konjonktürüne bağlı olarak nevbetin ilan edilmesine karar verildiği söylenebilir. Nevbetin ilan edilmesinde her ne kadar ulemâyı taltif etmek amacı ön plandaysa da, mesleğe girişte meydana gelen yığılmayı hafifletme amacının güdüldüğü belirtmek gerekir.

²⁷⁶ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 72; İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)”..., s. 645.

²⁷⁷ Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*..., s. 22.

²⁷⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 72; İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)”..., s. 645-646; Nev’izâde Atâî, *Hadâîku'l-hakâik fi Tekmileti'ş-Şakâik*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 184.

Nevbetin ilk örnekleri 1520-21, 1523-24 ve 1532-33 yıllarında tutulan ruznâmçe kayıtlarında geçmektedir.²⁷⁹ Bundan sonraki yıllarda ise tespit edilebilen on iki nevbettin daha kaydı vardır. Nevbet ile mülâzım oranlarını takip eden Beyazıt'ın sunduğu grafiklere göre bu oran 1544-1599 yılları temel alınarak %20,85'ten, %1 ile 0'a kadar düştüğünü görmek mümkündür.²⁸⁰

XVII. yüzyılda 1612-1627 ve 1633-1666 dönemlerini kapsayan ruznâmçe kayıtlarında ise sadece bir defa nevbet ilan edilmiştir. Ayrıca bu dönemde iki defa mülâzımların *nevbet-i âtiyye*'ye bırakıldığı, yani sonraki dönemde ilan edilecek nevbet ile mülâzım olacakları belirtilmiştir. 1612-1627 tarihli ruznâmçede nevbet ilanı ile mülâzım olanlar kaydedilmiş ve daha sonraki dönemlerde ilan edilecek nevbette mülâzım olacak olanlar ayrıca belirtilmiştir. 1633-1666 döneminde tutulan ruznâmçe kayıtlarında ise nevbet ilan edilmemiş, ancak 1633-35 tarihli defterde 124 kişinin gelecek nevbette sisteme dâhil edilecekleri belirtilmiştir. Nevbet ile mülâzım olanların oranı XVII. yüzyılda %4,13'tür.²⁸¹ Dolayısıyla nevbetin bu dönemde hâlâ faal olduğu, yüzyıl içerisinde başka mülâzım ruznâmçelerinde de nevbet ile mülâzım olma yolunun kullanılmakta olduğu söylenebilir. Bunun yanında dikkat çeken bir husus ise 1636, 1643 ve 1658 tarihlerinde yayımlanan ilmiye kanûnnâmelerinde nevbet ile ilgili bir husustan bahsedilmemiş olmasıdır. Nevbetin kanûnnâmelerde zikredilmemiş olması, bu dönemde nevbet ile mülâzım yolunun devam ettiğini akıllara getirmektedir.²⁸²

XVIII. yüzyıla bakıldığında ise 1703-1722 döneminde tutulan mülâzım kayıtlarında sadece 1703 yılına ait kayıtlarda nevbette mülâzım alındığı görülmektedir. Kaydedilen mülâzımların genellikle şeyhülislam, kadıaskerler ve Halep, Edirne, Bursa, Mısır gibi yüksek dereceli, mevleviyet derecesinde vazife alan ulemânın müddlerinden seçilmiştir.²⁸³

İncelediğimiz dönemde yaklaşık yirmi yıllık bir süreçte nevbetin görülmemesinin iki sebebi olabilir. Birincisi, bu uygulamanın artık ortadan kalkmış olabileceğidir. Zira bu yolun en çok kimin işine yaradığına bakıldığında şeyhülislam, kadıaskerler ve mevleviyet

²⁷⁹ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 72; Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*..., s. 22-23.

²⁸⁰ Söz konusu yüzyıldaki nevbet kayıtlarını ihtiva eden bazı ruznâmçe defterleri henüz ortaya çıkarılmamıştır. Dolayısıyla konuyla ilgili çalışmaların dinamik bir süreç içerisinde olduğu için yeni bulgu-belgelerin ortaya çıkabilme ihtimali göz ardı edilmemelidir. XVI. yüzyılda bilinen diğer nevbet kayıtlarının tarihleri şu şekildedir: 1539-40, 1544-45, 1547-48, 1551-52, 1555-56, 1560-61, 1565-66, 1574-75, 1579, 1582-83, 1588-89, 1595. Bkz. Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 72-75, 44-48; Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*..., s. 22-23; Müstakimzâde, *Devhatü'l-Meşayih*, s. 27; İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)"..., s. 645-647.

²⁸¹ Usluer, "1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi"..., s. 24, 134-136.

²⁸² Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 23, 54-55.

²⁸³ Evsen, "Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)"..., s. 24, 81, 89.

statüsünde bulunan kadıların başta olduğuna tesadüf edilmektedir. Nevbet ile ilgili kayıtlara bu dönemde rastlanılmamasının muhtemel ikinci sebebi ise nevbetin diğer mülâzemet türlerinin aksine her dönemde görülmemesinin olağan bir durum olmuş olmasıdır. Zira belirtildiği üzere nevbet, ilmiye kapılarında meydana gelen yığılmaları azaltmak adına belirli zaman aralıklarıyla da uygulanabilmekte idi. Dolayısıyla bu dönemde buna ihtiyaç hâsıl olmamış olabilir.

Nevbetin ilan edilmesinin belirli aralıklarla olabileceği gibi zafer ve velâdet-i hümayûn benzeri durumlarda da ilan edilebildiği göz önünde alındığında, böyle durumlarda zaten söz konusu ulemâya teşrîfat yolundan fazladan mülâzım verme kontenjanı verilmekte idi. Dolayısıyla hem nevbet ve hem teşrîfat yolunun aynı anda devam etmiş olması çok sayıda mülâzımın sisteme dâhil edilebilir olmasına yol açtığı için bu durumda yürürlükten kalkmış olma ihtimali vardır.

1.3.2. Fetva Eminliği

1756-1776 döneminde terkedilen mülâzım yollarından bir diğeri fetvâ emini olanların mülâzım olmaları usulüdür. Şeyhüislâmın maiyetinde fetvâların hazırlanması işlerinde görev alan fetvâ eminliği, bir memuriyet olarak ilk defa Kanûnî devrinde Zenbilli Ali Efendi'nin şeyhüislâmlığı döneminde (1504-1526) ortaya çıkarak zamanla şeyhüislâmın bünyesinde bir birim olarak teşkilâtlanmıştır.²⁸⁴ Şeyhüislâm fetvâ eminliği görevinde istihdam edilen muîdini muayyen aralıklarla (genellikle altı ayda bir) mülâzım verme hakkına sahip idi. Bundan dolayı da bu mülâzemet yöntemi “fetvâ eminliğinden” veyahut “fetvâ emanetinden” mülâzemet yolu olarak tanımlanmaktadır.²⁸⁵

XVI. yüzyılda tutulan 1544-1552, 1587-1589, 1599-1601 tarihli ve TSMA D. 5605/02 numaralı defterlerde fetvâ eminliğinden mülâzım verildiği görülmektedir. Yukarıda kodu verilen defterin tutulduğu tarih net olmamakla birlikte Kanuni'nin son dönemlerine ait olduğuyula ilgili ipuçları vardır.²⁸⁶ Zikr olunan defterlerde bu yolun kullanım sıklığı tespit

²⁸⁴ Yurdakul, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilâtında Reform...*, s. 38-39.

²⁸⁵ İpşirli, “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)”..., s. 653; Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 49-50; Murat Akgündüz, *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhüislâmlık*, Beyan Yay., İstanbul 2002, s. 206-207.

²⁸⁶ Defterde adı geçen iki müderris ile ilgili Kanuni dönemine ait arşiv kaydından yola çıkmak üzere söz konusu defterin tahmini bir tarihlendirilmesi yapılmıştır. Bkz. Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, s. 51.

edilememiştir. Ancak 1544-1601 döneminde mülâzım verme yolları içerisinde fetvâ emniğinden mülâzım olanların 0,8 ila 6,38 arasında olduğı belirlenmiştir.²⁸⁷

XVII. yüzyılda fetvâ emniğı kadrosundan mülâzım kayıtlarının devam ettiğı görölmektedir. Bu dönemde tutulan 1612-1617, 1633-35, 1636-37, 1641-44, 1658-61, 1663-65, 1665-66 tarihli defterlerde şeyhülişlâmların fetvâ emniçlerini altı ayda bir mülâzım vermişlerdir. 1612-1627 dönemindeki mülâzım kayıtlarında 11 mülâzım fetva emniğinden verilmiştir. Bu ise diğçer yollar içerisinde %1,29 oranına tekâbül etmektedir. 1633-66 döneminde fetva emniğı yolundan mülâzım olanların oranı %0,41 ila %4,9'dur.²⁸⁸

1756-1776 döneminde fetva emniğinden mülâzım olan kimseye tesadüf edilmemiştir.²⁸⁹ Bununla birlikte fetvâ emniçlerine bazı şehzâde doğumlarında mülâzım verme hakkı verilmesi dikkat çekicidir. Yani daha önceden kendileri mülâzım olarak verilen fetvâ emniçleri, artık mülâzım verme statüsüne yükselmişlerdir. Rumeli kadıaskeri Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi'nin 1768-70 dönemine ait mülâzım defteri kayıtları arasında fetvâ emniç Mehmed Muhyiddin Efendi Saniye-i Süleymaniye Medresesi müderrisi iken, Dârülhadis-i Süleymaniye'ye hareket etmesiyle bir muîdini mülâzemeteye kaydetmiştir. Söz konusu dönem sonrasında da bu makamın yükümlülük alanının zamanla geliştiğı gözlemlenmiştir.²⁹⁰ Dolayısıyla fetvâ emniçlerinin zaman içerisinde artan bir şekilde rolünün değıştiğı tespit edilmektedir. Bu rolün gelişmesinin sebebi ise şeyhülişlâmlık makamının artan gücünün bir tezahürüdür.²⁹¹ Öte yandan şeyhülişlâmların 1756-1776 döneminde müstakillen yolu daha fazla kullanmaları, fetvâ emniğinden mülâzım verme yoluna ihtiyaç duymamalarına sebep olmuş olabileceğı gibi, fetvâ emaneti biriminde yaşanmış bir değışimin buna sebep teşkil etmiş olması mümkündür.²⁹²

²⁸⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlmiiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 42-51.

²⁸⁸ Usluer, "1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi", s. 24, 42, 45, 63, 76, 91-103; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"... s. 31-41.

²⁸⁹ Şeyhülişlâmların altı ayda bir fetva emniçlerini mülâzım vermeleri usulü bu dönemden sonra da incelenen defterlerde rastlanılmamış olması bunun ortadan tamamen kalkmış olabileceğini göstermektedir. Bkz. Yetim, "1217-1224 Tarihli Mülâzemet Defterleri ve Mülâzemet Sistemi"... s. 42.

²⁹⁰ MA, RKR, 285/108, s. 40; Yurdakul, *Osmanlı İlmiiye Merkez Teşkilâtında Reform (1826-1876)*..., s. 59. 1776'da şehzâde Ahmed'in doğumu teşrifinden fetva emniç İbrahim Efendi'ye iki mülâzım hakkı verildiğı görölmektedir. Bu da söz konusu meslek grubunun yükselişini göstermektedir. Bkz. Evsen, "Osmanlı İlmiiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneğı)"..., s. 73.

²⁹¹ Beyazıt, "Osmanlı İlmiiye Bürokrasisinde Şeyhülişlâmın Değışen Rolü"... s. 441.

²⁹² Fetvâ emniçleri 1756-1776 döneminde mülâzım olarak sisteme dâhil edilmemişlerdir. Ancak bu dönemin kayıtlarında fetvâ emniçine mülâzım verme hakkı tanındığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu mülâzemet yolunda bir değışimden bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Bkz. MA, RKR, 285/108, s. 40; 1777 tarihinde de fetvâ emniçleri mülâzım vermişlerdir. Bkz. Evsen, "Osmanlı İlmiiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneğı)"..., s. 73.

1.3.3. Vefat

İncelediğimiz dönemde görülmeyen mülâzemet yolları arasında bulunan vefattan mülâzemet yolu, dânişmendlerin tedrîs ve mülâzemet için hizmetlerine girdikleri hocalarının vefat etmesi durumunda bir hak kaybına uğramamaları için mülâzemet alınmalarını ifade etmektedir.²⁹³

Dânişmendler, intisap ettikleri hocalarının tedrîs ve hizmetinde ilerlerken henüz mülâzım olmadan eğer hocası vefat etmiş ise bu durumda mülâzemet yolunda bir mağduriyet yaşamamak için kadıaskerliğe başvurmaktaydılar. Kadıaskerlik tarafından yapılan incelemeyle bunların verdikleri bilgiler teyit edilip, ilmi istihkâkları tespit edildikten sonra dânişmendler bir sıraya konularak şeyhülislâmlığa bildirilmekteydi. Padişahın da oluru olduğu takdirde bunlardan bazıları mülâzemet dâhil olunurdu.

Mülâzım verme derecesinde bulunan müteveffa bir âlimin çok sayıda mülâzemet talip dânişmendi bulunmaktaydı, bunların çokluğu göz önüne alındığında ise birden çok sayıda mülâzımın sisteme dâhil edilmesiyle bir dengesizlik oluşturması muhtemel idi. Bundan dolayı vefat eden ulemâdan geriye kalan her dânişmend vefattan mülâzemet alınmamaktaydı. Bunların arasından kimleri alınacağını belirlemek için kadıaskerlik tarafından dânişmendler bir tasnife tabi tutulmaktaydılar. Buna göre kadıaskerlik, dânişmendlerin ilmi istihkâklarını tespit ettikten sonra, hocalarına intisâp ettikleri en eski tarihi de göz önünde tutarak onları bir sıraya koymaktaydı. Tasnifle birlikte asil listede bulunanlar ve yedekte bulunanlar olarak iki liste oluşturulmaktaydı. Mülâzemet alınmak için asil listede bulunanlar şartlar oluştuğunda vefat yoluyla mülâzemet kaydedilmişlerdir. Geriye kalanlar ise ileride yapılacak olan nevbet alımına bırakılmaktaydılar. Kimi zaman da geriye kalanlardan bazıları başka ulemâya dağıtılarak mülâzım olmalarına başka şeklide imkân tanınmaktaydı. Asil listede bulunanlar ruznâmçelerde “intihâben” veya “müncezen” kavramlarıyla ifade edilirken, geriye kalanlar ise “umûm” terimiyle ifade edilmişlerdir.²⁹⁴

Bu yoldan diğer dönemlerde alımların 1501'den 1703'e kadar devam ettiğini takip edebilmekteyiz. XVI. yüzyıla ait mülâzemet kayıtlarını ihtiva eden ruznâmçe defterlerinden en az sekizinde vefattan mülâzım kaydı görülmektedir. Bahsi geçen kayıtların olduğu defterlerin ilki 1501, sonuncusu 1599-1601 tarihlidir. Beyazıt'ın ayrıntılı olarak incelediği

²⁹³ İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)”..., s. 649.

²⁹⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 75-83.

dört mülâzım defterinde vefattan mülâzemet girenlerin oranları sırasıyla %37, %48, %6 ve %25'tir. Bu dönemde vefattan mesleğe dâhil edilenlerin oranı oldukça yüksektir.²⁹⁵

Mesleğe bu yoldan fazla kişinin girmesi diğer yollardan girecek olanların daha fazla beklemesine neden olduğu için bir dezavantaj sağlamaktaydı. Bu sebeple devlet, çıkarılan 1598 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde vefattan girenlerin sayısının sınırlandırma yoluna gitmiştir. Kanûnnâmeyi takip eden yıllarda tutulan mülâzemet ruznâmçesinde vefat yoluyla ilmiyeye girenlerin sayısında yaklaşık %50'lik bir azalma olmuştur. Fakat takip eden dönemde XVII. yüzyıl verilerine bakıldığında sayının hâlâ istenilen seviyeye getirilmediği, arzu edilen seviyeye ancak XVIII. yüzyılda ulaşılmış olduğu görülmektedir.²⁹⁶

XVII. yüzyılda tutulan mülâzım ruznâmçelerinden en az beşinde vefattan mülâzım kayıtlarına rastlanılmıştır. Hocalarının vefatı dolayısıyla mülâzım olanların ilk kaydedildiği defterin tarihi 1600-1601, son defterin tarihi ise 1641-1644'tür. Buna göre 1612-1627 döneminde %35,53, 1633-35'te %53, 1636-37'de %23 ve 1641-44 döneminde ise %21 oranında vefat usulü ile mülâzım kaydedilmiştir.²⁹⁷ Dikkat edildiği takdirde bu yüzyılda da vefattan mülâzım olanların önemli bir oran oluşturduğu görülmektedir. Fakat bu yüzyılda yayınlanan 1658 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde artık ulemânın vefatından dolayı talebelerinin mülâzemet alınmaması istenmektedir.²⁹⁸ Bunun tam olarak sebebi açıklanmış değildir. Ancak yukarıdaki hem XVI. yüzyıl hem de XVII. yüzyıl verilerine bakıldığında söz konusu yoldan mülâzım olanlar önemli bir yekûn oluşturmaktaydılar. Hocalarının vefatı vesilesiyle mesleğe katılan mülâzımlar kadroları büyük oranda doldurdıkları için diğer yöntemler ile silke girmeye çalışanların önünü tıkamaktaydı. Bahsi geçen sorun zincirleme bir şekilde başka problemlere de yol açarak mülâzım sayısının ve mülâzemette bekleme süresinin artmasına sebep teşkil etmiştir. Sorunun çözülmesine yönelik XVI. yüzyıl ikinci yarında bazı önlemler alınmaya çalışılmıştır. Rumeli kadıaskeri Kadızâde Ahmed Efendi zamanında (iki defa göreve gelmiştir: 1566-67 ve 1575-77) vefat yoluyla girenlerin sayısını azaltmak için umûm uygulamasına son verilmiş, intihâben alınanların dışındakilerin nevbetlerde alınması usulüne gidilmiştir.

²⁹⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 44-46, 75-86.

²⁹⁶ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 75-86; Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*..., s. 22, 35, 52, 88.

²⁹⁷ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)"..., s. 650-652; İpşirli, "Osmanlı İlmîyye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları"..., s. 225-226; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmîyye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 57; Usluer, "1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi"..., s. 24.

²⁹⁸ Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 303; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmîyye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 56.

Ölen bir âlimin muîdleri mülâzemetle alındıklarında iki dereceye ayrılmaktaydılar. Bu derecenin belirleme ölçütü genellikle muîdin müteveffanın hizmetinde bulunduğu süreydi. En fazla sürede hizmette bulunan/ondan ders alanlar asil mülâzımlar olanlar idi. Bunlar da intihâben veya müncezen olarak tabir edilmekte idi. 1598 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde vefattan mülâzım sayıları kontrol altında tutulmak istenmiştir. Ancak alınan önlemlere rağmen vefattan mülâzım olanların sayısı yine yüksek oranda devam etmiştir. Bunun yanı sıra vefat eden ulemânın dânişmendi olmayan kimseler de bir an önce mesleğe girmek için kendilerini vefat eden âlimin muîdi olarak gösterme çabası içerisine girmektedirler.²⁹⁹ Bu durumun XVII. yüzyılda da devam etmiş olması, mevtandan mülâzemet yolunun kaldırılmasına sebep teşkil ettiği söylenebilir.

1700-1722, 1756-1776 dönemlerinden sadece 1703 tarihli defterde vefattan mülâzım kaydına rastlanılmaktadır. Evsen'in incelediği defterde ne kadar mülâzımın bu yoldan verildiği belirtilmemiştir. Ancak 1715 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde vefattan mülâzım ile ilgili bir madde olmaması ayrıca ilginçtir.³⁰⁰

1756-1776 döneminde mülâzım verme derecesinde bulunan müteveffa ulemâdan geriye kalan bir muîdi îadeden mülâzemetle alınmış iken, geriye kalan diğer dânişmendleriyle ilgili ise bilgi verilmemiştir. Söz konusu dönemde vefat eden 61 müderrisin, 61 muîdinin mülâzemetle îadeden yoluyla alınmıştır. Dolayısıyla vefat eden müderrislerin mülâzım olan muîdleri îadeden kaydedildikleri için vefat kategorisinde değerlendirilmemelidir.

1.3.4. Şefaath ve Diğer Hizmet Alanları

1756-1776 döneminde şefaathle/ricayla mülâzemetle girenlere ve ilmiye mesleği dışından kimsenin mülâzım olduğuna rastlanılmamıştır. İlmiye zümresinin dışında bulunan hassa kilercileri, taş-ahur hocaları gibi saray görevlileri ve yeniçerilerden kişilerin ilmiye tarikine dâhil olmaları diğer hizmet alanlarından mülâzım olma yöntemi olarak tanımlanmıştır. Tarîk yolu ile ilmiyeye girmenin dışında kalan bu usul, sarayda veya saraya bağlı ocaklarda görev yapan kimselerin mülâzemetle girmeyi ifade etmek için kullanıldığı için devletin tasvip etmediği bir yöntemdir. Bu yoldan mülâzım olan kimseler, gerekli dersleri gördüklerine dair

²⁹⁹ Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 40, 79-81, 85, 95.

³⁰⁰ Evsen, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)"..., s. 29-30.

icazetnamelerini kadıaskerliğe bildirdikten sonra kadıaskerliğin arzı ile mülâzım olmuşlardır.³⁰¹

1545-1552 dönemini kapsayan mülâzım kayıtlarında %3,44 oranla 17 kişi, 1587-89 döneminde %4,11 oranla 16 kişi ve 1599-1601 döneminde ise sadece bir kişi diğer hizmet alanlarından tarike dâhil edilmiştir. Diğer hizmet alanlarında mülâzım olma yolu mevâli kadrolarının dışında kaldığı için, bu yoldan mülâzım olanlar usta-çırak çemberinin dışında kalmışlardır. Bir müderrise intisap etmemeleri ve mansıba atanma sırasında “tarîk ile” mesleğe girenlere kıyasla daha yüksek medresede işe başlamaları ise eleştiri konusu olmuştur. Nitekim 1598 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde bu yöntemle mülâzım olanların sayısının kısıtlamaya çalışılması neticesinde diğer hizmet alanlarından mülâzım olanlarda önceki yıllara kıyasla %70’lik bir azalma olmuştur.³⁰² 1658 tarihli kanûnnâmede yine bu yol kontrol altına alınmaya çalışılarak, ordu ve çayır görevlilerinden kimsenin mülâzemet alınmaması istenmiştir.³⁰³ 1691-1700 tarihli ruznâmçe kayıtlarında diğer hizmet alanlarında imamlık ve hocalık yapan yirmi altı kişi mülâzemet alınmıştır.³⁰⁴

Dânişmendlerin ilmiye mesleğine girmek için kullandıkları şefaathle mülâzım olma yöntemi, devletin ideali ve özendirdiği mülâzım yollarının dışında kalmaktaydı. Hocalarının kendilerini mülâzım vermelerini beklemeyen dânişmendlerden bazılarının, devlet kademesinde söz sahibi olan kişilerin iltimasıyla tarike girmeleri şefaathle mülâzım olma yolu olarak tanımlanmıştır. Bu yoldan sisteme dâhil edilenler genellikle mevki sahibi kimseler ile ilişkileri olan dânişmendlerdir. Dolayısıyla şefaathle mülâzım olma yöntemi iltimasa açık olduğu için tabii olarak eleştirilmiştir. Nitekim en erken kayıtlarda bile söz konusu usulün iltimasa mesleğe giriş anlamına geldiği alenen ifade edilmiştir.³⁰⁵ Örneğin 1587-89 dönemi mülâzım kayıtlarında, vefat eden Bağdat kadısı Subaşızâde Muhyiddin Efendi’nin mülâzemet alınması için gelecek nevbet listesine kaydedilen muâdlerinden Mevlânâ Halil, beylerbeyinin şefaathle mülâzım olma yöntemiyle sisteme dâhil edilmiştir. Hâlbuki aynı ulemânın diğer dânişmendleri gelecek nevbeti beklemek zorunda kalmışlardır.³⁰⁶ Bundan dolayı devlet, XVI. yüzyıl ikinci yarısında şefaathle mülâzım olma yöntemini engellemeye çalışarak ilmiyeye giriş için sadece

³⁰¹ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 49.

³⁰² Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 86-89.

³⁰³ Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 71; Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmîyye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 74.

³⁰⁴ Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 71-72; Evsen, Evsen, “Osmanlı İlmîyye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)”..., s. 81-89.

³⁰⁵ Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*..., s. 42.

³⁰⁶ Beyazıt, “Osmanlı İlmîyye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl)”..., s. 62, 102.

kendisinin yetki tanıdığı mevâlinin belirlenen yolları kullanmalarını ön planda tutmak istemiştir.³⁰⁷ Buna rağmen 1545-52 dönemini kapsayan mülâzım kayıtlarında %7,28 oranla 36 kişi, 1587-89 döneminde %5,65 oranla 22 kişi ve 1592-93 döneminde ise %2,2 oranla bir kişi şefaathle mesleğe dâhil edilmiştir. Yüzyıla ait son mülâzım ruznâmçesinde ise şefaathle alım olmamıştır. Şefaath yoluyla ilmiyeye girme yolunda görülen azalmanın en önemli sebebi yukarıda da bahsi geçen 1589 kanûnnâmesiyle bu yoldan alımların sınırlandırılmasıdır.³⁰⁸

XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde şefaath ile sisteme girenler nadiren rastlanılmıştır.³⁰⁹ 1612-1627 dönemi kayıtlarında sadece Gazi Giray Han'ın şefaathıyla bir mülâzımın kaydı tespit edilmiştir.³¹⁰ Şefaathın bu dönemde uygun görülmediği Koçi Bey risalesinde *Menâsıb-ı ilmiyye şefâ'atle verilmek revâ değildir* ifadesiyle belirtilmektedir.³¹¹ Bu yüzyılda çıkarılan 1658 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde şefaath ile tarike girişlerin yasak olduğu ayrıca belirtilmiştir.³¹² Kanunnameyi müteakiben izleyen yüzyıla ait kayıtlarda şefaath ile ilmiyeye girenler rastlanılmamıştır.³¹³

1703 yılında yine diğer hizmet alanından alımların olmasına karşın şefaath yöntemiyle mülâzım olanların olmaması bu yöntemin ortadan kalktığını, diğer hizmet alanlarından alımların ise kısmen de olsa devam ettiğini göstermektedir.³¹⁴ 1756-1776 dönemi kaynaklarında her iki alanda da alımların olmaması XVIII. yüzyıl ikinci yarısı itibariyle şefaath ve diğer hizmetlerden mülâzemete alımların ortadan kalktığına delildir.³¹⁵ Şefaath ve diğer hizmet alanlarından mülâzım olma yolunun ortadan kalkmasının ana faktörü bu iki yolun mülâzemet sistemini bozan unsurlar arasında olmalarıdır.³¹⁶

³⁰⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 89-92.

³⁰⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 48, 50-51, 86-93, 131-140; İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)"..., s. 655.

³⁰⁹ Usluer, "1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi"..., s. 110.

³¹⁰ Usluer, "1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi"..., s. 110.

³¹¹ *Koçi Bey Risalesi*..., s. 44.

³¹² İpşirli, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)"..., s. 282-285; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 57-58.

³¹³ Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 75; Tacettin Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi", *Pamukkale Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2019, s. 95.

³¹⁴ MA, RKR, 232/55 buradan aktaran Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 71-72; Evsen, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)"..., s. 81-89.

³¹⁵ Dokuzuncu defterde geçen bir kayıтта Saray-ı Tabib Mehmed b. Abdullah Efendi, Şeyhülislâm Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi tarafından Şevval 1189/Aralık 1775'da müstakillen mülâzım verilmiştir. Burada başka bir hizmet alanından olmasına karşın müstakillen verildiği için diğer hizmet alanlarında sisteme girenin dışında tutulmuştur. Bkz. MA, RKR, 308/131, s. 16.

³¹⁶ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)"..., s. 655; Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 71-72; Ayrıca XVI. yüzyıl müverrihlerinden Gelibolulu Mustafa Ali, saray bahçeleri imamlarının ilmiye mesleğine girmesini kaleme aldığı bir şiirde şu şekilde eleştirmiştir:

1.4. Mülâzemette İmtihan

İlmiye mesleğine aday olan dânişmendler intisâp ettikleri ulemâ tarafından imtihan edilerek mülâzemeteye kaydedilebilmekteydiler. Buna göre mülâzım verme yetkisini haiz olan ulemâ mülâzım olmak isteyen muîdlerini, şeyhülislâmın yönetiminde tayin edilen mümeyyizlerin gözetiminde yapılan imtihanla belirlenmekteydi.³¹⁷

Osmanlı Devleti, ilmiye mesleğine giriş kapısı olan mülâzım seçiminde söz konusu imtihanları destekleyerek sınıfın nitelik ve niceliğini kontrol altında tutmak istemiştir. Bu sebeple zaman zaman çıkarılan fermanlarda mülâzımların imtihan ile belirlenmeleri ve imtihanla mesleğe atanmaları gerektiği vurgulanmaktaydı. Örneğin 1598 tarihli ilmiye kanûnnâmesinde mülâzımların mevâliden mülâzım olmuş olsalar dâhi mansıba hareketinden önce imtihan edilmeleri istenmektedir.³¹⁸

XVII. yüzyılda da imtihanların yapılmasıyla alakalı fermanların neşredilmiş olduğu görülmektedir. Mülâzemeteye aday olanların imtihanıyla alakalı olarak 1636'da Rumeli kadiaskerliğine gönderilen bir fermanla, mülâzemeteye talip olan herkesin imtihanla belirlenmesi gerektiği belirtilmiştir. 1643 ve 1653 tarihli fermanlarda mülâzım verecek ulemânın muîdlerini yine imtihanla belirlemesi ve imtihanla mansıba atanmaları gerektiği ifade edilmiştir. 1703 tarihli bir hatt-ı hümayûnda da mansıba atanacak mülâzımların imtihan edilerek atanması istenmektedir.³¹⁹ İmtihansız bir şekilde mesleğe hareketin önüne geçmek devletin bir politikası haline gelmişti. Yüzyılın sonunda çıkarılan hatt-ı hümayûnlarda imtihan meselesinin üzerinde durulmuş olması bunu destekler niteliktedir.³²⁰

*Evvela nice has bahçeler, menzil oldu avâm-ı etrâke,
Bir nice cahil adı dânişmend acemi bir gürûh-ı nâ-pâke,
Yani kim anlara imamet eder, yüz komağı ol öğretir hâke,
İş bu hizmet âni mülâzım edüp, ergürür başlarını eflâke.* Bkz. Mustafa Âli, *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâ'idü'l-Mecâlis*, Neşreden: Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, Tıpkıbasım, İstanbul 1956, s. 103, buradan nakleden Evsen, "Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi...", s. 34.

³¹⁷ Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi zamanında, Ağustos 1776'da mülâzım olmak isteyen 300'e yakın dânişmend on gün süren bir imtihana tâbi tutulmuştur. Bkz. Hikmet Çiçek, "Vekâyi'nüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 588-589, 956-957.

³¹⁸ İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", s. 649; Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 31, 134-137.

³¹⁹ İpşirli, "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)"..., s. 283-285; Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 44, 56, 69-76; Beyazıt, "Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislâmlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)"..., s. 432-433; Alan, "Kadiasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 77-78.

³²⁰ 29 Zilhicce 1210/5 Temmuz 1796 tarihli bir hatt-ı hümayûnda "...tarik-i tedris nizamına muvafık olarak mülâzım-ı medrese-i ilmiyeyi imtihan eyleyiniz. Hatt-ı hümayunum olmadan hiçbir ferde hariçten ruûs ita olunmaya, rica ve şefaate ruûs verilmeye" ifadesiyle kadiaskerliklere uyarıda bulunmuştur. Bkz. BOA, HAT, 174/7543.

1756-1776 döneminde toplam 2817 mülâzım kaydedildiği göz önünde tutulduğunda bunların sadece 118'i (%4,19) imtihanla belirlenmiştir. Bu ise toplam mülâzım sayısı içerisinde az bir yer tutmaktadır. Yukarıda bahsi geçen kanûnnâmelerde belirtildiği üzere mülâzım olacak olanların imtihan ile belirlenmesi gerektiğiyle ilgili ifadeleriyle ters düşen bir durum olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda bu dönemde imtihan edilen mülâzım bilgileri sunulmuştur.

Tablo 1.17: İmtihan ile Mülâzım Veren Ulemâ (1756-1776)

İmtihanla Mülâzım Veren Ulemâ	İmtihanla Verdiği Mülâzım Sayısı	İmtihanla Verilen Mülâzımın Mülâzemet Yolu	İmtihanların Yapıldığı Tarih
Rumeli Kadıaskeri Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi ³²¹	3	<u>Teşrifat:</u> Saniyen Rumeli Kadıaskerliğine Hareket	1758
Şeyhülislam Mehmed Salih Efendi ³²²	4	<u>Teşrifat:</u> Hibetullah Sultan'ın velâdeti	1759
Müderres es-Seyyid Mehmed Mansurî Efendi ³²³	1	<u>İâdeden:</u> Mûsıla-i Sahn rütbesi ile Nişancı Paşa-yı Atik medresesinden Sahn medresesine hareketinden.	1760
Şeyhülislam Ebubekirzâde/Efendizâde Ahmed Efendi ³²⁴	10	<u>Teşrifat:</u> Sadr-ı fetvâ teşrifatı	1761-1762
Şeyhülislam Dürriyâde Mustafa Efendi ³²⁵	20	<u>Teşrifat:</u> Şehzâde Mehmed'in velâdeti	1766-1767
Müderres es-Seyyid Fehameddin Efendi ³²⁶	1	<u>İâdeden:</u> Sahn medresesinden ba-ibtida-i altmışlı Valide Sultan der-Üsküdar medresesine hareketlerinde	1766-1767
Şeyhülislam Pîrîzâde Osman Efendi ³²⁷	1	Müstakillen	1768
Şeyhülislam Mirzâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi ³²⁸	58	<u>Teşrifattan:</u> 42 (Sadr-ı fetvâ teşrifatı) <u>Müstakillen:</u> 14 <u>İâdeden:</u> 2 (Sultan Yıldırım Bayezid Medresesi İadesinden)	1770-1772
Müteveffa müderres Ömer Efendizâde Mustafa Efendi ³²⁹	1	<u>İâdeden:</u> 1 Bursa'da Muradiye müderresi iken vefat edince talebesi imtihan ile alınmıştır.	1771
Şeyhülislam Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi. ³³⁰	19	<u>Teşrifattan:</u> Hatice Sultanın velâdeti	1775-1776

³²¹ Defterde Rumeli kadıaskerliğine hareketinde "Ebubekir Efendizâde Ahmed" olarak geçmektedir. Fakat şeyhülislâmlığa hareketinde ise Ebubekir ismi kullanılmayıp sadece "Efendizâde Ahmed" olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla aynı kişiden bahsedilmektedir. Bkz. MA, RKR, 277/100, s. 1, 29-33; Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi...*, C. 5, s. 143. Bazı kaynaklarda "Karabekirzâde" unvanıyla da tanıtılmıştır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (XVIII. Yüzyıl)*, C. IV, 2. Kısım, 6. Baskı, TTK. Yay., Ankara 2011, s. 491.

³²² MA, RKR, 277/100, 236.

³²³ MA, RKR, 285/108, s. 1.

³²⁴ MA, RKR, 288/111, s. 10.

³²⁵ MA, RKR, 297/120, s. 13-14.

³²⁶ MA, RKR, 297/120, s. 19.

³²⁷ MA, RKR, 285/108, s. 34.

³²⁸ MA, RKR, 297/120, s. 28, 32-36, 41, 44-45; 300/123, s. 7-9, 25; 304/127, s. 10-16.

³²⁹ MA, RKR, 304/127, s. 8-9.

³³⁰ MA, RKR, 308/131, s. 24-25.

Tabloda belirtildiği üzere imtihan yapılan 118 dânişmendin 112'si şeyhülislâmların muîdiydi. Geriye kalan altı imtihan ise üçü Rumeli kadıaskeri ve üçü de müderrislerin verdiği mülâzımlara aittir. Tabloya göre şeyhülislâmlar imtihan ile en fazla mülâzım veren grubu oluşturmuşlardır. Ancak şeyhülislâmların verdikleri toplam mülâzım sayıları dikkate alındığında imtihan ile verilenlerin cüzi bir sayıda kalmış oldukları göze çarpmaktadır. Bu mukayesenin yapılabilmesi için aşağıdaki tabloda şeyhülislâmların yirmi yıl boyunca verdikleri toplam mülâzım sayıları verilmiştir.

Tablo 1.18: Şeyhülislâmların İmtihan ile Mülâzım Olan Muîdleri (1756-1776)³³¹

Şeyhülislâm	Verdikleri Toplam Mülâzım Sayısı	İmtihanla Verdiği Mülâzım Sayısı
Dürrizâde Mustafa Efendi	395	20
Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi	225	58
Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi	211	19
Veliyüddin Efendi	106	-
Pîrizâde Osman Efendi	92	1
Ebubekirzâde Ahmed Efendi	78	10
Mehmed Salih Efendi	73	4
Çelebizâde İsmail Âsım Efendi	69	-
İvazpaşazâde İbrahim Efendi	66	-
Damadzâde Feyzullah Efendi	62	-
Toplam	1377	112

Şeyhülislâmların bu süreçte verdikleri toplam mülâzım sayısı göz önüne alındığında imtihanla verilenlerin oranı %8,13 gibi az bir seviyede kalmaktadır. Bu durumda ilmiye sınıfının başını çeken şeyhülislâmların da imtihanla mülâzım vermeye riayet etmedikleri söylenebilir. Dolayısıyla müderrislerin veya mülâzım verme hakkına sahip geri kalan ulemânın imtihanla mülâzım vermemiş olmaları yadırganacak bir durum olarak gözükmemektedir. Şeyhülislâmlar arasında imtihan ile en fazla mülâzım veren Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi'dir. Mirzazâde, imtihan ile verdiği mülâzımların çoğunu Sultan Bayezid Medresesi'nde bulunan dânişmendlerinden seçmiştir. Bunlarla ilgili kayıtlarda geçen ifade şu şekildedir: "...Sultan Bayezid-i Veli medrese-i celilelerinde dâhil-i hücre olan talebe-i kirâm zevi'l-ihtramlarından hâlâ şeyhülislam b. şeyhülislam kerametlü atüfetlü Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi hazretlerinin talebelerinden olub lede'l-imtihan istihkâki

³³¹ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131.

nümâyan ve her birisinin istidad-ı zatiyeleri zahir ve ayân olmağla işbu 1183 senesi zilkadesi evvelinde teşrîfat-ı fetvâ buyrulduklarında ba-izn-i hümayûn teşrîfat-ı seniyelerinden işâret-i aliyyeleriyle ber-tertib-i mezkûr mülâzemeteye kabul ve kayd buyrulmuşlardır...". Ayrıca bunlar arasında muîd, muzaf, muzaf-ı sani olanlar da belirtilmiştir. Müstakillen verdiği mülâzımlarda ise bunların isimleri ve memleketleri dışında bir bilgi verilmemiştir.³³²

İmtihanla verilen 118 mülâzımın kaydedildiği dönemlerde dengeli bir dağılımdan bahsetmek mümkün değildir. Örneğin 1770-1771 tarihli yedinci defterde kırk iki mülâzım imtihanla alınırken, bazı dönemlerde ise mülâzemeteye iki veya daha az kişi imtihan ile kaydedilmiştir. Bunun yanı sıra 1759 ve 1762-1769 dönemlerinde tarike dâhil edilen mülâzımların hiçbirisinde imtihan kaydı tespit edilmemiştir.³³³

İmtihanların XVIII. yüzyıldan önceki durumuna bakıldığında vaziyetin yine benzer şekilde olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfının teşkilâtlanması kapsamında istihdamda imtihan yapılması en erken olarak XVI. yüzyıl kayıtlarında görülmektedir. Özellikle vefat eden ulemânın geriye kalan talebelerinin mülâzemeteye alınmaları aşamasında imtihan ile belirlendikleri görülmektedir. Bu ise iki amaç güdülmüşdür. İlki, vefat eden âlimlerin geriye kalan talebeleri çok olması durumunda bunların intibah ve umum denilen derecelerinin belirlenerek, buna göre bunların bir sıra dâhilinde mülâzemeteye alınmaları idi.³³⁴ İkincisi ise müteveffanın vârisleri, babalarının dânismentlerinin kaydedildiği deftere rüşvet karşılığında bazı kişileri kaydetmiş olabilecekleri ihtimali nedeniyle imtihanla bunun önüne geçebilme amacıdır.³³⁵

Yeni mülâzım olanların belirlenmesinde imtihan yönteminin uygulanmasının yanı sıra, mülâzemetten mansıba harekete geçenlerin belirlenmesi için de yine imtihan usulüne başvurulmaktaydı. Örneğin 1513-1523 ve 1527 tarihli ruznâmçe kayıtlarını ihtiva eden *TSMA D. 8823.1 ve 10053* numaralı defterlerde, toplamda on imtihan kaydı geçmektedir. Bunların beşi vefat eden âlimin muîdinin mülâzemeteye kaydedilmesi için yapılmışken, geriye kalan beşi de mülâzemetten mansıba hareket aşamasında olanlara yönelik yapıldığı görülmektedir.³³⁶ XVI. yüzyılın ikinci yarısında da hem yeni mülâzım olanların tespiti hem de mülâzemetten

³³² MA, RKR, 300/123, s. 7-9, 24-25; MA, RKR, 304/127, s. 10-16.

³³³ MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 289/112.

³³⁴ İpşirli, "Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadiaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları"... , s. 224.

³³⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 76, 169.

³³⁶ Atçıl ve Alan, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*..., s. 124, 131, 150, 171, 179, 185-186, 206, 209.

mansıba hareket edenlerin hareketlerinden önce adayların imtihan yapıldığı bilinmektedir. Ancak bu dönemde kaç kişinin imtihan yapıldığı tespit edilememiştir.³³⁷

1612-1627 dönemi ruznâmçe defterlerinde on yedi imtihan kaydı bulunmaktadır. Bu imtihanlardan sonra toplam 51 mülâzım mesleğe dâhil edilmiştir. Burada dikkat çeken husus, mülâzemetten mansıba harekette imtihan durumuna rastlanılmamış olmasıdır. Yapılan imtihanların tümü vefat eden ulemâdan geriye kalanların mülâzemetine geçirilmesi için tespitine yönelik olmuştur. Ayrıca tekâüd durumunda iken vefat eden ulemânın talebelerinin de imtihan edilerek sisteme dâhil edildikleri dikkat çekmektedir.³³⁸ 1633-1666 dönemini ele alan çalışmada ise 26 muîdin imtihan ile belirlendiği belirtilmektedir.³³⁹

İncelediğimiz dönemle mukayese edildiğinde imtihanların önceki dönemlerde olduğu gibi burada da devletin arzu ettiği seviyelerde olmadığı görülmektedir. Zira 1750’de devletin bu konuda mülâzımların imtihanla belirlenmesi gerektiği belirtilmişse de sonraki izleyen yıllarda bu durumun pratiğe geçirilmesinde başarı sağlanamamıştır.³⁴⁰

1756-1776 döneminde, önceki dönemlerde görülen imtihan durumlarına benzer haliyle, nadiren de olsa rastlanılmıştır. Bu dönemde hocası müderris olup da imtihanla mülâzım olan muîdlerin sayısı üçtür. Mülâzımlardan biri, hocasının vefat etmesi sonucunda imtihan ile iâdeden sisteme dâhil edilmiştir. 1771 dönemine ait olan kayıta, Bursa’da Muradiye müderrisi iken vefat eden müderris Ömer Efendizâde Mustafa Efendi’nin talebesi Mevlânâ es-Seyyid Mustafa b. es-Seyyid Ali, imtihan ile iâdeden mülâzemetine kaydedilmiştir.³⁴¹

İncelediğimiz dönemde müderrislerin verdikleri diğer iki imtihanla mülâzım kayıtları ise vefattan değil, sadece müderrislerin mesleki hareketlerinden dolayı iâdeden yazılan mülâzımlara ait kayıtlardır. Bunlardan ilki 1760 yılına ait ruznâmçe kaydında geçmektedir. Mûsıla-i Sahn rütbesiyle Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi’nde müderris olan es-Seyyid Mehmed Mansurî Efendi, Sahn Medresesi’ne hareketinden dolayı iâdeden verdiği muîdi Mevlânâ Müftizâde Mehmed b. Osman imtihan ile sisteme dâhil edilmiştir.³⁴² Diğerisi ise 1766-1767 dönemine ait ruznâmçede müderris es-Seyyid Fehameddin Efendi’ye ait kayıttır. Burada Sahn Medresesi’nden, ba-ibtida-i altmışlı derecesindeki Valide Sultan der-Üsküdar

³³⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 136, 140-141, 219.

³³⁸ Usluer, “1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri”..., s. 48-58.

³³⁹ Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 45-56.

³⁴⁰ *İzzî Tarihi*..., s. 777-778.

³⁴¹ “... Ömer Efendizâde Mustafa Efendi’nin muîdi olup itimâm-ı hizmet iade etmeğin lede’l-imtihan istihkâkı nümâyan olmağla hâlâ şeyhülislâm Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi’nin işâret-i aliyeleriyle iâde-i mezbure haliyadan mülâzemetine kabul buyrulduğu kayd-şud”. Bkz. MA, RKR, 304/127, s. 8-9.

³⁴² MA, RKR, 285/108, s. 1.

Medresesi'ne geçiş yapan müderrisin iâdeden mülâzım verdiği mudi Mevlânâ Osman b. Ömer imtihan ile mülâzım olmuştur.³⁴³

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında mülâzım döneminde bulunanların medreseye atanmalarından evvel imtihanların yapıldığı kayıtlarda mevcuttur. Meşihat dönemi 1775-1776 seneleri olan şeyhülislâm Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi ile ilgili *Mr't-Tevârih* 'te geçen kayda göre görevinin son senesinde iken 2 Aralık 1776'da medrese imtihanı için yüz otuz kişiye toplayıp imtihan edeceği zaman azledildiği bildirilmektedir.³⁴⁴

nceki dönemlerde olduğu gibi bu dönem ve sonrasında, imtihan hususuna riayet edilmesinde noksanlıklar görülmeye devam edilmiştir. Zira III. Selim dönemi kadıskerlik kayıtlarında devletin imtihansız kazâların tevcih edilmemesiyle ilgili fermanlar yayımladığı görülmektedir.³⁴⁵ Bunun yanı sıra sadrazam teşriflerinden mülâzemete kaydedilecek olanların imtihanla belirlenmesi gerektiği kayıtlara yansımıştır. Örneğin 1794'te sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın azliyle yerine geçen Safranbolulu İzzet Mehmed Paşa, teşrifinden dolayı 40 mülâzım vereceği lakin bunların imtihanla belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁴⁶

1.5. Mülâzımların İhraç Edilmesi

Ele alınan dönemdeki mülâzemet kayıtlarıyla ilgili dikkat çeken ve daha önceki dönemlerde rastlanılmayan bir konu bazı mülâzımların ihraç edilmeleri meselesidir. 1756-1776 dönemi mülâzım kayıtlarında toplamda elli mülâzımın ihraç edildiği tespit edilmiştir.³⁴⁷ İhraç edilen bu mülâzımların yanında genellikle derkenar şeklinde *ba-işâret-i aliyye ihraç olunmuştur* ifadesiyle ihraç edildiği bilgisi verilmiş olup, kaydın altında da tarih, sah veya mühür kaydı bulunmaktadır. İhraçların hangi sebepten yapıldığı ise tam olarak anlaşılmış değildir.

Elli ihraç kaydının on beşinde *Mlzemeti zayii olmağla/Kğıdları zayii olmağla/Aslı zayii olmakla/ Mülâzemet-i merkmenin otuzlu ve kırklı tezkereleri zayii olmağla/Mevlânâ-i mezbrun mülâzemeti zayii ve muhterik olmağla ba-işâret-i aliyye ihraç olundu* ifadeleri ihraç

³⁴³ MA, RKR, 297/120, s. 19.

³⁴⁴ şem'dn-zâde, *Mr't-Tevârih*..., C. III, s. 44.

³⁴⁵ Yurdakul, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*..., s. 301-303.

³⁴⁶ *Nuri Tarihi*..., s. 135-136.

³⁴⁷ MA, RKR, 277/100, s. 42-43; MA, RKR, 284/107, s. 2, 5, 18; MA, RKR, 285/108, s. 40, 47; MA, RKR, 288/111, s. 11; MA, RKR, 289/112, s. 7, 10, 12; MA, RKR, 297/120, s. 3, 6, 9, 19, 23, 31, 41-44; MA, RKR, 300/123, s. 8-10, 19; MA, RKR, 304/127, s. 14, 20; MA, RKR, 308/131, s. 2.

sebebi olarak belirtilmiş iken geriye kalan otuz beş mülâzımın derkenarında ise sadece *bâ-işâret-i aliyye ihraç olunmuştur* açıklaması yer almaktadır.

İhraç sebepleri zikredilenlerin kayıtlarında genellikle *mülâzemetlerinin, kâğıdlarının ve tezkerelerinin* zayii olduğu bilgisinden yola çıktığımızda akla gelen ise mülâzımların hak etmiş oldukları icazetname veya tezkereleriyle ilgili problemlerden kaynaklı ihraçlar olmuş olabileceğidir. Bilindiği üzere dânişmendler mülâzemet yazılmadan evvel intisâp etmiş oldukları hocalarından okudukları dersler ve hocalarının onayını gösteren tezkire ve icazetnameyi sunmaları gerekmekte idi. Bu belgeleri göstermemeleri veya belgelerde sahtekârlık gibi bir durum olduğunda ise, ilmiye sınıfının zaman zaman teftiş edilmesi sonucunda ihraçlar meydana gelmiş olması muhtemeldir. Bu dönemde devletin ilmiye mesleğine sahte evraklarla girenlerin tespitine yönelik emirnameler çıkartarak bunun önüne geçmeye çalıştığına ilişkin örnekler mevcuttur. Örneğin 1795 yılında *evrâk-ı mürde* yani sahte evrakla ilmiye mesleğine girenlerin kâğıtlarının ilgası ve isimlerinin kadıasker ruznâmçelerinden çıkarılmasına dair kadıaskerlere emirler gönderilmiştir. Görevde bulunan kadıların mülâzemet kâğıtlarının incelenip baba ismi, şöhreti ve memleketinin görev kâğıdında yer alacak şekilde mansıb kâğıtlarının yeniden düzenlenmesi istenmiştir. Yapılan incelemelerle tezkereleri elinde yoksa bu durum mülâzımların ihraç edilmeleri için bir sebep olarak değerlendirilmiştir.³⁴⁸

İhraç edilen bazı mülâzımların babalarının aynı zamanda hocalıklarını yaptıkları dikkat çekmiştir. Dolayısıyla ulemânın evlâdı olsa bile, müddlerin ellerinde mesleki kariyerleri ile ilgili durumlarını gösteren tezkere/evrak eksikliği halinde ihraç edilmeleri söz konusu olabilmekteydi. Örneğin ihraç edilen mülâzımlardan es-Seyyid Mehmed Münîb ve es-Seyyid Mehmed Şerif b. Hafız İsmail'in hocaları aynı zamanda babaları idi.³⁴⁹ Buna rağmen ihraç edilmişlerdir. Dahası şeyhülislâm mülâzemet kadrosundan sisteme dâhil edilenlerden bile ihraç edilmiş olanlar vardır. Örneğin şeyhülislâm Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi'nin 1776 tarihinde Hatice Sultanın velâdeti teşrîfinden ve meşihat makamına teşrîfi dolayısıyla verdiği mülâzımlardan olan Mevlânâ Mehmed Emin b. el-Hac Mehmed ve Mevlânâ Hafız Zekeriya b. Hüseyin'in ihraç edilmişlerdir. Şeyhülislâm kadrolarından mülâzım olanların ihraç edilmiş olması sıkı bir teftişin yapıldığını göstermektedir.³⁵⁰

³⁴⁸ Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri...*, C. 1, s. 145; Yurdakul, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilâtında Reform (1826-1876)...*, s. 140.

³⁴⁹ MA, RKR, 304/127, s. 14, 20.

³⁵⁰ MA, RKR, 308/131, s. 2.

Bu konuda dikkat çeken diğer bir husus mülâzımların mülâzemet kabul edildikleri tarih ile ihraç edildikleri tarih arasında en az 3 en fazla 19 sene gibi farkların bulunmasıdır. Örneğin Mevlânâ Mehmed Emin b. Ahmed de 1756 yılında girdiği mülâzemetten 1775'te ihraç edildiği ve 1772 tarihinde mülâzım olan Mevlânâ es-Seyyid Mehmed Emin b. es-Seyyid Mustafa'nın da 1775'te ihraç edilmiş olduğu kayıtlara yansımıştır.³⁵¹ Yine yukarıda bahsi geçen şeyhülislâm Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi'nin ihraç edilen mülâzımlarla ilgili kayıtlarda mülâzemet giriş tarihlerinin 1776, ihraç tarihlerinin ise 1788 olduğu belirtilmiş idi. Dolayısıyla arada on iki yıllık bir farkın olmuş olması ise ihracın mülâzemet döneminde mi yoksa mesleğe başladığı dönemde mi olduğu sorusunu akıllara getirmektedir. Mülâzımın giriş tarihinden sonra mülâzemetten mansıba hareket edinceye kadar geçen sürenin ne kadar olduğu buradan takip edilemeyeceği için bazı varsayımlarda bulunarak sorunun cevabı verilebilir. Örneğin mülâzım eğer mesleğini icra ettiği bir dönemde yapılan teftiş ile belgelerinde bir eksiklik görülmüş ise meslekten ihraç edilerek ruznâmçeden de ismi silinmiş olabilir. Çünkü mülâzemet kayıtları ilmiye çalışanlarının bir soy kütüğü niteliğindedir. Bu yüzden mesleğe girişte nasıl mülâzımların bilgileri buraya kaydedilmiş ise; meslekten ihraç edildiğinde de tam tersi bir işlemin olabileceği akla makul gelmektedir.

Diğer bir varsayım ise mülâzımın henüz mansıba hareket etmeden önce mülâzım döneminde iken yapılan teftiş sonucunda ihraç edilmiş olabileceğidir. Eğer böyleyse aradan geçen on iki sene göz önünde tutulduğunda mülâzımların mansıba atanmak için bu kadar süre beklemekte miydiler? sorusu akla gelmektedir. Bunun istisnaları olabileceği gibi, eldeki verilerden yola çıktığımızda ise XVIII. yüzyıl ikinci yarısında mülâzemetten mansıba en erken 2-3 senede hareket edildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla mülâzımın on iki sene mansıb beklemiş olabilmesi ihtimali istisnaların dışında biraz zayıf kalmaktadır.³⁵²

³⁵¹ MA, RKR, 297/120, s. 44; 277/100, s. 3.

³⁵² Mevlânâ Mehmed Fahir b. Süleyman'ın 1753'te mülâzemet kaydedildiği, 1757 yılında ise Mahmud Paşa Medresesi'ne müderris olarak hareket ettiği tespit edilmiştir. Buna benzer karşılaştırmalar ilgili bölümlerde ele alınacaktır. Bkz. MA, RKR, 277/100, s. 2; MA, RKR, 278/101, s. 53.

Tablo 1.19: Mülâzımları İhraç Edilen Ulemâ (1756-1776)³⁵³

Verdiği Mülâzımı İhraç Edilen Ulemâ	İhraç Sayısı
Müderrişler	16
Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi	9
Şeyhülislâm İsmail Âsım	6
Şeyhülislâm Ebubekirzâde Ahmed Efendi	5
Şeyhülislâm Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi	5
Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi	2
Şeyhülislâm Salih Efendizâde Mehmed Emin Efendi	2
Anadolu Kadıaskeri İbrahim Efendi	1
Medine-i Münevvere Kadısı Arslanzâde Mustafa Efendi	1
Mekke-i Mükerrreme Kadısı Hafız Mustafa Efendi	1
Erzen-i Rum kazâsı Kadısı Mehmed Emin Efendi	1
Fetvâ Emîni Muhyiddin Efendi	1

İhraç edilen mülâzımların hangi ulemâdan sisteme dâhil olduğunu gösteren bilgiler incelendiğinde yukarıdaki tablo, ihraç edilenlerin çoğunun müderrişlerin kadrosundan mesleğe dâhil edilen kişilerin olduklarını ortaya koymaktadır. Dikkat çeken diğer bir husus ise Rumeli kadıaskerlerin verdikleri hiçbir mülâzımın ihraç edilmemiş olduğudur. Tablo ihraç edilenlerin hangi ulemâdan kadroya girdiğine (Rumeli kadıaskeri haricinde) pek dikkat edilmediğini göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Sonuç olarak her ne kadar ihraç sebepleri belirtilmemişse de, yukarıda bahsedildiği üzere mülâzımların belge eksiliği veya sahte evrak meselesinden dolayı ihraç edilmiş oldukları fikri ağır basmaktadır.

1.6. Mülâzımların Sosyal Tabanı

İlmiye mesleğine dâhil olmak üzere ruznâmçe defterlerine kaydedilen mülâzımların hangi sosyal tabakadan gelmiş oldukları, hangi kesimlerin mesleğe girebildiklerinin analizinin yapılması açısından önem arz etmektedir. Mülâzemet kayıtlarını ihtiva eden ruznâmçe defterleri bu konuda sınırlı da olsa bazı bilgiler sunmaktadır.³⁵⁴

Bilindiği üzere Osmanlı toplumunda bireyler kazanmış oldukları veyahut babalarından elde etmiş oldukları statülerinin bir göstergesi olarak isimleriyle birlikte o statüyü temsil eden unvanları kullanmaktaydılar. Mülâzım kayıtlarında takip edilen usulde mülâzımın varsa

³⁵³ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131.

³⁵⁴ Önceki dönemlerde daha tafsilatlı bilgiler mevcuttur. Örneğin 1603-1619 tarihli mülâzemet ruznâmçesinde; mülâzımların hocaları, geldikleri şehirler, varsa tanıdıkları sülaleleri ve mülâzımın fiziki özellikleri “el-mecrûh yedihi'l-yüsra, et-tavîl, el-kasîr” vs. ifadelerle ayrıca belirtilmiştir. Bkz. Sümeyyenur Köçek Usluer, “1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi”..., s. 51.

elkâbı, adı, baba adı, babasının varsa mesleği ve memleketi kaydedilmekte idi. Dolayısıyla ruznâmçelerde mülâzımların kullandıkları elkâb, sisteme girenlerin sosyal tabakasına dair ipucu vermektedir. Verilen bu bilgiler ulemânın sosyal kökenini analiz etmemize olanak sağlamaktadır. Buradan hareketle incelenen dönemde mülâzımların ve babalarının elkâbı olanlar ve elkâbsız olanların sayısı belirlenerek benzer çalışmalarla mukayese ile analizleri yapılmaya çalışılmıştır.

1.6.1. Unvanlar

1756-1776 döneminde mülâzım olan 2817 kişiden herhangi bir unvan sahibi olanların sayısı 1495'tir (%53). Bu oranın içerisinde babası unvan sahibi olanlar da vardır. Kayıtlarda mülâzım ve babası elkâbsız olanların sayısı ise 1322'dir (%47). Herhangi bir unvanı olmayanlar daha önceki çalışmalarda sıradan halk tabakasından olan bireyler olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla buradaki veriler göstermektedir ki, ilmiye mesleğine girmek üzere mülâzım olanların yaklaşık olarak yarısı reaya tabir edilen herhangi bir unvana sahip olmayanlardan oluşmuştur. Geriye kalan diğer yarısı ise toplumsal bir statüye karşılık gelen elkâb sahibi bireylerden oluşmuştur. Mülâzımların, babalarının ve onları sisteme dâhil eden hocalarının unvanları tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1.20: Unvanların Geçme Sıklığı (1756-1776)³⁵⁵

Unvanlar	Mülâzımlarda	Mülâzımın Babasında	Mülâzımın Hocasında
Zâde	47	115	1233
Es-Seyyid	624	335	1011
Hafız	177	29	51
El-Hac	64	241	43
Şeyh/eş-şeyh	16	36	10
El-kadı ebuhu		310	
El-Müderris ebuhu		161	
El-Mevâlî ebuhu		68	
Dersiâm-ı muzaif			7
İmam			4
El-İmam ebuhu		3	
Şerif	1		3
Surre Eminizâde		1	3
Ebü'l-hayr			2
Derviş	22	11	1
Sahhâf			1
Keşşâf			1
Hırka-i şerife şeyhi			1
Valide Kethüdası zâde			1
Tabib			1
Hafizü'l Küttâb			1
El-Müftü ebuhu		7	
Ebuhu		3	
Ağa		2	
Nakibü'l-eşrâf-ı sabık		2	
El-Müfti-i esbak		1	
Paşa		1	
Emin-i Sabık Tersâne-i Âmire ebuhu		1	
Emin-i Darphane-i Âmire ebuhu		1	
Defterdar ebuhu		1	
İmam-ı Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âli		1	
Reisü'l-küttâb ebuhu		1	
Paşa		1	
Kapudan-ı Esbak		1 ³⁵⁶	
Tesbihçi		1	
Vezir		1 ³⁵⁷	
El-vezir/ El-vezir ebuhu		2	
Mir		1	
Hattat	5	1	
Sipahiyân		1	
Evlâd-ı ulemâ/mevâliye	3		
Necibü'l imam-ı sani hazret-i şehriyarî	1		
Hırka-i Şerif Şeyhi/Hafidi	1	1	
Kâtip	1		
El-Kâtip ebuhu		1	

³⁵⁵ Medrese çıkışlı mülâzım olan bütün dânişmendlerin isminin önünde “mevlânâ” kullanılmıştır. Bütün ulemânın isminin sonunda ise “efendi” unvanı kullanılmıştır. Dolayısıyla bunlar tabloya dâhil edilmemiştir.

³⁵⁶ Burada kullanılan *Kapudan-ı Esbak* unvanı XVIII. yüzyılda iki defa bu görevde bulunan Elçi Mirahor Mustafa Paşa'ya aittir.

³⁵⁷ Yahya b. el-Vezir saadetlü Hazreti Mehmed Paşa.

Tabloda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere unvan sahibi olanların büyük çoğunluğu ilmiye mensubu olan bir aileye mensuptur. Ümerâ kökenli aileden gelmiş olan mülâzımların sayısı ise azınlıktadır. Burada dikkat çeken bir konu ise *es-Seyyid* unvanını kullanan mülâzımların sayısının 624 kişi olmasıdır. Seyyidler ilmiye mesleğine dâhil olmada bir ayrıcalığa sahip değillerdi.³⁵⁸ Mevcut bilgiler çerçevesinde istisnai bir durum sadece XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlarda vardır. Zikredilen dönemde bir mülâzımın kaydında seyid evlâdı olduğu için müstakillen kaydedilmiş olduğu belirtilmektedir.³⁵⁹ İncelediğimiz dönemde ise buna atıfta bulunan bir kayda rastlanılmamaktadır.

Âlimlerin sosyal tabanının önceki yüzyıllardaki durumuna bakıldığında 1545-1552 döneminde mülâzım kayıtlarında geçen 494 kişiden 139'nun (%28,14) en az bir unvan sahibi olduğu görülmektedir. Elkâb sahibi olanların 103'ü *çelebi*, 36'sı ise *halife* lakabını kullanmışlardır. Zikredilen unvanlara incelediğimiz dönemde rastlanılmamıştır. Bu unvanlar içerisinden yaklaşık %2-4 oranında yüksek dereceli âlimlerin çocuklarının olduğu belirtilmiştir. Söz konusu yüzyılın devamında ele alınan iki mülâzım kaydındaki bilgiler de göz önünde tutulduğunda mülâzım olanların en az %30'u unvan sahibidir. 1756-1776 döneminde bahsi geçen oranın %53 olduğu düşünüldüğünde belirgin bir artış söz konusudur. Ancak XVI. yüzyıla ait mülâzım kayıtlarının bazılarının henüz tespit edilememesi ve mevcut olanlarda ise görülen eksikliklerin göz önünde tutulduğunda oranın %30'dan biraz daha yüksek olması ihtimal dairesindedir.³⁶⁰

XVII. yüzyılda mülâzım olanların sosyal tabanlarına bakıldığında, 1633-1666 arasında kaydedilen 1619 mülâzımdan sadece 231'i (%14,27) bir unvan sahibiydi. Bu oran hem önceki yüzyıldaki orana göre (%30), hem de 1756-1776 döneminde tespit edilen orana göre (%53) düşük bir düzeyde kalmıştır.³⁶¹ 1633-1666 döneminde neredeyse %85 oranında mülâzımın herhangi bir unvana sahip olmaması ilmiye sınıfının bu dönemde kendi içine kapanık bir durumda olmadığını bir göstergesi olabilir. Bu sonuç âlimlerin sosyal tabanı ile ilgili olarak daha önce yapılan çalışmalarda, mesleğin içine kapanık bir durum arz ettiğiyle ilgili yorumlara ters düşmektedir. Konuyla ilgili Fahri Unan'ın yaptığı çalışmada, kuruluşun XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar görev yapmış olan Sahn-ı Semân müderrislerinin sosyal tabanı ele alınarak ilmiye zümresinin kendi içine kapanık bir yapıda olduğu, bunun ise Fatih

³⁵⁸ Rüya Kılıç, *Osmanlı'da Seyyid ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s. 112.

³⁵⁹ Beyazıt, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 100.

³⁶⁰ Beyazıt, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 97-100.

³⁶¹ Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmîye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"..., s. 85-91.

Sultan Mehmed döneminden itibaren şekillenmeye başladığı sonucuna varılmıştır.³⁶² Unan'ın incelediği âlimlerin sadece Sahn-ı Semân müderrislerinden olması, burada görev yapan müderrislerin haliyle içlerinden unvan sahibi olanların çoğunlukta olmalarından ötürü bu sonucun çıkmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla mülâzemet kayıtlarında mesleğe girmek için kaydedilenler ile kıyaslama yapıldığında birbirini teyit eden sağlıklı bir sonuç ortaya çıkmamaktadır.³⁶³ Bunun yanı sıra 1756-76 dönemi kayıtlarıyla bir benzerlik gösteren husus göze çarpmaktadır. 1633-66 döneminde mülâzım olanların %38'i *Seyyid* elkâbını kullanmıştır. 1756-76 döneminde bu unvanı kullanan mülâzımlar %41 oranındadır. Yani birbirine yakın bir oranın olduğu görülmektedir. Bu unvanın ilmiye mesleğinde özellikle XVI. yüzyıldan itibaren bir yükselme eğilimi içerisinde olmasının sebebi tespit edilememiştir.

Ulemânın XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki sosyal tabakasına bakıldığında 681 mülâzımın yaklaşık %40'ı elkâb sahibidir. Elkâb sahibi olanların ise %95'i ilmiye zümresinden gelen bir aile mensubudur. Kullanılan unvanlar arasında *es-Seyyid* unvanı %40 oranla en fazla kullanılan unvandır. 1756-76 döneminde %41 oranında olması, artış eğilimini devam ettirdiğini göstermektedir.

XVI., XVII. yüzyıllarda ve XVIII. yüzyıl başında mülâzımların sahip oldukları unvanlar incelendiğinde hem reayadan, hem de tanınmış ailelerden kişilerin birbirine yakın oranlarda ilmiye mesleğine talip oldukları söylenebilir. Dolayısıyla XVI. yüzyıl ikinci yarısından, 1776 dönemine kadar geçen süreçte mülâzımlar üzerinden elde edilen veriler ışığında, ilmiye zümresinin içine kapalı, sadece tanınmış güçlü ailelerin girebileceği bir sınıf olmadığı ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, mesleğe talip olanlar ile onu elde edenlerin sosyal tabanları dikkate alındığında ise bir ayrışma meydana gelmektedir. Zira mülâzımlar mansıba sahip olduktan sonra sosyal ve mesleki ağların devreye girmesiyle birlikte kariyerinde daha hızlı bir yükselme meydana gelmesi söz konusu ayrışmanın belirtilerindedir. Meslekte yüksek mevkiler elde eden ulemânın genellikle köklü bir aileden olması bu durumu desteklemektedir.³⁶⁴

Sisteme dâhil edilen mülâzımların sosyal tabanları bu şekilde iken, ilmiye sınıfının içerisindeki bazı yüksek dereceli mansıblarda görev yapanların sosyal tabanları

³⁶² Unan, "Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi"..., s. 673.

³⁶³ Konuyla alakalı sağlıklı bir kıyaslanmanın yapılabilmesi için Unan'ın incelediği gibi, yine Sahn-ı Semân'da görev yapmış olanların başka dönemlerdeki sosyal taban durumunu ortaya çıkartarak mukayese edilmesi gerekmektedir. Bunun sonuçlarını tespit etmek adına ilgi bölümlerde mukayese denemesi yapılmıştır.

³⁶⁴ Arzu Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2013, s. 75, 94.

incelendiğinde ise farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Reaya tabanlı mülâzımların mesleğe girmiş olmaları onların şeyhülislâm, kadıasker, müneccimbaşı yüksek dereceli müderrislikler veyahut sultan imamı vs. gibi yüksek derecede bir konuma yükselmelerini garanti eden bir olgu değildi. Zira zikredilen yüksek dereceli memuriyetlere ulaşabilen âlimlerin genellikle bir elkâb sahibi oldukları ve bu durumun da sınıf içerisindeki bazı meslek gruplarının kastlaşmasına sebep olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin konuyla ilgili Madeline C. Zilfi'nin yaptığı çalışmada 1703-1839 döneminde yüksek derecede bulunan ilmiye görevlerine ulaşan âlimlerin genellikle köklü bir aileden geldikleri belirlenmiştir.³⁶⁵ Yine benzer savı destekleyen Ortaylı'nın çalışmasında da ilmiye sınıfının özellikle XVIII. yüzyılda kendi içine kapanık bir durum sergilediği, zamanla üst mevkilerin belirli ulemâ ailelerinin kontrolü altına girdiği ve halka kapalı bir yapıya dönüştüğü noktasında değerlendirmeler yapılmıştır.³⁶⁶

1.6.2. Mülâzımların Memleketleri

1756-1776 döneminde mülâzım olanların sahip oldukları unvanlar kadar mesleğe hangi şehirden gelmiş oldukları da önemlidir. Kariyer açısından mesleğe ulaşılabilirliğin anlaşılması ve zümrenin Osmanlı'nın hangi bölgelerinden beslenmiş olduğunun ortaya konulabilmesi için mülâzımların doğdukları yerlerin tespiti önem arz etmektedir. Söz gelimi, bu dönemde mülâzım olan 2817 kişiden 2797'sinin memleketleri belirtilmiştir. Mülâzımların Osmanlı'nın 239 farklı merkezinde doğan kimseler oldukları tespit edilmektedir. Bölgesel olarak mülâzımların memleketlerine bakıldığında, %40-43 oranında mülâzım Anadolu'dan, %13-14 oranında Rumeli, %2 oranında Kafkasya ve Kırım, %1 oranında ise Cezayir, Haleb, Şam, Bağdat, Musul, Kudüs, Sakız ve Rodos'tan tarife dâhil oldukları tespit edilmiştir. Mülâzımların geldikleri yerler bakımından bazı yerlerin daha yoğunlukta olduğu dikkat çekmektedir. Buna göre en fazla mülâzımın sisteme dâhil olduğu memleket İstanbul'dur. 1166 (%41,69) mülâzım İstanbulludur. Aşağıda mülâzımların nereden, hangi yoğunlukta mesleğe katılım sağladıkları tabloda verilmiştir.

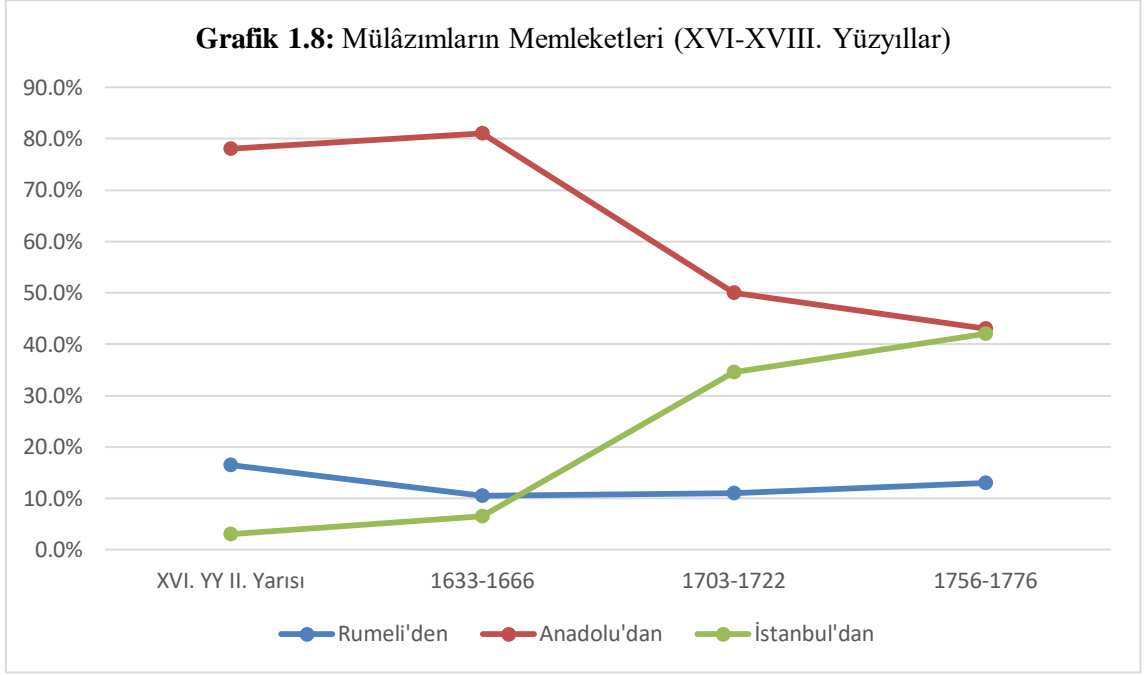
³⁶⁵ Zilfi, "Elite Circulation in The Ottoman Empire: Great Mollas of The Eighteenth Century"..., s. 320; Zilfi, *Dindarlık Siyaseti: Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası (1600-1800)*..., s. 36-52.

³⁶⁶ İlber Ortaylı, "18. Yüzyılda İlmiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayı, s. 155-158.

Tablo 1.21: Mülâzımların Memleketleri

Mülâzımların Memleketi	Mülâzım Sayısı
İstanbul (Üsküdar-Beşiktaş-Eyüp)	1166
Yanya	97
Bursa	87
Bosna	70
Bolu	49
Ahıska, Kastamonu	48'er
Ankara	33
Ergirikasrı	31
Erzurum	25
Edirne	22
Memleketi Belirtilmeyen	20
Tokat (Niksar, Zile)	18
Kayseri	17
Konya	16
Diyarbakir (Amedî-Amîd), Karahisar-ı Şarki, Alâiye	15'er
Amasya, Yenişehir-i Fenâr, Zağferanbolu	14'er
Trabzon, Malatya	13'er
Karaman, Arabgir, Kırım	12'şer
Haleb-Şam (Dımaşkî), Nevşehir (Ürgüp, Bektaş-ı Veli Karyesi), Boyabat	11'er
Hamid, Taşlıca, Manastır, Kütahya	10'ar
Karaferye, Tosya	9'ar
Gümüşhane, Niğde, Klis, Kalecik, İzmir, Harput	8'er
Nazilli, Belgrad (Belgrad-ı Arnavud, Belgradcık), Bahçesaray, Ayıntab, Akşehir (Akeşirâbâd), Sivas (Divriği), Şumnu	7'şer
Kefe, Çorum, Gelibolu, Çemişgezek, Bor, Viranşehir, Üsküb, Uşak, Taşköprü, Rize	6'şar
Filibe, Güzelhisar, Çarşamba (Çarşambevi), Balıkesir (Bandırma), Yaniçe, Yakova, Ünye, Tavas, Merzifon, Manisa, Kars, İznikmid, İskenderiye, İlbasan, Gerede	5'er
Kemah, İskilib, Eğin, Çerkeş, Beyşehir, Bartın, Zıstovi, Yenice (Yenice-i Vardar), Yedidivan, Taraklıborlu, Siroz, Sinop, Selanik, Sakız, Rusçuk, Rodos, Muğla, Kırşehir	4'er
Denizli, Dubniçe, Köstendil, Lofça, Milas, Samakov, Sandıklı, Seferihisar, Seydişehir, Şeyhlü, Tatarbazarı, Tire, Uluborlu, Varna, Yalvaç (Yalvaç-ı Karaağacı), Yanbolu, Yayçe, Aksaray, Alaşehir, Antakya, Ayaş, Aydın (Aydıncık), Aydonat, Bağdat, Banaluka, Bayburt, Bender (Bendereğli), Besni, Bozok, Kıbrıs, Ermenek, Foça, İstanköy, Köprü (Köprülü), Lofça, Lubin (Lubine)	3'er
Giresun, Kangırı, Köstence, Kudüs, Kuşadası, Musul, Silistre, Tarsus, Tırhala, Tophane, Ardahan, Bafra, Bayramlı, Bazarna, Biyaniçe, Çatalca (Çatalca-i Fenâr), Dağistanî, Dubniçe, Elmalı, Eskişehir, Ezine (Ezine-i Kazdağı), Geyve, Gümölcine, Hanya, Hemşin, Hisar, İskenderun, Karesi, Kaş, Kesre (Kesriye), Kuyucak, Osmancık, Mengen	2'er
Kızılıkaya, Koçhisar, Küre-i Nühas, Lâdik, Larende, Mengeser, Ödemiş, Pazarköy, Pençembe, Rama, Lefke, Kızılıhisar, Kıranya, Kazanlı, Katrin, Kars-ı Zülkadriye, Karinâbâd, Karlı-ili, Karabağlar, Karadağ, Kandiye, Kadı karyesi, İzladı, İstarova, İnegöl, İçel, Hotin, Homa, Hısn-ı Mansur, Hırsova, Gradçaniçe, Görece, Gördüs, Gönye, Gosine, Florina, Fındıklı, Eski Cuma, Edremid, Draç, Doyran, Dimetoka, Demirci, Darende, Daday, Çipine, Çığa, Çekmece-i Kebir, Cuma, Cezayir, Bozkır, Boğazhisar, Bitlis, Birgi, Berniçe, Berkovî, Bedridağı, A'rusî, Argıthan, Araç, Antalya, Akseki, Akkırman, Zihne, Zerzene, Zaviye-i Gölcük, Zağra-i Atik, Yenipazar, Vize, Vidin, Uzuncaabad-ı Hasköy, Usturumcu, Travnik, Trabolıçe, Trablus, Razgrad, Prizren, Poçitel Kal'ası, Plevne, Piyaniçe, Pirlpe	1'er

Yukarıdaki veriler temsil ettiği dönemin mülâzımlarının sosyal tabanının anlaşılması açısından önemlidir. Verilerin önceki dönemlerle mukayese edilmesi ise zaman içerisinde yaşanan değişimleri anlamamıza katkı sağlayacaktır. Buna göre mülâzımların sosyal tabanını ele alan çalışmalara istinaden aşağıda oluşturulan grafikte mülâzımların en fazla sisteme dâhil edildikleri bölgeler analiz edilmiştir.

XVI. yüzyıl ikinci yarısını inceleyen Beyazıt'ın çalışmasında sisteme dâhil edilen mülâzımların %2-4'ü İstanbullu, %15-18'i Rumeli ve %76-81'i Anadolu kökenli oldukları tespit edilmiştir. En çok mülâzımın geldiği şehirlere bakıldığında birinci sırada 80 kişiyle Bolulu mülâzımlar yer almaktadır. Diğerleri ise sırasıyla Canik'ten 76, Karaman'dan 65, Aydın'dan 64, Kastamonu'dan 59, İstanbul'dan 42 ve Ankara ile Bursa'dan 24'er kişi olduğu tespit edilmiştir.³⁶⁷

XVII. yüzyıl (1633-1666) mülâzım kayıtlarını inceleyen Cengiz'in çalışmasında ise mülâzımların %6-7 oranında İstanbullu, %10-11'i Rumeli, %81-82'si Anadolu kökenli kişilerden oluştuğu tespit edilmiştir. Bu dönemde mülâzımların en fazla geldikleri şehirlere baktığımızda birinci sırada 172 kişi ile Bolu bulunmaktadır. Diğer yerlerden sırasıyla

³⁶⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 102-105.

Kastamonu'dan 104, İstanbul'dan 96, Aydın'dan 43, Edirne'den 38, Samsun'dan 27, Bosna'dan 23 ve Karaman'dan 17 kişi mülâzım olmuştur.³⁶⁸

Mülâzımların geldikleri memleketleri ele alan Demirel'in 1706-1722 dönemini kapsayan çalışmasında ise, %50 oranında mülâzım Anadolu'dan, %34,51 İstanbul'dan, %11-12 Rumeli'den ve geriye kalan yaklaşık %2'si ise Arap coğrafyasından gelmiş oldukları belirtilmiştir. Mülâzımların en fazla geldikleri şehirlere bakıldığında İstanbul'dan 235, Kastamonu'dan 55, Bolu'dan 48, Edirne ve Ankara'dan 20'şer, Bursa'dan 21 ve son olarak da Konya ve Çankırı'dan 12'şer kişi tespit edilmiştir.³⁶⁹

Yukarıda veriler kıyaslandığında belki de en dikkat çekici olan husus Anadolu'dan gelen mülâzımların sayısındaki azalmaya karşın İstanbullu olan mülâzım sayısındaki artıştır. İstanbullu olanların oranı önceki iki yüzyıllık dönemde %2-7 oranında seyretmişken, bu oran XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde %34'e ve 1756-76 döneminde ise %41,69'a yükselmiştir. İlmiye mesleğine giren İstanbullu mülâzımlarda tespit edilen artışın nedenleri etraflıca değerlendirilmeye muhtaçtır.

Artışın sebeplerini iki başlıkta incelemek mümkündür. Birincisi, İstanbul'un payitaht olması hasebiyle sahip olduğu olanaklar ve devlet eliyle zamanla bir ilim merkezi haline gelmiş olmasıdır. Fetihden itibaren devletin takip ettiği politikanın gereği olarak değişik coğrafyalardan âlimler İstanbul'a davet edilerek İstanbul'un İslam dünyası için bir ilim merkezi haline gelmesi sağlamıştır. İstanbul'da medreselerin zamanla nitelik ve nicelik anlamında diğer şehirlere nazaran daha iyi bir duruma gelmiş olmasıyla birlikte âlimler ve ilmiye mesleğine aday olanları cezbetmiştir. Bu durum ilmiye mesleğine katılmak isteyenler için İstanbul'u ayrıcalıklı bir lokasyona taşımıştır. Nitekim XVI. yüzyıldan 1776'ya kadar payitahtta artan medrese ve âlimlerin sayısı ile doğru orantılı olarak, ulemâ kökenli ailelerden gelen mülâzımların sayısında fark edilir derecede bir değişim meydana gelmiştir. Bahsi edilen değişim kuşkusuz tedrici olmuştur. Ülkenin başka yerlerinden İstanbul'a gelen ulemânın aile kurmalarıyla çocuklarının dünyaya gelmesi ve baba mesleğini devam etmeleri halinde, İstanbullu mülâzımların sayısının artmasına etki etmiş olabilir.

İstanbullu mülâzımların artışında ikinci faktör, özellikle XVI. yüzyıl sonlarından itibaren yaşanan savaşlar ve sosyo-ekonomik sıkıntılardan dolayı İstanbul'a doğru oluşan göç

³⁶⁸ Cengiz, "XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi"... , s. 84-92.

³⁶⁹ Demirel, "XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi"... , s. 114-125.

hareketleridir.³⁷⁰ Bu durumu destekleyen nitelikte dikkat çekici bir sonuç ise Rumeli'den gelen mülâzım sayısının XVI. yüzyıla kıyasla XVIII. yüzyılda azalmış olmasıdır. XVI. yüzyıl ikinci yarısında Rumeli'den olan mülâzımların oranı %15-18 arasındayken, sonraki dönemlerde %10-14 civarına düşmüştür. Rumeli mülâzımların oranının düşmesinin en önemli sebebi devletin zamanla bu bölgelerde toprak kaybetmesi ile izah edilebilir. Zira devlet, aradan geçen yaklaşık iki yüz senede onca savaşın ardından Rumeli'de ciddi derecede toprak kaybetmiştir. Toprak kayıplarıyla yaşanan göçler Rumeli doğumlu mülâzımların sayısına yansımış olması tabiidir. İstanbul'un söz konusu coğrafyalardan göç almış olma ihtimalinin dışında, kaybedilen yerlerden mülâzım olanlardaki sayının azalmış olması ise kaçınılmaz bir sondur.

Bunun yanı sıra Anadolu'dan gelen mülâzımların XVI. ve XVII. yüzyılda %76-82 oranlarındayken, XVIII. yüzyılda %34-40 civarına düşmüştür. Dolayısıyla Anadolu'dan gelen mülâzımlarda bir düşüş gözlemlenmekteyken, diğer taraftan İstanbullu olanlardaki artış İstanbul'a yapılan göçlerden de kaynaklanmış olması muhtemeldir.

İstanbul'un dışında 1756-76 döneminde en fazla mülâzımın olduğu şehirlere baktığımızda İstanbul'dan sonra sırasıyla 97 kişi Yanyalı, 87 kişi Bursalı, 70 kişi Bosnalı, 49 kişi Bolulu, 48'er kişi Kastamonu ve Ahıska ve 33 kişi ise Ankaralı olduğu tespit edilmiştir. XVI., ve XVII. yüzyıllarda sıralamada önlerde olan yerlere kıyasla Kastamonu, Bolu, Canik ve Karaman şehirlerinden gelen mülâzımların sayısında XVIII. yüzyılda ciddi bir düşüş gözlemlenmiş ve bunların listede son sıralara gerilediği tespit edilmiştir.

İlmiye mesleğine giren İstanbullu oranının %41,69 olması Ortaylı ve Unan'ın belirttiği gibi sınıfın kendi içerisine kapalı bir döneme girdiğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak bu durumun belirgin bir hal alması Unan'ın belirttiği Fatih döneminden itibaren değil, XVIII. yüzyıldan itibaren dir.³⁷¹ Bunun yanı sıra İstanbullu olanların sıradan tebaadan mı, yoksa unvan sahibi mülâzımlar mı oldukları da önem arz etmektedir. Buna göre İstanbullu olan %63 oranında mülâzımın en az bir elkâb sahibi oldukları tespit edilmiştir. Bu oran başka bir şehirden olup da unvan sahibi olan mülâzım sayısından fazladır. Dolayısıyla bu durum

³⁷⁰ Zafer Toprak, "Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfusu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, 1994, s. 108-111; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 446-454.

³⁷¹ Ortaylı, "18. Yüzyılda İlmiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar"... , s. 155-153; Unan, "Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi"... , s. 672.

İstanbul'un bir ilim merkezi olmasının doğal bir sonucudur. İstanbul'un XVIII. yüzyılda ulaştığı bu seviye, bazı çalışmalarda *İstanbulizasyon* tabiriyle de açıklanmaya çalışılmıştır.³⁷²

Ulemânın şeyhülislâm önderliğinde merkezi yönetimde elde ettiği güç, İstanbul özelinde kendini iyice göstermekteydi. Fakat özellikle 1715 düzenlenmesinden sonra bütün mülâzımların görevdeki bir İstanbul ulemâsının himayesine sahip olması bir zorunluluk haline geldiğiyle ilgili yorumlar yanlıştır. Zira bu dönemde Edirne, Bursa, Saraybosna ve Ankara gibi yerlerde bulunan medreselerde görev yapan müderrislerin de iadelerinden mülâzım verdikleri kayıtlara rastlamıştır. Durum böyle olmakla birlikte, söz konusu yerlerde bulunan yüksek dereceli medreselerin derecelendirilmesi ise İstanbul'da bulunan Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerinin rütbesiyle yapılmaktaydı. Söz gelimi, Edirne'de Mûsıla-i Sahn rütbesiyle Çukacı Hacı Medresesi'nde müderris olan Hasan Efendi, yine aynı şehirde bulunan Yakut Paşa Medresesi'ne Sahn rütbesiyle hareket etmesinden dolayı mülâzım vermiştir. Bursa'da ise Süleymaniye rütbesiyle Yıldırım Bayezid Han müderrisi Kazıklızâde Ahmed Sadık Efendi bir sonraki hareketinde Dârülhadis-i Süleymaniye'ye geçince mülâzım vermiştir. Bunun gibi kayıtları çoğaltmak mümkündür.³⁷³

Netice itibarıyla İstanbul, ulemâ çevresi açısından barındırdığı özellikleri ve diğer dış faktörlerin etkisiyle bu dönemde önemli bir konuma geldiği aşikârdır. Bununla birlikte bu durum, İstanbul haricindeki müderrislerin mülâzım verme yetisini tamamen ortadan kaldırmış değil idi.

1.6.3. Ulemâ-Ümerâ Soyundan Gelenler

1756-1776 döneminde mülâzım olanların bazılarının babaları veya dedelerinin kim oldukları ve hangi meslek kolunda yer aldıkları açıkça belirtilmiştir. Ancak sosyal taban konusunun tartışıldığı başlıkta, kullanılan unvanlara ilişkin verilen listede mülâzımların isimlerinin sonunda *el-kadı/müderris/mevâli/vezir ebuhu* olarak belirtilen kimseler de vardır. Dolayısıyla bunlar söz konusu listeye birlikte değerlendirilmiştir.

Mülâzım defterlerinde 36 mülâzım ve 15 müderrisin babaları hakkında hangi meslek grubunda olduğuyla ilgili bilgiler mevcuttur. Bunlardan onunun babası ümerâ sınıfından kişilerdir. Bu sınıftan olan en üst mertebedeki sadrazamların mülâzım olan çocuklarının

³⁷² Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası (1600-1800)*..., s. 43-44, 45.

³⁷³ Bir başka örnekte de Yasinzâde es-Seyyid Abdullah Efendi Bursa'da Mûsıla-i Sahn ile Kara Mustafa Paşa Medresesi'nden Sahn rütbesiyle Veled Abdürrahman Medresesi'ne hareket etmesiyle mülâzım vermiştir. Bkz. MA, RKR, 288/111, s. 12; MA, RKR, 289/112, s. 3; MA, RKR, 277/100, s. 13.

kayıtları vardır. Ulemâdan ise 15 kişinin şeyhülislâmın çocukları olduğu belirtilmiştir. Buna göre Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi'nin dört, Veliyüddin Efendi'nin iki, Ebubekirzâde Ahmed Efendi'nin üç, Mehmed Salih Efendizâde Efendi'nin iki, Damadzâde Feyzullah Efendi'nin bir çocuğu ve bir torunu, Ebezâde Abdullah Efendi'nin bir ve İsmail Âsım Efendi'nin bir çocuğunun ilmiye mesleğinde olduğu tespit edilmiştir. Aşağıdaki tabloda ulemâ/Ümerâ kökenli kişilerin kayıtları verilmiştir.

Tablo 1.22: Ulemâ ve Ümera Evlâdı (1756-1776)³⁷⁴

Ulemâ	Yakınlığı
Es-Seyyid Mehmed Nurullah Efendi (Müderris) Es-Seyyid Mehmed Atâullah Efendi (Müderris) Es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi (Müderris) Mehmed Arif Efendi (Müderris)	Babası: Şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi
Ahmed Esad Efendi (Müderris) İzmir Kadısı Ahmed Esad Efendi	Babası: Şeyhülislâm Mehmed Salih Efendizâde
Mehmed Tahir Efendi (Mülâzım)	Babası: Şeyhülislâm Damadzâde Feyzullah Efendi
Mehmed Edib b. Halil Cevdet (Mülâzım)	Dedesi: Şeyhülislâm Damadzâde Feyzullah Efendi
Osman b. Abdürrahim (Mülâzım)	Dedesi: Şeyhülislâm-ı esbak Ebezâde Abdullah Efendi
Mehmed Esad Efendi (Müderris)	Babası: Şeyhülislâm İsmail Âsım Efendi
Es-Seyyid Mehmed Kamil Molla Efendi (Müderris)	Babası: Anadolu Kadıaskeri Osman Efendi
Mustafa Reşid Efendi (Müderris) Mehmed Emin Efendi (Mülâzım, altıncı defterde müderris)	Babaları: Şeyhülislâm Veliyüddin
Abdülvehhab Efendi (Müderris) Hamid Efendi (Müderris) Abdürrahman Efendi (Müderris)	Babası: Şeyhülislâm Ebubekirzâde Ahmed Efendi
Mehmed b. Ömer (Mülâzım)	Babası: Ömer el-kadı ebuhi
Mehmed Sadullah b. Numan (Mülâzım)	Babası: Numan el-vezir ebuhi
Mehmed b. Mehmed (Mülâzım)	Babası: İmam-ı Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âli
Mevlânâ Mahmud (Mülâzım)	Babası: İmam-ı Sani es-Seyyid Osman Efendi
Mehmed Esad b. es-Seyyid Mehmed Râşid (Mülâzım)	Babası: Müderris Hadizâde es-Seyyid Mehmed Râşid Efendi
Mehmed Necib b. Mustafa Enis (Mülâzım)	Babası: Müderris Mustafa Enis Efendi
Halil b. es-Seyyid el-Hac Ömer (Mülâzım)	Babası: Müderris es-Seyyid el-Hac Ömer Efendi
Es-Seyyid Mehmed Esad (Mülâzım)	Babası: Es-Seyyid Mehmed Said Efendi

³⁷⁴ MA, RKR, 308/131, s. 15; 304/127, s. 14-24.

	Surre Eminizâde el-Mevâlî ebuhu
Mir Ali İzzet (Mülâzım)	Babası: Abdülkadir el vezir ebuhu
Mehmed b. Abdullah Efendi (Mülâzım)	Kendisi saray-ı tabib görevinde
Es-Seyyid Mehmed Şerif b. Hafız İsmail (Mülâzım)	Babası: Müderris Hafız İsmail
Es-Seyyid İshak b. es-Seyyid Mehmed Emin (Mülâzım)	Babası ve hocası: Erzen-i Rum kazâsı mevleviyeti kadısı Mehmed Emin Efendi
Mehmed Sadık b. Mehmed Hafid (Mülâzım)	Evlad-ı mevâlîye
Arif Mehmed b. Mehmed Derviş Ağa (Mülâzım)	Babası: Sipahiyân
Mehmed b. Ali (Mülâzım)	Dedesi: Sadr-ı esbak İvaz Mehmed Paşa
Mehmed Emin b. el-Hac İbrahim (Mülâzım)	Babası ve hocası: Hacı Mehmedzâde el-Hac İbrahim Efendi
İbrahim Edhem b. Abdullah (Mülâzım)	Babası ve hocası: Mekke rütbesine sahip Burusa Kadısı Balizâde es-Seyyid Abdullah Efendi
Halil b. İbrahim (Mülâzım)	Babası: Rumeli Kadıaskeri İbrahim Efendi
Mehmed Said Efendi (Müderris)	Babası: Sabıka Kethüda-i Asafi Yusuf Efendi
Mehmed Salih b Müderris el-Yasinzâde es-Seyyid Abdullah Efendi (Mülâzım)	Babası: Müderris el-Yasinzâde es-Seyyid Abdullah Efendi
Mehmed b. Mahmud (Mülâzım)	Babası: Müderris Mahmud Efendi
Mehmed Reşid b. es-Seyyid Hüseyin (Mülâzım)	Babası: Müderris es-Seyyid Hüseyin Efendi
Ahmed b. Süleyman (Mülâzım)	Kendisi: Damad-ı Şeyhzâde
Mehmed Esad b. Ahmed Atâullah (Mülâzım)	Evlâd-ı ulemâdan
Mustafa b. Mehmed Recai (Mülâzım)	Babası: Reisü'l-küttâb Mehmed Recai
Ahmed Zehdi b. Mehmed (Mülâzım)	Babası: Müderris Mehmed Efendi
İbrahim Beki b. Feyzullah Nafiz Efendi (Mülâzım)	Babası: Sabıka İstanbul kadısı Feyzullah Nafiz Efendi
Suud b. Kapudan-ı Esbak Elçi Mustafa Paşa (Mülâzım)	Babası: Kapudan-ı esbak Elçi Mustafa Paşa
Ali b. es-Seyyid Mehmed Emin (Mülâzım)	Babası: Müderris es-Seyyid Mehmed Emin Efendi
Mehmed Said b. es-Seyyid Mehmed (Mülâzım) Mehmed Şerif b. es-Seyyid Mehmed (Mülâzım)	Babası: Sabık Nakibüleşraf es-Seyyid Mehmed el-Mevâlî
Mehmed Arif b. Çıracızâde Hasan (Mülâzım)	Babası: Müderris Çıracızâde Hasan (Efendi)
Mehmed Said Efendi (Mülâzım)	Babası: Sadrazam
Es-Seyyid Mehmed Emin Efendi	Babası: Rumeli Kadıaskeri

Listede ulemâ evlâdı olup da babalarının mesleğinden devam edenlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu dönemde Dürrizâde, Damadzâde, Efendizâde ve Hatibzâde, Efdalzâde ve İvazpaşazâde³⁷⁵ gibi köklü ulemâ ailelerinden bazıları ön plana çıkmaktadır.

³⁷⁵ İlmiye mesleğinde XVIII. yüzyılda görülen ailelerden bazıları XV. yüzyıl kayıtlarında rastlanılmaktadır. 1495 senesinde ilhâd ve zındıklık ithamıyla idam edilen Molla Lutfi'nin mahkemesinde bulunan iki âlim (Efdalzâde

Özellikle müstakillen verilen mülâzımlara bakıldığında bunların ya ilmi yönden kendilerini kanıtlamış kişiler olduğu ya da şeyhülislâmın birinci dereceden bir yakını olanların bu yöntemle mülâzım olmuşlardır. Örneğin şeyhülislâm Damadzâde Feyzullah Efendi, oğlu Mehmed Tahir'i ve torunlarından Mehmed Edib b. Halil Cevdet'i müstakillen mülâzemeteye kaydettirmiştir.³⁷⁶ Ulemâdan olanların yakınlarını ilmiye mesleğine dâhil etmeleriyle ilgili tartışmalar ise tam bu nokta ortaya çıkmaktadır. Bu usulün istismar edilerek mesleği bozduğunu iddia edenler ile ilmiye muhitinde yetişmiş ulemâ evlatlarının ilmiyeye fayda sağlayacağı görüşünde olanlar bu süreçte iki farklı görüşü savunmuşlardır.³⁷⁷

Ulemâ ailelerinin meslekte devamlılığı, ilmiye bürokrasisinde yerleşik geleneğin müsaade etmesiyle mümkün olabilmiştir. Buna bağlı olarak beşik ulemâsı tabirini bu anlamda okumak gerekir. XV. yüzyılın ilk yarısından Kanuni dönemine kadar özel bir iltimasa sahip olan yegâne ulemâ ailesi Molla Fenârî (Şemsüddin Mehmed b. Hamza b. Mehmed el-Fenârî, ö. 1431) ailesi idi. Kendilerine gösterilen hürmet ve öncelik dolayısıyla, Fenârîzâdelere birisi müderris tayin edildiğinde diğer müderrisler gibi alt seviyedeki medreselere değil, daha yukarı seviyelerde bulunan bir medreseye atanmaktaydı. Daha sonra ulemânın maîşet endişesiyle olsa gerek her çocuk için yevmiyesine zam yapılmıştır. Kanuni döneminde sultanın hocası Hayreddin Efendi'nin (ö. 1543) şahsi çabasıyla çıkarılan *hocazâdeler kanunu*, hususi iltimasa sahip birçok yeni ulemâ ailesi ortaya çıkardı. Bunun amacı ilmin değerinin ancak âlimler tarafından anlaşılacağına yönelik bakış açısıydı. Fakat zamanla iltimas sahibi olan ulemânın sayısı artmış, ehliyet aranmaksızın ulemâ çocuklarına muhtelif kademelerde mansıplar verilmiş ve böylece bir ulemâ-zâdegân sınıfı ortaya çıkmıştır.³⁷⁸ Bu ise sonraki dönemlerde siyasi kadrolaşmaya dahi etki edecek bir hal almıştır. Bunun en bilinen örneklerinden biri Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin devlet katında elde ettiği politik güçtür.³⁷⁹

Beşik ulemâlığı olarak bilinen düzende ulemânın çocuklarının diğer meslektaşlarına nazaran erken yaşlarda mesleğe girerek, daha hızlı bir kariyer çizgisi çizdikleri konusu öteden

Hamîdüddin Efendi ve Hatibzâde Muhyiddin Efendi) Efdalzâde ve Hatibzâde soyundan kimseler idi. Dolayısıyla aradan geçen yaklaşık üç asırlık dönemde bu ve bunun gibi mevâlîzâde ailelerinin meslekte hâlâ varlık göstermesi dikkate değerdir. Bkz. Şükrü Özen ve Orhan Şaik Gökyay, "Molla Lutfi", *DİA*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2005, s. 255-258; Hatibzâde ve Efdalzâde soyundan gelenlerin kayıtları için bkz. MA, RKR, 308/131, s. 9-10, 13, 15, 18, 29.

³⁷⁶ MA, RKR, 277/100, s. 18.

³⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmî Teşkilâtı...*, s. 48-49; Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası (1600-1800)...*, s. 29-30; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim...*, C. 1, s. 155.

³⁷⁸ Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri...*, C. 1, s. 156; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmî Teşkilâtı...*, s. 71-75; Beyazıt, *Osmanlı İlmî Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 74; Unan, "Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi"..., s. 672.

³⁷⁹ Abou-El-Haj, *1703 İsyamı Osmanlı Siyasetinin Yapısı...*, s. 137; İpşirli, "Mülâzemet"..., s. 537-539.

beri tartışılan bir konu olmaktadır.³⁸⁰ İlimiye teşkilâtında kariyer basamaklarına baktığımızda medrese eğitimini bitirenlerden müderris olmak isteyenler ilk önce mülâzemetle girmektedirler. Mülâzemet dönemi sonrası ise müderrislik yolunu seçen âlimler ilk mansıba başlayarak on rütbeyi zamanla kat etmekteydiler. Buna göre âlimlerin İbtidâ-i Hâric'den başlayarak en son Süleymaniye medreselerine kadar yükselmeleri mümkündür. Müderrisler bu yolu 25-30 yılda kat etmekteydiler. Ondan sonra ise Bilâd-ı Sitte denilen Kudüs, Halep, Selânik, Yenişehir, Galata, İzmir'den birine mahreç mollalığı olan mansıb ile kadı olmaktadır.³⁸¹ Ancak mevâlîzâdelerin bu mertebelerden ikişer üçer atlayarak, daha kısa bir sürede tamamlamaları eleştirilmiştir. Özellikle XVIII. yüzyılda benzer örneklerin daha sık görülmesinin yanında, ulemâ evlâdı olanların mülâzemetle girmeden de mesleğe girebildikleri gibi iddialar vardır.³⁸²

1756-1776 dönemine bakıldığında elde edilen bazı veriler bu dönemde mevcut durumun gidişatı hakkında bilgiler sunmaktadır. Öncelikle mevâlîzâdelerin mülâzemetle girmeden müderris olma gibi bir duruma bu dönemde rastlanılmamıştır. Örneğin 1755-56 ve 1757-59 döneminin şeyhülislâmı Damadzâde Feyzullah Efendi oğlunu müstakillen mülâzemetle kaydettirmesi buna bir delil niteliğindedir.³⁸³ Sınıfın en üst konumunda bulunan kişilerin sisteme uyması gerektiğini göstermesi açısından bu kayıt önemlidir. Fakat evlâd-ı ulemâdan şeyhülislâm çocuklarının mesleki kariyerleri incelendiğinde, medrese hiyerarşisi dışına çıkarak meslektaşlarına nazaran mertebeleri daha kısa sürede geçmiş oldukları da bu dönemde bilinmektedir. Aşağıdaki başlıkta incelenen Dürrizâdeler örneği buna bir misal niteliğindedir.

1.6.3.1. Dürrizâdelerin Kariyerleri: Mehmed Tahir ve Mehmed Arif Efendi Örneği

1756-1776 döneminde mevâlîzâdelerden bazılarının kariyer basamaklarını ne kadar sürede katettikleri tespit edilmiştir. Bununla ilgili ilk örnek şeyhülislâm Dürrizâde Mustafa Efendi'nin³⁸⁴ oğlu es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi'dir. Dürrizâde es-Seyyid Mehmed Tahir

³⁸⁰ XVI. yüzyıl bürokratlarından Gelibolulu Mustafa Âli konu hakkında şu eleştirilerde bulunmuştur; "...hocazâde ise hin-i buluşunda Dâhil Elli medreseye vasıl olur. Müftî-zâde ise 1 senede Haric vusul bulur. Kadiasker oğulları ise, ibtida kırk akçe medrese olur. Ebna-i kudat-i paye-i taht dahi elbette yirmibeşlüde yahud otuzla olur..." bkz. Baltacı, XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri..., C. 1, s. 151.

³⁸¹ İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim..., C. 1, s. 75.

³⁸² Mert Can Erdoğan, "XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Nasihatnamelerinde Ulemâ-Ümera İlişisine Yönelik Eleştiri ve Öneriler", *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, Ed. Fuat Aydın vd., Mahya Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 584; Ülkü Yancı, "18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Müderrislerin Atanma Usulleri", *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, Ed. Fuat Aydın vd., Mahya Yay., İstanbul 2019, s. 672-673.

³⁸³ MA, RKR, 277/100, s. 18.

³⁸⁴ Dürrizâde Mustafa Efendi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında üç dönem meşihat makamında bulunmuştur (1756-1757, 1762-1767 ve 1774-1774). Babası Dürrî Mehmed Efendi de 1734-36 döneminde meşihat makamında

Efendi 1761-62 yıllarında Mûsıla-i Sahn müderrisliğinden Sahn-ı Semân'a hareket etmiştir. Daha sonra ise müderrislik mertebelerini hızla kat ederek yaklaşık 4-5 sene sonra 1766'da Dârülhadis-i Süleymaniye müderrisliğine ulaşmıştır. Tabloda Mehmed Tahir Efendi'nin kariyer basamakları verilmiştir.

Tablo 1.23: Dürrizâde Es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin Kariyeri

1761-1762 ³⁸⁵	1762-1763 ³⁸⁶	1764-1765 ³⁸⁷	1766 ³⁸⁸
Mûsıla-i Sahn'dan Sahn-ı Semân'a hareket	Sahn medresesinden İbtida-i altmışlı ile Piri Paşa der-Silivri Medresesi'ne hareket	Mûsıla-i Süleymaniye rütbesiyle Piri Paşa der-Silivri Medresesi'nden, Hâmise-i Süleymaniye rütbesiyle Valide Sultan Medresesi'ne hareket	Süleymaniye medresesinden Dârülhadis-i Süleymaniye Medresesi'ne hareket

Mehmed Tahir Efendi Sahn-ı Semân'dan Dârülhadis Medresesi'ne varıncaya kadar; İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsıla-i Süleymaniye ve Hâmise-i Süleymaniye olmak üzere dört mertebeyi, 4-5 sene içerisinde geçerek Dârülhadis Medresesi'nde müderris olduğu görülmektedir.

Kariyer basamakları incelenen diğer bir mevâlizâde Mehmed Tahir'in kardeşi Dürrizâde es-Seyyid Mehmed Arif Efendi'dir. Mehmed Arif Efendi 1753/1740'ta doğmuştur. On dört yaşında müderrislik ruûsuna sahip olan es-Seyyid Mehmed Arif Efendi'nin medrese kariyerine bakıldığında yaklaşık olarak kardeşiyle benzer bir kariyer çizgisine sahiptir. Kardeşiyle en büyük farkı ise kariyerinin sonunda şeyhülislâmlık makamına gelmiş olmasıdır.³⁸⁹ Mehmed Arif Efendi, 1761-62 döneminde Mûsıla-i Sahn müderrisliğinden Sahn-ı Semân'a hareket etmiş iken, 4-5 sene sonra üç medrese mertebesini kat ederek 1765-66'da Süleymaniye Medresesi'ne varmıştır. Mehmed Arif Efendi'nin kat ettiği medreseler tabloda verilmiştir.

bulunmuştur. Dürrî Mehmed Efendi henüz ergenlik çağına girmemiş torunları arasında icazetler dağıtarak, aynı zamanda babaları Mustafa'nın da üst makamlara terfi etmesini garanti altına almakta idi. Bu konuda yapılan eleştirilerde Mustafa'nın, 1756'da şeyhülislâm olmasından sonra babasından da ileriye gittiği yönündedir. Bkz. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası (1600-1800)*..., s. 45-46; Dânişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*..., C. 5, s. 139, 141.

³⁸⁵ MA, RKR, 288/111, s. 15.

³⁸⁶ MA, RKR, 289/112, s. 7.

³⁸⁷ MA, RKR, 288/111, s. 33.

³⁸⁸ MA, RKR, 297/120, s. 8.

³⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (XVIII. Yüzyıl)*..., s. 501-502.

Tablo 1.24: Dürrizâde Es-Seyyid Mehmed Arif Efendi'nin Kariyeri

1761-1762 ³⁹⁰	1762-1763 ³⁹¹	1764-1765 ³⁹²	1765-1766 ³⁹³
Mûsıla-i Sahn ile müderrisi olduğu Dersiye-i Yahya Efendi Medresesi'nden Sahn'a hareket	Sahn medresesinden İbtida-i Altmışlı ile Nişancı Paşa-yı Cedid Medresesi'ne hareket	Mûsıla-i Süleymaniye müderrisi oldukları Saniye-i Nişancı Paşa-yı Cedid Medresesi'nden Hâmise-i Süleymaniye ile Sultan Selim Medresesi'ne hareket	Ba-Asl-ı Hâmise müderrisi oldukları Nur-ı Osmani Medresesi'nden Süleymaniye Medresesi'ne hareket

Burada dikkat çeken bir husus, İbtidâ-i Altmışlı ile Mûsıla-i Süleymaniye rütbeleri arasında Hareket-i Altmışlı rütbesi olmasına rağmen her iki müderrisin bu mertebeyi atlayarak ilerlemiş olmalarıdır. Bu durum bütün mevâlizâdeler için geçerli değil idi. Örneğin dönemin şeyhülislâmlarından Çelebizâde İsmail Âsım Efendi'nin müderris olan oğlu Mehmed Esad Efendi 1759-60'ta Hareket-i Altmışlı rütbesiyle Hafız Ahmed Paşa Medresesi'nde müderris olduğu kayıtlara yansımıştır.³⁹⁴

Her iki örnekte görüldüğü üzere mevâlizâdeler bir medrese rütbesini yaklaşık olarak bir seneden daha kısa bir sürede katetmişlerdir.³⁹⁵ Peki bu süre mevâlizâdeler dışında kalan ulemâ için ne kadardı? Bunun cevabı için ise Mûsıla-i Sahn müderrisliğinde Selanik kadılığına kadar yükselen Hafız Mehmed Efendi'nin kariyerine bakılabilir. Hafız Mehmed Efendi, 1756-57 dönemi kayıtlarında Mûsıla-i Sahn ile Demirkapı'daki Ahmed Paşa Medresesi müderrisi iken Sahn-ı Semân'a hareket etmiş, daha sonraları mertebeleri kat ederek 1771-72'de Süleymaniye Medresesi'ne yükselmiştir. Bir sene sonraki kayıta ise Hafız Mehmed Efendi'ye Selanik kadılığı tevcih edilmiştir. Dolayısıyla Hafız Mehmed Efendi yaklaşık 15 senede Sahn-ı Semân'dan Süleymaniye Medresesi'ne, bir sene sonra da kadılığa yükselmiştir. Bu süreçte beş medrese mertebesini katetmiştir.³⁹⁶ Dürrizâde çocukları dört medrese mertebesini yaklaşık 4-5 senede katetmişler iken, aynı dönemde Hafız Mehmed ise beş mertebeyi 15 senede geçmesi aradaki farkı göstermesi açısından önemlidir. Dolayısıyla burada görülmektedir ki,

³⁹⁰ MA, RKR, 288/111, s. 15.

³⁹¹ MA, RKR, 289/112, s. 7-8.

³⁹² MA, RKR, 288/111, s. 33.

³⁹³ MA, RKR, 289/112, s. 22.

³⁹⁴ MA, RKR, 284/107, s. 10-11.

³⁹⁵ Mevâlizâdelerin mertebeleri daha kısa sürede kat ettikleriyle ilgili örnekler çoğaltılabilir. Örneğin Dürrizâde es-Seyyid Mehmed Nurullah Efendi, Mûsıla Süleymaniye'den, Hâmise-i Süleymaniye'ye, oradan da Süleymaniye medresesine yaklaşık bir buçuk senede geçmiştir (21 Kasım 1756-28 Nisan 1758). Bkz. MA, RKR, 277/100, s. 3; MA, RKR, 277/100, s. 9-10.

³⁹⁶ MA, RKR, 277/100, s. 6; MA, RKR, 304/127, s. 16, 19.

şeyhülislâm çocukları meslektaşlarına nazaran benzer kariyer yollarına daha kısa sürede ulaşmaktaydılar.

Bu durum devletin oluşturmak istediği ideal ilmiye düzenine ters düşmekteydi. Bunun için ister ulemâzâdelerden olsun, isterse de ümerâzâdelerden olsun; görülen haksız ilerleyişlerin zaman zaman engellenmeye çalışıldığı görülmüştür. Örneğin sadaret kaymakamı Mehmed Paşa şeyhülislâm Mentesezâde Abdürrahim Efendi'ye ısrar ederek on yaşını henüz geçmiş olan oğluna Dâhil müderrisliği ihsan ettirmiştir. Sadrazam Damat Ali Paşa durumu öğrenince pek ağır ve acı sözlerle şeyhülislâmı hırpaladığı gibi çocuğun adını da müderrislik defterinden sildirmiştir.³⁹⁷ Devlet ilmiye kariyer düzeninin durumunu muhafazasına yönelik adımlar atarak özellikle mevâlîzâdelerin medrese rütbelerini hızlı kat etmeleri engellenmek istemekteydi. Bu amaçla I. Mahmud döneminde 1750 tarihli bir hatt-ı hümayunda mülâzemet işinin ıslahı vurgulanmış ve ehliyeti olmayanlara mülâzemet verilmemesi istenmiştir. Bu doğrultuda dönemin şeyhülislâmı es-Seyyid Murtezâ Efendi evlâd-ı ulemâ olanların medrese mertebelerini takip etmeden sıra atlayarak ilerlemelerini durdurmaya çalışmıştır. Fakat yukarıda tespit edilen mevâlîzâdelerin kariyer yükselmelerine bakıldığında çabaların yetersiz kaldığı görülmektedir.³⁹⁸

Öte yandan mevâlîzâdelerin hızlı yükselmeleri ise bütün kariyerlerinin her basamağında mümkün bir durum değil idi. Örneğin 1783'te şeyhülislâm makamına gelecek olan Dürrizâde es-Seyyid Mehmed Atâullah Efendi'nin kariyerine bakıldığında, bazı dönemleri hızlı bir şekilde geçmiş olmasına rağmen bazı basamakları atlaması daha uzun bir müddet almıştır. Atâullah Efendi beş sene içerisinde medrese basamaklarını geçerek en üst mertebe olan Süleymaniye'ye varmış fakat daha sonra geçen 18-19 yılın akabinde ulaşabildiği nokta ise Anadolu kadiaskerliği olmuştur.³⁹⁹ Bunun sebebi meslekte yukarıya doğru çıkıldıkça, elde edilebilecek mansıpların sayıca azalması ve talep edenlerin ise sayıca artması idi.⁴⁰⁰ Mansıpları bir üçgene benzetecek olursak en aşağıdan zirveye doğru gidilince nasıl ki üçgen daralıyorsa, kadroların sayısı da azalmakta idi. Dolayısıyla zirveye yakın yerlere hızlı çıkanların birikmesi, zirvede bulunan münhal bir kadronun bulunmasını zorlaştırmakta idi. Bu

³⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı...*, s. 51-52.

³⁹⁸ *İzzî Tarihi...*, s. 774; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı...*, s. 52; Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri...*, C. 1, s. 121.

³⁹⁹ MA, RKR, 304/127, s. 20; MA, RKR, 277/100, s. 3; Mehmet İpşirli, "Dürrizâde Mehmed Âtaullah Efendi", *DİA*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1994, s. 37-38; *İlmiyye Sâlnâmesi...*, s. 444-445.

⁴⁰⁰ Tespit edilen bu husus sonraki dönemlerde de gözlemlenmiştir. Bkz. Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı"..., s. 75.

noktadan sonra ise mevâlîzâdelerin kendi aralarındaki güç mücadelesi terazinin kefesinin kimin lehinde olacağını belirlemede idi.⁴⁰¹

Mevâlîzâdelerin hızlı yükselmeleri devletin tamamen kontrolü dışında kalan bir durum değildi. Her ne kadar Osmanlı'da baba mesleğinin devamı teşvik edilmekteyse de reayanın askeri sınıfa geçmesi teşvik edilmemiştir. Döneminde nasihatnamelerinde belirtildiği üzere herkesin bulunduğu konumda kalmaları tavsiye edilmiştir.⁴⁰² Devletin temel anlayışlarından birisi de reayanın kendisine çizilen sosyal tabakanın içerisinde işinde gücünde olması yönündeydi. Kalem ehli askeri sınıfın da dâhil olmak üzere her kesimin kendi tabakasında kalacak şekilde sistemin devam etmesi arzu edilmiştir. Bununla ilgili erken dönem müverrihlerinin beyan ettikleri fikirler bu düşüncüyü ortaya koymaktadır. Örneğin *Âsafnâme*'de reayanın dânişmend olsa dâhi kökenlerinin yine reayaya dayanacağı ve reayaya çok yüz verilmemesi gerektiği vurgulanırken, esasında reayanın mevkilerini terk etmeme anlayışına işaret edilmektedir. Yine *Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem* adlı eserde, her tabaka ehlinin yapmaları gerektiği mesleklerinde sabit durup, konumlarını değiştirecek bir hareketin içerisinde girmemeleri ifade edilmektedir. Aksi takdirde devletin nizamına olumsuz etkileri olacağı açıklanmaktaydı.⁴⁰³ İlimiye sınıfının nispeten kapalı bir mesleki tabakaya bürünmüş olması bu düşüncelere ters düşmüş gözükmektedir. Ancak incelenen dönemde mesleğe giren 2817 kişiden 1322 kişinin herhangi bir elkâbının olmaması tamamen kapalı bir yapının oluşmuş olduğu düşüncelerine ihtiyatlı yaklaşılmasını da beraberinde getirmektedir. Nitekim sınıfın tamamen içine kapanık bir statüde olduğu görüşü üzerine eleştirel fikirler de üretilmektedir.

Bu meselenin değerlendirilmesinde sahip olunacak bakış açısı konuyu yorumlamakta farklı sonuçlara götürebilmektedir. Örneğin Zilfi, meşihat makamına gelenlerin sosyal tabanları üzerine yaptığı değerlendirmede genelinin mevâlîzâde kökenli olduklarını tespit etmiştir. Bu noktadan hareket edildiğinde sınıfın kapalı mı, açık mı bir yapıda olduğu değerlendirildiğinde, görüşler yukarıdaki değerlendirmeden farklı olur. Aynı şekilde 1322 meslek adayının sosyal köken itibarıyla unvansız olmuş olmaları sınıfın açık mı kapalı mı bir durum arz ettiği meselesiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmesine olanak sağlamaktadır.⁴⁰⁴ Her iki durum göz önüne alındığında ortaya çıkan sonuç mesleğe Müslüman olan, medrese

⁴⁰¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi (XVIII. Yüzyıl)*..., s. 501-502.

⁴⁰² Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı"..., s. 74-76.

⁴⁰³ Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfi el-Akhisari ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usulü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10-11, 1979-1980, s. 253; Ahmet Uğur, "Âsaf-Nâme-i Vezir Lütfi Paşa", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 1980, s. 252.

⁴⁰⁴ Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı"..., s. 94.

eğitim basamaklarını tamamlayan her kesimden dânişmendin girebildiği, fakat ilmiyenin zirvesi sayılan mansıblara erişme noktasında ise mevâlizâdenin daha avantajlı bir konumda olduğu gerçeğidir.

Mevâlizâdeler kendi aralarında bir mücadele içerisinde olup, merkezi yönetim ile ilişkileri müspet anlamda arttıkça, yüksek derecelere ulaşma şansları da o derece artmaktaydı. Köklü ailelerin bu noktada merkezle ilişkileri genel itibariyle kuvvetli olduğundan mesleki kariyerin üst basamaklarında yer bulmaları daha kolay bir şekilde gerçekleşmekteydi.⁴⁰⁵

Zâdegânların kariyerlerini buna rağmen tamamıyla bir nevi nepotizm ile açıklamak yanlışya sebep olabilir. Evvelâ zâdegânları kendi aralarında bir ayrıma tutmakta fayda vardır. Şöyle ki, zâdegânları ilmiye mesleğinden gelen ailelerden ve ilmiye dışından olan ailelerden gelen mülâzımlar olarak düşünmek icap eder. Mesleği bilen bir ailede büyümenin kariyerlerine büyük fayda sağlayacağı açık olduğ gibi mesleki nitelikler anlamında da mülâzıma katkı sağlayacağı aşikârdır. İkincisinde ise mülâzımın meşhur bir aileden gelmesi belki kariyer anlamında kendisine bir avantaj sağlayacaktır, fakat mesleki yeterlilik açısından nitelik anlamında diğer mülâzıma kıyasla geride kalma ihtimali her zaman var olacaktır. Böylece ilmiye mesleğine dâhil olan zâdegânları topyekûn nepotizm ile tanımlamak başta da ifade edildiği gibi bir yanılıdır.⁴⁰⁶

Ulemâ evlâdı olanların daha başka avantajlarından söz etmek mümkündür. Kitaplara erişebilme ve yüksek derecede hocalara ulaşarak onlardan ders alabilme imkânlarına sahip olmaları onları ön plana çıkmalarına yardımcı olmuştur. Yine babaları veya dedelerinin kendilerine aktardıkları tecrübeler yetişmelerine katkı sağlamaktaydı. Örneğin Ebussuûd Efendi'nin oğlu Şemseddin Ahmed Sahn-ı Semân müderrisliğine 25 yaşında varmıştır.⁴⁰⁷ Aynı dönemde herhangi bir elkâbı olmayan başka bir müderris ise biraz daha ileriki yaşlarda bu konuma ulaşmaktaydı. Fakat ikisinin eğitim süreçleri ile yetiştikleri ilmi muhit mukayese edildiğinde birincisinin ikincisine nazaran daha avantajlı bir durumda olmasına imkân tanımaktaydı. Netice itibariyle adayların kariyerlerine bu durumun yansımaları bir öncelik vaziyeti ortaya koymaktaydı. Bu yüzden kariyer basamaklarını sadece nepotizm ile açıklamak doğru değildir. Ancak ulemâ evlâdı olup da mesleki anlamda yetersiz olan kimselerin sisteme dâhil olması görülen ve bilinen bir gelişmedir. Bunların sistemi tıkayacak kadar sayıca fazla olmaları ilmiye sınıfına olumsuz etki edebildiğini göz önünde tutmak gerekir.

⁴⁰⁵ Güldöşüren, "II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı"..., s. 75-80.

⁴⁰⁶ Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Ulemâsı Klasik Dönem Sonrası (1600-1800)*..., s. 42.

⁴⁰⁷ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2013, s. 27.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZÂ TEŞKİLÂTI (1757-1775)

Osmanlı Devleti'nde adlî ve idarî bir birimi ifade etmek için kullanılan kazâ terimi ilmiye sınıfı muâmelâtında kadıların hâiz oldukları görev bölgesini ifade etmek üzere *taht-ı kazâ* ve *valâyat-ı kazâ* tabirleriyle kullanılmıştır.⁴⁰⁸ Adlî teşkilât bakımından birçok kazâ bölgesine ayrılan Osmanlı Devleti'nde her kazâ birimi doğrudan merkeze yani Divân-ı Hümâyün'a bağlıydı.

Temelde merkez ve taşra idaresi olarak ikiye ayrılan Osmanlı idârî teşkilâtı beylerbeylik, sancak ve kazâlara taksim edilmiştir. Merkezi hükümet tarafından buraların yönetimi için beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşı tayin edilmesinin yanı sıra her bir idarî bölgeye ayrıca kadı tayin edilmekteydi. Sancakların alt birimi olan kazâlar; nahiye, karye ve daha alt kısımda olan iskân bölgeleriyle bir bütünlük arz ederek kadıların salâhiyet mıntikasını oluşturmaktaydı.⁴⁰⁹

Sancağa tâbi karyeler idarî-askerî açıdan sancakbeyine, kazâî açıdan ise kadıya bağlıydı. Eyalet ve sancakların kadıları doğrudan şeyhülislama bağlıyken, bunların dışında kalan kadılıklar olan kazâ kadılıkları ya da kasaba kadılıkları olarak ifade edilen birimler ise kadıaskerlerin sorumluluğundaydı.

Kazâlar kadılık idaresi olarak bulunduğu bölgenin merkezini oluşturmakla birlikte kadı, genellikle kazâ merkezi olan *nefs* diye tabir edilen şehirde ikamet etmekteydi.⁴¹⁰ Kazâ kadılıkları kendi başına bir merkez olabildiği gibi, birkaç kasaba ve nahiyelerin birleşmesiyle buraya müstakil bir kadı atanmak suretiyle de kazâ oluşabilmekteydi.⁴¹¹ Kazâ merkeziyle bir bütün halinde genellikle sancak sınırları içerisinde kalan bir de “*kazâ bölgesi*” bulunmaktaydı. Bazı sancaklarda birden fazla kazâ bölgesi olabilirdi. Bununla beraber az da olsa aşiret hayatının zarurî kıldığı bazı hallerde hiçbir kasaba veya şehir olmaksızın sadece belli bir köyler grubu halinde teşkil olunmuş kazâyaya da kadı atanabilmekteydi.⁴¹²

⁴⁰⁸ Ebül'ulâ Mardin, “Kadı”, *İA*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 42; Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 174.

⁴⁰⁹ Nitekim Mısır kazâlarına yapılan atamalarda kadının, atandığı kazâyı “*tevâbi'-i kadîmesiyle ma'an*” yani kazânın çevresindeki küçük yerleşim yerleriyle birlikte tasarruf edeceği özellikle vurgulanmakta idi. Dolayısıyla kazâ ve mülhakatının idarî yönetimlerinde kadıların rolünün anlaşılması açısından bu tür kayıtlar önemlidir. Bkz. MA, AKR, 483/48, s. 79-86.

⁴¹⁰ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdarî Taksîmâtı*, Ankara 1988, s. 32-33; Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*..., s. 389-390; Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı Ansiklopedi*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., C. 6, Ankara 1999, s. 86.

⁴¹¹ Tuncer Baykara, “Kazâ”, *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2002, s. 119.

⁴¹² Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*..., s. 389-390; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîyye Teşkilâtı*..., s. 91.

Bu bölümde kadılık kurumu ve kadıların görev yerleri bağlamında Osmanlı idarî teşkilâtında kazâların XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait durumu açıklanarak hareket ruznâmçelerinden elde edilen veriler ışığında kadıların kazâları tasarruf şekilleri, kazâların yevmiye ve rütbeleri hakkında bilgiler verilecektir. Burada kadıların mesleklerini icra ettikleri kazâların ilmiye muamelatı özelinde birbirinden farklı ve benzer yönlerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

2.1. Kadıasker İdaresinde Kadılık Kurumu

Osmanlı Devleti'nde kuruluştan itibaren ilmiye sınıfı içerisinde önemli bir yer edinen kadılar, tayin edildikleri bölgelerde şer'î ve hukukî yargının başında bulunmaktaydılar. Ayrıca beledî, askerî ve malî konularda hükümetin emirlerini tatbik etmekteydiler. Merkeziyetçi ve kontrollü bir bürokratik sistem içerisinde kadıların mesleki kariyerlerindeki hareketlerin düzenlenmesiyle ilgili işler şeyhülislâmlık ve kadıaskerler arasında paylaşılmıştır. Buna göre yevmiyesi 499 akçeye kadar olan kazâ kadılıkları kadıaskerlerin sorumluluk alanındayken, bundan yukarısı ise mevleviyet olarak tabir edilen mollaların görev yaptıkları merkezlerin sorumluluğu şeyhülislâmın yetkisindeydi. Kazâ kadılıklarının dışında birkaç kazânın birleşmesiyle oluşan sancak ve eyaletlerin merkezleri mevleviyet statüsünde olup buralar molla denilen kadılar tarafından idare edilmekteydi. Kazâ kadılarının sayısına nazaran mevâlî denilen sancak kadılarının sayısı azdır.⁴¹³

Kadıaskerlerin sorumluluk sahasında bulunan kazâların tayin-terfi işlemleri ruznâmçelere kaydedilmekteydi. Ancak şeyhülislâmın atadığı kadıların tayin süreçlerini ihtiva eden kayıtlar için ise müstakil bir defter tutulmamıştır. Bunlar ruûs ve tahvil defterleri içerisinde dağınık bir şekilde yer almaktadır.⁴¹⁴

Veri grubumuzu oluşturan 1757-1775 dönemine ait Rumeli ve Anadolu ruznâmçelerinden elde edilen bilgiler ışığında Rumeli, Anadolu ve Anadolu ruznâmçeleri içerisinde kaydedilen Mısır kazâlarının idarî ve yapısal özellikleri, kadıların görev yerleri bağlamında teferruatıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

⁴¹³ Ortaylı, "Kadı"... , s. 71.

⁴¹⁴ Aydın, *XVI. Yüzyılda Dîvân-ı Hümâyun ve Defter Sistemi...*, s. 112, 214.

2.1.1. Ruznâmçelere Yansıyan Mevleviyet Kadılıkları

Mevleviyet kadılarının mesleki atama ve tayinleriyle ilgili kayıtlar şeyhülislâmın yetkisi altında ruûs ve tarik defterlerinde yer almasına rağmen, bazen söz konusu bilgilerin bir kısmını ruznâmçelerde de görmek mümkündür. Önceki bölümde üzerinde durulduğu üzere, mülâzım kayıtlarının tutulduğu defterlerde ilmiye mensupları mevleviyet statüsünde olan bir kadılığa hareketinden dolayı muidini mülâzım vermekteydi. Söz konusu mesleki hareketlilik mülâzım ruznâmçelerine yansımıştır. Hareket ruznâmçelerinde ise ulemâdan kimsenin elinde arpalık veya maîşet varsa mevleviyet kadılıklarına hareketinden dolayı kaydı tutulmaktaydı.⁴¹⁵ Örneğin Gurre-i Zilkade 1188/3 Ocak 1775'te Anadolu'da bulunan Kalecik Keskini maa Kuru maîşeti elinde bulunan kadı Mustafa Efendi, Selânik mevleviyetine hareketinden dolayı ruznâmçede kaydı tutulmuştur.⁴¹⁶

Osmanlı ilmiye teşkilâtında kazâ kadılıklarının dışında kalan yüksek dereceli kadılıklar için kullanılan mevleviyet tabiri kendi içerisinde yukarıdan aşağı dereceye göre Haremeyn, Bilâdı-ı Hâmse, Mahreç ve Devriye mevleviyeti olarak dörde ayrılmaktadır. Bunlara bağlı kadılıkların sayısı yüzyıllara göre değişiklik göstermektedir. XVIII. yüzyılda bu statüde olanlar tespit edilebildiği kadarıyla aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.⁴¹⁷

Tablo 2.1: Mevleviyet Kadılıkları (1756-1776)

Haremeyn	Bilâdı-ı Hâmse	Mahreç	Devriye
Mekke, Medine ve İstanbul kadılıkları	Bursa, Edirne, Filibe, Şam ve Mısır kadılıkları	Kudüs, Selânik, Yenişehir-i Fenâr (Tırhala), İzmir, Halep, Galata, Eyüp, Üsküdar Halebü'ş-Şehba kadılıkları	Bosna, Sofya, Belgrad, Rusçuk, Sivas, Maraş, Ayıntab, Amîd, Konya, Kütahya, Van, Adana, Beyrut, Çankırı, Trablusgarp, Erzen-i Rûm (Erzurum)

⁴¹⁵ Bazı kazâlar tasarruf biçimi olarak arpalık veya maîşet statüsünde tevcih edilmekteydi. Söz konusu statüde olan kazâlar, geçimlerini daha kolay sağlamaları için genellikle yüksek derecede bulunan ilmiye mensuplarına tevcih edilmekteydi. Bkz. Mehmed İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2021, s. 54; Cahit Baltacı, "Arpalık", *DİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1991, s. 392; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı...*, s. 119. Ayrıntılı bilgiler kazâların tasarruf şekilleri başlığında verilmiştir.

⁴¹⁶ MA, AKR, 483/48, s. 60.

⁴¹⁷ Uzunçarşılı'nın verdiği mevleviyet kazâları listesinde yer almayan Halebü'ş-Şehba kazâsı 1756-1776 dönemi mevleviyet statüsünde olduğu tespit edilmiştir. Ancak Mahreç mi, Devriye mi olduğu belirtilmemiştir. Süleymaniye medresesinden kadılığa geçen müderrisler hem Yenişehir-i Fenâr hem de Halebü'ş-Şehba kazâlarında görüldüğü için söz konusu kazâyı tabloda Mahreç grubuna dâhil ettik. Bkz. MA, RKR, 285/108, s. 8; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı...*, s. 95-103. Mevleviyet statüsündeki kazâların değişimi için bkz. İlhami Yurdakul, "Kudüs Mezhep Müftüleri, Naibleri ve Kadıları", *Osmanlı Döneminde Kudüs'te İlmî Hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ed. Zekeriya Kurşun ve Ahmet Usta, İstanbul 2019, s. 159-161.

Mevleviyet kadılarının hareket ruznâmçelerinde kayıtlı olabildikleri bir diğer bölüm ise medrese tevcihlerinin yapıldığı kısımdır. Burada eğer âlim mesleki kariyerinin ilk adımı olarak medreseye atanmışsa, hangi ulemâya intisâp edip mülâzım olduğu belirtilmektedir. Örneğin İstanbul'da Molla Şeref Medresesi'ne Gurre-i Muharrem 1184/27 Nisan 1770'te es-Seyyid İshak atanmış ve kendisinin mülâzım olduğu hocası es-Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin mûsıla-i sahn ile Ümm-i Veledizâde Medresesi'nden Erzen-i Rum mevleviyetine hareket ettiğinden dolayı muidini mülâzım vermiştir.⁴¹⁸

Mevleviyetleri ruznâmçelerden takip edebileceğimiz bir diğer yol ise Mekke ve Medine'de bulunan Kayıtbay ve Süleymaniye medreselerinde bulunan dânişmendlerin hareketidir. Buradaki dânişmentlerden bazıları zikrolunan beldelerin kadılarının muidleriydiler. Muidler medreselere müderris olarak atandıklarında hocalarının kim oldukları açıklandığından Mekke ve Medine mevleviyetlerinin kadılarının kayıtlarına ulaşılabilme mümkünüdür.⁴¹⁹

Tarihi seyir içerisinde mevleviyetlerin altında kalan bazı kazâlar bazen mevleviyet olarak tevcih edilip daha sonra tekrar kazâ kadılarının tasarrufuna girebilmekteydi. Bu durumda olan mevleviyetlere ruznâmçe defterlerinde rastlamak mümkündür⁴²⁰ Örneğin XVII. yüzyılda Van mevleviyet statüsündeyken, 1760-1774 döneminde ise kazâ olarak işlem görmüştür.⁴²¹ Yine zikrolunan yüzyılda Trabzon da mevleviyet olarak tevcih edilmekteyken, 1760-1775 döneminde Sürmene ile birleştirilerek kazâ niteliğinde tevcihleri yapılmıştır.⁴²²

Mevleviyetlerin hareket ruznâmçelerinde geçebildikleri bir diğer yer ise ifrâz ve ilhak kayıtlarıdır.⁴²³ Burada mevleviyetlere bir kazâ ilhak ediliyorsa veya mevleviyete bağlı olan bir kazâ ondan ayrılmışsa bu düzenleme ruznâmçelere yansımıştır.⁴²⁴

1756-1776 dönemine ait ruznâmçe kayıtlarına yansıyan mevleviyet kadılıklarında görev alan kadılar aşağıda verilmiştir.

⁴¹⁸ MA, RKR, 302/125, s. 55.

⁴¹⁹ Bununla ilgili örnekler önceki bölümde tafsîlen verilmiştir. Bkz. MA, RKR, 288/111, s. 6, 24; MA, RKR, 285/108, s. 22.

⁴²⁰ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, s. 179.

⁴²¹ MA, AKR, 473/38, s. 14; MA, RKR, 483/48, s. 20. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı...*, 96.

⁴²² MA, AKR, 473/38; MA, RKR, 483/48; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı...*, 96.

⁴²³ İlhak ve ifrâz terimleri için bkz. "Kazâ Kadılıkları" başlığı.

⁴²⁴ Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 47; Kuru, "Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 65.

Tablo 2.2: Ruznâmeçelere Yansıyan Mevleviyet Kadılıkları (1756-1776)⁴²⁵

MEVLEVİYETLER	KADI (Defterlerde Geçtiği Tarih)
İstanbul (Taht Kadılığı)	Ali Efendi (Z. 1189)
Üsküdar	Ahmed Efendi (S. 1170-M. 1173), Hafız İbrahim Efendi ve el-Hac Mehmed Naşid Efendi (R. 1177-R. 1178), Mehmed Arif Efendi (CA. 1182-Ramazân 1183), İshakzâde Feyzullah Efendi (ZA. 1174-Ş. 1175), Lâ'lizâde es-Seyyid Mehmed Mutasaum? Efendi (R. 1178-R. 1179), Mehmed Emin Efendi (R. 1180), es-Seyyid İbrahim Efendi (N. 1183), Kaynızâde Es-Seyyid Ahmed Efendi (N.1184-N. 1185), Mehmed Salih Efendizâde Abdullah Efendi (L. 1188-CA. 1189), es-Seyyid Mehmed Faiz Efendi (M.1190)
Galata (Havâss-ı Refîa)	Mehmed Emin Efendi (S. 1170-M.1173), es-Seyyid Mehmed Said Efendi (M. 1173-L. 1173), Muradzâde es-Seyyid Ahmed Efendi ve el-Hac İbrahim Hanif? Efendi (R. 1177-R. 1178), es-Seyyid Mustafa Efendi (Hırka-i Şerife Şeyhi R. 1178-R. 1179), Abdurrahman Efendi (Ş. 1175-R. 1177), es-Seyyid Mehmed Efendi (R. 1179-R. 1180), Haşimzâde es-Seyyid Abdullah Efendi (N. 1183), es-Seyyid Mehmed Kamil Efendi (N. 1184), Gümülçinevî es-Seyyid Mehmed Efendi ve Şeyhzâde es-Seyyid Mehmed Refî Efendi (N.1184-N. 1185), Ömer Efendi (L. 1188-CA. 1189), Mehmed Paşazâde İbrahim Bey (M.1190)
Filibe	Mansuri Mehmed Efendi (M.1173-25 L.1173)
İzmir	Karabağzâde İsmail Efendi ve Mehmed Ganim Efendi (S. 1170-M. 1173), Balizâde es-Seyyid Abdullah Efendi (R. 1173), Hamidzâde Esad Efendi (R. 1177-R. 1178), Ahmed Efendi (ZA. 1174-Ş. 1175), Mehmed Sadık Efendi (Ş. 1175-R. 1177), Ahmed Muhtar Efendi (Ş. 1186), Ahmed Esad Efendi (N. 1183/N. 1184), Mustafa Arif Efendi (N. 1184-N. 1185), Mehmed Refî Efendi (N. 1189)
Yenişehir-i Fenâr	İshak Efendi ve Müftizâde Ahmed Efendi (S. 1170-M. 1173), Evliyazâde Ahmed Efendi (M. 1173-L. 1173), Ahmed Efendi, Arabzâde Ali Rıza Efendi, Tokadı Mustafa Efendi ve Mustafa Aşir Efendi (R. 1177- R. 1178), es-Seyyid Mehmed Arif Efendi ve Mesudzâde Mehmed Esad Efendi (4 R. 1180), Kassamzâde Feyzullah Efendi (Ş. 1186), Abbas Efendi (N.1183- N. 1184), es-Seyyid Mehmed Raşih Vafizâde Efendi (N. 1184-N. 1185), İbrahim Efendi (L. 1188-CA. 1189), Ahmed Atâullah Efendi (B. 1189)
Mekke-i Mükerrreme	Arif Abdalbaki Efendi ve Hamamizâde Mehmed Emin Kutbeddin Efendi (S. 1170-M. 1173), Mustafa Kebirizâde Efendi (M. 1174), Kevâkibizâde Şeyh Mehmed (M. 1170), Akkirmanî Mehmed Efendi (CA. 1173), Mehmed Rıza Efendi (M. 1178), Mektubizâde Mehmed Sadeddin Efendi (N. 1183- N. 1184), es-Seyyid Mehmed Efendi (M. 1184), Ali Molla Efendi (M. 1185), es-Seyyid Ömer Efendi (M. 1186), Tarsusizâde el-Hac Mustafa Efendi (M. 1190), Ahmed Paşazâde Veliyyüddin Efendi (M. 1191)
Medine-i Münevvere	Salih Efendizâde Mehmed Efendi, Benlizâde Abdullah Efendi ve Osman Efendi (S. 1170-M. 1173), Abdullah Efendi (M. 1174), el-Hac Ali Efendi (M. 1178), Abdullah Efendi (R. 1179-R. 1180), es-Seyyid Ahmed Efendi (M. 1184), es-Seyyid Mehmed Emin Efendi (M. 1185), Halil Efendizâde Ahmed Efendi (M. 1186), es-Seyyid Mehmed Seyyid Efendi (B. 1185), Mehmed Mekki Efendi (L. 1188-CA. 1189), Biraderzâde Yakub Efendi (M. 1191).

⁴²⁵ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 302/125; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131; MA, AKR, 483/48.

Selanik	Mustafa Efendi ve Hasan Efendi (S. 1170-M. 1173), Es-Seyyid İbrahim Efendi (RA. 1167), Abdülvahid Efendi (L. 1173- ZA. 1174), Mehmed Mekkî Efendi (R. 1177-R. 1178), Mehmed Emin Efendi ve Hasan Efendi (N. 1183-N. 1184), Hafız Mehmed Efendi (N. 1184-N. 1185), Mustafa Efendi (L. 1188-CA. 1189), Ali Efendi (B. 1189), Mustafa Efendi (ZA. 1188).
Kudüs-i Şerif	Es-Seyyid Mehmed Efendi (S. 1170-M. 1173), el-Hac Ali Efendi (B. 1166), Tarzâde es-Seyyid Ahmed Efendi (C. 1173), es-Seyyid Ömer Efendi (C. 1173), Samakovî Hasan Efendi (R. 1177-R. 1178), Mehmed Efendi (C. 1183), es-Seyyid Mustafa Efendi (C. 1175), Ahmed Efendi (Ş. 1175-R. 1177), Kazâbavizâde Mehmed Refî Efendi (M. 1186), Veliyüddin Efendi (C. 1184), İsmail Efendi (N. 1184-N. 1185), Mehmed Efendi (RA. 1189), Osman Efenizâde Abdullah Efendi (ZA. 1189), es-Seyyid Ahmed Efendi (ZA. 1190).
Kudüs-i Şerif Payesiyle Üsküdar kadısı	Siraceddin Mustafa Efendi (B. 1173), Mehmed Hamidî Efendi (M. - L. 1173).
Kudüs-i Şerif Payesiyle Kayseri Kadısı	Mustafa Efendi (S.1170-M. 1173).
Konya	Fehameddin Efendi (R. 1177-R. 1178).
Amîd	Es-Seyyid Hasan Said Efendi (CA. 1182-N. 1183), es-Seyyid Osman Hasib Efendi (Ş. 1175), Yahyazâde İbrahim Efendi (R. 1179-R. 1180), es-Seyyid Osman Efendi ve Mehmed Efendi (R. 1180), es-Seyyid Abdullah Paşazâde es-Seyyid Abdürrahman Bey ve Mollazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi (N. 1183-1184).
Ayıntab	Es-Seyyid İbrahim Efendi (CA. 1182-N. 1183).
Filibe Payesiyle Saraybosna kadısı	Mustafa el-Amr (S. 1170-M. 1173).
Filibe	Ebubekir Efendi (N. 1184-1185).
Haleb-i Şehba	Mehmed Emin Efendi Medhizâde Abdürrahim Efendi (S. 1170-M. 1173), Ali Efendi ve Kara Musa Efendi (M. 1173-L. 1173), es-Seyyid Mustafa Efendi ve Giridî el-Hac Ahmed Efendi (R. 1177/R. 1178-ZA. 1174/Ş. 1175), Ahmed Atâullah Efendi (R. 1179-R. 1180), Kethüdazâde Mustafa Sadık Efendi (R. 1180), es-Seyyid Mehmed Efendi (N. 1183-1184), Nefsizâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi (N. 1184-1185).
Erzen-i Rum	Mehmed Emin Efendi (N. 1183-1184).
Edirne	Zeynelabidin Efendi (N. 1184-1185). ⁴²⁶
Bursa	Veliyüddin Efendi (N. 1184-1185). ⁴²⁷
Halep	Mustafa Efendi (L.1188-CA. 1189), Dağıstanî İbrahim Efendi (L. 1189).
Saraybosna	İsmail Efendi (N. 1184-1185), Abdülaziz Efendi (L. 1188-CA. 1189).
Belgrad	Hatibzâde Mahmud Efendi (B.1189).
Konya	Menteşevî Mustafa Efendi (L. 1188-29 CA. 1189).

Tablodaki kayıtlar incelendiğinde bazı mevleviyetlerin pâye ile verilmiş olduğu görülmektedir. Zamanla mansıb sayısı ve talipleri arasındaki farkın açılması sonucunda,

⁴²⁶ Edirne’de vefat eden müderrisi merkeze bildirdiği için Edirne kadısının ismi burada geçmiştir. Diğer mevleviyetler gibi iadeden mülazım verdiği için ismi geçmemiştir.

⁴²⁷ Bursa’da vefat eden müderrisi merkeze bildirdiği için Bursa kadısının ismi burada geçmiştir.

ulemânın derecesine göre münhal bir kadro bulunmadığı için mevleviyet pâyeleri verilmeye başlanmıştır. Kadı sayısının fazla ve mevleviyet sayısının az olmasından dolayı buralara fiilen atanmadan önce kadılar söz konusu yerlerin pâyesini alarak başka bir yerde fiilen görev yaptıktan sonra sıraları gelince asıl pâyesini aldıkları yere atanmaktaydılar.⁴²⁸ İlk örnekleri XVII. yüzyılda görülen pâyeli mevleviyet usulüne bu dönemde devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin tabloda verilen Filibe pâyesiyle Saraybosna kadısı olan Mustafa el-Amr, Kudüs-i Şerif pâyesiyle Üsküdar kadısı olan Siraceddin Mustafa Efendi ve Mehmed Hamidî Efendi ve yine Kudüs-i Şerif pâyesiyle Kayseri kadısı olan Mustafa Efendiler pâye alan kadılar olarak kayıtlara yansımaktadır.⁴²⁹ Pâye uygulaması sadece mevleviyet kadılıklarına has olmayıp, daha düşük seviyedeki kadılıklar ve özellikle medrese derecelerinde de uygulanmaktaydı.⁴³⁰

2.1.2. Kazâ Kadılıkları

Kadılıklar, taht veya kasaba kadılıkları denilen kazâ kadılıkları ve mevleviyetler olarak ikiye ayrılmıştır. Osmanlı taşra teşkilâtında kazâların birçok yönden idare edilmesi kadıların yönetimindeydi. Kazâ birimlerinde görev alan kadıların tayin, terfi ve azil ile ilgili mesleki işleri *sadreyin* denilen Rumeli ve Anadolu kadiaskerlerinin arasında paylaşılmıştır.

Osmanlı'da geniş bir coğrafyaya yayılan kazâ ve medreselerin sayısı göz önünde tutulduğunda buralardaki görevlilerin muâmelâtının işleyişinin pratiği açısından tasnife tâbi tutulması zorunluluktadır. Rumeli kadiaskeri; Rumeli, Karadeniz'in kuzey kıyıları, Akdeniz ve Ege adalarında bulunan kazâlardaki ilmiye mensuplarından sorumluyken, Anadolu kadiaskeri ise Anadolu, Irak, Suriye, Mısır ve Arap yarımadasında bulunan kazâlardaki ilmiye mensuplarından mesuldü.⁴³¹

Kadıların tayin, azil, nakil ve terfi gibi muameleleri kadiaskerler tarafından ruznâmçe defterlerine kaydedilmekteydi. Kadılar buldukları kadiaskerlik kaleminin görev alanındaki kazâlarda mesleklerini ifa etmekteydiler. Kazâ sayılarının değişimini kadiaskerlerin sorumluluğundaki ruznâmçelerin sunduğu verilerinden görebilmek mümkündür. Buradan hareketle Osmanlı'da kaç kadılık bölgesi olduğu veya kadiaskerlerin sorumluluk sahasında

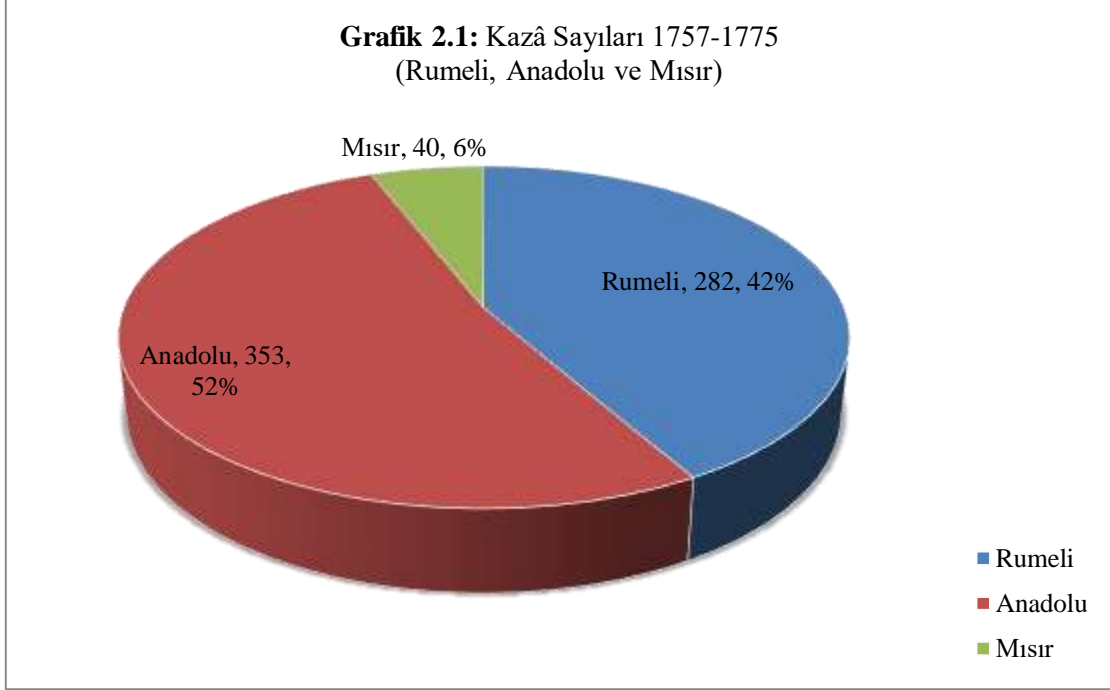
⁴²⁸ Unan, "Osmanlı İlmîye Tarîkinde "Pâye"li Tâyinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı"..., s. 42-50; Ortaylı, "Kadı"..., s. 70-73.

⁴²⁹ MA, RKR, 277/100, s. 30; MA, RKR, 284/107, s. 12, 20; Unan, "Osmanlı İlmîye Tarîkinde "Pâye"li Tâyinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı"..., s. 42-50.

⁴³⁰ Unan, "Osmanlı İlmîye Tarîkinde "Pâye"li Tâyinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı"..., s. 42-50; Ortaylı, "Kadı"..., s. 70-73. Mevleviyet pâyesine sahip bir âlim kadılık dışında başka görevlerde de bulunabilirdi. Örneğin İstanbul pâyesine sahip olan Mehmed Arif Efendi Gurre-i Şevval 1189/25 Kasım 1775'te Saray-ı Etibbâ-i Sultanî görevini icra etmekteydi. Bkz. MA, RKR, 308/131, s. 24.

⁴³¹ İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi*..., s. 131; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*..., s. 83, 151-156.

kaç kazâ bulunduğunu tespit etmek mümkündür.⁴³² Aşağıdaki grafikte incelenen dönemde tespit edilen Rumeli, Anadolu ve Mısır kazâ sayıları verilmiştir.

1757-1775 döneminde Osmanlı Devleti'nde Rumeli, Anadolu ve Mısır'da toplam 675 kazâ kaydına rastlanılmıştır. Toplam sayı içerisinde Anadolu'da 353 kazâ, Mısır'da 40 ve Rumeli'de 282 kazâ mevcuttur. Kazâ sayılarının önceki dönemlerle kıyaslandığında artış veya azalışlarını bir nebze de olsa tespit etmek mümkündür. Aşağıdaki tabloda söz konusu değişimler önceki dönemlerle mukayese edilerek ortaya konulmuştur.

⁴³² Tevkiû Abdurrahman Paşa, "Osmanlı Kanûnâmeleri (III)", *Millî Tetebbular Mecmûası*, C. I, S. 3, s. İstanbul 1331, s. 541; Halil İnalçık, "Kazasker Ruznamçe Defterlerine Göre Kadılık", *Adâlet Kitabı* Ed. Halil İnalçık, Bülent Arı ve Selim Aslantaş, Kadim Yay., Ankara 2012, s. 125; Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 179, Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*..., s. 91.

Tablo 2.3: Kazâ Sayıları (XVI-XVIII. Yüzyıl Arası)

	XV. YY	XVI. YY	XVII. YY	XVIII. YY İlk Yarısı	XVIII. YY (1757-1775)
Rumeli	(1488-1489) 275 kazâ ⁴³³	(1581-1592) 448 kazâ ⁴³⁴	(1595-1670) 481 kazâ ⁴³⁵ ----- (1660'da) 477 kazâ ⁴³⁶ ----- 450 kazâ ⁴³⁷ (II. Yarı) ----- (1667-1668) 361 kazâ ⁴³⁸ ----- 375 kazâ ⁴³⁹ (II. Yarı)	390 kazâ ⁴⁴⁰	282 kazâ
Anadolu		(1513'te) 235 kazâ ⁴⁴¹ ----- (1528'de) 211 kazâ ⁴⁴²	632 kazâ ⁴⁴³ --- 427 kazâ ⁴⁴⁴ (II. Yarı)		353 kazâ
Mısır	-	-	-	-	40 kazâ

⁴³³ Alan, "Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 189, 245; Ömer Lütfi Barkan, "894 (1488-1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Âit Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, C. 1, S. 1, Ankara 1964, s. 35-113.

⁴³⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 183.

⁴³⁵ Alan, "Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 55.

⁴³⁶ M. Kemal Özergin, "Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi", *Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 253.

⁴³⁷ *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Seda Çakmakçıoğlu, Kabcacı Yay., İstanbul 2007, s. 134, 288.

⁴³⁸ Özergin'in çalışmasında Rumeli kadılık rütbelerinin her birinde kaç kazâ olduğu belirtilmiştir. Buradaki kazâların toplamı 361 iken çalışmanın başka yerinde ise 450 kazâdan bahsetmektedir. Bu durumun sebebi belirtilmediği için iki sayıyı da tabloda gösterdik. Bkz. Özergin, "Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi"..., s. 254.

⁴³⁹ Ercan Alan, "XVII. Yüzyıl Anadolu Kadılıkları ve Rütbeleri", *Tarih Dergisi*, S. 67 (2018/1), İstanbul 2018, s. 62.

⁴⁴⁰ Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 57.

⁴⁴¹ Turan Gökçe, "Anadolu Vilâyeti'ne Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IX, 1994, s. 226.

⁴⁴² Turan Gökçe, "934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Kadılıkları ve Kadıları", *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkcülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s. 79.

⁴⁴³ Kılıç, "XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlmîye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)"..., s. 227. Kılıç'ın çalışmasında ruznamçelerden elde edilen veriler üzerinden kazâ sayılarına yönelik bir değerlendirme yapılmadığı için tam sayıda eksik veya fazlalık olabilir. Zira Koçi Bey, Sultan İbrahim'e sunduğu kabul edilen layihada bu dönemde Anadolu'da 800 kadının olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde yapılan muvakkit atamaları da düşünüldüğünde bir kazâyı iki kadının aday olabileceği göz önüne alınırsa Anadolu'da yaklaşık olarak 450-550 civarı kazâ olduğu çıkarımı yapılabilir. Bkz. *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Zuhuri Danışman, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 95.

⁴⁴⁴ Alan, "XVII. Yüzyıl Anadolu Kadılıkları ve Rütbeleri"..., s. 62.

Yüzyıllara hatta bazen yıllara göre kazâ sayılarında yaşanan değişimlerin temel sebeplerinden biri, devletin savaşlar neticesinde toprak kaybetmesi veya yeni topraklar elde etmesiydi. Fakat yaşanan sayısal değişimin başka birçok âmili mevcuttu. Devletin en geniş sınırlarına ulaştığı dönem olan XVII. yüzyıl, diğer yüzyıllarla mukayese edildiğinde aynı zamanda en fazla kazânın bulunduğu dönemdi.⁴⁴⁵ Ayrıca bu artışın bir diğer sebebi ise dönem dönem bazı kazâların mevleviyetlere bağlanmasıydı. İncelediğimiz dönemde buna örnek teşkil edecek bir duruma rastlanılmamıştır.⁴⁴⁶

Kazâ değişimlerinde bir diğer sebep ise yaşanan nüfus artışı veya göçlerden dolayı bazı kazâların harap hale gelmesiydi. Bu, kazâlarda hasılatların düşmesinden dolayı statülerinde değişim yaşanmasına sebep olmaktaydı. Böyle bir tablo karşısında devlet hasılatı az olan kazâyı bir başka kazâyâ ilhak ederek çözüm bulmaya çalışmıştır. Örneğin Anadolu kalemine bağlı olan Mehmed el-Müderrise maîşet olarak Gemaya(?) Kazâsı 1774-1775'te tevcih edilmiş, ancak Mehmed el-Müderris Anadolu kadıaskerliğine yazdığı arzuhalde söz konusu kazânın ahalisinin perişan bir durumda olduğundan dolayı hasılatının az olması sebebiyle söz konusu kazânın Sarıçayır kazâsına mülhak olarak kendisine tevcih edilmesini istemiştir. Arzın neticesinde şeyhülislâm İvazpaşazâde İbrahim Efendi'nin işareti ve padişahın emriyle isteği yerine getirilmiştir.⁴⁴⁷ Dolayısıyla yerleşim yerlerinin sosyo-ekonomik durumları kazâ sayılarına etki etmiş olduğu görülmektedir.

Kazâ sayılarındaki değişimler bölgeden bölgeye göre farklılıklar gösterebilmektedir. Tabloda incelediğimiz dönemdeki Rumeli'deki kazâlar, XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait kazâ sayılarıyla kıyaslandığında bir azalma olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun sebeplerinden biri, bazı kazâların ele aldığımız defterlere yansımamış olma ihtimalidir. Bir diğer sebep ise 1768-1774 döneminde devletin Rusya ile yaptığı savaş neticesinde Tuna boylarında Bender, Kili, İbrail, Akkerman, Bucak mıntıkası ve Rusların Baltık filosunun Akdeniz'deki bazı adaları ele geçirmesi sonucu Osmanlı'nın uğradığı toprak kayıplarıdır. Yine bu dönemde bazı kazâların statülerinde yaşanan değişimler de bu durumun oluşmasına etki etmiştir.⁴⁴⁸ Öte yandan Rumeli kaleminde bulunan kazâlardan bazıları zaman zaman Kırım hanlığına arpalık veya maîşet olarak verilmiştir. XVII. yüzyılda Kırım hanlarının savaşlarda gösterdikleri yararlılığa karşılık olarak Rumeli'den bazı kazâlar kendilerine arpalık olarak tahsis

⁴⁴⁵ Peter Turchin, Jonathan M. Adams, Thoms D. Hall, "East-West Orientation of Historical Empires and Modern States", *Journal of World-Systems Research*, S. XII-II, December 2006, s. 223.

⁴⁴⁶ Alan, "Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 53.

⁴⁴⁷ MA, AKR, 483/48, s. 4.

⁴⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, C. IV., 1. Bölüm, TTK Yay., Ankara 2011, s. 388-389, 394-402, 429.

edilmekteydi.⁴⁴⁹ Nitekim benzer bir uygulama XVIII. yüzyılın ikinci yarısında dikkat çekmiştir. Rebülevvel 1182/Temmuz-Ağustos 1768 tarihli bir fermanla geçtiği üzere, Kırım kadiaskerliği uhdesine arpalık olarak kazâ verildiği ve daha sonra geri alındığı tespit edilmiştir. Rumeli kadiaskeri Mustafa Efendi'ye hitaben yazılan fermanın ilgili kısmı istisnai bir durum olması sebebiyle aşağıda verilmiştir:⁴⁵⁰

“...Taman kazâsı kadîmden beri Rumeli kaleminde Eğri rütbesi menasibinden olub Kırım Hanı esbak Selim Giray Han'ın zaman-ı hanlıklarında kadiaskeri olub iltimaslarına binaen Süleymaniye rütbesi itibarıyla Sofya Payesi ihsan olan Feyzullah Efendi'ye ber-vech-i Arpalık tevcih olunmuş lakin müşarüniyleh hanlıktan ve mumaiyleh dâhi kadiaskerlikten mazûl olmalarıyla hâlâ bade'l-azl ber-vech-i arpalık üzerinde olmak mahzan hilâf-ı kanûn ve mugayir-i hatt-ı hümayûn şevket-makrûn olduğun serlevha-i yemin ve yesar vesair eşrâf-ı kuzâtın inba ve ihbarlarıyla kazâ-i merkumun kalemine kemâkan iade ve ircâ' ve rütbe-i kadîmesiyle erbabına tevcih ve ulâ rütbe-i ashabına...”

Fermanla belirtildiği üzere, Kırım Hanı Selim Giray zamanında Kırım kadiaskeri olan Feyzullah Efendi'ye Rumeli kaleminde bulunan Taman kazâsı arpalık olarak verilmiş, ancak Kırım hanı ve kadiaskerin değişmiş olmasına rağmen Taman kazâsının hâlâ Kırım hanlığının tasarrufunda olduğunu serlevhateyn ve eşrâf-ı kuzattan kimseler haber vererek bu durumun kanuna aykırı olduğu bildirilmiştir. Kazânın Rumeli kalemine iade edilerek eski rütbesiyle erbabına tevcih edilmesi emredilmiştir.

Kazâ sayılarındaki değişimlerden bağımsız olarak kadiaskerler muhtelif sebeplerden dolayı salahiyet bölgelerindeki kazâları bazen birbirine bağlayarak ya da birbirlerinden ayırarak tek bir kadıya tevcih edebilmekteydiler. İlmiye terminolojisinde *ilhak*, *mülhak* veya *ifrâz* terimleriyle ifade edilen bu durumun 1757-1775 dönemindeki seyri aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır.⁴⁵¹

2.1.2.1. İlhâk Kazâlar

Osmanlı Devleti'nde kazâ kadılıkları çoğunlukla müstakil bir kazâ olarak tevcih edilirdi. Bazen bir kazâyı birden fazla kazâ veya daha küçük yerleşim yeri dâhil edilerek (ilhâk) kadı tayini gerçekleştirilmekteydi. Kazâ sınırlarının ilhâk usulüyle değişimi yüzyıllara

⁴⁴⁹ Baltacı, “Arpalık”..., s. 393.

⁴⁵⁰ MA, RKR, 299/122, s. 2.

⁴⁵¹ Yasemin Beyazıt, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 53, Ağustos 2010, s. 80.

göre muhtelif nedenlerden dolayı meydana gelmiştir. Kazâ sınırlarında yaşanan değişiklikleri kadıaskerlerin sorumluluğunda bulunan yerleşim yerlerinde olması halinde, atama ruznâmçelerinden takip edebilmekteyiz.

XVI. yüzyılda kazâların ilhak sebepleri sosyo-ekonomik nedenlerden kaynaklanmıştır. Söz konusu sebeplerden ilki reayanın kazâ merkezindeki kadıya ulaşabilirliği meselesidir. Reayanın ikâmet ettiği yer eğer kadılık merkezinden çok fazla uzakta olması halinde halkın isteğiyle yerleşim yeri daha yakın bir kazâyâ ilhâk edilirdi.⁴⁵² XVI. yüzyılda kazâ sınırlarının değişimini etkileyen diğer neden ise mali endişelerdir. Bir merkezde yaşayan halkın devlete ödediği vergiyi karşılamakta zorluk çekmesi veya iaşe anlamında kendi kendine yetememesi durumunda yerleşim yerlerinin bağlı buldukları merkezlerde değişiklikler yaşanabilmekteydi.⁴⁵³ XVII. ve XVIII. yüzyılların ilk yarısında bahsedilen yukarıdaki sebeplerin dışında, kadının taltif edilmesi veya gelirlerinin artırılması amaçlarıyla da ilhâk yöntemine başvurulmaktaydı.⁴⁵⁴ Kadıların atandıkları bazı kazâlar buldukları rütbe için yetersiz kalabilmekteydi. Yine kazânın hasılatının kadının mâişetine yetmemesi halinde ekonomik endişeler göz önünde tutulabilmekteydi. Bu sebeple nispeten büyük olan kazâyâ, başka yerler katılarak (mülhak) tek bir mansıb haline getirilmekteydi.⁴⁵⁵

1757-1775 döneminde kazâların ilhâk yoluyla idaresinin temel sebebi mutasarrıfın geçim sıkıntısını gidermekti. Örneğin Anadolu'da Kahalı? kazâsını mâişet statüsüyle tasarruf eden müderrisinden Mehmed Efendi merkeze gönderdiği arzuhalinde buradaki halkın perişan bir halde olduğundan dolayı hasılatının da istenilen seviyede olmadığından bahsetmekteydi. Onun bu isteği değerlendirilmiş ve Sarıçayır kazâsının kendisine ilhaken verilmesine karar

⁴⁵² Örneğin 1581'de Rumeli kadıaskerlik sınırlarında olan Çorlu'ya bağlı Çoksekbanlu köyü ahali, köyün Çorlu'ya bir günlük mesafede olması sebebiyle kadılığa başvuruda sıkıntı çektiklerini ve bundan dolayı kendilerine daha yakın olan Ereğli'ye bağlanmak istediklerini bildirmişlerdir. Bkz. Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler"..., s. 81-83.

⁴⁵³ 1582'de Rumeli sınırları içerisinde kalan ve zahire yönünden zengin olan Kureşte nahiyesi, Güllü Kestiye kazâsına bağlı iken Pirespe kazâsının sınırlarına dâhil edilmiştir. Ancak Güllü Kestiye kazâsı zahire noktasında sıkıntıya düştüğü için Kureşte nahiyesi tekrar kendisine ilhâk edilmiştir. Bkz. Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler"..., s. 84. Devlete ödenen vergilerde görülen aksaklıkların giderilmesi için yine ilhâk yöntemiyle yerleşim yerlerinin sınırlarında değişikliğe gidilmiştir. Örneğin 1584'te mukataa müfettişi ve Siroz kadısı Mevlâna Muhyiddin İstanbul'a gönderdiği arzuhalde Siroz'a bağlı civardaki köylerin Pıravişte'ye ilhak edilmesiyle mukataanın zarar gördüğünü bu sebeple ağustos ve nevrüz irsaliyelerinin zamanında gönderilemediğini bildirerek, köylerin tekrar buraya bağlanması durumunda ödeme konusunda rahatlayacaklarını belirtmiştir. Bkz. Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler"..., s. 89.

⁴⁵⁴ 1645'te Timurlu kazâsına tevcihi yapılan Ahmed Efendi yazdığı risaleden dolayı Petriç kazâsı ilhâk olarak kendisine tevcih edilmiştir. Bu tarz ilhâk olayı geçici bir durumdur. Bkz. Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 160; 1710'da İnebahtı kadısı olan Mehmed Efendi'ye görev yapacağı süre boyunca Kulhızır kazâsı ayrıca ilhâk olarak tevcih edilmiştir. Bkz. Kuru, Kuru, "Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 98.

⁴⁵⁵ Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler"..., s. 80, 91.

verilmiştir.⁴⁵⁶ Böylece kazâ sınırları genişleyince hasılat miktarı da artacağından dolayı kadıların gelirleri artırılmış oluyordu.⁴⁵⁷

İlhak kazâ kayıtları ruznâmçe defterlerinde ibkâ, tencîz, zam, nakil ve te'bîd kayıtlarıyla birlikte ayrı bir başlık altında verilmektedir. Söz konusu başlıkta eğer bir kazâ ilhâk kazâyâ dönüştürülmemişse buraya kaydedilirdi. Ancak önceden ilhak olan kazâlar ise bu bölümün dışında kalan diğer kazâların tevcihleriyle birlikte kaydedilmekteydi. Dolayısıyla ilhak kazâları önceden ilhak olanlar ve henüz yeni ilhak olanlar olarak ikiye ayırmak mümkündür.

İlhâk olan kazâlar *ber-vech-i ilhâk* olarak ifade edilmişken, bahsi geçen kazâyâ dâhil edilen kazâ ise *mülhâk kazâ* olarak kaydedilmekteydi. Kazânın ilhak olunması için ilhâk talepleri kadı/mutasarrıf tarafından kadıaskerliğe bildirilir, kadıaskerlik de serlevhateyn ve eşrâf-ı kuzatın görüşünü aldıktan sonra şeyhülislamın işareti ve padişahın fermanıyla düzenleme yapılırdı. Ancak daha önceden zaten bu statüde olan kazâlar için ise bu işlem yapılmayıp, mutad olduğu üzere diğer kazâlarda takip edilen yöntem uygulanmaktaydı.⁴⁵⁸ Eğer kazâ hâlihazırda ilhak statüsünde tasarruf ediliyor ve buraya yeni bir kadı ataması yapılıyorsa bu işlem kayıtlarda *Akyörük maa Hacı Hamza, Çubukabad maa Eflani, Lubin maa Belgradcık* vb. gibi ifadelerle yer almaktadır.

Uzun zamandır ilhâk statüsünde olan kazâların dışında yeni yerlerin ilhâk olarak verilmesi mansıb sayısını düşürdüğünden ve dolayısıyla mesleğe hareket etmeyi bekleyenlerin sayısında birikmeye sebep olduğundan dolayı bu uygulama devletin tasvip ettiği bir yöntem değildi. XVII. yüzyıla ait fermanlarda bu türden ilhak olunmuş olan kazâların ifrâz edilerek tekrar müstakil kazâ haline getirilmesiyle ilgili düzenlemeleri görmek mümkündür.⁴⁵⁹ İncelediğimiz dönemde yeni ilhak kazâların sayısı önceden ilhak statüsünde tevcih edilen ilhak kazâlara nispetle daha azdır. İlk defa ilhak olarak verilen kazâ sayısı Rumeli'de bir, Anadolu'da üç ve Mısır'da sekizdir. Rumeli, Anadolu ve Mısır kazâlarına yapılan toplam 2852 tevcih kaydı içerisinde ilhak olarak tevcih edilen kazâlar 350 kayıtle %12,27 oranındadır. Bu oran önceki dönemlerle kıyaslandığında Rumeli kazâları için XVI. yüzyıl ikinci yarısında %2,06 ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise %8,44 oranındadır.⁴⁶⁰ Bu dönemde önceden ilhak statüsünde olup hâlâ bu statüde olan kazâların bölgesel dağılımına baktığımızda

⁴⁵⁶ Yukarıda yine Sarıçayır kazâsı ilhak olarak verilmişti, burada da ilhak olarak verilmesinin sebebi mürasarrıfların söz konusu kazâyı farklı zamanlarda tasarruf etmesinden dolayıdır. MA, AKR, 483/48, s. 4.

⁴⁵⁷ Beyazıt *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 175.

⁴⁵⁸ MA, AKR, 473/38, s. 4, 79; MA, AKR, 476/41, s. 22.

⁴⁵⁹ Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 54.

⁴⁶⁰ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 161-162; Kuru, "Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 95.

Rumeli’de toplam 1173 kazâ tevcihinden 157 tanesinin ilhak kazâlardan olduğu tespit edilmiştir. Kayıtlara yansıyan Rumeli kadıaskerliğine bağlı ilhak kazâlar tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.4: En Az Bir Defa İlhak Statüsünde Olan Rumeli Kazâları (1757-1770)⁴⁶¹

Alakilise maa Racine	Fethü'l-İslâm maa Ada-i Kebir ve İrşova	Lupuşka maa Bakiyye-i İmoçka	Radomir maa Sirşinik
Apokri (Apakoru) maa Karavari	Foça maa Uluğ	Modinc maa Esedâbâd	Umurfakih maa Egirne
Bakiyye-i İmoçka maa Dogne	İskarapar maa Sölova(Sulova)	Modinc maa Esedâbâd ve İrşova	Yakova maa Altunili
Bakiyye-i Nova maa Derbend	İhlivne maa Novasel	Nakşa Bere maa Santorin ve Miknos	Yayçe maa Bihorine
Bardonya maa Fonya	İskarapar maa Sölova	Piskopi maa Hırsofi	Yenipazar maa Tirgovişte
Berce (Birce) maa Kenzin	İskeromre maa Valtoz	Pogoniye (Pogonya) maa Koniçe	Yenipazar maa Tirgovişte ve Mitrofçacık
Bihor maa Kamran	İşketoz maa İşkepoloz	Pojegacık maa Çaçka	Zadrime maa Leş
Kamengrad maa Bihke	Kladina maa Olova	Poloimye (Polomya) maa Karalum ve Kutlofça	Tırhala ve Prepol
Budimle maa Plav	Fethü'l-İslâm maa Ada-i Kebir	Poloimye (Polomya) maa Kutlofça	Prizren maa Suhuryaka
Lubin maa Belgradcık			

Tabloda dikkat edildiği üzere ilhak olarak verilen yerler genellikle iki kazâ olmakla birlikte bazılarında ise üç beldenin birleştirilmesiyle tek bir kazâ haline getirilmekteydi. Bunların temel sebebi hasılatın daha da artırılması ile ilgili olmalıdır. Çünkü kadıların atandıkları kazâ, buldukları rütbe için yetersiz geliyorsa kadının rütbesine göre ilhak yoluyla kadılığın gelirini artırılmaya çalışılmaktaydı.⁴⁶²

İlgili tabloda sadece Prepol’un ilhak durumu geçiciyken diğerleri ise önceki dönemlerde de bu statüdeki kazâlardır. Geçici ilhak statüsünde olan yerler sadece bir görev süresi müddetince başka bir kazânın mülhâkı olarak tevcih edilmekteydi. Kazânın hasılatı kadının statüsüne göre geçici bir süreliğine artırılması zorunluluğundan kaynaklanmaktaydı. Bu tür tevcih işlemleri genellikle 400 akçe ve yukarısında yevmiyeye sahip olan eşrâf-ı kuzâta

⁴⁶¹ MA, RKR, 280/103; 283/106; 294/117; 302/125.

⁴⁶² Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 175; İlhami Yurdakul, “Kıbrıs (Lefkoşa) Kadılığı ve Kadıları (1571-1878)”, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Uluslararası Sempozyum/The Ottoman Period in Cyprus International Symposium*, Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez vd., İstanbul 2016, s. 384.

yönelik olmaktadır. Örneğin önceden serlevha-i yemin olan Hatvanîzâde Ahmed Efendi'ye Tırhala tevcih edilerek, aynı zamanda görev süresi boyunca Prepol kazâsı da ilhak olarak kendi uhdesine verilmiştir. Görevi bittiğinde ise söz konusu kazâ tekrar müstakil halde işlem görmüştür.⁴⁶³ Bu idarî tasarruf istisnai olmakla birlikte uygulamanın nedeni ruznâmçelere yansımamıştır.

Anadolu kadıaskerliğine bağlı kazâlarda ise 1524 tevcihin içerisinde ilhak kazâ statüsünde 158 kayıt mevcuttur. Anadolu kadıaskerliğine bağlı tespit edilen ilhak kazâlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.5: En Az Bir Defa İlhâk Statüsünde Olan Anadolu Kazâları (1760-1775)⁴⁶⁴

Adana maa Yüreğir	Doğanhisar maa Argıthanı	Palu maa Şure	Penek maa Mamervan
Ağlasun maa İncirpazarı	Fesleğe maa Kozak	Karaova maa Bodrum	Samsad maa Gerger
Akçaabad maa Yemhura	Fırt maa Şami	Kastamonu maa Afşar	Senir maa Düşenbe
Akyörük maa Hacı Hamza	Göl maa Daday	Kerkük maa Şehrızor	Sincanlı maa Eflan-i Bolu
Arpaz maa Amasya-i Aydın	Gönye maa Batum	Kiği maa Neriman	Şeyh maa Amik ve Tizin kazâsı
Bakras maa İskenderun	Gülнар maa Küretü'n-nur	Kütatis maa Bağdatçık	Terma maa Ayvacık
Berkeski? maa Kerme	Gümüşâbâd maa Efteni ve Gönen-i Hamid	Misis maa Ayas ve Berendi	Trabzon maa Sürmene
Bor maa Kayı	Hacıbektaş maa Mucur	Nevşehir maa Ürgüb	Yeni-il maa Türkmân-ı Haleb
Çay maa Karamık	Hani maa Cıska	Nizip maa Kurâ-i İskele	İznikmid maa Afşar
Çubukabad maa Eflani	Homa maa Ginler/Kinler	Palas maa Akkaya	Kalecik Keskini maa Konur ve (?)
Divle maa Kureyş	Şugur (<i>ber-vech-i ilhak</i>) ⁴⁶⁵	İznikmid maa Afşar	Kastamonu maa Afşar
Kağızman maa Eleşkirt	İs'ird (Siirt) ve Nusaybin	-	-

Tabloda verilen İznikmid, Afşar, İs'ird (Siirt), Nusaybin, Trabzon ve Sürmene kazâları tıpkı Rumeli'de de olduğu gibi geçici olarak ilhak statüsünde kalmışlardı.

⁴⁶³ MA, RKR, 302/125, s. 29.

⁴⁶⁴ MA, AKR, 473/38; MA, AKR 476/41; MA, AKR 483/48.

⁴⁶⁵ Hangi kazâyâ ilhak olduğu veya hangi yerin kendisine mülhak edildiği belirtilmemiştir. Bkz. MA, AKR, 483/48, s. 13.

Kazâların ilhak olarak tevcih edilme sebebi sadece mutasarrıf lehine hasılatın artırılması düşüncesinden kaynaklanmazdı. Bazen kazânın mutasarrıfsız kalması durumunda da ilhak uygulamasına gidilirdi. Örneğin Anadolu kadıaskerliğine bağlı İis'ird (Siirt) ve Nusaybin kazâsı ayrı iki müstakil kazâ iken, Safer 1175/Eylül 1761 tarihinde İis'ird kazâsı beklenmedik bir şekilde kadısız kalmıştır. Nusaybin kadısı Muhtar Ahmed Efendi'nin de görevden alınması sonucunda yapılan başvuru neticesinde Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi'nin işaretleriyle iki kazâ ilhak olarak müderrisin-i kirâmdan İsmail Efendizâde Mehmed Efendi'ye maîşet statüsünde tevcih edilmiştir.⁴⁶⁶

Geçici olarak ilhak durumunda kalan Afşar, Trabzon ve Sürmene kazâlarının 1760-1775 döneminde ilhak ve müstakil kazâ olarak statülerinde değişimler yaşanmıştır. Kazâların geliri ve mutasarrıfın elde etmesi gereken gelirin miktarı söz konusu değişimin gerekçesi olmuştur.⁴⁶⁷

Geçici ilhakların dışında kalan bazı kazâların önceki dönemlerde bu statüde tevcih edilmiş oldukları bilinmektedir. Örneğin Bakras maa İskenderun kazâsı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ilhak kazâ olarak tevcih edilmektedir. Kazânın bu statüsüne 1688-1690 döneminde karar verilmiş ve ilhak statüsünde uzun süre kalmıştır.⁴⁶⁸

1760-1775 döneminde Mısır cihetine baktığımızda ise 154 tevcihin 35'i ilhak kazâ statüsündedir. İlhak statüsünde kayıtlara yansıyan kazâlar tabloda gösterilmiştir.

⁴⁶⁶ MA, AKR, 473/38, s. 4. Ulemânın geçimine katkı sağlamak üzere bazı kazâlar "maîşet" statüsünde tevcih edilmekteydi. "Arpalık-Maîşet" başlığında detaylı bilgi verilmiştir.

⁴⁶⁷ Afşar kazâsı Şevval 1174/Mayıs-Haziran 1761'de müstakil bir kazâyken, Gurre-i Zilhicce 1181/19 Mayıs 1768'de İznikmid'e mülhak olunmuştur. Safer 1189/Nisan-Mayıs 1775'te ise Kastamonu'nun mülhâkı olarak ilhâken tevcih olunmuştur. Bkz. MA, AKR, 473/38, s. 54. MA, AKR, 483/48, s. 23. Trabzon kazâsı ise Safer 1174/Eylül-Ekim 1760'ta Sürmene kendisine mülhak olarak ilhâken tevcih edilmiştir. Daha sonra Zilhicce 1181/Nisan-Mayıs 1768'de ise Trabzon müstakil bir kazâ olarak görünmüşse de 1188-1189'da tekrar Sürmene ile birlikte ilhak olarak kayıtlara yansımaktadır. Bkz. MA, AKR, 473/38, s. 45; MA, AKR, 483/48, s. 12, 23, 27; MA, AKR, 476/41, s. 23, 56.

⁴⁶⁸ Özçelik'in hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde kazânın ilhak statüsünde tevcihine dair kayıt şu şekildedir: "Bakras kadısı İbrahim gurre-i mezbûreden on altı ay müddet-i mu'ayyenesini tasarrufdan sonra ref' ve yeri yevmî iki yüz akçe ile Ağros kazâsından elli iki ay İnfisâl ve yirmi üç ay Âsîtâne-i müstemirresi olub mahall ve müstehak ve sezâvâr-ı ikrâm olan mevlânâ Hüseyin dâ'ilerine yevmî üç yüz akçe ve tevâbi'-i kadîmesinden İskenderun ilhâkıyla ba'de hulûli't-tevkît müddet-i örfiyyesi tamâmına değin mutasarrıf olmak ricâsına ba'de'l-arz sadaka buyruldu." Bkz. Özçelik, "Kazasker Atama Ruznâmçelerinden Anadolu Kazaskerliği 7 Numaralı Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1099-1101/1688-1690)"..., s. 189.

Tablo 2.6: En Az Bir Defa İlhak Statüsünde Olan Mısır Kazâları (1760-1775)⁴⁶⁹

Menuf maa Tahtah-ı Münşiyye	Reşid maa Behnesâviyye
Mansûre maa Minyetü'l-mizah	Minye maa Reşid
Circa maa İbrim	Ebûtîc maa Beni Suveyf
Aşmunin maa Delca	Mahalletü'l-Kübrâ maa Beni Harâm
Müzahimeteyn ve Salimeteyn	Mahalletü'l-Kübrâ maa Cize
Belbis maa Mahalle-i eba-Âli	Abyar (<i>ber-vech-i maişet</i>) ⁴⁷⁰
İskenderiye maa Mahalle-i eba-Âli	

Tabloda bulunan Menuf maa Tahtah-ı Münşiyye, Mansûre maa Minyetü'l-mizah, Circa maa İbrim, Aşmunin maa Delca ve Müzahimeteyn ve Salimeteyn kazâları istisnasız olarak hep ilhak olarak tevcih edilmiştir. Geriye kalan diğer yerler ise bazen müstakillen bazen ilhak statüsünde kaydedilmişlerdir. Bunun da temel sebebi mutasarrıfın alacağı hasılatın artırılması ile ilgilidir. Ancak bazen kazâ geçici olarak kadısız veya nâibsiz kalması nedeniyle belirli bir vakte kadar başka kazânın mülhâkı olarak işlem görmekteydi. Örneğin Gurre-i Rebûlahir 1174/10 Kasım 1760'ta Burlus kazâsının kadısız kaldığı tespit edilmiş ve Belbis kazâsına ilhaken tevcih edilmiştir. İlgili kayıta: *Diyar-ı Mısriyye'de Burlus kazâsı halî olmakla gayet-i şehri-âtiden Belbis kadısı muvakkiti eşrâf-ı kuzât-ı kirâm zevi'l-ihtramdan sezâvâr-ı inâyet-i şehriyârî mevlana İbrahim dâilerine ber-vech-i ilhak tevcih olunub sene-i mezbure Recebü'l-ferd guresinden Belbis kazâsıyla ma'an...bad'l-arz sadaka buyruldu* ifadesiyle Burlus kazâsı boş kaldığı için iki seneliğine Belbis kazâsının mülhâkı olarak *ber-vech-i ilhak* olarak tevcihe tâbi tutulmuştur.⁴⁷¹

Mısır kazâ kayıtlarının neredeyse hepsinde “*tevâbi'-i kadîmesiyle ma'an*” terimi kullanılmıştır. Söz konusu terim ile kazânın civarındaki daha küçük olan yerleşim yerleri kastedilmiştir. Buna göre bahsi geçen yerler, tevcihi yapılan kazâyâ bağlı oldukları belirtilmiştir. Ancak bu türden kayıtlar ilhak statüsünde değerlendirilmemelidir. Zira ilhak olabilmesi için mülhâk kazâdan da bahsedilmiş olması gerekmektedir. Nitekim yukarıdaki tabloda bir yer ilhak olarak tevcih edilmişse bunun açıkça ifade edildiği anlaşılmaktadır. Önceki dönemlerde de buna örnek teşkil edecek durumlara rastlamak mümkündür. Örneğin 1626 tarihli bir kayda göre; Rumeli'de Zadrîma kazâsına yapılan tevcihte “*tevâbi'-i kadîmesinden Leş ilhakı ile*” ifadesiyle hangi yerin ilhak olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷²

⁴⁶⁹ MA, AKR, 473/38; MA, AKR 476/41; MA, AKR 483/48.

⁴⁷⁰ Muharrem 1181/Mayıs-Haziran 1767'de *ber-vech-i ilhak* olarak tevcih edilmiş fakat mülhakatından bahsedilmemiştir. MA, AKR, 476/41, s. 73.

⁴⁷¹ MA, AKR, 473/38, s. 79.

⁴⁷² Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 159.

2.1.2.2. Kazâların Rütbe ve Akçe Değerleri

Osmanlı Devleti'nde kadıaskerliğe bağlı kazâlar, tevcih muameleğinde hangi kadının nereye atanacağı konusunda bir hiyerarşinin oluşturulması için derecelere ayrılmıştır. Yapılan derecelendirme kazânın kadıya sağladığı gelir göz önünde tutularak yapılmıştır. Kadılar aylık olarak devletten düzenli bir maaş almamakta, bunun yerine tasarruf ettikleri kazâlarda “mahsûl-i kazâ” denilen gelire sahiplerdi. Mahsûl-i kazâ ifadesi, kadıların gördükleri şer'î davalar ve beledî işlerden aldıkları günlük harçların yekûnunu ifade etmektedir.

Kazâların büyüklüklerine oranla kadılara sağladığı yevmiye miktarları artmaktaydı. Böylece kazâlar, hane sayıları göz önünde tutularak büyüklüklerine göre kadılara günlük sağlayabildiği ortalama akçe miktarı üzerinden itibarî olarak tasnif edilmiştir. Mahsûl-i kazâyâ göre yapılan bu tasnif “cihet-i kazâ” terimiyle ifade edilmiştir.⁴⁷³

Öte yandan bazı yerlerin yevmiye miktarları stabil olmayıp tedricen artmakta veya azalmaktaydı. Bu durumun sebebini ruznâmçelerden çıkarmak mümkün gözükmemektedir. Ancak muhtemel sebep kazâ gelirlerinde yaşanan değişimler olabilir.

Kazâların derecelendirilmesi mevcut literatürde XVI. yüzyıla kadar gitmektedir. XVI. yüzyılın başlarında Anadolu kazâları, kadıların aldıkları yevmiye miktarına göre 4 ilâ 300 akçe ve Rumeli kazâları ise 10 ilâ 170 akçe arasında tasnif edilmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında ise daha standart bir hale gelen derecelendirmede Rumeli kazâları 25 ilâ 300 akçelik yevmiye aralığında 14 farklı yevmiye ile tasnif edilmiştir.⁴⁷⁴ Kazâların yevmiye üzerinden tasnifleri XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da devam etmiştir. Aşağıdaki tabloda XVIII. yüzyıl sonlarına kadar kazâların yevmiye değerleri verilmiştir.

⁴⁷³ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., 174-176; Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*..., s. 565.

⁴⁷⁴ Gökçe, “919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”..., s. 215-259; Gökçe, “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Kadılıkları ve Kadıları”..., s. 77-94; Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 176-177; Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 136-138.

Tablo 2.7: Kazâların Yevmiye Değerlerine Göre Sayıları

Dönem	Rumeli	Anadolu	Mısır
XVI. YY ⁴⁷⁵	25 akçelik: 82 kazâ, 30 akçelik: 53 kazâ, 35 akçelik: 68 kazâ, 40 akçelik: 129, 45 akçelik: 88 kazâ, 50 akçelik: 112, 60 akçelik: 102 kazâ, 70 akçelik: 99, 80 akçelik: 88 kazâ, 100 akçelik: 89, 130 akçelik: 80 kazâ, 150 akçelik: 138, 200 akçelik: 59 kazâ, 300 akçelik: 39	1513'te 232 kazâ 4 ila 300 akçe arasında değişen yevmiye ile kayıtlıdır. ⁴⁷⁶	-
XVII. YY ⁴⁷⁷	25 akçelik: 18 kazâ, 30 akçelik: 17 kazâ, 35 akçelik: 23 kazâ, 40 akçelik: 51, 45 akçelik: 33 kazâ, 50 akçelik: 79, 60 akçelik: 117, 70 akçelik: 177, 80 akçelik: 232 kazâ, 100 akçelik: 258, 110 akçelik: 1 kazâ, 130 akçelik: 289, 150 akçelik: 362 kazâ, 200 akçelik: 220, 300 akçelik: 177 kazâ, 400 akçelik: 1, 499 akçelik: 1 kazâ	40 akçelik: 16 kazâ, 45 akçelik: 11 kazâ, 50 akçelik 70 kazâ, 60 akçelik 34 kazâ, 70 akçelik 95 kazâ, 80 akçelik 122 kazâ, 100 akçelik 150 kazâ, 130 akçelik 217 kazâ, 150 akçelik 275 kazâ, 200 akçelik 203 kazâ, 300 akçelik 142 kazâ, 400 akçelik 81 kazâ, 450 akçelik 18 kazâ, 499 akçelik 18 kazâ	130 akçelik 1 kazâ, 150 akçelik 3 kazâ, 200 akçelik 5 kazâ, 300 akçelik 4 kazâ, 400 akçelik 1 kazâ, 450 akçelik 2 kazâ, 499 akçelik 2 kazâ
XVIII. YY İlk Yarısı ⁴⁷⁸	150 akçelik:176 kazâ 200 akçelik kazâ: 139 kazâ 300 akçelik kazâ: 84 400 akçelik kazâ: 47 499 akçelik kazâ: 20 kazâ	-	-
XVIII. YY İkinci Yarısı (1757-1775)	150 akçelik: 42 kazâ, 200 akçelik: 114 kazâ, 300 akçelik: 38 kazâ, 400 akçelik:19 kazâ, 499 akçelik: 16 kazâ	150 akçelik 121 kazâ, 200 akçelik 80 kazâ, 300 akçelik 25 kazâ, 400 akçelik 7 kazâ, 499 akçelik 15 kazâ	150 akçe: 9 kazâ 200 akçe: 9 kazâ 300 akçe: 5 kazâ 400 akçe: 5 kazâ 499 akçe: 6 kazâ

Tablo incelendiğinde XVI. yüzyıl sonlarına doğru Rumeli'deki kazâlar 14 farklı yevmiye miktarıyla tasnif edildiği görülmektedir. Yine bu yüzyılda 400 ve 499 akçe yevmiyeli kazâların kadıaskerliğin sorumluluğunda olup olmadığı bilinmemektedir. Ayrıca 499 akçeden sonraki kazâların şeyhülislamın yetkisi altında mevleviyet statüsünde olduğu da

⁴⁷⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 182-188.

⁴⁷⁶ Bkz. Gökçe, "Anadolu Vilâyeti'ne Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri"..., s. 215-259.

⁴⁷⁷ Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 142; Anadolu ve Mısır kazâlarına ait veriler Kılıç'ın çalışmasından derlenmiştir. Bkz. Kılıç, "XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)"..., s. 129-155.

⁴⁷⁸ Kuru, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 234-258.

belirlenmiştir. Son olarak Anadolu kazâlarına ait yevmiye miktarları ruznâmçeler günümüze ulaşmadığı için bilinmemektedir.

XVII. yüzyılda üç istisnai kayıt dışında Rumeli ve Anadolu kazâları 14 farklı yevmiyeye ayrılmıştır. Aynı yüzyılın ikinci yarısında Mısır'da ise 7 farklı yevmiye türü saptanmıştır. XVIII. yüzyılda ise bu sayı düşerek daha standart bir hal almıştır. Yüzyılın ilk yarısında Rumeli'de kazâlar artık 5 farklı yevmiye ile tasnif edilmeye başlanmıştır. Bu durum yüzyılın ikinci yarısında Anadolu ve Mısır'da da dâhil olmak üzere aynı devam etmiştir.

XVII. yüzyıl ikinci yarısına gelindiğinde kazâlar akçe değerlerinin yanında nüfus, mevkii ve kadıların gelirini ifade eden *mahsûl-i kazânın* miktarı göz önünde tutularak rütbelere göre tasnif edilmeye başlanmıştır. 1667-1668 tarihinde şeyhülislam Minkarizâde Yahya Efendi'nin isteği ile Rumeli kadıaskeri olan Babazâde Abdülkadir Sinânî Efendi, Rumeli'de bulunan bütün kazâları gözden geçirmiş ve kazâları gelirlerine göre derecelendirmiştir. Yapılan düzenlemeyle Rumeli kadıaskerliğine bağlı kazâlar Sitte-i âliye, Ūlâ, Karîb ilâ'l-ûlâ, Sâniye, Karîb ilâ's-sâniye, Sâlise, Râbia, Karîb ilâ'r-râbia, 200-150 arası mansıblar, Karîbe ilâ'l 200-150 arası mansıblar, 150-130 arası mansıblar ve 130-100 arası mansıblar olarak 12 rütbe altında tasnif edilmiştir.⁴⁷⁹ Her bir kazâ büyüklüklerine göre bu rütbelere birine tâbi olup, yapılan tevcihler rütbelere dikkate alınarak yapılmıştır. Belirlenen bu rütbelere zamanla değişikliklere uğrayarak varlıklarını sürdürmüştür.

Rütbelere her üç kazâ kadılık bölgesi için farklılıklar arz etmekteydi. XVII. ikinci yarısında Anadolu kadılıkları 15 rütbe altında tasnif edilmiştir. Bunlar büyükten küçüğe doğru Sitte-i âliye, Mûsıla ilâ-sitte-i âliye, Sâni, Karîb-i sâni, Sâlise, Râbia, Hâmise, Sâdise, Sâbia, Sâmine, Tâsia, Âşire, Hâdî-aşer, İsnâ-aşer ve Sâlis-aşer rütbeleri olarak sınıflandırılmıştır. XVIII. yüzyılda ise Anadolu kazâları büyükten küçüğe doğru Sitte, Mûsıla, Sâniye, Sâlise, Râbia, Hâmise, Sâdise, Sâbia, Sâmine ve Tâsia rütbelere dir.⁴⁸⁰ Rumeli kadılıkları ise Manâsıblar Seniyeye, Rütbe-i Ula, Rütbe-i Karîbü'l-ûlâ, Rütbe-i İsnâ, Rütbe-i Karîb-i ile's-sâniye, Rütbe-i sâlise, Rütbe-i Karîbe-i ile'r-râbi'a, Rütbe-i Hâmise Kârîbe İl'l-mânâsıblar l-mezkûre olmak üzere sekiz dereceye ayrılmıştır.⁴⁸¹ Kuru'nun bu dönemi kapsayan çalışmasında ise Rumeli'de 13 kazâ rütbesi zikredilmiştir. Bunlar büyükten küçüğe Sitte, Ūlâ, Karîbe-i ūlâ, Babadağ,

⁴⁷⁹ Özergin, "Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi"... , s. 251-309; Baykara, "Kazâ"... , s. 120.

⁴⁸⁰ Alan, "XVII. Yüzyıl Anadolu Kadılıkları ve Rütbeleri"... , s. 64, 67.

⁴⁸¹ Ahmet Halaçoğlu, "1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazâlarının Rütbeleri", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III, TTK yay., Ankara 1999, s. 869-897.

Sâniye, Karîbe-i sâniye, Köstendil, Sâlise, Râbia, İnebahtı, Eğri, Çelebi ve Çanat olarak sınıflandırılmıştır.⁴⁸²

Kuru'nun ruznâmçe verilerine göre çıkardığı listede bulunan Köstendil ve Babadağ rütbeleri önceki ve sonraki dönemlerde verilen listelerde geçmemektedir. Bunlar muhtemelen rütbelerin altında bulunan ilk kazâlar olduğu için ruznâmçelerde rütbe yerine bu isimler zikredilmiştir.

Uzunçarşılı ise Rumeli'deki kazâları dokuz sınıfa, Anadolu'daki kazâları on sınıfa, Mısır'daki kazâları ise altı sınıfa ayırmaktadır.⁴⁸³ Ancak Uzunçarşılı kronolojik bir sıra takip etmediğinden dolayı rütbelerin zaman içerisindeki değişimlerini takip etmek mümkün gözükmemektedir.

İncelediğimiz dönemde kazâların rütbelerinde terfi–tenzil işlemleri fermanlara yansımış olduğundan dolayı kısmen takibi mümkün olabilmektedir. Buna göre Rumeli'de Çinad, Eğri, Çelebi, İnebahtı, Köstendil, Hâmise, Râbia, Sâlise, Sâniye, Karibe-i Ulâ, Ulâ ve Sitte, Anadolu'da Tâsia, Sâmine, Sâbia, Sâdise, Hâmise, Râbia, Sâlise, Sâniye, Mûsıla ve Sitte rütbelerine ayrılmıştır. Mısır kadılıkları da Sâdise, Hâmise, Râbia, Sâlise, Mûsıla ve Sitte-i Mısır rütbelerine tasnif edilmiştir.⁴⁸⁴ Kazâ kadılarının rütbelerinden en yükseği sitte rütbesi denilen kadılıktır. Sitte rütbesine nail olan kadılar eşrâf-ı kuzât olarak adlandırılmışlardır.⁴⁸⁵ XIX. yüzyılın ilk yarısında Rumeli kadılıkları dokuz rütbe altında toplanmıştır. Bu rütbeler büyükten küçüğe doğru sitte, ûlâ, karîbe-i ûlâ, sâniye, sâlise, İnebahtı, Eğri, Çelebi ve Çanat olmak üzere dokuz derecede sınıflandırılmıştır.⁴⁸⁶

Ruznâmçe kayıtlarında kazâların akçe değerleri belirtilmekteyken, hangi kadılık rütbesine denk düştüğü ise verilmemiştir. Çünkü kazâların akçe değerleri üzerinden hangi kadılık rütbesine tevcih edileceği takip edilebildiği için hem kadılık rütbesi hem de kazâların akçe değerleri aynı anda sunulmamaktaydı. Ancak kadıların rütbesine göre kazâlar terfi veya tenzil edildiği zaman bu durum arzuhal veya fermanlara yansımıştır. Bundan dolayı

⁴⁸² Kuru, “Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 60-61.

⁴⁸³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 91-93.

⁴⁸⁴ MA, AKR, 476/41, s. 3; MA, RKR, 278/101, s. 2; MA, RKR, 294/117, s. 11; MA, RKR, 294/117, s. 45; MA, RKR, 279/102, s. 2; MA, RKR, 294/117, s. 14; MA, RKR, 294/117, s. 11; MA, RKR, 294/117, s. 51; MA, RKR, 283/106, s. 34; Alan, “XVII. Yüzyıl Anadolu Kadılıkları ve Rütbeleri”..., s. 67; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 92-93.

⁴⁸⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 279.

⁴⁸⁶ Yasemin Beyazıt, “Rumeli Kadılıkları ve Rütbelerine Dair 1837 Tarihli Bir Yazma”, *Belgeler*, TTK Yay., C. XXVIII/32, Ankara 2007, s. 11-56; Yasemin Beyazıt, “Râbia’dan İnebahtı’ya Rumeli Kadılık Rütbeleri”, *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-I*, S. 66, C. I, Mart-Haziran 2015, s. 1234.

ruznâmçelerde bulunan ferman ve arzuhallerde rütbe değişimlerini sınırlı da olsa takip etmek mümkündür.

Kazâ kadılarının atamasında kadının rütbesine uygun olan akçe değerine sahip bir kazânın tevcih edilmesi gerekmektedir. Fermanlarda bu konu üzerinde önemle durulmuştur.⁴⁸⁷ Bir kazânın hangi kadılık rütbesinin tasarrufunda olacağı sıklıkla değişikliğe uğrayabilmekteydi. Bunun temelde birkaç sebebi vardır. Birincisi kadılık rütbesinde bulunan kazâların sayısı ile kadıların sayısı birbirine orantılı olmadığı zamanlarda bunun çözümüne yönelik değişiklikler olması mümkündür. İkincisi ise kadıların istihdamda yaşadıkları mağduriyetlerin giderilmesi için kazâların buldukları kadılık rütbesinde geçici değişimler olabilmekteydi. Kazâların derecesinin değişmesine sebep diğer bir faktör ise hatırı sayılan ailelerin çocuklarına yönelik uygulamadır. Bu durum XVIII. yüzyılın ilk yarısında genelin içerisinde istisnai bir durum olduğu tespit edilmiştir. Fakat yüzyılın ikinci yarısında benzer bir duruma tesadüf edilmemiştir.⁴⁸⁸

Bir rütbede olan kazâların sayısı az ve buraya talip olan kadıların sayısı fazla olması halinde kazâların rütbelerinde değişikliğe gidilebilmekteydi. Örneğin Ulâ-i Kârîbi rütbesinde olan Nevrekob kazâsı bu sebeple 3 Şevval 1171/10 Haziran 1758'de Ulâ rütbesine terfi ettirilmiştir.⁴⁸⁹ Yine Rumeli'de görev alan kadılardan Eğri rütbesine talip olanların sayısı çok olmasına karşın bu rütbede bulunan mansıb sayısı az olması sebebiyle Kızılağaç maa Hatunili kazâsı Evâhir-i Safer 1171/Kasım 1757'de Çelebi rütbesindeyken ferman ile Eğri rütbesine terfi ettirilmiştir.

Kazânın merkeze uzak olması bazen rütbe değişimlerine etki edebilmekteydi. Örneği Rodos kazâsı Sitte rütbesindeyken bu rütbe erbabının yaşlı olması ve Rodos'un uzak olması sebebiyle Rodos Kârîbe-i Ulâ rütbesine tenzil edilmiştir. Bir kontenjanı boşalan Sitte rütbesine ise Zihne kazâsı terfi edilmiştir.⁴⁹⁰

Hangi kazânın rütbesinin değişmesi gerektiğiyle ilgili işlemler öncelikle serlevhateyn ve eşrâf-ı kuzatın yaptıkları araştırmayla belirlenmekteydi. Tenzil-terfi işlemine tâbi tutulacak kazâ belirlendikten sonra ilgili kadıaskerlik makamı tarafından şeyhülislamın işareti alınarak ferman çıkartılmak suretiyle rütbe değişimi resmiyet kazanmaktaydı.⁴⁹¹

⁴⁸⁷ MA, RKR, 266/89, s. 2b; Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"... , s. 76.

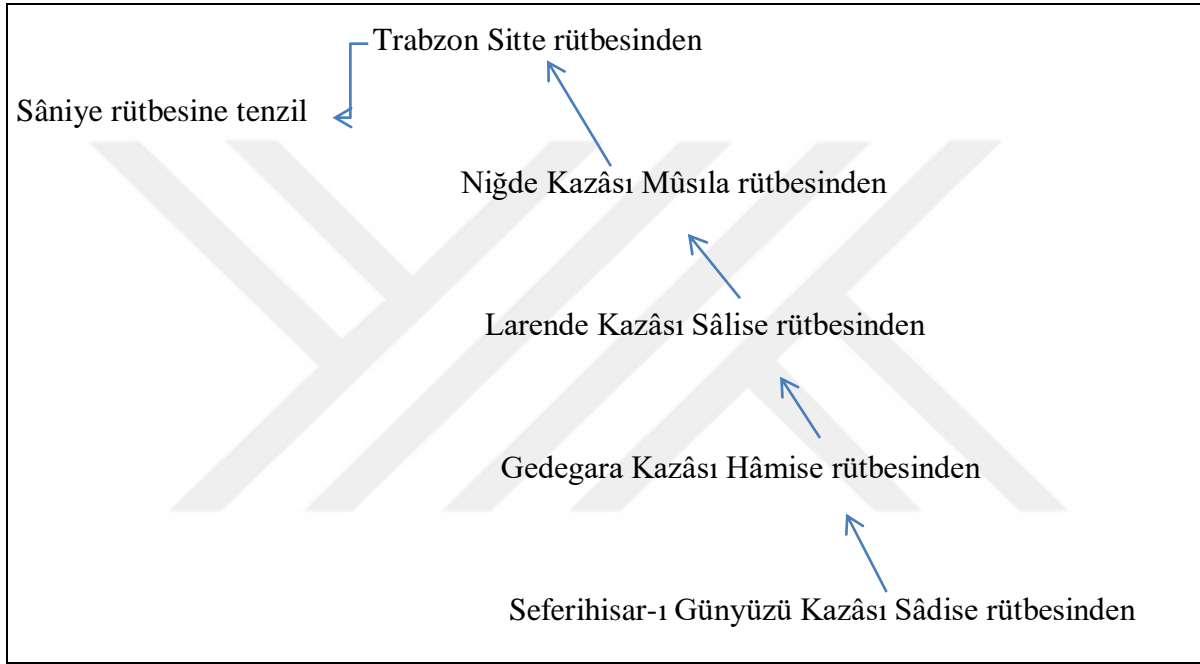
⁴⁸⁸ Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"... , s. 78.

⁴⁸⁹ MA, RKR, 279/102, s. 1.

⁴⁹⁰ MA, RKR, 294/117, s. 1.

⁴⁹¹ MA, RKR, 278/101, s. 2.

Kazâların rütbelerinde yaşanan terfi-tenzil işlemi ya bir-iki rütbe yükseğe ya da aşağı yönde olmaktadır. Bir rütbede değişim olunca diğerlerinin dengelenmesi için diğer kazâların rütbelerinde de gerek duyulan değişimler olmaktadır. Örneğin 12 Zilkâde 1181/31 Mart 1768 tarihinde Anadolu kalemünde Sitte rütbesinde olan Trabzon kazâsına, Sitte rütbesinde olan kadılardan kimse rağbet etmemiş ve buranın boş kalmaması için Sâniye rütbesine düşürülerek (tenzil) Sâniye rütbesi erbabına tevcih edilmeye başlanmıştır.⁴⁹² Bu değişimin ardından diğer kazâların rütbelerinde de buna bağlı değişimler takip edilmeye çalışılmıştır:

Çıkarılan fermanla Trabzon kazâsı sitte rütbesinden sâniye rütbesine tenzil edilince sırasıyla Mûsıla rütbesinde olan Niğde kazâsı; Trabzon kazâsından boşalan Sitte rütbesine, Sâlise rütbesinde olan Larende kazâsı; Niğde kazâsından boşalan Mûsıla rütbesine, Hâmise rütbesinde olan Gedegara kazâsı; Larende kazâsından boşalan Sâlise rütbesine ve son olarak Sâdise rütbesinde olan Seferihisar-1 Günyüzü kazâsı ise Gedegara kazâsından boşalan Hâmise rütbesindeki yerine terfi edilmişlerdir.⁴⁹³ Fermanı müteakip ruznâmçe kayıtlarında rütbesi değişen kazâlara ilişkin tevcihâtlarda da rütbe değişikliklerini görmek mümkündür. Örneğin Larende kazâsına artarda atanan Mehmed ve el-Hac İbrahim'in tevcihlerinde “*yevmi 400 akçe ile Mûsıla rütbesiyle tevcih olunub*” ifadeleri kullanılmıştır.⁴⁹⁴ Bunun yanı sıra kazâların akçe

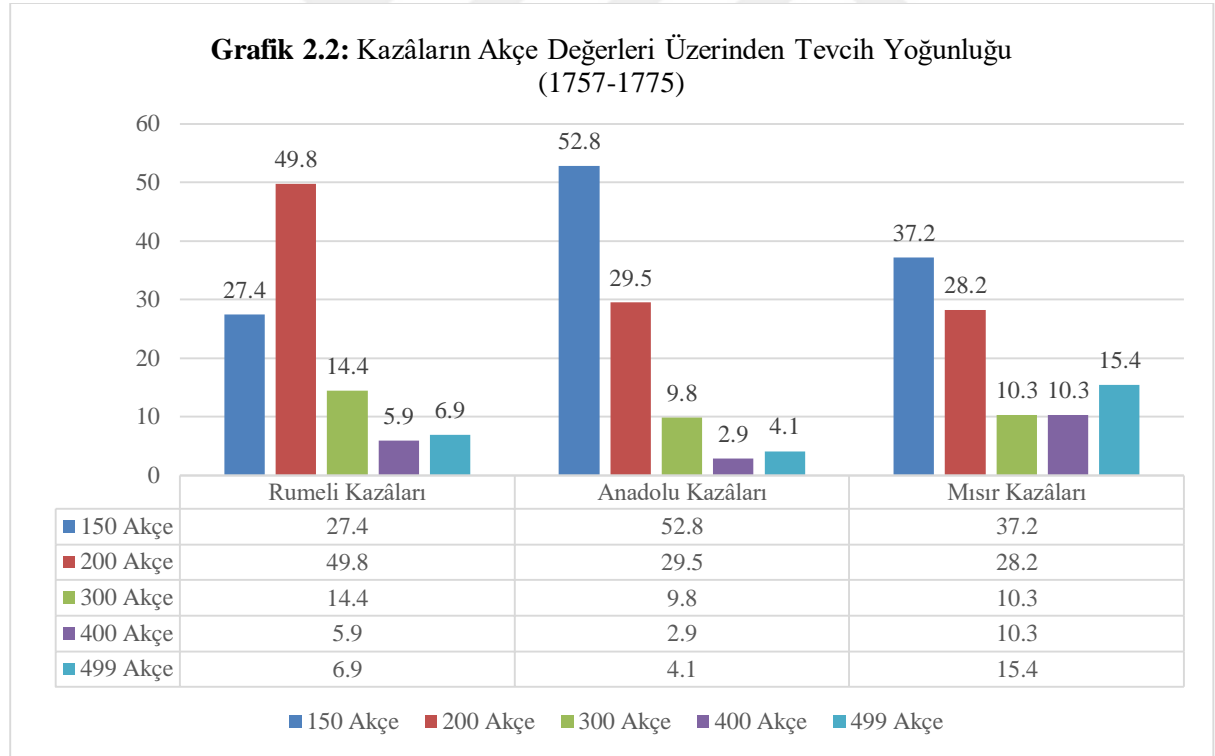
⁴⁹² MA, AKR, 476/41, s. 3.

⁴⁹³ MA, AKR, 476/41, s. 3.

⁴⁹⁴ MA, AKR, 476/41, s. 22-23.

değerleri de kadılık rütbesine bağlı olarak değişmekteydi. Yukarıda yaşanan değişikliklerde de bunu görmek mümkündür. Örneğin Niğde kazâsı Mûsıla rütbesinde iken 400 akçe yevmiye ile tasarruf edilirken Sitte rütbesine terfi ettiğinde artık 499 akçe ile tevcih edilmeye başlanmıştır. Yine Larende kazâsı ve diğer rütbeleri değişen kazâlarda da aynı durum söz konusudur.⁴⁹⁵ Rütbe hareketlerinde yaşanan bu hareketlilik adeta bir çarkın dişlileri gibi birbirine bağlı bir şekilde sistemin işlemesine imkân tanımaktaydı.

Rumeli, Anadolu ve Mısır'da kazâların, kadınların yevmiyeleri üzerinden sahip oldukları itibari değerın yanı sıra bahsi geçen kazâların hangi sıklıkla tevcih edildikleri konun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. 1757-1775 döneminde Rumeli, Anadolu ve Mısır'a ait ruznâmçe kayıtlarında kazâların akçe değerleri ekseriyetle verilmektedir. Buna göre kazâlar 150, 200, 300, 400 ve 499 akçe olmak üzere beş farklı yevmiye miktarıyla tasnif edildiği tespit edilmiştir. Üç bölgede tespit edilen kazâlara ait akçe değerlerinin tevcihe tâbi tutulma sıklığı grafikte analiz edilmiştir.

⁴⁹⁵ Kadı es-Seyyid Feyzullah Efendi Şevval 1174/Mayıs 1761'de Niğde kazâsını yevmiyesi 400 akçe olarak tasarruf etmekteydi. Bkz. MA, AKR, 473/38, s. 20. Fermanın sonraki tarihten itibaren Niğde kazâsı kayıtlarda 499 akçe ile tevcih edilmeye başlanmıştır. Bkz. MA, AKR, 476/41, s. 28; MA, AKR, 483/48, s. 30.

Rumeli'ye ait tevcih kayıtlarında tevcihi yapılan kazâlarda en fazla görülen yevmiye miktarı %49,8 ile 200 akçelik yevmiyeye sahip yerlerdir. Tevcihi yapılan en az yevmiyeli yerler ise %5,9 ile 400 akçelik kazâlardır.

Anadolu'da tevcihatta en sık görülen yerler 150 akçe yevmiyeli kazâlar olup Anadolu'nun tevcihat kayıtları içerisinde toplam oranları %52,8 olarak belirlenmiştir. Anadolu'da en az sayıda yevmiyeye sahip yerler %2,9 ile 400 akçe yevmiyeli kazâlardır.

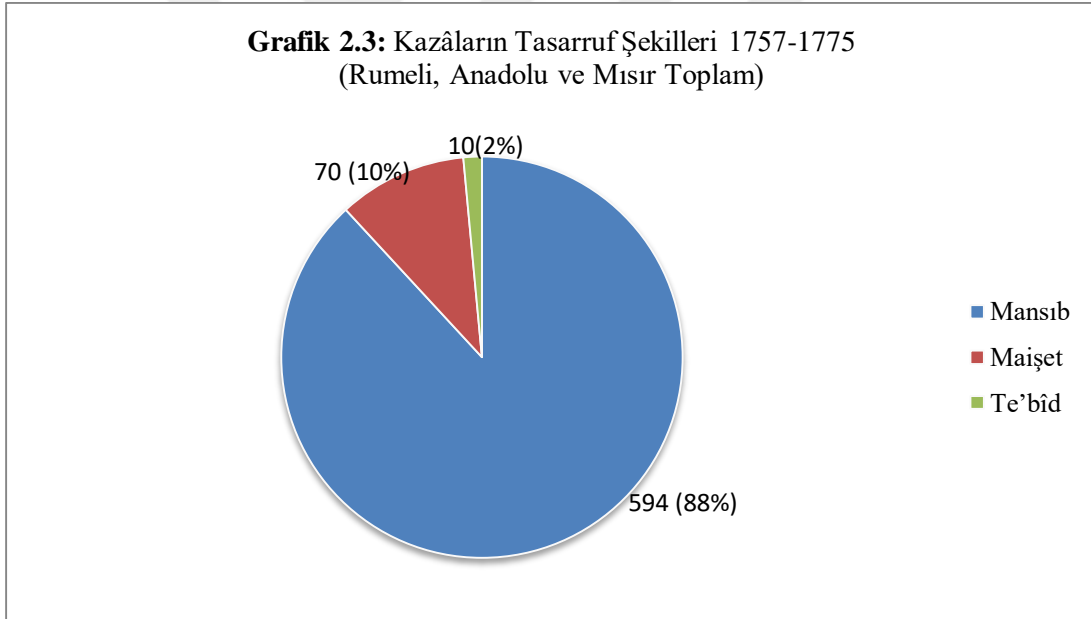
Grafikte analiz edilen Mısır kazâlarına baktığımızda ise yevmiye miktarı 150 akçelik yerler %37,2 oran ile en fazla tevcihe tâbi tutulan kazâlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Mısır'da tevcihi en az gerçekleşen yevmiyeye sahip kazâlar %10,3'lük oranla 300 ve 400 akçelik yerlerdir.

Her üç bölgedeki veriler bizlere göstermektedir ki, yevmiye miktarı en az olan kazâlar daha fazla sayıda tevcih edilmiş iken, tevcihlerde geçen yevmiye miktarı en yüksek kazâların sayısı ise nispeten daha azdır. Böyle bir sonucun ortaya çıkması mesleğe girenlerin sayısı ve mansıpların sayısının birbiriyle ilişkili olmasından ötürüdür. Bu durum kadıların kariyerlerindeki yükselmelerini doğrudan etkilemiştir. Şöyle ki, medreseden kadılığa geçen bir âlim ilk önce 150 akçelik bir kazâyâ atandıktan sonra kariyerinde sonraki aşamalar, en tepeye doğru yükselmeye çalıştıkça ilerleyişi daha yavaş gerçekleşmekteydi. Örneğin Mısır'da bulunan kazâlarda kadılık yapan Merhabazâde Mahmud Efendi 1172 senesinde 150 akçe ile başladığı kadılık kariyerinde, kazâ kadılıklarının en üste seviyesindeki 449 akçelik kazâyâ yaklaşık 20 yıl sonra ulaşabilmiştir.⁴⁹⁶ Buna göre Merhabazâde, kariyerinde yukarıya doğru her farklı bir basamağı yaklaşık 5 senede tamamlamış olduğu gözükmektedir. Ancak Merhabazâde'nin ilk basamaklardan çıkarken geçirdiği vakit son basamaklara kıyasla daha az sürede gerçekleşmekteydi. Bu ise istisnai kişi ve durumlar hariç tutulursa eğer, Anadolu ve Rumeli'de yine benzerdi.

⁴⁹⁶ Merhabazâde Mahmud Efendi Şaban 1174/Mart-Nisan 1761'de 200 akçelik Müzahimeteyn ve Salimeteyn kazâsına, Cemâziyelevvel 1181/Eylül-Ekim 1767'de 300-400 akçelik Menfelût kazâsına ve son olarak Rebülevvel 1189/Mayıs 1775'te ise 499 akçe yevmiyeye sahip olan Mansûre maa Minyetü'l-mizah kazâsına atanmıştır. Bkz. MA, AKR, 473/38, s. 79; MA, AKR, 476/41, s. 73; MA, AKR, 483/48, s. 84.

2.2. Kazâların Tasarruf Şekilleri

Osmanlı’da kadınların meslekleri icra ettikleri kazâlar mansıb olarak ifade edilmekteydi. Mansıpların tasarruf şekillerinde ise, hangi kazâyı kimin tasarruf edeceğine bağlı olarak farklılıklar vardı.⁴⁹⁷ Çünkü her yerin büyüklüğü birbirinden farklı olmakla birlikte, kadıya sunduğu geliri de değiştirdi. Ayrıca kariyer anlamında her kadının bulunduğu seviye de birbiriyle aynı değildi. Kariyerinin başında veya ortasında olan bir kadı ile tekaüt dönemine yaklaşmış veya statüsü gereği diğer kadılar arasından sıvıran kadınların konumları gözetildiğinden dolayı kendilerine aynı düzeyde kazâlar tevcih edilmemekteydi. Bunun için kazâların tasarruf şekillerinde farklılıklar ortaya çıkması tabii bir durumdur. İncelediğimiz dönemde kazâların kahir ekseriyeti normal statü olan “mansıb” kazâlardan oluşmuştur. Geriye kalan yerler ise mutasarrıfların geçimlerine katkı sağlamak adına maîşet ve te’bîd olarak tevcih edilmekteydi. Rumeli, Anadolu ve Mısır’da bulunan kazâların tasarruf şekilleri grafikte belirtilmiştir.

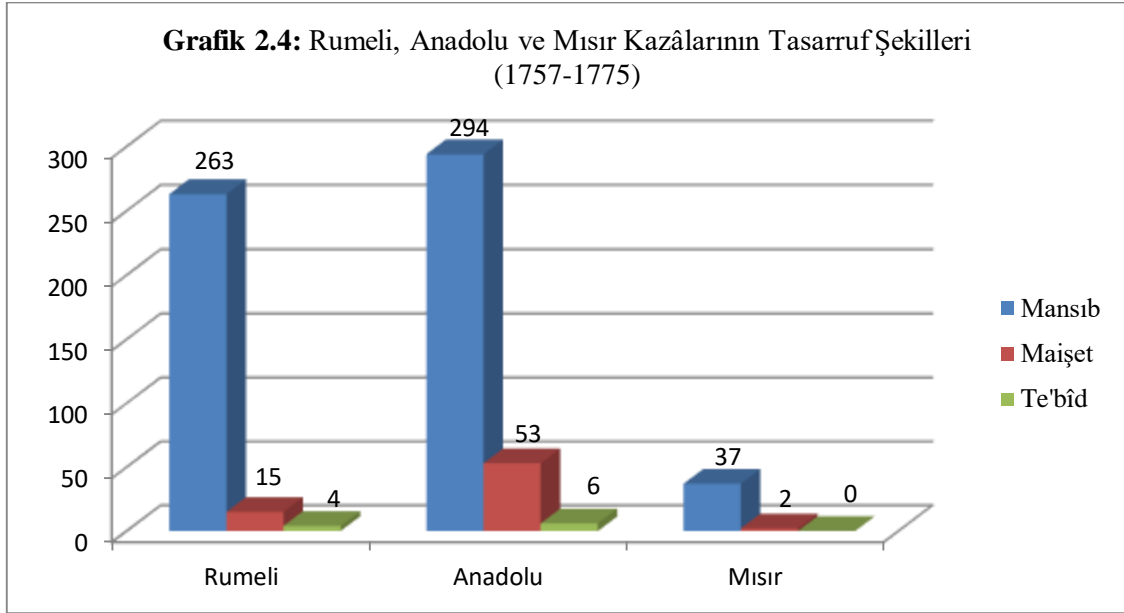
Grafikte görüldüğü üzere kazâların %88’i mansıb statüsünde tasarrufu edilmekteydi. 1757-1770 döneminde Rumeli bulunan 282 kazâdan 263’ü mansıb niteliğindeki geriye kalan 15 kazâ maîşet ve 4 kazâ ise te’bîd yöntemiyle tasarruf edilmiştir.⁴⁹⁸ 1760-1775 döneminde Anadolu’da ise toplam 353 kazâdan 294’ü mansıb statüsünde tasarruf edilirken 53 kazâ maîşet ve 6 kazâ ise te’bîd niteliğindekiydi. Aynı dönemde Mısır’da ise 37 kazâ normal

⁴⁹⁷ Mehmet İpşirli, “Mansıb”, *DİA*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 4; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat...*, s. 579.

⁴⁹⁸ MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125.

mansıb kazâ olarak idare edilirken 2 kazâ ise maîşet ile tasarruf edildiği tespit edilmiştir.⁴⁹⁹

Bu durumda aşağıdaki grafik şu şekilde oluşmuştur:

Önceki dönemlerle yapılan mukayeselerle kazâ statülerinde yaşanan değişimleri görebilmek mümkündür. XVII. yüzyılda Rumeli’de 33 kazâ arpalık, 16 kazâ maîşet ve çok sayıda te’bîd statüsünde kazâ bulunmaktaydı.⁵⁰⁰ XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise Rumeli’de 43 kazâ te’bîden, 39 kazâ maîşet ve 5 kazâ ise arpalık statüsünde tasarruf edilmiştir. 65 kazâ ise maîşet ve te’bîd olarak tevcih edilmiştir.⁵⁰¹ Rumeli’de maîşet ve te’bîd statüsüyle verilen kazâ sayısında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ciddi bir azalma vardır. Ayrıca arpalık olarak verilen bir kazâyâ rastlanılmamıştır.

1757-1775 dönemine kıyasla XVII. yüzyıl sonlarındaki te’bîd sayısı Anadolu’da bir hayli fazladır. Maîşet sayısı ise birbirine yakındır. XVII. yüzyıl sonlarında 96 kazâ te’bîd ve 33 kazâ maîşet statüsündedir.⁵⁰² Yaşanan değişimler büyük olasılıkla mansıb sayısı ve buralara talip olanlar arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Müstakil kazâ olan mansıpların dışında te’bîd, maîşet veya arpalık kazâlar aşağıda incelenmiştir.

⁴⁹⁹ MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48. Mısır’da eksik kalan bir diğer kadılık ise her sene hac kafilesine yapılan kadı atamasıdır.

⁵⁰⁰ Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 94, 98.

⁵⁰¹ Kuru, “Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 225-233.

⁵⁰² Özçelik, “Kazasker Atama Ruznâmçelerinden Anadolu Kazaskerliği 7 Numaralı Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1099-1101/1688-1690)”..., s. 46-53.

2.2.1. Te'bîd

Kelime kökeni olarak “ebed”ten türeyen te'bîd kelimesi ebedileştirme, sonsuzlaştırma anlamına gelmektedir. Osmanlı ilmiye terminolojisinde te'bîd terimi, müstakil olan bir kazânın eşrâf-ı kuzattan, tecrübeli, yaşlı ve genellikle tekaüd döneminde olan birine kayd-ı hayat şartıyla tevcih edilmesi anlamına gelen *ber-vech-i te'bîd* tabiriyle kullanılmıştır.⁵⁰³ Bu statüde kazâlar her ulemâya verilmemektedir. Zira XVIII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Osmanlı coğrafyasında tespit edilen 675 kazâyâ karşılık tarik içerisinde fermanlara yansıyan haliyle yaklaşık beş-altı bin kadı bulunmaktaydı.⁵⁰⁴ Bundan dolayı kazâ sayıları ve görev bekleyen kadıların sayısı düşünüldüğünde tekaüd döneminde olan her âlime bir kazânın verilme imkânı bulunmamaktaydı. Dolayısıyla her emekli olan kadıya bir kazânın gelirinin verilmesi söz konusu olmayacağı için te'bîden kazâ tasarruf edecek kişilerin bazı özellikleriyle meslektaşlarının önünde olmaları gerekmektedir. İncelediğimiz dönemde te'bîden tevcihe malik olanların ortak özellikleri eşrâf-ı kuzâttan, yaşlı ve herhangi bir hastalığı bulunan (*pîr u alîl*) âlimler olmaları idi⁵⁰⁵. Bu hususları taşıyan âlimlerin tasdik edilmesinde muhakkak *serlevhateyn* ya da *tahtabaşılar* denilen kadıaskerlerin sağında ve solunda bulunan serlevha-i yemin ve yesarların görüşüne başvurulmaktaydı. Çünkü serlevha-i yemin ve yesarlar tevcihât işlerinde kadıaskerlerin en önemli yardımcılarıydılar.⁵⁰⁶

Anadolu'da 1760-1775 döneminde te'bîd statüsünde kayıtlı altı adet kazâ tespit edilmiştir. Bunlar; Ezine-i Kazdağı, Karahisar-ı Behramşah, Fesleğe maa Kozak, Torul, Terme maa Ayvacık ve Yalvaç'tır. Söz konusu yerler bu dönemde sekiz defa te'bîd statüsüyle tevcih edilmiştir.⁵⁰⁷

Te'bîden tasarruf edilen kazâların statülerinde bazen değişiklikler de olabildiği gözlemlenmiştir. Kazâları tasarruf eden ulemâ vefat edince te'bîden talibi olmadığında kazâyâ rütbe verilerek müstakil kazâ haline getirilmekteydi. Örneğin Gurre-i Şaban 1188/7Ekim 1774 tarihinde ber-vech-i te'bîd durumunda olan Terme maa Ayvacık mutasarrıfı vefat edince

⁵⁰³ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1048.

⁵⁰⁴ “...zümre-i kuzât beş-altı bin nefere baliğ olub ...” Bkz. MA, 340/163, s. 3-4. Jun Akiba'nın çalışmasında bu dönemde yaklaşık bin kazânın olduğu belirtilmişse de, tespit ettiğimiz kazâ sayıları bundan uzak bir sayıdadır. Bkz. Jun Akiba, “From Kadı to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period”, *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province and the West*, ed. Colin Imber, Vol. 1, London: I. B. TAURIS, 2005, s. 45.

⁵⁰⁵ Hasta veya yaşlı olanlar yerlerine nâib göndermekteydiler. Kazânın hasılatı buna göre bölüşülürdü. Bkz. “Nâiblerin Değişen Rolü” başlığı.

⁵⁰⁶ Örneğin Anadolu'da bulunan Yalvaç kazâsı Şevval 1181/Şubat-Mart 1768'de te'bîden tevcih edilmeden evvel talibi olan kadı hakkında; “...kudemâ-i tarikten pîr ve alîl ve her-vecihle müstehak olduğunu serlevhateyn haber vermeleriyle...” ifadesi kullanılmıştır. Diğer kayıtlarda da benzer ifadelere rastlamak mümkündür. Bkz. MA, 476/41, s. 58; Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)...*, s. 107.

⁵⁰⁷ MA, AKR, 476/41, s. 2, 51, 58; MA, AKR, 483/48, s. 14-16, 66.

kazânın bu statüde bir talibi olmadığından dolayı, kazâ Anadolu kadılık rütbelerinden olan *tâsia* rütbesi alarak müstakil bir kazâ şeklinde başka bir ulemâya tevcih edilmiştir.⁵⁰⁸ Te'bîden tevcih edilen kazâlar arz-talebe bağlı olarak te'bîd statüsünden müstakil kazâyâ ve tekrardan te'bîd statüsüne dönüşebilmekteydi. Mesela Fesleğe maa Kozak kazâsı te'bîden tevcih edilen bir kazâ iken bir sene arayla (1774-1776) iki defa statü değiştirmiştir.⁵⁰⁹

Mısır kazâları içerisinde te'bîd statüsünde tevcih edilen bir kazâyâ rastlanılmamıştır. Bunun sebebi muhtemelen bölgedeki kazâ sayısına oranla kadı sayısının çok olmasından kaynaklanmaktaydı. Rumeli kalemine ait kazâlara baktığımızda ise 1757-1770 döneminde sadece Akçahisar Tiran, Olendorik, Yergöğü ve Zadrime maa Leş olmak üzere dört kazâ te'bîden tasarruf edilmiştir. Bu yerler incelenen dönemde toplamda altı defa tevcih edilmişlerdir.⁵¹⁰

Te'bîd kazâ statüsünün önceki dönemlerdeki durumuna baktığımızda uygulama XVI. yüzyıl sonlarında bazı farklılıklar göstermektedir. Bu dönemde uygulama medrese tevcihlerinde de görülmektedir. XVII. yüzyıl başlarında kadıaskerlere gönderilen fermanlarda, mansıpların te'bîd statüsünde kadılardan ziyade müderrislere verilmesi telkininde bulunulmaktaydı.⁵¹¹ Buna rağmen yüzyılın ortasına gelindiğinde çok sayıda kazâ söz konusu statüde tevcih edilmekteydi. Bu dönemde te'bîden yapılan tevcihlere mazhar olanların kapsamı ise XVIII. yüzyıla ikinci yarısına kıyasla daha genişti. Yaşlı, hasta ve kudemâ-i tarikten olan kişilerin yanı sıra savaşta yararlılık gösteren veya başka bir hizmetten dolayı kendisinin taltif edilmesi uygun görülen kadılara da te'bîden kazâ tevcihinde bulunulmaktaydı. Bu durum ise müstakillen mansıb sayısının azalmasına ve görevsiz kalan kadıların sayısında artışa sebebiyet vermiştir.⁵¹² XVII. yüzyılı kapsayan çalışmalarda te'bîden kazâ sayıları her ne kadar sayısal olarak verilmemiş olsa da te'bîden tevcih sayılarının yekûn içerisinde önemli bir yer tuttuğu belirtilmiştir. İncelediğimiz dönemle kıyaslandığında hem Rumeli'de hem de Anadolu'da da bu durum devam etmiştir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'yi ele alan çalışmada te'bîden kazâ sayısı yüzyılın ikinci yarısında nazaran bir hayli fazladır. Yüzyılın ilk yarısında Rumeli'de 112 kazâ en az bir

⁵⁰⁸ Burada kazâ statüsünde yaşanan değişiklik yine serlevha-i yemin ve yesarın görüşü alınarak yapılmıştır. Söz konusu görevliler gerek tevcihâtın hazırlık aşamasında gerekse kazâların statülerinde olabilecek bir değişiklikte kadıaskerlerin birinci derecede yardımcılarıydılar. Bkz. MA, AKR, 483/48, s. 14.

⁵⁰⁹ MA, AKR, 483/48, s. 66-16.

⁵¹⁰ MA, RKR, 283/106, s. 34; MA, RKR, 294/117, s. 40-41; MA, RKR, 302/125, s. 40.

⁵¹¹ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 254-256.

⁵¹² Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 101-104; Kılıç, "XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)"..., s. 85; Özçelik, "Kazasker Atama Ruznâmçelerinden Anadolu Kazaskerliği 7 Numaralı Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1099-1101/1688-1690)"..., s. 46-49.

defa te'bîd statüsünde tevcih edilmiştir.⁵¹³ Ancak yüzyılın ortalarına doğru çıkarılan fermanlarla te'bîd statüsünde kazâların kolaylıkla verilmesi engellenmeye çalışılmıştır. Bunun temel amacı yukarıda da değindiğimiz üzere kadı ve mansıplar arasındaki arz-talep meselesidir. 11 Cemâziyelâhir 1155/13 Ağustos 1742 tarihinde Rumeli kadıaskeri Ahmed Neylî ve Anadolu kadıaskeri Seyyid Mehmed Emin Efendilere gönderilen fermanla, te'bîd ve maîşet verilmek üzere müstakil kazâların boşaltılmasının katiyen men edilmesi emredilmiştir.⁵¹⁴ Yine bu fermanın yaklaşık dört sene sonra Evâhir-i Muharrem 1173/Eylül 1759 tarihinde Rumeli kadıaskeri Şeyh Mehmed Said Efendi'ye hitaben hazırlanan fermanla ise te'bîden kazâ tevcih edilen kimselerin çok zaruri bir sebebi yoksa bizzat kendilerinin kazâlara gitmesi şartının üzerinde durulmuş olması te'bîden kazâ sayısının yüzyılın ikinci yarısında düşük olmasının bir diğer sebebi olarak gösterilebilir.⁵¹⁵ Dolayısıyla XVIII. yüzyılın ikinci yarısında te'bîden kazâ sayılarının önceki dönemlere nazaran kontrol altında tutulmasında nisbi bir başarı sağlanmış olduğu söylenebilir.

2.2.2. Arpalık-Maîşet

Kazâ kadılıklarının bazıları arpalık ve maîşet statüsünde tasarruf edilmekteydi. Arpalık ve maîşet terimleri ilmiye sınıfı için kullanıldığında, ulemâdan bazılarının geçimlerine katkı sağlamak adına bir veya birden fazla kazânın hasılât-ı şer'iyyesinin kendilerine tevcih edilmesini ifade etmektedir. Esasen arpalıklar *ber-vech-i arpalık* ve *ber-vech-i maîşet* olarak ikiye ayrılmaktadır. Arpalık, mevleviyet payesinde bulunan yüksek ulemâyaya tahsis edilen kazâlara karşılık kullanılmış iken, maîşet ise söz konusu mevâlînin altında kalan kadı, müftü veya müderrisin-i kirâma *ber-vech-i maîşet* olarak verilen kazâları ifade etmek için kullanılmıştır.⁵¹⁶

Arpalık, askeri sınıftan olan vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve ilmiye mensubu olan şeyhülislâm, kadıaskerler ve mevâlîye belli bir süreliğine geçimini sağlamak amacıyla tahsis edilen bir ek gelirdir. Seyfiye ve ilmiye ricâline emeklilik halinde verilmesi durumunda ise

⁵¹³ Kuru, "Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 225-233.

⁵¹⁴ NOK, 5193/41, vr. 3b; Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri"..., s. 437.

⁵¹⁵ MA, RKR, 283/106, vr. 1.

⁵¹⁶ Bu durum fermanlarda dolaylı da olsa geçmektedir. Örneğin arpalık ve maîşet ile ilgili fermanla "...*bazı menâsıb mevâlî efendilere arpalık ve bazı müderris efendilere ma'îşet tarîkiyle verilmek...*" ifadesiyle ikisinin arasındaki ayırım belirtilmiştir. Bkz. Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri"..., s. 431; Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*..., s. 137.

tekaüd maaşını ifade etmekteydi.⁵¹⁷ Arpalıkların ilk olarak ne zaman verildiğiyle ilgili kesin bilgiler bulunmamakla birlikte XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlaşmaya başladığı ve ilk defa III. Murad dönemi şeyhülislâmlarından Bostanzâde Mehmed Efendi zamanında düzenli olarak muayyen miktarda arpalık verilmeye başlandığı bilinmektedir. Maîşet kazâlar ise XVII. yüzyılın ortalarından itibaren kayıtlara yansımıştır.⁵¹⁸

İncelediğimiz dönemdeki tevcih kayıtlarında arpalık terimine rastlanmamış olup sadece maîşet terimi kullanılmıştır. XVIII. yüzyılda kazâ tevcihlerinde maîşet olarak bir kazânın kime verileceği fermanlarda açıkça ifade edilmekteydi. Buna göre, “...kadimden ma’îşet verilmesi lâzım gelen iki nefer tahtabaşılara ve kudemâ-yı tarîkden pîr ve ihtiyar ve kazâ zabtına adem-i iktidârî bedîdâr olanlara ve bazı devlet-i âliyyem hizmetinde sarf-ı evkat eden müstehakkîne ve ulemâ ve ulemâzâdelere işâret-i şeyhülislâmî ve fermân-ı âli ile verilüp...”⁵¹⁹ ifadeleriyle açık bir şekilde izhar edilmiştir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Osmanlı coğrafyasında tespit edilen 675 kazâdan 70’i maîşet statüsünde tasarruf edilmekteydi. Kazâların 15’i Rumeli’de, 53’ü Anadolu’da ve 2’si Mısır’da bulunmaktaydı. Maîşet alan ulemânın statülerine baktığımızda bunların 55’i müderrisin-i kirâm, 15’nin ise kuzattan oldukları belirlenmiştir. Maîşete nâil olanlar ekseriyetle eşrâf-ı kuzat veya zâdegan grubunda yer alan yüksek derecedeki ulemâydı. Rumeli’de 1757-1770 döneminde 263 kazâ normal mansıb statüsündeyken, 15 kazâ maîşet statüsündeydi. Maîşet statüsünde olan söz konusu kazâlar tabloda verilmiştir.

Tablo 2.8: Rumeli’de Maîşet Statüsündeki kazâlar (1757-1770)⁵²⁰

Bakiyye-i Nova maa Derbend	Kukla	Pirlepe
Bereketli	Lefke der-Kıbrıs	Prepol
Çorlu	Mesarya	Prespe
Girne	Mezakiye	Tulça
İşfirlık Banası	Nakşa Bere maa Santorin ve Miknos	Voniçe

⁵¹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 118-119.

⁵¹⁸ İpşirli, *Osmanlı İlmîyesi...*, s. 54; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 119; Baltacı, “Arpalık”..., s. 392; Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 180; Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 96.

⁵¹⁹ Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri”..., s. 424; Gündoğdu, “The Ottoman Ulemâ Group And State of Practicing “Kazâ” Authority During The 18TH Century”..., s. 68; NOK, 5193/31, vr. 4b.

⁵²⁰ MA, RKR, 280/103, s. 5-6; MA, RKR, 283/106, s. 25, 29, 32; MA, RKR, 294/117, s. 37, 40- 41, 46-48, 50; MA, RKR, 302/125, s. 1, 8, 18-19, 27, 29, 37, 38, 40.

Rumeli’de bulunan 15 maîşet 23 defa aynı statüde tevcih edilmiştir. İncelenen dönemde Rumeli’deki maîşet kazâlarından bazıları genellikle belli bir meslek erbabına tahsis edilmekteydi. Örneğin tabloda verilen Nakşa Bere maa Santorin ve Miknos kazâları tek bir kazâ halinde genellikle kaptan-ı derya hizmetindeki imamlara maîşet olarak verilmekteydi. Yukarıdaki fermanla bahsedildiği gibi kanun-ı kadim üzere tahtabaşılara (serlevhateyn) da maîşet verilmekteydi. Buna göre bu dönemde Çorlu kazâsı serlevha-i yemin ve yesarlara tevcih edilmekteydi. Tahtabaşılık görevleri bittikten sonra maîşetleri de ellerinden alınarak yeni atanan tahtabaşılara tevcih edilmekteydi. Bunun yanı sıra Rumeli’de ulemâdan maîşet sahibi olanlar münhasıran kadılar olmayıp sekizi müderris-i kirâmdan biri de müftü idi.⁵²¹

Anadolu kazâlarına baktığımızda ise 1760-1775 döneminde toplam 353 kazâdan 53’ü maîşet statüsündeydi.

Tablo 2.9: Anadolu’da Maîşet Statüsündeki Kazâlar (1760-1775)⁵²²

Acara-i Maçakal ve Mecingerd	Danişmendli-yi Sagir	Honoz (Honaz)	Keçiborlu	Palu maa Şure
Anduğu	Dirgine	Hoşalay	Kemah	Pazarsuyu
Ayandon	Doğanhisar maa Argıthanı	İs'ird (Siirt)	Kermigad	Penek maa Mamervan
Banaz	Eyübili	İvrindi	Keşab	Samsat maa Gerger
Barla	Fırt maa Şami	Kağızman	Köhneboz	Sarıçayır
Berkeski? maa Kerme	Göl maa Daday	Kağızman maa Eleşkirt	Mamuriyye	Seydigazi
Bolvadin	Gülner maa Küretü'n-nur	Kalecik Keskini maa Konur ve ?	Mecingerd	Sincanlı maa Eflan-i Bolu
Çarşamba-i Bolu	Gümüşâbâd maa Efteni ve Gönen-i Hamid	Karaağaç-ı Yalavaç	Nevahi-i Bergama	Siroz
Çay maa Karamık	Hani maa Cıska	Karacaşehir	Nusaybin ve İs'ird (Siirt)	Şahme
Çubukabad maa Eflani	Haymanateyn	Karaova maa Bodrum	Palas maa Akkaya	Zarı
Şücaeddin	Tırahiye	Torul	Karıpazarı	

Anadolu’da maîşet statüsünde bulunan 53 kazâ, 1760-1775 döneminde 94 defa bu statüde tevcih edilmiştir. Maîşet sahiplerinin 45’i müderrisin-i kirâmdan kimselerdi. Kayıtlarda çok olmamakla birlikte, babadan oğula geçen maîşetlerin varlığı dikkat çekicidir.

⁵²¹ MA, RKR, 280/103, s. 1, 6; MA, RKR, 294/117, s. 40, 50; MA, RKR, 283/106, s. 29, 33; MA, RKR, 302/125, s. 19, 27.

⁵²² MA, AKR, 483/48; MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41.

Bu türden kayıtlarda yeni mutasarrıf olan âlim “*mehâdim-i kirâmdan* veya *mahdûm-ı kirâmdan*” terimleriyle ifade edilmiştir.⁵²³ Ancak maîşet sahiplerinden bazılarının oğulları, bazen müderris veya kadı olmadan henüz medreselerde ilim tahsil etmekle meşgul iken de maîşet sahibi olabilmekteydiler. Bu türden ayrıcalıklı olan zatlar ulemâzâde kontenjanından olan kişilerdir. Örneğin Anadolu kalemine ait Gercanis kazâsını maîşet olarak tasarruf eden mûsıla-i Süleymaniye rütbesinde olan Hatibzâde es-Seyyid Mehmed Emin Efendi’nin oğlu es-Seyyid Mehmed Raşid, gönderdiği arzuhalinde kendisinin *evlad-ı müderrisinden* olduğunu ve henüz *tahsil-i ulum-ı âliyye* döneminde olduğunu belirterek babasının maîşetinin kendisine verilmesini talep etmiş ve talebi yerine getirilmiştir.⁵²⁴ Dönemin geneline bakıldığında Hatibzâde örneği her ne kadar istisna bir durum gibi gözükse de sınıf içerisinde ulemâzâdelerin gücünü göstermesi bakımından önemlidir. Zira aynı dönemde ulemâzâdelerin dışında kalıp da maîşet talep eden munfasıl⁵²⁵ kadıların ekseriyeti geçim sıkıntısı çektiklerini belirtmelerinin yanında, maîşet talebi için kaleme aldıkları arzuhallerinde ise *cesaret ederek bu arzuhalde bulunduğda* ifadesini kullanmaktaydılar.⁵²⁶ 1760-1775 döneminde Mısır’da ise Mahalletü'l-Merhum (Mahall-i Merhum), Fuva ve Anyar kazâları maîşet statüsünde tasarruf edilmiştir.⁵²⁷

Önceki dönemlerdeki maîşet sayılarına baktığımızda XVII. yüzyılda Rumeli’de 16 kazâ maîşet, 33 kazâ ise arpalık statüsündeydi. XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise maîşet sayıları arpalık sayılarından daha fazlaydı.

⁵²³ MA, AKR, 483/48, s. 55, 60.

⁵²⁴ İlgili arzuhale olumlu cevap verilerek *mûcibince tevcih ve mektup ve tezkeresi itâ buyruldu* denilmiştir. Bkz. MA, AKR, 486/51, s. 5.

⁵²⁵ Kadılıkta geçirdikleri görev süresinin ardından tekrar kadılık görevi için bekleyen kadılar.

⁵²⁶ “...*ber-vech-i maîşet bu dâilerine tevcih buyrulmak üzere işâret-i aliyye-i pır-beşâretleri niyazıyla arzuhale cesaret olundu...*”, bkz. MA, AKR, 475/40, s. 2.

⁵²⁷ MA, AKR, 473/38, s. 78-81.

Tablo 2.10: Yüzyıllara Göre Arpalık-Maîşet Mukayesesi

Dönem	Maîşet	Arpalık
XVII. YY	Rumeli’de 16 ⁵²⁸	Rumeli’de 33 ⁵²⁹ Anadolu’da 10 (1688-1690) ⁵³⁰
XVIII. YY İlk Yarısı	Rumeli’de 39 ⁵³¹	Rumeli’de 5 ⁵³²
XVIII. YY İkinci Yarısı (1757-1775) ⁵³³	Rumeli’de 15, Anadolu’da 53, Mısır’da 2	-

Arpalık ve maîşet sayısının fazla olması, müstakil kazâ hüviyetindeki mansıpların sayısını düşürmekteydi. Özellikle XVII. yüzyılda munfasıl ulemâya *cihet-i maaş* adıyla kazâların geçici bir süre tahsis edilmesi de yine müstakil kazâ sayılarını düşürmekteydi. Cihet-i maaş veya maîşet kazâlar ulemâya genellikle munfasıl oldukları dönemde tahsis edilmekle beraber bazen görevdeyken kendilerine ek bir gelir sağlanması için verilmiştir. Serlevhateynin aldıkları maîşetler buna örnek teşkil etmektedir.

Müstakil kazâların sayısının azalmasıyla oluşan şikâyetlerden dolayı XVII. yüzyılda çıkarılan fermanla kadimden beri müstakil olan arpalıkların dışında yeni mülhak ve arpalık yapılan kazâların tekrar müstakil kazâlara dönüştürülmesi emredilmiştir. Ancak XVII. yüzyılda kazâların maîşet veya arpalık olarak verilmesine devam edilmiştir.⁵³⁴

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rumeli’de arpalık sayısı önceki yüzyıla oranla ciddi bir düşüş göstermektedir. Bunda devletin söz konusu uygulamaya karşı takındığı tavrın etkisi olduğu söylenebilir.⁵³⁵ Ancak maîşet tarafına baktığımızda ise arpalıkların eksigi buradan tamamlanmışçasına bir artış dikkat çekmektedir. Buna çözüm olması adına 1730’un

⁵²⁸ Alan, “Kadiasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi...”, s. 95-98.

⁵²⁹ Alan, “Kadiasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi...”, s. 95-98.

⁵³⁰ Özçelik, “Kazasker Atama Ruznâmçelerinden Anadolu Kazaskerliği 7 Numaralı Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1099-1101/1688-1690)...”, s. 78.

⁵³¹ 39 kazâ sadece maîşet statüsünde tasarruf edilmişken, bu kazâlar da dâhil olmak üzere 65 kazâ ise müstakil, te’bid ve maîşet statüsünde kaydedilmiştir. Kuru, “Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 225-233.

⁵³² Kuru, “Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 91.

⁵³³ MA, AKR, 483/48; MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 473/38, s. 78-81; MA, RKR, 280/103, s. 5-6; MA, RKR, 283/106, s. 25, 29, 32; MA, RKR, 294/117, s. 37, 40- 41, 46-48, 50; MA, RKR, 302/125, s. 1, 8, 18-19, 27, 29, 37, 38, 40.

⁵³⁴ Alan, “Kadiasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 100-101.

⁵³⁵ Yüzyılın hemen başında Canik sancağında arpalık ve maîşetlerin müstakil masıblara dönüştürülmesi için ferman gönderilmiştir. Devlet bu konuda genellikle istikrarlı bir tutum göstermekte olduğu görülmektedir. Bkz. Gündoğdu, “The Ottoman Ulemâ Group And State of Practicing “Kazâ” Authority During The 18TH Century”..., s. 67.

sonlarında gönderilen fermanda Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerine neredeyse yüzyıl önceki uyarıların benzeri yapılmıştır.⁵³⁶

Yaklaşık iki sene sonra yine bir fermanla mansıplarına gitmeyen ulemânın uyarılması, maîşet veya arpalık alanların üzerinde bir baskı unsuru oluşturmuştur. Yine yüzyılın yarısına doğru çıkarılan fermanda da maîşet ve te'bîden tevcihlerle kazâların boşaltılmaması emredilmiştir.⁵³⁷ Tüm bu emirlerin göz önüne alındığında XVIII. yüzyılın ilk yarısıyla mukayese edildiğinde Rumeli'de bulunan maîşetlerin sayısının düşmesinde etki etmiş olduğu söylenebilir.

Arpalıkların ise ruznâmçelere yansımamış olması bunların sayısında bir düşüş olduğunu gösterse de bu yanıltıcı olabilir. Zira arpalıkların ruznâmçelere yansıma şekli genellikle arpalıktan bozulan kazâların tevcihleriyle olduğundan dolayı buna temkinli yaklaşmakta fayda vardır. Nitekim bazı kaynaklarda yüzyılın sonlarında yaklaşık 60 arpalık olduğu iddia edilmiştir.⁵³⁸

Bunun yanı sıra arpalık olarak ulemâyaya verilen kazânın geliri bir yekûn olarak o kadıya ait iken, maîşet olarak tevcih edilen kazâların ise gelirlerinin sadece bir kısmı bir kadıya tahsis edilmekte olduğuyla ilgili görüşler vardır.⁵³⁹ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ruznâmçelere bununla ilgili sadece bir kayıta rastlanılmıştır. İlgili kayıta Rumeli kalemine bağlı Etrepolu kazâsı, es-Seyyid Atâullah ve biraderi es-Seyyid Mehmed Refî Efendi ile iştiraken inayet buyrulmuş, daha sonra biraderi vefat edince arzuhali neticesinde mahlûl olan hissesi kendisine tahsis edilmiştir.⁵⁴⁰ Bundan başka müştereken tasarruf edilen hisseli bir maîşet kaydına rastlanılmamıştır.

Müstakil kazâların dışında kalan arpalık, maîşet ve te'bîd kazâların tasarrufu kadı, müderris veya müftülere tahsis edilmekteyse de bazı durumlarda kendileri bizatihi buralara gitmeyip yerlerine nâibler göndermekteydiler. Ancak ehliyetsiz kişilerin nâib olması ve bunlardan bazılarının çıkarlarını ön planda tutarak davalara bakmaları gibi sorunlar özellikle XVIII. yüzyılda kazâlarda ciddi problemlere yol açmıştır. Nâiblerin bu dönemde değişen rolleri aşağıda incelenmiştir.

⁵³⁶ Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri"... , s. 431.

⁵³⁷ Benzer şekilde Eylül 1759'da da aynı durumlar tekrar edilmiştir. Bkz. MA, RKR, 283/106, vr. 1; Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri"... , s. 433, 437.

⁵³⁸ Baltacı, "Arpalık"... , s. 393.

⁵³⁹ Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*..., s. 137.

⁵⁴⁰ Söz konusu kazâ es-Seyyid Atâullah Efendi'nin arzuhali neticesinde tevcih edilmiştir. Bkz. MA, RKR, 342/165, s. 4.

2.2.2.1. Nâiblerin Değişen Rolü

Osmanlılarda başlangıçtan beri mevcut olan ve “vekil” anlamına gelen nâib, ilmiye muamalatında kadıların yardımcılıydılar. Kelime kadı vekili anlamında kullanılmıştır. Kadıların idarî ve hukukî yetki sahasına giren kazâ merkezinin dışındaki nahiyelere idarî ve adlî işlerin yürütülmesi için kadılar tarafından gönderilen nâiblerin, bazı durumlarda ise bizatihi kadının yerine geçebilmeleri de mümkündür.⁵⁴¹

Mevâlî denilen yüksek derecedeki kadılar tasarruf ettikleri görev yerlerine gitmedikleri durumlarda yerlerine kadılık vasfını hâiz ve ehliyet sahibi birini nâib adıyla vekil tayin etmekteydiler. Te’bîd, maîşet ve arpalık olarak tevcih alan müderrisin-i kirâm veya ulemâdan başka birine kazâ tevcih edildiğinde nâibler kazâlarda mutasarrıfî temsilen görev yapabilmekteydiler.⁵⁴² Bunun için nâibler medreseden mezun ve özellikle ihtilâfları çözebilecek derecede fıkıh alanında tahsil görmüş kimseler olmaları gerekmektedir.

Kadıların adlî bakımdan olduğu kadar, mülkî alanda da yardım eden nâiblerin atanma ve azil işleri kadıların inhasıyla hangi bölgede görev yapacaksa o bölgeden sorumlu kadıasker tarafından şeyhülislâmın işaretiyle tasdik edilmesi gerekmektedir. Nâibler görevlerinin mahiyetine göre bir tasnife tâbi tutulmuşlardır. Bunlar kazâ nâibleri⁵⁴³, kadı nâibleri, mevâlî nâibleri⁵⁴⁴, bâb nâibleri⁵⁴⁵, ayak nâibleri⁵⁴⁶ ve arpalık nâibleri⁵⁴⁷ olmak üzere altı çeşittir. Nâibler görevlerini sadece bir emanet olarak alırlar ve kendisini görevlendiren ulemâ ile yaptığı mukâveleye göre görevlendirildikleri kazâda baktıkları dava ve gördükleri şer’î muamelattan aldığı hasılatın 4/1 veya 5/1’i gibi muayyen bir kısmını kendisine ayırır gerisini asli sahibine verirdi. Nâipler bazen peşin olarak bir ücret ödeyerek vazifeye gelebilmekteydiler ki, bu da bir nevi iltizam usulüydü⁵⁴⁸

⁵⁴¹ İlhan Şahin, “Nahiye”, *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 306-308.

⁵⁴² H. A. R. Gibb ve C. Collin Davies, “Nâip”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, C. 9, İstanbul 1964, s. 50-51; M. Cavid Baysun, “Nâip”, *İA*, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 50; Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*..., s. 510.

⁵⁴³ Kazâ kadılarının kendi salahiyetinde bulunan nahiyelere gönderdikleri nâibler için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*..., s. 117.

⁵⁴⁴ Mevleviyet payesini hâiz olan kadıların kendi yerlerine vekil olarak gönderdikleri nâiblerdir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*..., s. 117.

⁵⁴⁵ Mevleviyetlerde bulunan mahkemelerde kadıların yardımcıları. Bkz. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*..., s. 71.

⁵⁴⁶ İstanbul kadılıklarına bağlı nâiblere denirdi. Bkz. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*..., s. 67.

⁵⁴⁷ Arpalık sahibi yüksek derecede olan ulemânın kendisi yerine gönderdiği nâiblerdir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*..., s. 117-118.

⁵⁴⁸ Gibb ve Davies, “Nâip”..., s. 50-51; Fedai Şamil Arık, “Osmanlı’da Kadılık Müessesesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, S. 8, Ankara 1997, s. 27; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*..., s. 117-118; Mehmed İpşirli, “Nâib”, *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 312-313; İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi*..., s. 156.

Nâiblerin zamanla yetki sahalarının genişlemesiyle birlikte sebep oldukları problemler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren bazı kazâların tekaüt aşamasında olan ulemâya te'bîd ve ma'îşet olarak verilmeye başlanması, nâiblerin kadıların vekili olarak kazâlarda sürekli ve kalıcı olmalarının yolunu açmış, bu ise yüzyıl sonlarından itibaren nâiblerin karıştığı sorunların artmasına sebebiyet vermiştir. Zira kazâyı kadı vekili olarak tasarruf eden nâib, bir kadının tecrübesine sahip olmamasından dolayı yönetsel sıkıntıların meydana çıkmasına neden olabilmekteydi. Bundan dolayı devlet zorunlu olmadığı durumlarda “fiili” yetki kullanımını niyabete dönüşmemesi için yasaklamalar getirmek istemişse de bunun önlenmesi pek mümkün olmamıştır. Örneğin Evâhir-i Muharrem 1173/Eylül 1759 tarihinde Rumeli Şeyh Mehmed Said Efendi'ye hitaben yazılan fermanda kuzâtın tasarruf ettikleri mansıplara nâipleri gönderdikleri ve bu durumun kazâda hoşnutsuzluğa sebebiyet verdiği açıklanarak, zaruri sebepler dışında nâiplerin kadıların yerine mansıba gönderilmesinin engellenmesi emredilmiştir. Fermanda nâiblerin neden kazâlara gönderilmemesi gerektiği, hangi sebeplerden dolayı gönderilebilecekleri ve kimlerden nâib seçilmesi gerektiği konusu tafsilatıyla izah edilmiş olduğu için ilgili yerleri aynen aktarıyoruz:

“...kuzâta taklîd-i kazâ veyahud te'bîd ve ma'îşet cihetiyle müstehakkîne kazâ tevcîh ve i'tâ olundukta bi'n-nefs kendüleri gidüp hükümet-i kazâyı icrâ ve gadrları oldukda icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyyeye kâdir munsif ve müteşerri' kimesneleri yerlerine nâib nasb ve ta'yin edüp bu vechle ahvâl-i kuzât muntazam ve mazbût ve nizâm-ı bilâd ve ibâd revâbit-ı ahkâm-ı şer'iyye ile müstahkem ve merbut iken kazâyı mutasarrıf ve nâib olanlara ziyade celb-i menfaat ve tahsîl-i rahat için bi'n-nefs kendüleri me'mûr oldukları mahalle gitmediklerinden gayri niyâbet ve hükümetleri ahkâm-ı şeri'yye icrasına kâdir kimesnelere sipariş etmeyüp nâdan ve câhil ve ilm-i sâkdan ârî ve müteğâfil olanlara ve belki hilye-i fazl ve irfandan âtıl âyan ve serdârlara ziyade müşâhare ile tefvîz etmeleriyle (...) Vazifeleri olmayan maddeleri dahi il'âm ve bir maddeye arz vermişken akçeye tamah taraf-ı âhâra hilâfına dahi arz verüp (...) nice mefâsid zuhurûna sebep ve bâdî olduğu (...) Sen ki Mevlânâ-yı müşârün-ileyhsin fîmabâd kuzâta mansıb veyahud te'bîd ve ma'îşet tarîkiyle bir kazâ tevcîh olundukta bi'n-nefs kendüleri gidüp icrâ-yı ahkâm-ı şeri'yye eylemek ve eğer bizzât azîmetde kendülerde öZR-i şer'ileri ve mâni'-i kavîleri var ise niyâbetlerini min-ba'd cühelâyâ ve tarîk-i müderrisinden hâric olan nâdân ve ecânibe tefvîz eylemeyüp ancak ilm ve fazl ile mevsûf ve fenn-i sakk ile ma'arûf olan ma'zûl kadınlara ve müderrisine tefvîz eylemek üzere el-yevm Âsitâne'de mukim olan kuzâta ve erbâb-ı ma'îşete ve fîmabâd tevcîhât vâkî oldukça her birisine alâ vechi't-te'kîd

tenbîh-i ekîd hilâfına hareket edenlerin kazâsı ref' ile kanaat olunmayub haklarından gelinceğini bir hoşça tefhim? ve teşdîd edüb...".⁵⁴⁹

Fermanda ifade edildiği üzere XVIII. yüzyılın ikinci yarısında nâiblik ile ilgili temelde iki problem göze çarpmaktadır. Birincisi mansıplarına gitmeleri emredilen ve herhangi bir mazereti olmayan ulemânın yerlerine kazâyâ nâib göndermeleridir. Nâiblerden birinci derecede sorumlu kişi onu görevlendiren kazânın asli mutasarrıfıydı. Kadıların nâib gönderilmesi gerekli olmayan bir durumda nâib gönderdiği tespit edilirse kadının elinden kazâ alınmaktaydı. Nitekim söz konusu fermandan sonra bu emirlere uymayanlara yaptırım uygulandığı kayıtlara yansımıştır. Gurre-i Safer 1182/17 Haziran 1768'de Ermenek mutasarrıfı olan el-Hac Mustafa, kazâyı nâib ile zabt ettiği için kazâ elinden alınmıştır.⁵⁵⁰ Nâiblerle ilgili şikâyet edilen ikinci konu ise vekâleten giden nâiplerin bilgisiz olmaları ve haksızlıklara karışmalarıdır.⁵⁵¹ Nâibin sebep olduğu haksızlıklar yüzünden hakkında şikâyette bulunulur ise kazâ yine kadının elinden alınmaktaydı. Bundan dolayı kazâlara gönderilecek nâiblerin, yargı muamelâtı usullerini bilecek ve ortaya çıkan problemleri çözecek derecede bilgili ve dirayetli, şer'î hükümleri âdil bir şekilde uygulayacak ve haksız kazanç temininden sakınacak kadar dindar olmaları gerekirdi.

Yüzyılın başından beri nâiblerle ilgili çıkarılan birçok fermanda kadıların gerekmedikçe kazâlara nâibleri göndermemeleri ve gönderen olması durumunda ise bunların yukarıda bahsedilen özelliklere sahip kişilerden seçilmesi emredilmekteydi. Nâiblerin *müstakim*, *munsif*, *müteşerri'* ve *mütedeyyin* biri olması üzerinde önemle durulan bir meseleydi. Örneğin 14 Cemâziyelevvel 1206/9 Ocak 1792 tarihli Anadolu kadıaskeri Hayrullah Efendi'ye hitaben yazılan fermanda, sitte rütbesiyle Karahisar-ı Şarki kazâsından munfasıl iken yaşlılığından dolayı kendi rızasıyla emekli olan (*terk-i tarik ve ihtiyar-ı teb'îd eden*) Mevlana Hüseyin'in serlevhateyn ve eşrâf-ı kuzat tarafından istihkâktan olduğu belirtilerek, şeyhülislamın işaretiyle Nevahi-i Bergama kazâsı te'bîd statüsünde kendisine tevcih edilmiş ve yerine göndereceği nâibin müteşerri' biri olması özellikle tembih edilmiştir.⁵⁵² Yine 29 Muharrem 1189/1 Nisan 1775 tarihli buyruldu kaydında Anadolu kadıaskeri Dürrizâde es-Seyyid Mehmed Atâullah Efendi'nin ilâmı ve şeyhülislâm İbrâhim Efendi'nin işaretleriyle, kendi

⁵⁴⁹ MA, RKR, 283/106, s. 1-1A.

⁵⁵⁰ "...el-Hac Mustafa hilaf-ı Hatt-ı Hümâyûn şevket-makrûn nâib ile zabt etmekle gurre-i şehri mezbureden ref'..."", bkz. MA, 476/41, s. 64.

⁵⁵¹ Bu dönemde mevâlinin arpalıklarına gönderdikleri munfasıl kadı nâiblerin hukuksuz yönetimlerinden dolayı şikâyetler olmaktadır. Örneğin yazarı belirsiz olan XVIII. yüzyıl sonlarına tarihlenecek bir risalede de kadıların haksız yere akçe topladıklarından bahsedilmektedir. Bkz. Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle: "Risâle-i Terceme", *Belgeler*, TTK Yay., 2. Baskı, C. IV, S. 7-8, Ankara 1993, s. 41-42.

⁵⁵² MA, AKR, 486/51, s. 4-5.

rızasıyla emekliye ayrılan Mevlana Abdullah'a Fesleğe maa Kozak kazâsı ber-vech-i te'bîd olarak tevcih edilmiş ve kazâyâ gönderilecek nâibin özellikle *müteşerri'* biri olması emredilmiştir.⁵⁵³ İki örnekte görüldüğü üzere kazâlara gönderilen bazı nâiblerin bilgisiz ve haksız davranışlar içerisinde oldukları bir dönem olması hasebiyle özellikle bu duruma dikkat çekilmiştir.

Nâiblik ile alakalı problemler esasında XVII. yüzyılın sonlarına kadar gitmekteydi. Ehliyetsiz nâibler çıkarlarını gözeterek verdikleri hükümlerle adaletsizliklere sebep olmaktadır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında da benzer şikâyetler tekrarlanmıştır. Mevâlînin gönderdiği nâib gittiği yerde mollaya verdiği parayı çıkardıktan sonra kendi maîşeti kısmını ve diğer bir nâiplik elde edinceye kadar ihtiyacı olan parayı çıkartmak için gayret sarf etmekteydi.⁵⁵⁴ Fermanlarda açıkça belirtildiği gibi menfaatlerini ön planda tutan nâiblerin gittikleri yerlerde âyanlar ve diğer ehl-i örf taifesiyle anlaşarak karışıklıklara sebep oldukları ve akçeye tamah ederek kendilerine vazife olmayan işlere bulaştıkları üzerinde durulmuştur. Bunların önlenmesi için çıkartılan fermanlarda genellikle benzer yolların takip edilmesi emredilmiştir. Çözüm olarak eğer kadıların özürleri yoksa bizzat kazâlarına gitmeleri istenmiştir. Eğer geçerli sebepleri varsa gönderilecek nâibler tarik içerisinde bulunan mazûl durumundaki müderris veya kadılardan seçmeleri istenmiş ve belirtilen emirlere uymayanların kazâlarının ellerinden alınacağı belirtilmiştir.⁵⁵⁵ Kadının kazâyâ gidip gitmediğini ancak bir şikâyet, ferman veya arzuhal neticesinde ruznâmçelere yansımaları durumunda öğrenebilmekteyiz. Çünkü maîşet, te'bîd ve hatta diğer kazâ kadılarının bilfiil kazâyâ gidip gitmemesi hakkında bilgi verilmemekte, sadece kazânın kimin tayin edildiği bilgisi verilmektedir. Bunun takibi için kazâların kadı sicillerine bakmak gerekmektedir. Zira burada kadıların kendilerine tevcih edilen mansıplara nâib göndermeleri halinde kadı sicillerine kaydedildikleri bilinmektedir. Örneğin Receb 1150/Ekim-Kasım 1737 tarihli Kıbrıs şer'îyye sicilinde Mehmed Efendi Kudüs-i Şerif payesiyle Lefkoşa kadısı olarak atanmış fakat mansıba bizzat gitmediği için Lefkoşa kadılığı niyabetine Mehmed Receb Efendi'yi yerine göndermiştir. Sicilde ferman olarak kaydedilen bölümde Mehmed Efendi'nin, yerine nâib göndermek için izin aldığı ve bu doğrultuda nâibi gönderdiği bilgisi vardır.⁵⁵⁶

⁵⁵³ MA, AKR, 483/106, s. 5.

⁵⁵⁴ Hamiyet Sezer Feyzioğlu ve Selda Kılıç, "Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38, Ankara 2005, s. 48; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 265.

⁵⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 265; Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri"..., s. 425, 433.

⁵⁵⁶ Yurdakul, "Kıbrıs (Lefkoşa) Kadılığı ve Kadıları (1571-1878)"..., s. 385.

Nâiblerle ilgili problemlere bir çözüm bulunamaması şikâyetlerin artmasına sebebiyet vermiş buna karşın yüzyılın sonlarında da öncekileriyle benzer çözümler bulunmaya çalışılmıştır.⁵⁵⁷ Ancak bu dönemde 1789, 1792, 1793, 1794, 1795 yıllarında çıkarılan fermanlar birbirinin tekrarı olmaktan öteye geçememiştir. 1789’da ilmiye sınıfının ıslahına yönelik çıkartılan fermanla mazereti olmayanların bizzat arpalıklarına gitmelerini ve hasta ve yaşlı olup da yerlerine nâib gönderenlerin ise kazâlarını iltizama vermeyip emanet suretiyle 5/1’i üzerinden ehliyetli dürüst nâiblere vermelerini emredilmiştir. 1792 ve 1802 tarihli fermanlarda mâzul mevâlî tarafından nâibliklerin tahammüllerinden fazlaya satılmaması, önceki fermanlarda da belirtildiği üzere tarik dışından olan “ecnebilere” nâiblik verilmemesi ve nâiblerin sadece kendi işleriyle meşgul olmaları emredilmişse de pek işe yaramamıştır.⁵⁵⁸

Konu ile alakalı problemler XIX. yüzyılda dolaylı da olsa nâiblerin lehine bir çözüme kavuşmuştur. II. Mahmud döneminde ve sonrasında Tanzimat dönemiyle idarî kurumlarda meydana gelen radikal değişimler kadıların salâhiyetlerinde ciddi bir tahdîd meydana getirmiştir. Yapılan değişimlerle kadıların mülkî, beledî ve vakıflar üzerindeki denetimleri sona ermiş ve kadıların, dolayısıyla nâiblerin görev alanları iyice kısıtlanmıştır.⁵⁵⁹ Kadıların ve nâiblerin ehliyetsizlikleri ve yaptıkları usulsüzlükler ile atama sistemindeki bozuklukların çözümlenmesi için Osmanlı ilmiye sınıfı oluşan yeni şartlara intibak sağlamaya çalışarak mesleği tedrici bir ıslahata tâbi tutmuştur. Bu amaç doğrultusunda 1838 yılında *Tarik-i ilmiyye Dair Ceza Kanunnâmesi* ve hemen akabinde *Tarik-i Kazâ Kanunnamesine Zeyl* hazırlanarak usulsüzlüklere karışan kadı ve nâiblerin alacakları cezaî müeyyideler belirlenmiştir.⁵⁶⁰

Tanzimat ile birlikte bürokraside gelişmeye başlayan merkezileşme hareketleri neticesinde de kadı yetiştirmek üzere ihtisas okulları açılmıştır. 5 Nisan 1855 tarihli düzenlemeyle şeyhülislamlık bünyesinde *İntihab-ı Hükkâm-ı Şer’iyye* kurulmuş ve akabinde aynı senenin Ağustos’unda kadı ve nâib yetiştirmek için *Muallimhane-i Nüvvâb* kurumu

⁵⁵⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, Haz. Mehmet İpşirli, C. 1, TTK Yay, Ankara 2018, s. 126.

⁵⁵⁸ Feyzioğlu ve Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”..., s. 41; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 118-120; Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*..., s. 140.

⁵⁵⁹ Kadıların asayiş görevine Yeniçeri Ocağı zâbitleri yardımcı olduğundan ocağın kaldırılmasından dolayı kadıların mülkî görevi bitmiştir. Yine bu dönemde İhtisab Nezâreti’nin teşkiliyle kadının beledî görevleri sona ermiştir. Evkaf Nezâreti’nin kurulup vakıfların idare ve denetiminin tek elde toplanmasıyla da vakıflar üzerindeki denetimleri sona ermiştir. Mardin, “Kadı”..., s. 45; Ortaylı, “Kadı”..., s. 71-72; Feyzioğlu ve Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”..., s. 48-49

⁵⁶⁰ Musa Çadircı, “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve Tarik-i İlmiyyeye Dair Ceza Kanunnâmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, 1981-1982, s. 148-158.

açılmıştır. Buna göre aldıkları eğitimi başarıyla tamamlayan nâibler kazâ mahkemelerinde görev almak üzere tayin edilmişlerdir.⁵⁶¹

Bu düzenlemeyle birlikte “kadı” yerine bütün şer’î hâkimler için “nâib” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu ise kadılık kurumu için bir reform niteliğindedir. Yapılan bu son değişiklikler nâiblerin değişen rollerinin de resmiyet kazanmış hali olmuştur. Zira nâibler artık resmi olarak ilk defa kadılara bağlı olmaksızın kazâlara devlet tarafından atanma hakkı elde etmişlerdir.⁵⁶² Karma mahkeme modeline geçilmesiyle de kadıların yetkisinde bulunan şer’î mahkemeler nikâh, tereke taksimi, talâk, alacak-verecek vb. davalarla sınırlı bir faaliyet ile sınırlandırılmıştır. Şer’î mahkemelerinin bütün vazifelerinin asliye mahkemelerine devredildiği tarihe kadar kadılık ve nâiblik kurumu varlığını sınırlandırılmış bir alanda sürdürmeye devam etmişlerdir.⁵⁶³

⁵⁶¹ 1883’te ve 1909 yıllarında kurumun adı sırasıyla Mekteb-i Nüvvâb ve Medresetü’l-Kudât olarak değişikliğe uğramıştır. Bkz. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*..., s. 458; İlhami Yurdakul, “Mekteb-i Nüvvâb”, *DİA*, C. Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2019, s. 240-241.

⁵⁶² Yurdakul, *Osmanlı İlmîye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*..., s. 141-142, 190-201, İpşirli, “Nâib”..., s. 313.

⁵⁶³ Mardin, “Kadı”..., s. 45; Ortaylı, “Kadı”..., s. 71-72; Feyzioğlu ve Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”..., s. 48-49.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADILARIN İSTİHDAMI

Osmanlı'da kadıların istihdamından ilmiye zümresinin idarecileri olan şeyhülislam ve kadıaskerler sorumluydu. XVI. yüzyıl ikinci yarısından itibaren şeyhülislamlık makamının öneminin artmasıyla birlikte kadıaskerler ve şeyhülislam arasında istihdam yetki sınırları belirginleşmeye başlayarak; mevleviyet kadılıklarının istihdamı şeyhülislama, kazâ kadılıklarının istihdamla ilgili muamelatı ise kadıaskerlerin yetkisine bırakılmıştır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlarda kadıaskerlerin yetki alanı yevmiyesi 499 akçeye kadar olan kazâların atamasıyla sınırlıdır. Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin tuttıkları hareket ruznâmçelerinde yevmiyesi 499 akçeye kadar olan kazâ kadılıklarının tevcihi yer almaktadır. Bunun üstünde bulunan mevleviyet tabir olunan kadılıkların tayin, terfi ve azil yetkisi ise şeyhülislama bırakılmıştır.⁵⁶⁴

Osmanlı Devleti'nde kadı tayini her şeyden önce belirli bir tahsil ile birlikte hiyerarşik terfi düzenine dayanmaktaydı. Kadı adayları mesleğin başından sonuna kadar söz konusu terfi düzeni içerisinde basamakları tırmanırlardı.⁵⁶⁵ Buna göre bir talebe medresede tahsilini tamamladıktan sonra mülâzım verme seviyesinde bulunan bir mevâliye intisap ederek, hocasının hizmetinde belirli bir müddet staj mahiyetinde olan dönemi geçirmekteydi. Daha sonra şartların olgunlaşmasıyla birlikte hocası tarafından mülâzemeteye kabul edilmek üzere Rumeli kadıaskerine arz edilir, padişahın onayı alındıktan sonra da mülâzım defterine kaydedilirdi. Mülâzım olmayı hakeden dânişmend, hangi canipte görev almak istiyorsa Rumeli veya Anadolu kadıaskerinin “matlab” denilen defterine ismini yazdırırdı.

Kadı adayı bundan sonra sırası gelince kadıaskerin arzı, şeyhülislamın işareti ve padişahın onayıyla ilk önce yevmiyesi en düşük olan bir medreseye müderris olarak atanırdı. Müderrislik kariyerinden sonra arzu etmesi halinde yine en düşük yevmiyeye sahip bir kazâyâ kadı olarak ataması yapılmakta idi. Tevcihi gerçekleşen kadılar kazâlara “müddet-i örfiyye” denilen muayyen bir süreliğine atanmaktaydılar. Görevleri sona erip mazûl duruma düşen kadılar belirli bir süreliğine görevsiz kalarak *infisâl müddeti* denilen dönemi geçirdikten sonra tekrar başka bir mansıba tevcihleri gerçekleşebilmekteydi. Bu döngü kadının emekli olması, vefat etmesi veya başka bir sebeple görevden el çektilmesine kadar devam ederdi.

⁵⁶⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 120-122; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*..., s. 87-88; Esra Yakut, *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 4. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 37.

⁵⁶⁵ Ortaylı, “Kadı”..., s. 71.

Ulemânın istihdam süreci kadıaskerlerin berât kâtipleri tarafından hazırlanarak yapılan işlemler hareket ruznâmçelerine kaydedilmekteydi.⁵⁶⁶ Atanan kadılar, tevcih ve berâtlarını gösteren kâğıtlarını belirli bir sürede almak zorunda olup, aksi takdirde görevi sürdürmeleri mümkün değildi. Bu durum tevcihe nâil olan kadıların ruznâmçe kayıtlarına da yansiyarak, berât sahibi olanlar ve henüz berâtını almayanlar olarak dolaylı bir şekilde iki gruba ayrılmaktaydı. Berâtını alanlar “bâ-berât” olarak kaydedilmişken, berâtı olmayanların karşısında ise herhangi bir ibare yer almamıştır.⁵⁶⁷ Atamaları gerçekleşmiş olmasına rağmen tevcih kâğıtlarını uzun bir süre almayan kadı veya muvakkitlerin yerlerine başka atamalar yapılabilmekteydi. Örneğin Şevval 1181/Şubat-Mart 1768 tarihinde Of kazâsı kadısı Mehmed Emin Efendi’nin görevi bittikten sonra yerine muvakkiti Ebussuûd’un geçmesi beklenirken, muvakkitin ibkâ ve tevcih kâğıdını almamasından dolayı diğer muvakkit İsmail Efendi kazâyâ atanmıştır.⁵⁶⁸

Bu bölümde XVIII. yüzyıl ikinci yarısında (1757-1775) kazâ atama sisteminde takip edilen usuller açıklanarak Rumeli, Anadolu ve Mısır kazâ kadılıklarına yapılan tevcihât birçok yönüyle irdelenecektir. Burada ulaşılmak istenen amaç, söz konusu dönemde tevcihât sisteminin ayrıntılarını açıklamak ve uygulamaların bölgelere göre farklılıklarını ortaya koymaktır. Ayrıca atama yönteminde zamanla yaşanan değişimlerin sebepleri üzerinde durulacaktır.

3.1. İstihdamda Takip Edilen Usuller

Kadıların mesleğe dâhil olmaları iki şekilde olmaktaydı. Birincisi silke ilk defa girecek olanların takip ettikleri yoldur. Bu yöntem incelediğimiz dönemde toplamda 2852 olan tevcih sayısının %12,8’ni oluşturmaktadır. İkincisi ise kadılık müddetlerini geçirenlerin infisâl dönemlerinin ardından yeniden bir kazâyâ hareket etmeleri yoluyla gerçekleşmekteydi. Bu yöntem toplam tevcihâtın %82,5’ni oluşturarak en fazla kullanılan yoldur. Geriye kalan %4,7

⁵⁶⁶ XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar kadıaskerler tarafından yapılan kadı atamalarında, kâğıt emini tezkire vermedikçe kadıya tayin berâtı verilmemekteydi. Bu usule göre mansıb tevcih edilirken mazûl kadılardan atama sırası gelenler kadıasker ruznamçesinden tezkire sureti çıkarır ve derici çavuşuna verir; derici çavuşu da kâğıt eminden mühürlü ibraz tezkiresini aldıktan sonra kadılık berâtı ilgili kâtip tarafından yazılırdı. Bkz. Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*..., s. 105-106; Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmânî ve Râbita-i Âsitâne”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 1994, s. 34-35; Hazarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü ’l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*..., s. 202.

⁵⁶⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlimiye Teşkilâtı*..., s. 45, 48, 154; Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmânî ve Râbita-i Âsitâne”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 1994, s. 34-35; Ortaylı, “Kadı”..., s. 70-71; Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 10; Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*..., s. 106, 139; Arık, “Osmanlı’da Kadılık Müessesesi”..., s. 6.

⁵⁶⁸ MA, AKR, 476/41, s. 58.

kayıt ise gerek munfasıl kadılara gerekse müderrisin-i kirâm, serlevhateyn ve ulemâdan diğer yüksek seviyede olanlara maîşet veya te'bîd ile kazâ tevcih edilen kayıtlardan oluşmuştur.⁵⁶⁹ Bunlardan farklı olarak XVI. yüzyılda silke ilk defa dâhil olan mülâzımlar müderrisliğe geçmeden kadılığa tayin olabilmekteydiler. Bu oran o dönem için %6 civarındaydı.⁵⁷⁰ XVII. yüzyılda bu yöntem bitme noktasına gelmiştir. XVIII. yüzyılda ise bu durum ortadan tamamen kalkmıştır. İlk defa kadılığa geçiş için müderrislik zaruri bir hale dönüşmüştür.⁵⁷¹ Bu değişimin sebebi şüphesiz arz-talep ilişkisiyle alakalıydı.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kadınların tevcihât muamelatının %64,45'inde ibkâ, tencîz, muvakkit ve nakil (tebdîl, mübadele) terimleri geçmektedir. Geriye kalan tevcihâtın %35,55'inde ise sadece tevcih terimi kullanılmıştır. İbkâ, tencîz ve muvakkit terimleri aşağıda incelenmiştir.

3.1.1. Tevkît Uygulaması ve Muvakkaten Atama

Kadınların istihdam edilmelerinde kullanılan muvakkit uygulaması, mevcut kadının görev süresi bitmeden önce ondan sonra yerine geçecek olan kadı adaylarının belirlenerek bir sıraya konulmasını ifade etmektedir. Muvakkaten tayini yapılan kadı, fiilen kazâyâ atanmadan evvel kazânın sıralamasına girer ve sırası geldiğinde fiilen kadılığa geçerdi. Muvakkitten boşalan kadılık sırasına ise başka bir kadı adayı atanmaktaydı. Bu uygulama kazâ sayısına göre kadılık bekleyenlerin daha fazla olmasından kaynaklanmaktaydı. İlk numuneleri XVI. yüzyılda görülen bu sistem XVII. yüzyılda yaygınlaşmaya başlamış ve XVIII. yüzyılda ise mansıb sayılarına nazaran kadı sayılarının daha da artmasıyla birlikte artık bütün kadı atamalarında görülen mutata bir duruma dönüşmüştür.⁵⁷² Ruznâmçelere yansıyan bu tevcih sistemi *muvakkaten* atama veya *tevkît ile* atama olarak adlandırılmıştır. Ruznâmçelerde görülen muvakkaten atamalarda mevcut kadı için “...bir ay tevkîtle ref', iki ay tevkîtle ref'...” vb. ifadeler kullanılmaktadır. Burada *tevkît* kelimesi vakit kelimesinden türetilerek vakti belirleme anlamında kullanılmıştır.⁵⁷³ “Tevkît ile” ifadesi, mevcut kadının görevinin sona erdiği tarih ve kadılık sırasını bekleyen muvakkatin ise göreve başlama tarihini tayin

⁵⁶⁹ Maîşet statüsünde bulunan kazâlar kadınların dışında kalan ulemâyâ verilebildiği için oranları ayrı olarak tasnif edilmiştir.

⁵⁷⁰ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 243.

⁵⁷¹ Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 106; Kuru, “Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 104.

⁵⁷² Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 112-116.

⁵⁷³ Sami, *Kâmûs-ı Türki*..., s. 452.

etmekteydi. Bazı kayıtlarda, özellikle birden fazla muvakkitin kaydının olduğu kazâlarda, tevkîit terimi yerine muvakkit terimi kullanılmıştır. Bu durum kayıtlara şu şekilde yansımıştır:

*Magosa kadısı Feyzullah gâyet-i şehri-âttiden bakiyye-i iki ay ve muvakkitleri Hafız Ebubekir sekiz ay ve Süleyman ve Muhammed Esad ve Ali altışar ay zamânlarını ba'de't-tasarruf ref' yeri Maden-i İpek kazâsından hakiki ve itibari otuz bir ay infisâli olub sezâvâr-ı inâyet-i şehriyârî mevlânâ Mehmed Edib dâilerine bâ-terakkî yevmi 200 akçe ile tevcih olunub ba'de hulûlü'l-vakit ancak altı ay mutasarrif olub bakiyye-i on dört ay zamânı kazâ-i âhardan tekml eylemek ricâsına ba'de'l-arz sadaka buyruldu.*⁵⁷⁴

Bu kayıt özelinde görüldüğü gibi XVIII. yüzyılda yaşanan yoğunluk sebebiyle artık bir kadının birden fazla muvakkiti olabilmekteydi. Bu durum incelenen Rumeli, Anadolu ve Mısır kazâları için benzer şekildeydi. Aşağıdaki tabloda Rumeli, Anadolu ve Mısır'da muvakkaten atanarak bir kazâyâ kadı olmak için sıraya giren muvakkitlerin oranı verilmiştir.

Tablo 3.1: Muvakkaten Yapılan Atamaların Dağılımı (1757-1775)

Muvakkit Sırası	Anadolu'da Tercih (%)	Mısır'da Tercih (%)	Rumeli'de Tercih (%)
Birinci Muvakkit	65	72	49
İkinci Muvakkit	24	24	33
Üçüncü Muvakkit	10	11	16
Dördüncü Muvakkit	1	5	2
Beşinci Muvakkit			0,17
Altıncı Muvakkit			0,09

Tabloya göre her üç kadılık bölgesinde en fazla bir muvakkit kazâ sıralamasına dâhil edilmekteydi. Veriler önceki dönemlerle mukayese edildiğinde sıra bekleyen muvakkitlerde ciddi bir artış söz konusudur. Örneğin Rumeli'de XVII. yüzyılda bir kazânın sıralamasına en fazla üç muvakkit atanmaktayken, 1757-1775 döneminde ise az da olsa altıncı muvakkitin de atandığı zamanlar olmuştur.⁵⁷⁵ Yaşanan bu değişimin sebebi mansıpların azalmasına karşın mesleğe girenlerin sayısındaki artışla ilgiliydi. Bu veriler aynı zamanda kadılık bekleyen adayların yoğunluğunun bölgelere göre dağılımını göstermesi açısından da önemlidir. Buna göre kadılık kuyruğunun en uzun olduğu bölge Rumeli kazâlarıdır. Yoğunluk bakımından Mısır ikinci ve Anadolu ise son sırada yer almaktadır.

⁵⁷⁴ MA, RKR, 302/125, s. 22.

⁵⁷⁵ Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 87.

Muvakkaten atamaların temel sebebi kazâ ve kadı sayıları arasındaki farkın açılmasından doğan zaruri ihtiyaçlardı. Ancak bu uygulamanın tevcihât sisteminde aksaklıklara mahal vermemesi için sistemin pratikleşmesini sağladığını ifade etmek gerekir. Zira bir kadının görev süresinin bitmesiyle birlikte atama yapıldığında aradaki fiziki mesafeden dolayı kazânın kadısız kalma durumu olabilirdi. Ayrıca bir kadının çeşitli nedenlerle kazâsını terk etmesi durumunda merkezin yeni bir kadıyı seçip gönderinceye kadar kazânın boş kalabilme ihtimali de bulunmaktaydı. Örneğin Cemâziyelevvel 1171/Ocak-Şubat 1758 tarihinde Mostar kadısı olan Dervişzâde İbrahim Efendi'nin yerine bir nâib bırakmak suretiyle kazâsını terk etmesiyle yaşanan durum merkeze haber verilmiş ve Dervişzâde'nin muvakkiti olan Süleyman Efendi'ye kazâ tevcih edilerek kazânın boş kalmasının önüne geçilmiştir.⁵⁷⁶ Dolayısıyla tevkât uygulamasıyla aday ne zaman kazâyâ gideceğini veya önünde beklemek zorunda kaldığı kaç kişinin olduğunu bildiğinden süreç rahatlıkla işletilmekteydi.

Fermanlarda bir kadının görev süresinin bitimine ne kadar süre kala yerine başka bir muvakkit atanacağı ayrıca belirlenmiştir. XVII. yüzyılda kadıların görev sürelerinin bitimine 2-4 ay kala muvakkitin atanması istenmekteydi.⁵⁷⁷ Buna rağmen atamalar bazen 6 aya kadar uzamaktaydı.⁵⁷⁸ XVIII. yüzyılda ise kadıaskerlere gönderilen 1730 tarihli fermanla aynı anda bir kadının ve iki muvakkitin atanması istenilmiştir.⁵⁷⁹ Fakat ilerleyen dönemlerde buna riayet edilmediği görülmektedir. Örneğin Rumeli'de bulunan Alakilise maa Racine kazâsı kadısı olan Mehmed'in görev süresinin bitimine 12 ay kala Safer-Rebûlevvel 1184/Mayıs-Temmuz 1770'te 1. muvakkit Ali Necib Efendi, 2. muvakkit Ahmed Efendi, 3. muvakkit Mehmed Raşid ve 4. Muvakkit Abdurrahman Efendiler muvakkaten tevcih alarak kazâ sıralamasına dâhil edilmişlerdir.⁵⁸⁰ Benzer durum Anadolu ve Mısır kazâları için de geçerliydi. Örneğin Mısır'da bulunan Mansûre maa Minyetü'l-mizah kazâsı kadısı Mehmed Efendi'nin görev süresi bitmeden 18 ay önce kazâyâ Rebûlevvel 1189/Mayıs 1775 tarihinde 1. muvakkiti el-Hac Halil ve 2. muvakkit es-Seyyid Ahmed, 3. muvakkit Hafız Mehmed ve 4. muvakkit Merhabazâde Mahmud Efendi'nin ataması gerçekleştirilmiştir.⁵⁸¹

Böylece Rumeli, Anadolu ve Mısır'da yapılan atamalar muvakkaten gerçekleştirilmiştir. Te'bîden yapılan muvakkit atamalar burada dikkat çekmektedir. Zira te'bîd olan kazâ kaydı

⁵⁷⁶ MA, RKR, 280/103, s. 7.

⁵⁷⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 128.

⁵⁷⁸ Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 111.

⁵⁷⁹ Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri"..., s. 429.

⁵⁸⁰ MA, RKR, 302/125, s. 7.

⁵⁸¹ MA, AKR, 483/48, s. 84.

genellikle kayd-ı hayat şartıyla verildiği için kadı ne zaman vefat ederse görev müddeti de o zaman sona ermekteydi. Buna rağmen te'bîden tasarruf şeklinde olan kazâlara da muvakkaten atamaların yapıldığı görülmektedir. Örneğin Ramazan 1184/1770-1771 tarihinde Zadrime maa Leş kazâsını tasarruf eden sabıka Niş müftüsü Ahmed Efendi vefat ettiğinde kazânın sıralamasında iki muvakkit bulunmaktaydı. Bunlara ek olarak üçüncü muvakkit Akhisar kazâsından munfasıl olan Ahmed Efendi'ye de kazâ muvakkaten te'bîd statüsünde tevcih edilmiştir.⁵⁸² Dolayısıyla te'bîden tasarruf statüsünde olan kazâlara da muvakkaten tayinler yapılmıştır. Ancak fiilen kadı olan kişiden başka kaç muvakkit atanmaktaydı sorusuna, te'bîden kazâlara genellikle bir kadı adayı kazânın sıralamasına kaydedilirdi cevabı verilebilir. Bu durum Anadolu ve Rumeli'de benzerlik göstermektedir. Maîşet statüsünde bulunan kazâlarda da benzer durum söz konusuydu.

Maîşet kazâlarının sıralamasına ise sadece bir muvakkit atanmaktaydı. Buna örnek olarak Anadolu'da maîşet olarak tasarruf edilen İvrindi kazâsı verilebilir. Müderrisin-i kirâmdan olan Halil Efendi'ye İvrindi kazâsı yaklaşık bir sene öncesinden muvakkaten tevcih edilerek kazânın sıralamasına alınmıştır.⁵⁸³

3.1.2. İbkâ ve Tencîz

Atama prosüdülerinde kullanılan ibkâ terimi “bekâ” kökünden gelmekte olup; yerinde bırakma, bir memuru azletmeyip memuriyetini tasdik veya azli akabinde memuriyetini iâde etme anlamlarına gelmektedir.⁵⁸⁴ Rumeli, Anadolu ve Mısır'da yapılan toplam 2852 tevcihâtın %43,72'sinde ibkâ terimi geçmektedir. XVI. yüzyıl ve sonraki dönemlerde de kayıtlara yansıyan ibkâ terimi mansıba atanma yöntemlerindedir.⁵⁸⁵ İbkâ terimi bazen tek başına kullanıldığı gibi bazı durumlarda ise tencîz terimiyle birlikte yer almaktaydı. Tevcih kayıtları incelendiğinde kayıtların %28,16'sında ibkâ terimi tek başına geçmiştir. İbkâ teriminin tek başına kullanıldığı yerlere baktığımızda, iki kayıt türünde ibkânın tek başına geçmekte olduğu görülmektedir. Birincisinde mevcut kadının görev süresi uzatılarak yerinde bırakılması anlamında sadece ibkâ terimi yer almıştır. Bu türden kayıtlarda *müddet-i zam ile kemakân ibkâ olunub* ifadesiyle tevcihin şekli belirtilmekteydi.⁵⁸⁶ Kayıtlardan bu duruma bir

⁵⁸² MA, RKR, 302/125, s. 40.

⁵⁸³ MA, AKR, s. 483/48, s. 62.

⁵⁸⁴ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*..., s. 66.

⁵⁸⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 142; Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 88-89; Kuru, “Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 115-119.

⁵⁸⁶ MA, AKR, 473/38, s. 53.

örnek olarak Anadolu dâhilinde bulunan Beyşehir kazâsına yapılan tevcih verilebilir: “*Beyşehir kadısı Hafız Abdullah dailerinin ahali-i kazâ ile hüsn-i sülûk ve iffet ve istikameti mahzarıyla ihbar u te’di iltimas olunmağın müddet-i muayyinesi olan dört ay zamanına iki ay dahi müddet-i zam ile ibkâ olunub...*”⁵⁸⁷ ifadesiyle mevcut kadı Hafız Abdullah Efendi’nin kazâ ahalisinin isteği üzerine görevi iki ay uzatılarak ibkâ edilmiştir. İbkâ teriminin tek başına kullanıldığı diğer yerler ise muvakkitlerin fiilen kadılığa başlaması durumunda geçmekteydi.⁵⁸⁸ Örneğin Antakya kadısı Mehmed Efendi’nin görev süresi bitince burası Süleyman Efendi’ye Zilkade 1173/Haziran-Temmuz 1760’ta tevcih edilmiştir. Tevcih kaydına göre Süleyman Efendi’nin iki kadıasker öncesinde kazânın sıralamasına girdiği belirtilerek ibkâ ile tevcihi gerçekleştirilmiştir.⁵⁸⁹

XVIII. yüzyılın ilk yarısına ait Rumeli kayıtlarında ibkâ, görev süresi dolmadan kazâsı elinden alınan mağdur kadıların göreve iadeleri için oluşturulan tevcih kayıtlarında kullanılmaktaysa da bu usul incelediğimiz dönemde görülmemiştir. Mağdur kadıların göreve iadelerinde *ref’i bedeli* veya *gadri bedeli tevcih* ifadeleri geçmektedir.⁵⁹⁰ Mesela Benefşe kazâsı muvakkiti iken sebepsiz yere kazâsı üzerinden alınan Ahmed Efendi’ye Cemâziyelevvel 1173/1759-1760’ta Prepol kazâsı *gadri bedeli yevmi iki yüz akçe ile tevcih* edilmiştir.⁵⁹¹

Kayıtların %15,53’ünde ibkâ, tencîz terimiyle birlikte kullanılmıştır. Tencîz kelime anlamı olarak *sonlandırmak*, *sona erdirmek* manasına gelmektedir. İlmiye istihdam uygulamasındaki tencîz terimi, bir kazânın mevcut kadısının herhangi bir sebeple kendisine verilen süreden evvel görevinden alınması veya kazâdan ayrılmasından sonra muvakkitinin görevlendirilmesi durumunda kullanılmıştır. Bu usul kadı atamalarında XVII. yüzyıl ortasından itibaren yoğun olarak görülmeye başlanmıştır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında da ruznâmçelerde görülmeye devam etmiştir.⁵⁹² Tencîz terimi daima ibkâ terimiyle birlikte gelmektedir. Çünkü eski kadının görevi tencîz edilerek sonlandırıldığı ve muvakkitinin görevi ise ibkâ, yani tasdik edildiği için iki terim bir arada bulunması gerekmektedir. Böylece ibkâ, hem görev süresinin uzatılması hem de tevcihin teyit edilmesi, onaylanması anlamlarına gelmektedir. İki terimin bir arada yer aldığı kayıtlarda, *ber-tevcih-i sabık/esbak tencîz ve’l-*

⁵⁸⁷ MA, AKR, 473/38, s. 46.

⁵⁸⁸ Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)...*, s. 95.

⁵⁸⁹ MA, AKR, 483/48, s. 40.

⁵⁹⁰ MA, RKR, 302/125, s. 19; MA, AKR, 483/48, s. 64, 66; MA, AKR, 476/41, s. 47.

⁵⁹¹ MA, RKR, 283/106, s. 32

⁵⁹² Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 113-115; Kuru, “Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 119-120.

ibkâ olunub ya da *ruznâmçemizde mukayyed olan... Efendi dâilerine tencîz ve 'l-ibkâ olunub* ifadeleri yer almaktadır.⁵⁹³

Tencîz usulüne göre atanan kadı, genellikle mevcut kadı veya kazâ sırasındaki muvakkitten birinin görev süresinin olağandışı bir sebepten bitmesiyle tayin edilmiştir. Olağandışı durumlar ekseriyetle vefat, nakil, hastalık veya kendi isteğiyle kazâyı terk etme gibi sebeplerdir. Mesela Cemâziyelevvel 1174/1760-1760'de Kuruçay kazâsı kadısı olan Mustafa Efendi kazâsını terk ettiğinden dolayı muvakkiti Fehmi İsmail Efendi *tencîz ve 'l-ibkâ* ile kazâyı atanmıştır.⁵⁹⁴ Burada *ibkâ* terimi, önceden muvakkit olan Fehmi İsmail'in muvakkitlik ve kadılığının tasdik edildiğinin belirtilmesi için geçmiştir.

Tencîz ve *ibkâ* teriminin bir arada kullanıldığı bazı kayıtlarda ise mevcut kadının görev süresinin önceden bitip bitmediği belirtilmemiştir. Örneğin Malatya kadısı Hafızzâde Ahmed Efendi Safer 1175/Eylül 1761'de görev süresi bitince yerine atanan muvakkiti es-Seyyid el-Hac Abdullah Efendi *tencîz ve 'l-ibkâ* ile atanmıştır. Burada önceki kadının görev süresinin bitip bitmediği bilgisi verilmemiştir. Bir başka kayıta ise Köyceğiz kadısı es-Seyyid Mehmed'in müddet-i örfiyyesinin Muharrem 1189/Mart-Nisan 1775'te bitmesi üzerinde kadıasker-i sabık *ruznâmçesinde Köyceğiz kazâsının sıralamasına giren yani muvakkiti olan Atâullah'a tencîz edilerek 'l-ibkâ ile tevcih edilmiştir.*⁵⁹⁵ Bu türden olanlar azınlıkta kalmıştır.

Tencîz terimiyle benzer olarak bazı kayıtlarda "müncez" terimi de geçmektedir. Bununla ilgili kayıtlar az olmakla birlikte genellikle görev sürelerinde beklenmeyen değişikliklerde muvakkitlerin durumunu belirtmek için kullanılmaktaydı.⁵⁹⁶ Mesela Zadrime maa Leş kazâsını te'bîden tasarruf eden bir önceki Niş müftüsü Ahmed Efendi vefat edince muvakkiti olan Mehmed Sadık Efendi Ramazan 1184/1770-1771'de *müncezen* yerine atanmıştır.⁵⁹⁷ Yine aynı tarihlerde Akçahisar-ı Tiran kazâsını tasarruf eden el-Hac Ahmed Efendi vefat edince kazâ muvakkiti İsmail'e *müncezen* tevcih olunmuştur.⁵⁹⁸ Bir başka örnekte ise önceden Kesriye kazâsı *müncezen* kendisine tevcih edilen es-Seyyid Ahmed Efendi'nin kaydı ertelendiğinden dolayı yaşadığı mağduriyetin giderilmesi için kendisine Safer-Rebûlevvel 1173/Eylül-Kasım 1759'da Ahyolu kazâsı tevcih edilmiştir.⁵⁹⁹

⁵⁹³ MA, AKR, 483/48, s. 81.

⁵⁹⁴ MA, AKR, 473/38, s. 49.

⁵⁹⁵ MA, AKR, 483/48, s. 66.

⁵⁹⁶ "Müncez" terimi bazı kaynaklarda *sözün vadin yerine getirilmesi* manasına geldiği belirtilmiştir. XVI. yüzyılda bu terim vefat eden ulemâdan mülâzım alınma durumlarında kullanılmıştır. Bkz. Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 81.

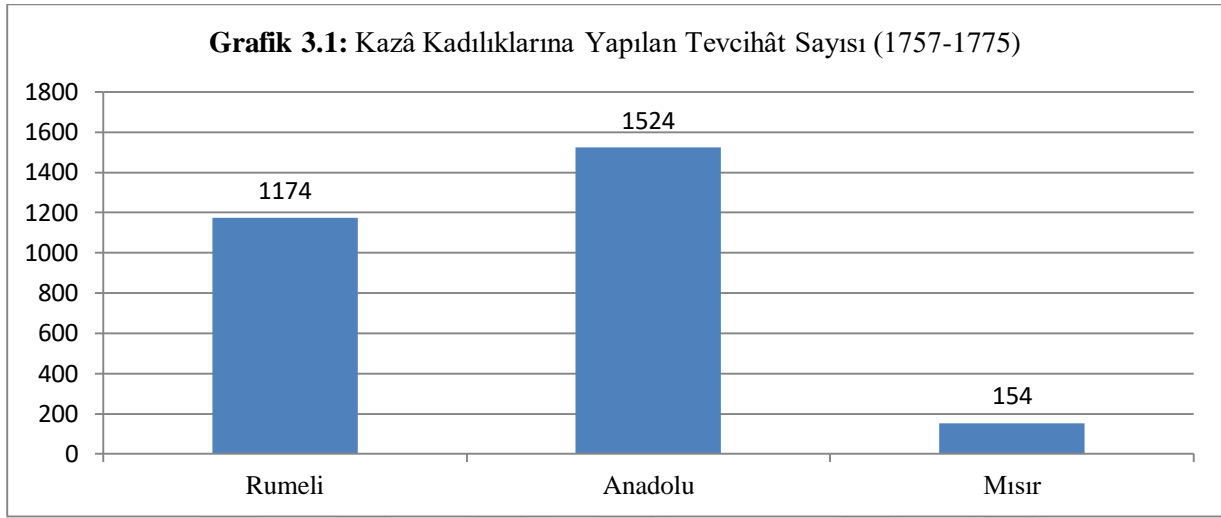
⁵⁹⁷ MA, RKR, 302/125, s. 40.

⁵⁹⁸ MA, RKR, 302/125, s. 40.

⁵⁹⁹ MA, RKR, 283/106, s. 7.

3.2. Bölgelere Göre Mesleğe Giriş Yöntemleri

Kadınların istihdamları genel anlamda yukarıda bahsedilen yöntemler takip edilerek gerçekleştirilmekteydi. Bu başlıkta Rumeli, Anadolu ve Mısır kazâ kadılık bölgelerinde atamalarda takip edilen esaslar değerlendirilecektir. 1757-1775 döneminde üç kadılık bölgesinde bulunan 675 kazâyâ toplam 2852 atama yapılmıştır. Bunların bölgelere göre dağılımı grafikte gösterilmiştir.⁶⁰⁰

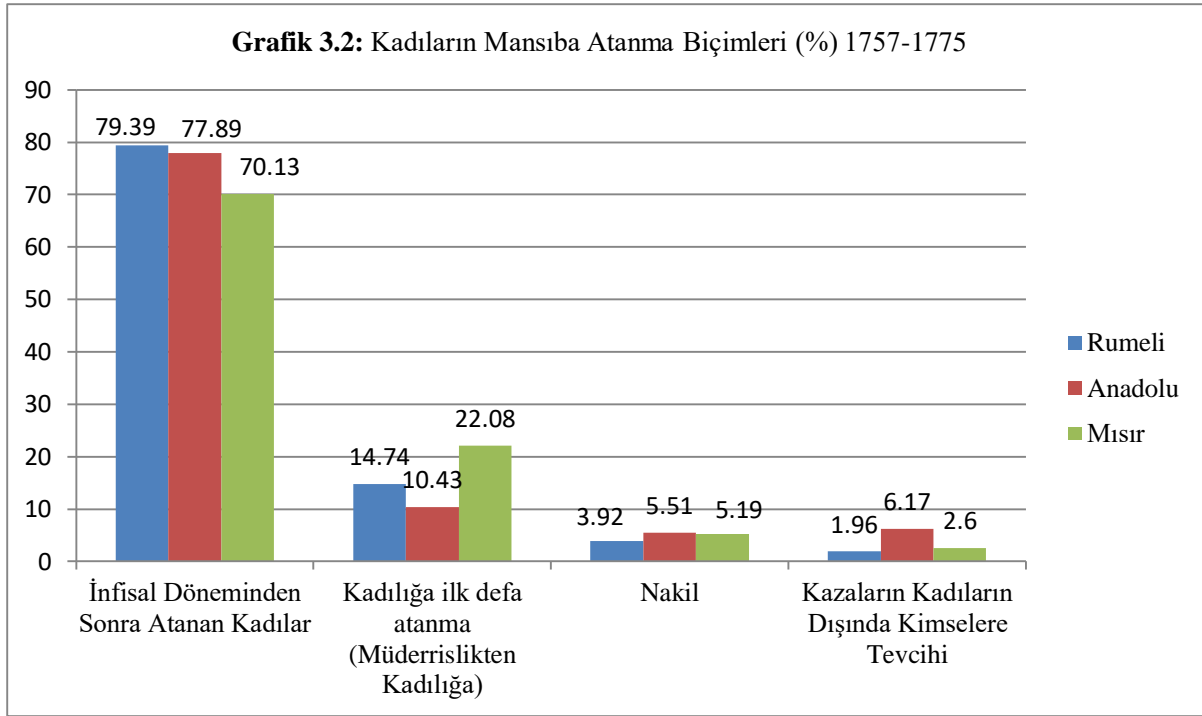

Grafiğe göre en çok tevcihât %53,44 ile Anadolu kazâlarına yapılmıştır. Daha sonra sırasıyla Rumeli kazâlarına %41,16 ve Mısır'da bulunan kazâlara ise %5,4 oranında tevcihât gerçekleştirilmiştir. Yapılan atama sayılarının bölgelere göre değişiklik göstermesinin temel sebebi kazâ sayılarındaki farklılıklardır. Nitekim kazâ sayıları göz önünde tutulduğunda sıralamanın yine aynı olduğu görülecektir.

İstihdamın süreçlerinde yüzyıllara göre değişiklikler olabilmekteydi. Kadınların istihdamında çeşitli yollar takip edilmiştir. Tespit edilen istihdam biçimleri her üç kazâ bölgesi için de aynı olmakla birlikte bunların oranları ve ayrıntıları birbirinden farklı olabilmekteydi. Rumeli, Anadolu ve Mısır'da kadınların mesleğe alınmasında tespit edilen yollar ve bunların işlekliliği aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.⁶⁰¹

⁶⁰⁰ MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125; MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48.

⁶⁰¹ MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125; MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48.

Grafikte de görüldüğü gibi her üç kadılık bölgesinde infisâl döneminin ardından tekrar mansıba hareket eden kadınların istihdamı birinci sırada yer almıştır. Müdürlükten sonra ilk defa bir kadılığa atananların oranları ve nakil ile kadınların istihdam edilme yüzdeleri üç bölge için birbirine benzerdir. Kadılığa başka mesleklerden kimselerin girişi ise özellikle Anadolu'da diğer bölgelere nispeten daha fazla olduğu gözlemlenmiştir.

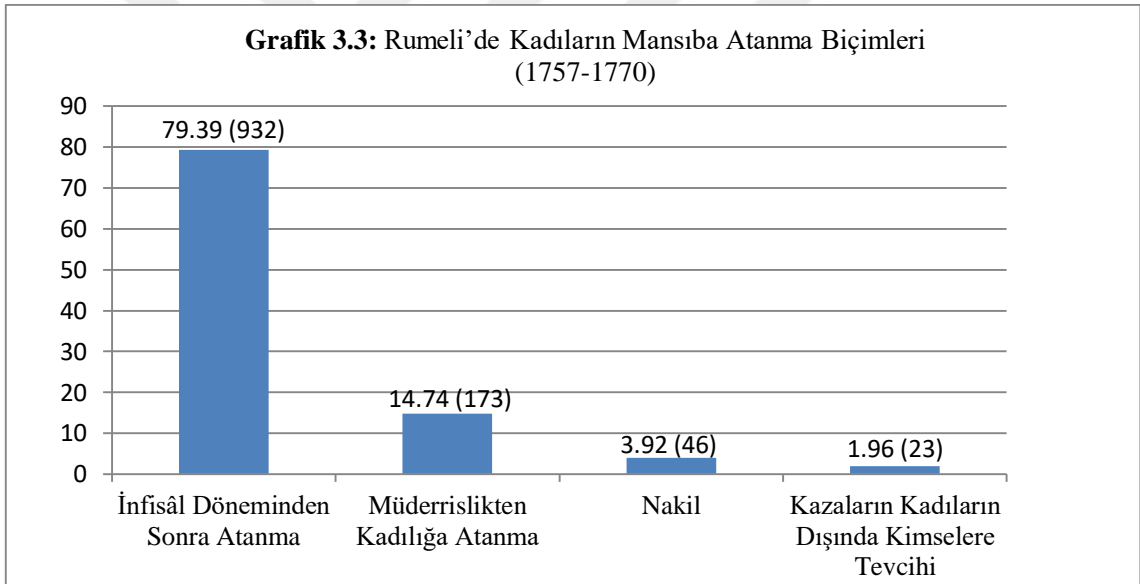
XVIII. yüzyılın ikinci yarısında takip edilen bu usuller önceki dönemlerle mukayese edildiğinde bazı farklılıkları gözlemlemek mümkündür. Her üç kadılık bölgesinde de yeni mülâzım olan hiçbir dânişmendin kariyerindeki ilk basamak kadılık olmamıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yeni mülâzım olan dânişmendlerin tümünün kariyeri müdürlük ile başlamıştır. Fakat XVI. yüzyılda ise Rumeli'de mesleğe ilk giriş olan mülâzemetten sonra kadılığa hareket edenler mevcuttu. XVI. yüzyıl ikinci yarısı için bunların oranı %8,24 idi. 1595-1670 döneminde bu oran düşerek, sadece beş kişi mülâzemetten sonra direkt olarak kadılığa hareket etmiştir. Bu türden bir değişim devletin sahip olduğu toprakların genişlemesi veya daralmasıyla açıklanabileceği gibi meslekteki arz-talep ilişkisiyle de ifade edilebilir. Öte yandan grafikte diğer yollar ise önceki dönemlerle benzerlik arz etmektedir.

Aşağıda kadınların mansıba atanma biçimini gösteren grafikteki veriler her üç bölge için ayrı başlıklar altında incelenerek Rumeli, Anadolu ve Mısır kadılıkları arasındaki fark ve

benzerlikler ortaya konulmuştur. Ayrıca önceki dönemlerle mukayese edilerek istihdamdaki değişimler takip edilmeye çalışılmıştır.

3.2.1. Rumeli’de Kadınların İstihdamı

1757-1770 döneminde Rumeli’de tespit edilen 282 kazâya 1174 atama gerçekleştirilmiştir. Atanan kadınların %79,39’u munfasıl durumundaki kadınların yeniden bir kadılığa hareket etmeleri şeklindedir. Bu oran XVII. yüzyılda görülen %74 oranla benzerdir. Müderrislikten kadılığa tayin edilenlerin XVII. yüzyıldaki oranı %26 iken, incelediğimiz dönemde ise %14,74 seviyesine inmiştir. Bu vaziyet kadılık mesleğinde artık bir yığılma olduğunu ve bundan dolayı mesleğe yeni personel alımında bir düşüş yaşandığını göstermesi açısından önemlidir.⁶⁰² Aşağıdaki grafikte Rumeli’de kadınların istihdam edilme usulleri verilmiştir.⁶⁰³

Kadınların hareketlerinde atandıkları akçe miktarları kariyerlerinin hangi aşamada olduklarını göstermesi açısından önem arz etmekteydi. Kadınlar infisâl döneminden sonra yevmiyesi 200, 300, 400 ve 499 akçe olan kazâlardan birine atanmışlardır. Kadınların infisâl sürelerinin ardından Rumeli’de atandıkları kazâların akçe değerleri tabloda sunulmuştur.

⁶⁰² Alan, “Kadınsker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 106.

⁶⁰³ MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125.

Tablo 3.2: Rumeli’de İnfisâl Döneminde Bulunan Kadıların Hareketleri 1757-1770⁶⁰⁴

Hareket Edilen Kazâların Akçe Değerleri	Atanan Kadılar	
	Oran	Sayı
200 Akçelik Kazâya Hareket	62,14	579
300 Akçelik Kazâya Hareket	20,04	186
400 Akçelik Kazâya Hareket	8,24	76
499 Akçelik Kazâya Hareket	9,58	89

İnfisâl dönemlerini geçirdikten sonra atanan kadıların %62,14’ü yevmiyesi 200 akçe olan bir kazâya hareket etmişlerdir. Bunları sırasıyla 300, 400 ve 499 akçelik kazâlara tayin olan kadılar izlemektedir. Buradaki veriler önceki bölümde verilen kazâ sayılarıyla karşılaştırıldığında doğru bir orantı ortaya çıkmaktadır. Rumeli’deki kazâ sayılarına baktığımızda birinci sırada, 114 adet kazâ ile 200 akçe değerinde olan mansıplar gelmektedir. Burada en fazla atama 200 akçelik kazâlara yapılmıştır. En az sayıdaki yerler ise 499 akçe yevmiyeli 16 kazâdır. Tabloda görüldüğü üzere en az atama bu kazâlara yapılmıştır. Dolayısıyla kazâ sayılarıyla buralara yapılan atamaların sayısı birbiriyle doğru orantılıdır.

Akçe değeri düşük olan kazâların sayısı daha fazlayken buralara talip olanların sayısı da benzer şekilde fazladır. 400-499 akçe değerine sahip kazâların sayısı ve talipleri ise daha azdır. Bu da bazı kazâlarda sıra bekleyen kadıların daha yoğun, bazı yerlerde ise yoğunluğun daha az olmasına sebep olmuştur.

400-499 akçe değerine sahip kazâların sayısı ile taliplerinin sayısının daha az olmasını sebep sonuç ilişkisi bağlamında analiz ettiğimizde, bunun muhtemel bir nedeni de aşılması gereken kariyer yolunun çetinliği idi. Zira ulemâ katetmesi gerektiği her bir kariyer basamağını çıktıkça zorluklarla karşılaşmakta, rakipleriyle mücadele etmekte ve çoğu zaman da en üst merteye olan mansıba ömrü yetmeyebilmekteydi. Bu meşakkatli yoldan galip çıkanlar ise genellikle elit tabakada bulunan âlimlerdi.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bir âlimin kariyerinde 400-499 akçelik bir kazâya gelmesi epey bir vakit almaktaydı. Yirmili yaşlarının başında⁶⁰⁵ mülâzım olan bir âlimin, kazâ kadılıklarının zirvesi olan (sitte) 400-499 akçelik bir mansıba varıncaya kadar genellikle 30-40 senesi geçmekteydi. Mülâzım oluncaya kadarki süre de göz önünde tutulduğunda âlim,

⁶⁰⁴ MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125.

⁶⁰⁵ XVII. yüzyıl kaynaklarından *Hırzû'l-Müluk*'ta mülâzım olma aşamasına gelen birinin 25-30 yaşlarında olduğunu ifade eder. Bkz. Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitab-ı Müstetab Kitabı Mesâlih'l Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn Hırzû'l-Müluk...*, s. 195.

zirveye vardığında 60'lı yaşlarına gelmiş bulunuyordu.⁶⁰⁶ Bu yaşlardan sonra ise ulemâ eğer vefat etmeyipte sağlığı el vermesi durumunda en üst rütbelerde mansıb sahibi olabilmekteydi. Fakat sağlık sorunlarından dolayı çoğu ulemâ zirvede çok fazla kalmadan emekliye ayrılmaktaydı. Nitekim bu dönemde Rumeli'de yaşlılıktan dolayı emekliye ayrılan altı kadının en son görev yaptıkları kazâların ikisi 300 akçelik kazâ ve biri 200 akçelik kazâ iken sadece iki âlim 499 akçelik olan Hanya'dan emekliye ayrılmışlardır.⁶⁰⁷ Dolayısıyla 499 akçelik kazâda görev almadan emekliye ayrılanların sayısı artmakta ve bu ise 499 akçelik kazâlara atanmak için bekleyenlerin sayısını etkileyerek tabloda 499 akçelik kazâların son sırada olmasının bir sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan ilmiyede kariyer yapmak isteyen herkesin en üst seviyeye erişebilmesi söz konusu değil idi. Her adayın karşılaşacağı durumlar farklıydı ve bu durum mansıplara arz-talep ilişkisi bakımından etki edebilmekteydi.⁶⁰⁸

Rumeli kazâlarına ait atama kayıtlarında kadının infisâl döneminden önce en son hangi kazâda görev yaptığı kaydedilmişse de söz konusu kazânın akçe değeri belirtilmemiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ise Anadolu ve Mısır kayıtlarında kadıların en son görev yapmış oldukları kazâların akçe değerleri açıklanmıştır. Rumeli özelinde görülen kayıt sisteminde yaşanan bu değişimin sebebi anlaşılmamıştır. Bu durum kadıların hareketlerinde dikey mi (terakkî) yoksa yatay mı (misliyle) bir yol seyrettiklerini ve kaç akçelik kazâdan kaç akçelik kazâyâ hareket ettiklerinin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Söz konusu zorluğun aşılması adına kadıların kariyelerinde hangi yönde hareket ettiklerinin anlaşılması için bazı

⁶⁰⁶ Örneğin XVIII. yüzyıl vakanüvis ve şeyhülislâmlarından Çelebizâde İsmail Âsım Efendi (Küçük Çelebizâde) 1685 yılında dünyaya gelmiş ve 1708 yılında mülâzım olmuştur. Dolayısıyla 23 yaşında mülâzemet elde etmiştir. Bu münferit bir örnek olsa da, aslında kariyeri Çelebizâde gibi parlak olmayıp zâdegân grubunda olmayan başka dânişmendlerin daha erken yaşlarda mülâzım olmaları pek mümkün görünmemektedir. Zira yukarıda da belirtildiği üzere şanslı olan dânişmendler mülâzemeti genellikle 25-30 yaşlarında ancak elde edebilmekteydiler. Bkz. *Münşe'ât-ı Âsım Küçük Çelebi-zâde İsmâ'il Âsım Efendi*, Yayına Haz. Fahri Unan, TTK Yay., Ankara 2013, s. XXV. Tarikte sitte raddesine erişmek için en az otuz sene sarf edilmesi gerektiğiyle ilgili bkz. MA, RKR, 340/163, s. 3-5; Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitab-ı Müstetab Kitabı Mesâlih'l Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn Hırzû'l-Müluk...*, s. 195. XVI. yüzyıl ikinci yarısında da âlimler benzer yaşlarda mülâzım olmuşlardır. Örneğin Hüsrevzâde Mustafa b. Mehmed Efendi 23 yaşında mülâzım olmuştur. Bkz. Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi: Fezleke*, (Tahlil ve Metin), *Mimar Sinan Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi*, İstanbul, 2007, s. 223; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, C. I-II, Haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yay., İstanbul 2017; Naîmâ Mustafa Efendi, *Naîmâ Târîhi*, C. I, Çev. Zuhurî Danışman, Zuhurî Danışman Yay., İstanbul 1967, s. 68.

⁶⁰⁷ MA, RKR, 302/125, s. 40; MA, RKR, 294/117, s. 40-41; MA, RKR, 283/106, s. 34.

⁶⁰⁸ *Devhatü'l-meşâyih ve Mecelletü'n-nişâb* eserleriyle mâruf olan Müstakimzâde Süleyman Efendi 1751'de açılan müderrislik imtihanına girmişse de sakalını seyrekliği gerekçe gösterilerek başarısız sayılmıştır. Müstakimzâde bunun üzerine ilmi kariyerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bu örnekte de görüldüğü üzere her ilim adayı aynı koşula sahip değildi bu ise mansıba aday olacak kişilerin sayısına etki ederek tabloda sunulan verilere dolaylı da olsa etki etmekteydi. Bkz. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2013, s. 53; Ahmet Yılmaz, "Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin", *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 113-115.

kazâlar özel olarak incelenmiştir. Buna göre örneğin yevmiyesi 150 akçelik bir kazâ olan Saray-ı Vize kazâsından munfasıl olan es-Seyyid Mehmed Efendi, 200 akçe yevmiye ile Bihor maa Kamran kazâsına muvakkaten atanmıştır.⁶⁰⁹ Bir diğer yükselişte ise 200 akçelik Berkofça kazâsından munfasıl olan Salihzâde Mehmed Salih Efendi 300 akçe ile Ohri kazâsına atanmıştır.⁶¹⁰ Kadı İsmail Efendi 300 akçe yevmiyesi olan Yenice-i Vardar kazâsından 400 akçe yevmiye ile Usturumca'ya hareket etmiştir.⁶¹¹ Son olarak 400 akçelik Avrathisarı kazâsından ayrılan Latif Efendi'nin tayini 499 akçe ile Üsküp kazâsına gerçekleşmiştir.⁶¹² Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere kadılar 150 akçelik kazâdan 200 akçelik kazâyâ, 200 akçelik kazâdan 300 akçelik kazâyâ, 300 akçelik kazâdan 400 akçelik kazâyâ ve buradan da 499 akçelik kazâyâ hareket ederek terakkî etmişlerdir.

Kadıların terakkî olarak atanabildikleri gibi yatay bir kariyer hareketi içerisinde girerek, en son görev yaptıkları kazâdan aldığı yevmiyeye eş değer başka bir kazâyâ tayin edebilmeleri mümkündür. Bu durum kayıtlarda *misliyle tevcih* olarak geçmektedir. Rumeli'de yaşanan kadı hareketliliğinde buna benzer örnekler varsa da atamalarda özellikle bu durum belirtilmediğinden dolayı tam sayısını tespit etmek güçtür. Yüzyılın ilk yarısında ise atanan kadıların %75'i terakkî ile atanmışken, %25'i misliyle atanmıştır. Muhtemelen bu dönemde de benzer oranlar söz konusuydu.⁶¹³

Rumeli kazâ kadılıklarına yapılan atama biçimlerini gösteren grafikte ikinci sırada %14,74 oranla müderrislikten kadılığa hareket eden grup yer almaktadır. Medreselerden kadılığa hareket önceki yüzyılda %26 oranında iken bu dönemde yaklaşık %11'lik düzeyinde bir düşüş olduğu dikkat çekmektedir. Bu azalışın sebebi olarak toprak kayıpları öne sürülebilir. Aynı zamanda bu, tarik içerisinde zamanla oluşan bir yoğunluğun da işareti olabilir.⁶¹⁴

Öte yandan incelediğimiz dönemde müderrislikten kadılığa hareket edenler önceki dönemlerle mukayese edildiğinde çok değişik akçe aralığındaki medreselerden, farklı akçe türleri olan kazâlara hareket ettikleri fark edilmiştir. XVI. yüzyıl ikinci yarısında Rumeli'de müderrisler 20, 25, 30, 40 ve 50 akçelik medreselerden; 30, 40, 50, 60, 70 ve 80 akçe yevmiyeli kazâlara hareket etmişlerdir.⁶¹⁵ XVII. yüzyıla baktığımızda müderrisler yine önceki

⁶⁰⁹ MA, RKR, 302/125, s. 2; MA, RKR, 294/117, s. 19.

⁶¹⁰ MA, RKR, 294/117, s. 5; MA, RKR, 302/125, s. 3.

⁶¹¹ MA, RKR, 283/106, s. 8; MA, RKR, 294/117, s. 43.

⁶¹² MA, RKR, 302/125, s.18; MA, RKR, 294/117, s. 17.

⁶¹³ Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"... , s. 150.

⁶¹⁴ Alan, "Kadasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"... , s. 106.

⁶¹⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 251-252.

dönemdeki gibi 20, 25, 30, 40 ve 50 akçelik medreselerden hareket ederek 30-300 akçe arasında değişen akçe değerlerine sahip kazâlara atanmışlardır.⁶¹⁶ XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise müderrisler takip eden dönemde olduğu gibi sadece 40 akçelik medreselerden hareket etmişlerdir. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısından farklı olarak 100, 150, 200 ve 300 akçelik kazâlara atanmışlardır. Tevcih sayılarına baktığımızda 923 atamanın 915'inin 150 akçelik kazâlara olmuş olması geriye kalanların istisnai bir durum oluşturduğunu göstermektedir. Kadılık kariyeri düşünen bir danışmendin mülâzım olmak için yetki sahibi bir müderrise intisap etmesi zorunluluğu vardı. Bunun için genellikle Bursa, Edirne veya İstanbul'a gidip orada ikamet ederek ders alması ve kariyerine buradan devam etmesi gerekmektedir. Eldeki verilere göre kadılık için XVIII. yüzyılın ilk yarısı itibariyle müderris olmak şart gibi gözükmektedir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise bu şarta bir yenisi daha eklenerek, kadı olmak isteyenlerin ilk önce İstanbul'daki bir medresede müderrislik yapmış olması zorunlu hale getirilmiştir.

Müderrislikten kadılığa atanan 171 müderris 40 akçelik medreseden 150 akçelik bir kazâyâ hareket etmiştir. İki müderris ise 40 akçelik medreseden 200 akçe yevmiyeli kazâlara atanmışlardır. Dolayısıyla müderrislerin kadılığa atanmak için asgari olarak 40 akçeli bir medresede bulunmaları gerektiği ifade edilebilir. 200 akçelik kazâyâ atanan müderrislerin neden diğerlerinden farklı olarak bu durumda olduklarıyla ilgili ruznâmçelerde bir bilgi verilmemiştir. Mesela 40 akçelik yevmiye ile İstanbul'da bulunan Âşık Paşa Medresesi'nden munfasıl olan Ebubekir Efendi, Apokri maa Karavari kazâsına 200 akçe yevmiye ile atanmış olmasına rağmen Ebubekir Efendi'nin diğer meslektaşlarından ayırt edici bir niteliği kayıtlara yansımamıştır. 200 akçe ile hareket eden diğer bir müderris olan Ali Efendi de İstanbul'da 40 akçelik Ümm-i Veledizâde Medresesi'nden hareket ederek 200 akçe yevmiye ile Aydonat kazâsına atanmıştır.⁶¹⁷ Burada da âlimin farklı bir özelliğinden bahsedilmemiştir. İki kaydın istisna oluşturması atamaların bir mevâlinin iltimasıyla gerçekleşmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Öte yandan Rumeli kadılıklarına atanan müderrislerin tamamı İstanbul'da bulunan medreselerden hareket etmişlerdir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında da benzer bir durum söz konusudur. Medreseden kadılığa atanan 903 müderris İstanbul'daki bir medreseden hareket ederken İstanbul'un dışındaki bir medreseden kadılığa tayin edilenlerin sayısı ise sadece

⁶¹⁶ Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"... , s. 148.

⁶¹⁷ MA, RKR, 283/106, s. 7-13.

dokuzdur.⁶¹⁸ XVI. ve XVII. yüzyıllarda ise İstanbul dışında başka medreselerden kadılığa geçişler daha fazlaydı.⁶¹⁹ Dolayısıyla XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar, zamanla İstanbul dışında bulunan medreselerden kadılığa hareketlerin sonlandığı görülmektedir. Her ne kadar dönemin fermanlarına yansımamış olsa da bu uygulamanın bir kural olarak benimsenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Rumeli kadılıklarına yapılan atama biçimlerini gösteren grafikte üçüncü sırada ise %3,92 oranla nakiller sebebiyle yapılan atamalar yer almaktadır. Bu oranın yüzyılın ilk yarısında %3 olması birbirine yakın bir durumda olduğunu göstermektedir.⁶²⁰ Yapılan nakillere baktığımızda bir kadı fiili olarak görevdeyken nakil ile yeri değişebileceği gibi, kazâ sıralamasında bulunan bir muvakkit de bir başka kazâyâ naklolabilirdi.

Nakil ile yeri değişenler kayıtlarda *ber-tevcih-i nakil-bâ-tarik-i nakl* şeklinde geçmektedir. Yapılan nakiller genellikle sebep belirtilmeyerek çoğunlukla *hasbe'l-iktizâ nakli lazım gelen* veya *âher kazâyâ nakil* ifadeleriyle yetinilmiştir. Örneğin Avrathisarı kadılığında Midilli kadılığına nakil olan el-Hac Ali Efendi'nin kaydında sadece önceden Avrathisarı mutasarrıfı iken *hasbe'l-iktizâ nakli lazım* geldiği belirtilmiştir.⁶²¹

Nakiller iki kadının tebdîle uğrayarak becayiş usulü diyebileceğimiz karşılıklı yer değiştirmeye de mümkün olabilmekteydi. Cemâziyelevvel 1171/Ocak-Şubat 1758'de İvlahoz kadısı Süleyman Efendi ile Kızılhisar kazâsının birinci muvakkiti Osman Efendi arasında böyle bir nakil işlemi gerçekleşmiştir.⁶²² Önceki dönemlerde mevcut olan bu uygulamada dikkat edilen husus iki kadının da misli ile hareket etmesi şartıydı.⁶²³ Bunun yanı sıra Rumeli ve Anadolu kalemleri arasında, az sayıda da olsa, nakiller gerçekleşmiştir. Örneğin Anadolu'da Of kazâsından munfasıl olan Ahmed Efendi ferman ile Rumeli'de bulunan Yenipazar maa Tirgovişte ve Mitroçacak kazâsına geçiş yapmıştır. Bu tür geçişler için kadının bulunduğu kazâ derecesine denk gelen bir kazâyâ nakil olunması üzerinde durularak tevcihât sisteminde yaşanabilecek dengesizliklerin önüne geçmek istenmiştir. Nitekim

⁶¹⁸ Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"... , s. 160.

⁶¹⁹ Beyazıt, *Osmanlı İlimiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 251-252; Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"... , s. 106, 148.

⁶²⁰ Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"... , s. 129-160.

⁶²¹ MA, RKR, 283/106, s. 29

⁶²² MA, RKR, 280/103, s. 7.

⁶²³ Beyazıt, *Osmanlı İlimiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 230; Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"... , s. 92.

kalemler arası nakil için düzenlenen fermanla Ahmed Efendi'nin önceden görev yaptığı kazânın derecesi gözetilerek buna uygun bir kazâyâ atmasının yapılması emredilmiştir.⁶²⁴

Nakil uygulamasında her ne kadar dikkat edilmeye çalışılmışsa da mağdur olan kadılar olabilmekteydi. Örneğin Mustafa Efendi Sirebreniçe muvakkitiyken, kendi sırasına başka bir muvakkitin nakil ile atanması neticesinden kazâ sıralamasının dışında kalmıştır. Mustafa Efendi'nin mağduriyetinin giderilmesi için Cemâzielahir 1184/Eylül-Ekim 1770'te kendisine üçüncü muvakkit olarak Delvine kazâsı tevcih edilmiştir. Mustafa Efendi'nin tevcih kaydında boşta kaldığı ve mağdur olduğunu belirtmek için *sıfirü'l-yed kalan* ifadesi kullanılmıştır.⁶²⁵ Bir diğer örnekte ise Kalamete/Kalamite muvakkiti iken nakil sebebiyle *bi'l-iktizâ ref'* olmakla mağdur ve *sıfirü'l-yed kalan* Sadullah Efendi'ye Safer 1179 Temmuz-Ağustos 1765'te Priştine kazâsı tevcih edilmiştir.⁶²⁶ Dolayısıyla nakilden kaynaklanan mağduriyetler giderilmeye çalışılmıştır.

Rumeli kadılıklarına yapılan atama biçimlerini gösteren grafikte tevcihlerin %1,96'sı kadıların dışında bir görevi olan kimselere kazâların tevcihi şeklinde olmuştur. Kadılık mesleği dışında silke girenler maîşet tevcihi ile mansıba nâil olanlardı. Rumeli'de kadıların dışında maîşet olarak kazâlar genellikle müderrisin-i kirâm, kaptan-ı derya hizmetinde bulunan imamlara, serlevha-i yemin ve yesarlar ile mazûl durumda olup da bürokraside iltimas ile güç sahibi olan müftülere tevcih edilmiştir. Serlevhateyne maîşet olarak kazâ tevcih edilmesi eskiden beri fermanlarda onaylanan bir uygulama idi.⁶²⁷ Bu dönemde maîşet olarak silke dâhil olan serlevha-i yemin ve yesarlar tabloda gösterilmiştir.

⁶²⁴ MA, RKR, 294/117, s. 51

⁶²⁵ MA, RKR, 302/125, s. 37.

⁶²⁶ MA, RKR, 294/117, s. 48.

⁶²⁷ "...kâdimden ma'îşet verilmesi lâzım gelen iki nefer tahtabaşılara...", bkz. Erünsal, "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri"..., s. 424; NOK, AKR, 5193/31, s. 1b-2a.

Tablo 3.3: Rumeli’de Maîşet ile Tevcih Alan Serlevhateyn (1757-1775)

Serlevha-i Yemin	Serlevha-i Yesar
Es-Seyyid el-Hac Mehmed (Pirlepe) ⁶²⁸	Ebubekir (Çorlu) ⁶²⁹
Hasan (Pirlepe)	İshak (Çorlu) ⁶³⁰
El-Hac Hüseyin (Pirlepe) ⁶³¹	El-Hac Mehmed (Çorlu) ⁶³²
El-Hac Ali (Pirlepe) ⁶³³	Çeşmizâde Mehmed Salih (Çorlu) ⁶³⁴
Çeşmizâde Mehmed Salih (Pirlepe) ⁶³⁵	Ali Efendi (Çorlu) ⁶³⁶
Ali Şah Efendi (Pirlepe) ⁶³⁷	
Hatvanizâde Ahmed (Prepol) ⁶³⁸	

Tabloda belirtildiği gibi serlevhateyne maîşet olarak genellikle belirli kazâlar tevcih edilmekteydi. Yemin ve yesar arasında geçişler olduğunda maîşetlerinde de değişim olduğu tespit edilmiştir. Örneğin serlevha-i canib-i yesar Çeşmizâde Mehmed Salih Efendi’nin canib-i yeminliğe nakil olduğu ve buna bağlı olarak maîşetinin değiştiği kayıtlarda geçmektedir. Ayrıca geçişler yesarlıktan, yeminliğe olduğundan dolayı kadıaskerlerin sağında bulunan yeminlerin protokolde yesardan önce geldiğini söyleyebiliriz.

Serlevha-i yemin ve yesarların görevleri bittiğinde maîşetler ellerinden alınmakta ve bunlardan kadı olanlar daha sonra mansıblarda vazife alabilmekteydiler. Örneğin serlevha-i yemin olan es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi görevi devrettikten sonra Safer 1173/Eylül-Ekim 1759’da muvakkaten Siroz kazâsına atanmıştır.⁶³⁹ Yine sabıka serlevha-i yesar olan İshak Efendi de önce Silistre’ye oradan da Siroz kazâsına tayin olmuştur.⁶⁴⁰ Serlevhateyn dışında müftüler ve müderrisin-i kirâmdan kimseler de silke maîşet üzerinden dâhil edilmişlerdir. Kıbrıs’da müftülük yapan (*me’zûn bi’l-ifta*) Abdülaziz Efendi’nin Kukla kazâsını maîşet olarak tasarruf etmiş olması buna bir misaldir.⁶⁴¹

Rumeli’de kaptan-ı derya hizmetindeki imamlara da hizmetleri mukabilinde maîşet tahsis edilmekteydi. İncelenen dönemde bu görevde Osman Efendi, Hafız el-Hac Ali, Ahmed ve Hafız Mehmed Emin Efendilerin buldukları tespit edilmiştir. İmamlar sıklıkla

⁶²⁸ MA, RKR, 283/106, s. 29.

⁶²⁹ MA, RKR, 283/106, s. 29.

⁶³⁰ MA, RKR, 294/117, s. 50. (Kayıt Tarihi: RA. 1179).

⁶³¹ MA, RKR, 302/125, s. 8. (Kayıt Tarihi: S.-RA. 1184).

⁶³² MA, RKR, 294/117, s. 50. (Kayıt Tarihi: RA. 1179).

⁶³³ MA, RKR, 302/125, s. 8. (Kayıt Tarihi: S.-RA.1184).

⁶³⁴ MA, RKR, 302/125, s. 18. (Kayıt Tarihi: Ş. 1184).

⁶³⁵ MA, RKR, 302/125, s. 18. (Kayıt Tarihi: Ş. 1184).

⁶³⁶ MA, RKR, 302/125, s. 19. (Kayıt Tarihi: Ş.1184).

⁶³⁷ MA, RKR, 302/125, s. 18. (Kayıt Tarihi: Ş. 1184).

⁶³⁸ MA, RKR, 302/125, s. 29. (Kayıt Tarihi: M. 1184).

⁶³⁹ MA, RKR, 283/106, s. 3.

⁶⁴⁰ MA, RKR, 294/117, s. 15.

⁶⁴¹ MA, RKR, 280/103, s. 1

değişmeyip genellikle ibkâ alarak uzun bir süre görevde kalmışlardır. İmamlara maîşet olarak sadece Rumeli’de bulunan Nakşa Bere maa Santorin ve Miknos kazâları tevcih edilmekteydi. Tevcih alan imamın kimin hizmetinde bulunduğu belgede belirtilerek yapılan işlemin kanun-ı kadimden olageldiği ayrıca vurgulanmıştır. Örneğin Zilhicce 1173/Temmuz-Ağustos 1760 tarihli Nakşa Bere maa Santorin ve Miknos kaydında; “...*hâlâ kapudan-ı derya saadetlü semahatlü Hüsameddin Paşa hazretlerinin imamları hidmetinde olan sezâvâr-ı inâyet-i şehriyari mevlânâ Hafız el-Hac Ali Efendi dâilerine ber-kanun-ı kadîm ber-vech-i maîşet tevcih olunub...*” şeklinde geçmektedir.⁶⁴²

Silke dışardan geçici bir süreliğine dâhil olan diğerleri ise müderrisin-i kirâmdan kimselerdir. Bu türden tevcihler yukarıdaki maîşet tevcih örneklerinin aksine devletin tasvip etmediği bir hareket idi. Fermanlarda mansıpların müderrislere maîşet olarak verilmesinin mansıb sayısını azaltmasından yakınılmaktaydı. Mansıb bekleyen kadı sayısında artış yaşandığından dolayı müderrisin-i kirâma maîşet verilmemesi emredilmiştir.⁶⁴³ Ancak yine de bu dönemde Rumeli kazâlarını maîşet ile tasarruf eden on müderris tespit edilmiştir. Bu hakkı elde eden müderrislere baktığımızda bunların genellikle yüksek tabakadan kimseler oldukları dikkat çekmektedir. Bunlardan birisi Cemâzielahir 1184/Eylül-Ekim 1770’te Voniçe kazâsını maîşet olarak tasarruf eden Müfettişü’l-Haremeyn Kâtibi Abdülbaki Efendi idi. Abdülbaki Efendi vefat ettikten sonra ise yerine Edirne’de kibar-ı müderrisin-i kirâmdan olan mevlânâ Ahmed Efendi tevcih edilmiştir.

Kayıtlarda diğer maîşet sahibi müderrisler için *müderrisin-i kirâm*, *kibar-i müderrisin-i kirâm*, *tabib-i hassa* ve *molla-yı zemin* gibi tabirler kullanılmıştır. Öte yandan müderrislere ayrılan maîşetler çoğunlukla arzuhal neticesinde verilmekteydi.⁶⁴⁴ Müderrislerin maîşet olarak talep ettikleri kazâlar yine bir müderrisin maîşetinde tasarruf edilmekteydi. Talep edecekleri kazânın kimin tarafından ne kadar süreyle tasarruf edileceğinden haberdar olan müderris bu doğrultuda padişaha meramını bildiren bir arzuhal ile başvurusunu yapmakta ve arzuhal padişahın emriyle kadıaskerin görüş ve şeyhülislâmın işaretiyle değerlendirilmekteydi.

⁶⁴² MA, RKR, 302/125, s. 27.

⁶⁴³ “...bazı mânsıb mevâlî efendilere arpalık ve bazı müderrisîn efendilere ve bazı asla tariklerde dâhil olmayan kimesnelere ma’îşet tarikiyle verilmek kuzât dâ’ilerinin müzayakalarına bâis olmağla (...) Fîmabad kuzât kaleminden bir mansıb ihrâc olunmayup gerek mevâlîye ve gerek sâire ma’îşet olmayup müderrisinden mansıb olanların yahud fevt olanların yedlerinde olan ma’îşetler kuzât dâ’ilerine ihsân ve sâir kimesnelere olan ma’îşetler dahi fevtlerinde bir tarikle âhâr kimesneye ma’îşet ve arpalık tarikiyle verilmeyüp...” bkz. Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri”..., s. 431; NOK, AKR, 5193/34, s. 1b-2a.

⁶⁴⁴ MA, RKR, 302/125, s. 36; Müderrisleri maîşet talebini desteklemek için bazen medrese civarındaki ahâlinin de mahazar ile merkeze başvurdukları görülmektedir. Bkz. Ensar Köse, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplu Hak Arama: XVIII. Yüzyıla Ait 100 Örnek Mahzar”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri (21-22 Aralık 2012)*, Ed. Prof. Dr. Fethi Gedikli, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 424.

Örneğin zâdegânlardan müderrisin-i kirâm Dağistanizâde İsa Efendi sultana hitaben gönderdiği arzuhalinde, geçim sıkıntısı yaşadığından dolayı maîşete ihtiyacının olduğunu beyan etmiştir. Buna istinaden Tulça kazâsının müderrisin-i kirâmdan İmamzâde Feyzullah Efendi'den boşalacağı, Şaban 1184/Kasım-Aralık 1770 tarihinden itibaren kendisine maîşet olarak verilmesini arzu etmiştir. Arzuhalin başında dönemin şeyhülislâmı es-Seyyid Mehmed Said Efendi (Mirzazâde) “*mûcibince tevcih olunmak mercudur*” diyerek arzuhali onaylamıştır.⁶⁴⁵ İlerleyen dönemlerde kadıaskerin bu tevcih ruznamçeye kaydettiğini görmekteyiz.⁶⁴⁶

Müderrisin-i kirâma verilen kazâlar genellikle aynı kazâlar idi. Arzuhalde maîşet olduğundan haberdar olduğumuz Tulça kazâsının XVIII. yüzyıldan itibaren düzenli olarak maîşet olarak müderrisin ve müftülere verilmiştir. Bunun yanı sıra ilhak statüsünde olabilecek derecede geliri az olan kazâların da tevcih edilmiş olduğu dikkat çekmektedir.⁶⁴⁷

3.2.2. Anadolu'da Kadıların İstihdamı

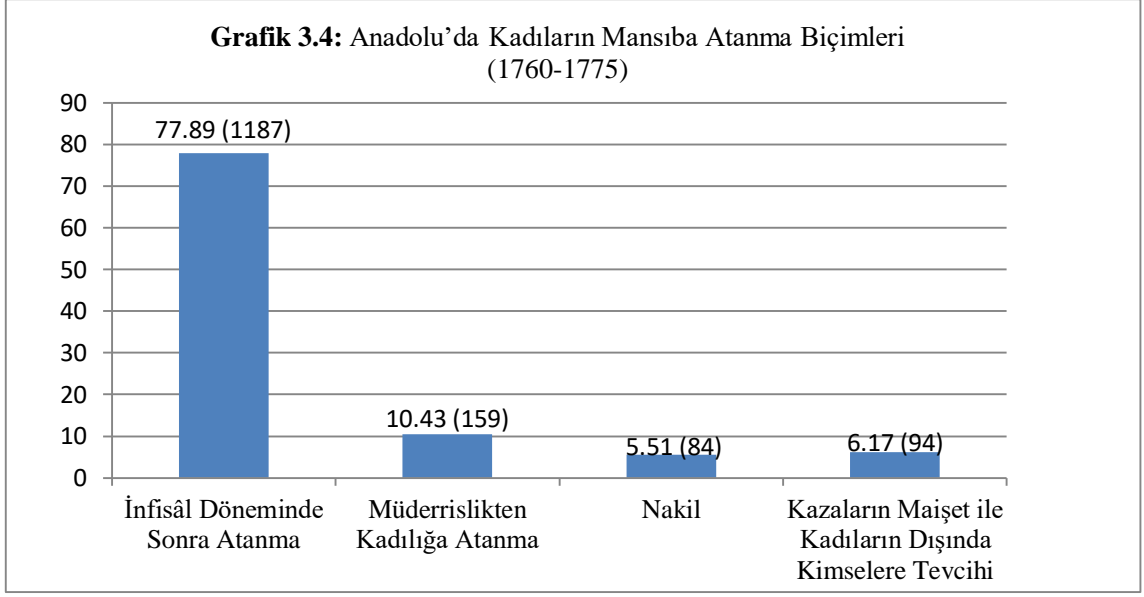
Anadolu kazâlarına (353 kazâ) 1760-1775 döneminde toplam 1524 tevcih yapılmıştır. İnfisâl dönemi sonrasında tekrar bir kadılığa atananların oranı %77,89 ile en fazla görülen atama biçimidir. Bu, Rumeli'deki tespit edilen orana (79,39) oldukça yakındır. Kadılığa ilk defa geçenlerin oranı Anadolu'da 10,43 iken Rumeli'de 14,74 seviyelerindeydi. Kadıların dışında kimselere kazâ tevcihini ise Anadolu'da 6,17 ile diğer kadılık bölgelerine göre daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Aşağıda tabloda Anadolu'daki kadı istihdamında takip edilen yolların oranı verilmiştir.⁶⁴⁸

⁶⁴⁵ MA, RKR, 302/125, s. 1.

⁶⁴⁶ MA, RKR, 302/125, s. 39.

⁶⁴⁷ Kuru, “Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 232, 255, 820, 823.

⁶⁴⁸ MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48.

Grafikte ilk sırayı %77,89'la infisâl döneminden sonra tekrar bir kazâyâ atan kadınlar almıştır. İnfisâl dönemlerinin ardından yeniden bir kazâyâ atan kadınların hangi yevmiyeden kaç akçelik yevmiyeli kazâyâ atandıklarının tespiti, kadınların mesleki ilerleyişlerinin yönünün anlaşılması için önemlidir. Bu doğrultuda baktığımızda infisâl döneminden sonra bir kadılığa hareket eden Anadolu kadınlarının %69,9'u misliyle atanmışken, %30,1'i ise terakkî olarak hareket etmişlerdir. Aşağıdaki tabloda yapılan hareketlerin oranı kazâların akçe değerleri ile verilmiştir.

Tablo 3.4: Anadolu kadınlarının İnfisâl Döneminden Sonra Hareketleri (1760-1775)⁶⁴⁹

Kazâların Akçe Değerleri	Atanan Kadılar	
	Oran	Sayı
150 akçelik kazâdan → 150 akçelik kazâyâ	39,8	473
150 akçelik kazâdan → 200 akçelik kazâyâ	17,7	211
200 akçelik kazâdan → 200 akçelik kazâyâ	22,4	165
200 akçelik kazâdan → 300 akçelik kazâyâ	7,5	89
300 akçelik kazâdan → 300 akçelik kazâyâ	4,7	56
300 akçelik kazâdan → 400 akçelik kazâyâ	2,6	31
400 akçelik kazâdan → 499 akçelik kazâyâ	2,3	27
499 akçelik kazâdan → 499 akçelik kazâyâ	3	35

Tablo incelendiğinde infisâl döneminden sonra bir kazâyâ atan kadınların %39,8'i 150 akçelik kazâdan tekrar aynı değere sahip bir kazâyâ hareket ederek tevcih almışlardır. Bu türden hareketler istihdam ıstılahında *misliyle tevcih* olarak tanımlanmıştır. Örneğin 150 akçe

⁶⁴⁹ MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48.

yevmiye değeri olan Iğdır'dan munfasıl olan Hafız Mustafa, yaklaşık iki senelik infisâl döneminin ardından 150 akçe yevmiye ile Balat kazâsına atanmıştır. İlgili kayıta “...*misliyle tevcih olunub...*” ibaresi yer almaktadır. Misliyle yapılan tevcihlerde en düşük oran %3 ile 499 akçeden tekrar 499 akçe yevmiyeli bir kazâyâ yapılan atamalarda görülmüştür. Bu oranın diğer misli atamalardan daha aşağıda kalmasının bir sebebi akçe değeri yukarıya doğru gidildikçe kazâ sayısında görülen azalmadır. Zira önceki bölümde de belirttiğimiz üzere XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da 499 akçelik yevmiyeye sahip kazâ sayısı 15 olmasına karşın, 150 ve 200 akçelik yevmiyeye sahip kazâların toplamı ise 201'dir.

Tabloda kadılara terakkî ile yapılan tevcihlere baktığımızda en fazla oranın %17,7 ile 150 akçelik bir kazâdan 200 akçelik kazâlara hareket edenlerin olmuştur. Bu oran kadınların en fazla yoğunluk oluşturdukları atama biçimlerine de işaret etmektedir. Gerçekten de geniş bir bakış açısıyla baktığımızda kazâların yarısından fazlasının bu iki akçe grubuna sahip kazâlar olduğu fark edilmektedir. Bundan dolayı söz konusu oranın ortaya çıkması normal karşılanabilir.

Aynı dönemde Rumeli'de yapılan atamalarla mukayese yapılmasıyla tablo daha net olarak anlaşılabilirdi. Ancak Rumeli canibinde yer alan kadınların hangi akçe değerindeki kazâdan hareket ettikleri bu dönemdeki kayıtlarda yer almadığı için söz konusu kıyaslama yapılamamıştır. Böyle olmakla birlikte yüzyılın ilk yarısındaki veriler bize bu konuda yardımcı olabilir. Buna göre yüzyılın ilk yarısında Rumeli'de bir kadılıktan diğer bir kadılığa hareket edenlerin %75'i terakkî olarak yukarı yönlü bir hareket gerçekleştirmişlerken, %25'i ise misliyle tevcih olarak yatay yönlü bir hareket içerisindeydiler.⁶⁵⁰ Dolayısıyla Rumeli canibindeki kadınların (%75), Anadolu canibinde görev alan kadınlara (%30,1) göre daha hızlı bir şekilde terakkî alabildikleri sonucuna varılabilir.

Tablodaki veriler, kariyerlerinde terakkî olarak ilerleyen kadınların 150, 200, 300, 400 ve 499 akçelik kazâlara belli bir hiyerarşi ile hareket ettiklerine de ışık tutmaktadır. XVII. yüzyılda Anadolu'da en düşük kadılık yevmiyesine sahip kazâlar 40 akçelik yerler iken, incelediğimiz dönemde ise bu miktar 150 akçedir. Anadolu kazâlarındaki hareketlilikte kadınlar yevmiyesi 14 farklı akçe türündeki kazâlara hareket etmişlerdir (40, 45, 50, 60, 70, 80, 100, 130, 150, 200, 300, 400, 450 ve 499 akçe).⁶⁵¹ Dolayısıyla neredeyse bir yüzyıl sonrasında Anadolu kazâlarının farklı akçe değerlerinde bir azalma meydana gelerek daha az

⁶⁵⁰ Kuru, “Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 150.

⁶⁵¹ Kılıç, “XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)”..., s. 129-155.

sayıda akçe değer aralığıyla tevcihler yapıldığı tespit edilmektedir. Kadılar her ne kadar mansıpta belirli bir hiyerarşi çerçevesinde ya bir basamak yukarı terakkî ile veyahut misli ile kariyerlerini sürdürmüşlerse de, önceki dönemlerde bu kurala mugayir bir şekilde “tafra”⁶⁵² denilen yöntemle iki veya üç basamak birden atlayarak kariyerlerini devam ettirenler de mevcut idi.⁶⁵³ Bu dönemde bu denli sıçramalara rastlanılmamıştır.

Anadolu kadılıklarına yapılan atama biçimlerini gösteren grafikte ikinci sırada %10,43 ile müderrislikten kadılığa yapılan hareket yer almaktadır. Müderrislikten kadılığa geçişlerde ulemânın hareketi istisnasız olarak 40 akçelik bir medreseden 150 akçelik bir kazâyâ terakkî ile yapılmaktaydı. Anadolu’daki kadıların kariyer hareketi Rumeli’de kazâlara ilk defa hareket eden kadıların hareket noktalarıyla benzerlik gösterse de, Rumeli’de 40 akçelik medreselerden 200 akçelik kazâlara tayinlerin Anadolu’da görülmemesi yönüyle birbirinden farklılık arz etmektedir. XVII. yüzyılda müderrislerin Anadolu kadılıklarına hareketleri ise incelediğimiz dönemden farklı olarak 20, 25, 30, 40, 50 ve 60 akçelik medreselerden kazâlara geçiş şeklinde olmuştur. Aşağıda tabloda, incelediğimiz dönemle mukayese edilmesi adına, XVII. yüzyılda ulemâdan ilk defa kadılığa atananların Anadolu canibindeki hareketleri detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 3.5: XVII. yüzyılda Medreseden Anadolu Kadılıklarına Hareket Oranları⁶⁵⁴

20 akçelik medreseden (%2)	40 akçelik kazâyâ (%2)
25 akçelik medreseden (%4)	50 akçelik kazâyâ (%4)
30 akçelik medreseden (%19)	60 akçelik kazâyâ (%5)
40 akçelik medreseden (%66)	70 akçelik kazâyâ (%12)
50 akçelik medreseden (%8)	80 akçelik kazâyâ (%12)
	100 akçelik kazâyâ (%12)
60 akçelik medreseden (%1)	130 akçelik kazâyâ (%23)
	150 akçelik kazâyâ (%29)

XVIII. yüzyıl ikinci yarısına kıyasla XVII. yüzyılda birçok akçe değerindeki medreselerden, yine birçok akçe değerinde bulunan kazâlara hareketler olmuştur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 40 akçelik medreseden 150 akçelik kazâyâ hareket oranı %100 iken, XVII. yüzyılda ise aynı derecedeki medreselerden 150 akçelik kazâlara atama

⁶⁵² *Tafra*, kelime manası olarak *atlama*, *sıçrama* anlamında ilmiye tarihinde rütbe alma anlamıyla kullanılmıştır. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 1013.

⁶⁵³ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 156; Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 127.

⁶⁵⁴ Kılıç, “XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)”, s. 218-223.

gerçekleşmemiştir. Müderrislikten Anadolu kadılıklarına atanan âlimlerin mazûl oldukları medreselere baktığımızda ise tıpkı Rumeli canibinde olduğu gibi tamamının İstanbul medreselerinden hareket etmişlerdir.

XVII. yüzyılda Anadolu'nun başka yerlerindeki medreselerden de Anadolu kadılıklarına hareket gerçekleştiği göz önüne alındığında köklü bir değişikliğin meydana gelmiş olduğunu söylemek mümkündür.⁶⁵⁵ İncelediğimiz dönem için denilebilir ki, Rumeli ve Anadolu kazâlarında kadı olma arzusunda olan bir dânişmendin takip etmesi gereken tarikte, öncelikle mülâzım verme yetkisini hâiz bir ulemâdan mülâzım olması, daha sonra ise İstanbul'da bulunan en az 40 akçe yevmiyeye sahip bir medresede müderrislik yapması zorunluymuştu. Bu durum aşağıda inceleyeceğimiz Mısır kadılıkları için de geçerlidir.

Anadolu kazâlarına yapılan atamaların %6,17'si kadıların dışında kalan kimselere aittir. Söz konusu oran Rumeli'den %4,21 daha fazladır. Maîşet statüsünde olan kazâlar genellikle taliplerin arzuhalleri neticesinde tevcih edilirdi. Anadolu'da bulunan mâişet kazâlar kadılardan başka, müderrisin-i kirâm ve evlatlarına, hassa ve kethüda tabiplerine, kaptan-ı derya hizmetinde bulunan imamlara ve kadıaskerin yardımcıları olan serlevha-i yemin ve yesarlara tevcih edilmiştir.

Kayıtlarda çok olmamakla birlikte, babadan oğula geçen maîşetlerin varlığı da dikkat çekmektedir. Oryantalist bakış açılı tarihçilerin “molla aristokrasisi” tabirini kullanmaları bu yüzdendir.⁶⁵⁶ Bu türden kayıtlarda yeni mutasarrıf olan âlim, *mehâdim-i kirâmdan* veya *mahdûm-ı kirâmdan* terimleriyle ifade edilmiştir.⁶⁵⁷ Ancak maîşet sahiplerinden bazılarının oğulları müderris veya kadı olmadan henüz medreselerde ilim tahsil etmekle meşgul iken de maîşet sahibi olabilmekteydiler. Bu zatlar ise ulemâzâde kontenjanından olan kişilerdir. Örneğin Anadolu kalemine ait Gercanis kazâsını maîşet olarak tasarruf eden mûsıla-i Süleymaniye rütbesinde olan Hatibzâde es-Seyyid Mehmed Emin Efendi'nin oğlu es-Seyyid Mehmed Raşid, gönderdiği arzuhalede kendisinin *evlâd-ı müderrisinden* olduğunu ve henüz *tahsil-i ulum-ı âliyye* döneminde bulunduğunu belirterek babasının maîşetinin kendisine verilmesini talep etmiş ve isteği yerine getirilmiştir.⁶⁵⁸ Bir başka örnekte ise müderris Hafız İbrahim Efendi Gököyük ve Kızılkaya kazâlarını birlikte maîşet olarak tasarruf ederken,

⁶⁵⁵ Kılıç, “XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)” ..., s. 216-224.

⁶⁵⁶ H. A. R. Gibb ve Harold Bowen, *Islamic Society and the West*, V. II, Oxford University Press, Oxford 1957, s. 108.

⁶⁵⁷ MA, AKR, 483/48, s. 55, 60.

⁶⁵⁸ İlgili arzuhale olumlu cevap verilerek *mûcibince tevcih ve mektup ve tezkeresi itâ buyruldu* denilmiştir. Bkz. MA, AKR, 486/51, s. 5.

sultana hitaben yazdığı arzuhalde kendi isteğiyle oğluna bu kazâların yine maîşet olarak devredilmesini arzulamıştır. Arzuhaldeki ifadeler şu şekildedir:

“Faziletli semahatli veliyü’l-niâm kesirü’l-kirâm sultanım hazretleri sağ olsun.

Gököyük ve Kızilkaya ber-vech-i maîşet bu dâilerin zabt ve tasarrufunda olmağla inâyet-i aliyyelerinden mercudur ki zümre-i ulemâdan ve molla-i zeminden oğlum Abdullah Efendi duacıları vücuh ile mahall-i merhamet olmağla bu dâilerin rızam ile zikr olunan kazâlar ber-vech-i maîşet oğlum duacılarına inâyet ve ihsân buyrulmak babında işâret-i aliyyeleri buyrulması babında emr u ferman faziletli semahatli kesirü’l-kirâm efendim sultanım tâl u bekâ hazretlerindedir.”

Sultanın onayının ardından şeyhülislam Damadzâde Feyzullah Efendi’nin Anadolu kadıaskerine yazdığı ilâmda:

“saadetli faziletli sadr-ı Anadolu Efendi hazretleri

*Gököyük ve Kızilkaya kazâları 1171 senesi Muahrremü’l-haram guresinden ber-vech-i maîşet sahibü’l-arzuhalin oğlu Abdullah Efendi’ye tevcih ve mektup ve tezkeresi verilmek memuldür.”*⁶⁵⁹ ifadeleriyle tevcih işlemi gerçekleştirmiştir.

Rumeli canibine nispeten Anadolu canibinde silke kadıların dışında kimselerin daha fazla dâhil olmasının sebebi bunun gibi örneklerdir. Aynı zamanda mevleviyet payesine sahip kadılardan infisâl dönemlerinde bulunanlara da Anadolu’dan kazâ tevcihi yapıldığına rastlanılmıştır. Mesela Gurre-i Rebûlevvel 1174/11 Ekim 1760’ta Kağızman maa Eleşkirt kazâsını ber-vech-i maîşet olarak tasarruf eden sabıka Galata Kadısı Elmas Paşa İmamzâde Mehmed Emin Efendi’den burası alınarak şeyhülislâm Veliyüddin Efendi’nin işaretleriyle yerine Hafız es-Seyyid Abdullah Efendi’ye tevcih edilmiştir.⁶⁶⁰ Yine bir başka örnekte ise bu sefer Kalecik Keskini maa Konur maîşetini tasarruf ederken 1189 Muharrem/Mart-Nisan 1775 tarihinde Selânik mevleviyet kadılığına hareket eden Mustafa Efendi’den münhal kalan kazâ arzuhal neticesinde müderrisinden Mehmed Esad b. Mehmed’e tevcih edilmiştir.⁶⁶¹

Müderrislerden bazıları görevsiz kaldıkları dönemde geçimlerini sağlamak için mesleki ağlarını kullanarak maîşet almışlardır. Ancak göreve yeniden hareket ettiklerinde ellerinde bir maîşet varsa onlardan alınmaktaydı. Örneğin Sarıçayır kazâsını maîşet olarak tasarruf eden Mehmed Efendi, Süleymaniye Medresesi’ne geçince Sarıçayır kazâsı kendisinden alınarak

⁶⁵⁹ MA, AKR, 472/37, s. 2.

⁶⁶⁰ MA, AKR, 473/38, s. 2.

⁶⁶¹ MA, AKR, 483/48, s. 4.

diğer bir müderrise, Mustafa Reşid Efendi'ye maîşet olarak tevcih edilmiştir.⁶⁶² Maîşet olan kazânın tekrar aynı statüde tevcih edilmesi belirli kazâların sürekli olarak bu konumda olduğuna delalet etmektedir.

Öte yandan müderrisin-i kirâmdan kimselere aynı anda birden fazla maîşetin verilmiş olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Müderrislerden Şerif Mollazâde es-Seyyid Mehmed Salih Efendi gönderdiği arzuhalinde müderrislerin tasarrufunda olan Banaz ve Danişmendli-i Sagir kazâlarının kendisine verilmesini talep etmiştir. Arzuhal üzerinde yazılan derkenarda şeyhülislâm İbrahim Efendi'nin işaretiyle isteğin onaylandığını görmekteyiz. Gerçekten de her iki kazânın Mollazâde'ye tevcih edildiği ve buraları 1190 Gurre-i Receb/16 Ağustos 1776'dan itibaren tasarruf edeceği kayıtlara geçmiştir.⁶⁶³ Şüphesiz bu denli tevcihler kazâ sayısını düşürdüğü için hoş karşılanmasa da tevcih alan müderrislerin sosyal tabanlarına baktığımızda bunların hatırı sayılan ailelerden olması vaziyeti değiştirmekte ve bu ise maîşet almalarını kolaylaştıran bir etken olmaktadır.⁶⁶⁴

Rumeli'de olduğu gibi Anadolu'da da kadıaskerin yardımcıları olan yemin ve yesarlara maîşet tahsis edilmiştir. Aşağıdaki Anadolu kadaskerlerine bağlı serlevhateynin aldığı mâîşetler tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.6: Anadolu Canibinde Maîşet Alan Serlevhateyn (1760-1775)

Serlevha-i Yemin ve Tasarruf Ettiği Kazâ⁶⁶⁵	Serlevha-i Yesar ve Tasarruf Ettiği Kazâ⁶⁶⁶
Mehmed Arif (Çubukabad maa Eflani)	Es-Seyyid Nuh (Torul)
Mehmed Said (Çubukabad maa Eflani)	Es-Seyyid Abdülbaki (Torul)
Mehmed Emin (Çubukabad maa Eflani)	Ebubekir (Nevahi-i Bergama)
Mehmed Said (Çubukabad maa Eflani)	Es-Seyyid Hafız İbrahim (Nevahi-i Bergama)
Es-Seyyid Hafız İbrahim (Çubukabad maa Eflani)	-
El-Hac Mehmed Yemenî (Karaağaç-ı Yalavaç)	-

Serlevhateynin görev süresi bittiğinde ellerindeki maîşetler kendilerinden alınarak müstakil bir kazâya kadı olarak atanmaktaydılar. Bu da göstermektedir ki yemin ve yesarlık görevini kadılar icra etmekteydi. Örneğin tabloda gördüğümüz serlevha-i canib-i yesar olan

⁶⁶² MA, AKR, 473/38, s. 3.

⁶⁶³ MA, AKR, 483/48, s. 71.

⁶⁶⁴ Maîşet alanların çoğunluğu zâdegân ve tanınmış ailelerdendir. Bunlar Mestecizâde, Dağistanî, Köprülü, Surre Eminizâde, Kebirizâde, evlâd-ı ulemâ vb. kimselerdir. Bkz. MA, AKR, 473/38, s. 40-60; MA, AKR, 483/48, s. 50-71.

⁶⁶⁵ MA, AKR, 483/48, s. 67; MA, AKR, 476/41, s. 65; MA, AKR, 473/38, s. 48.

⁶⁶⁶ MA, AKR, 476/41, s. 61; MA, AKR, 483/48, s. 65.

Hafız İbrahim Efendi görevi bittikten sonra 1181/1768 senesinin sonlarında kendisine muvakkaten İznikmid kazâsı ve yanında Afşar kazâsı ilhak olarak tevcih edilmiştir.⁶⁶⁷

Anadolu kadılıklarına yapılan atama biçimlerini gösteren grafikte son sırada ise %5,51 oranla nakiller sebebiyle yapılan atamalar yer almaktadır. Bu oran aynı dönemdeki Rumeli kayıtlarından yaklaşık olarak %2 daha fazladır. Bir kadı fiili olarak görevdeyken nakil ile yeri değişebileceği gibi, kazâ sıralamasında bulunan bir muvakkit de bir başka kazâyâ nakil olabilmekteydi. Örneğin Giresun kadılığında bulunan Mehmed Efendi, Ramazan 1188/Kasım-Aralık 1774'te nakil ile Bozüyük-i Bursa kazâsına muvakkaten atanmıştır.⁶⁶⁸ Es-Seyyid Mehmed Emin ise Kerkük maa Şehrizer muvakkitiyken Şuhud kazâsının sıralamasına nakil olmuştur.⁶⁶⁹

Nakillerde eğer becayiş benzeri bir uygulama yoksa nakil sebebi açıklanmayarak sadece *hasbe'l-iktizâ nakli lazım gelen* şeklinde bilgi vermekle yetinilmiştir. Nitekim yapılan nakillerde çoğunlukla *hasbe'l-iktizâ nakli lazım gelen* veya *âher kazâyâ nakl* ifadeleri kullanılarak sebep belirtilmemiştir. Kadıyken başka kazâyâ nakil olanların yerlerine muvakkitleri varsa muvakkitleri atanmaktaydı, muvakkiti yok ise o zaman biri kadı ve biri muvakkit olmak üzere iki kişi aynı anda tayin edilirdi. Mesela Tavas kadısı Hafız Mustafa Efendi Malatya kazâsı kadılığına nakil olunca yerine Muharrem 1189/Mart-Nisan 1775'te Halil Efendi kadı olarak atanmış, muvakkit olarak da Halil adında başka biri atanmıştır.⁶⁷⁰ Nakil ile yeri değişenler kayıtlarda *ber-tevcih-i nakil-bâ-tarik-i nakl* şeklinde geçmektedir. Bu dönemde Anadolu'dan Rumeli canibine üç nakil gerçekleşmiştir. Rumeli'deki kayıtlarda da gördüğümüz üzere kalemler arası geçiş yapanlar arzuhallerini belirttikten sonra eğer bu kabul edilmişse bunun için ferman düzenlenmesi gerekmekteydi. Örneğin Anadolu'da sâbia rütbesiyle Balyanbolu muvakkiti olan Behafizâde Abdülatif Efendi ve Cide muvakkiti olan Ali Efendiler, memleketlerinin Rumeli'de olması hasebiyle Rumeli kazâlarından birine geçmek istediklerini belirten bir arzuhali müştereken kaleme almışlardır. Taleplerinin kabul edilmesiyle Zilkade 1171/Temmuz-Ağustos 1758'de Rumeli Kadıaskeri Veliyüddin Efendi ve Şeyhülislâm Mehmed Salih Efendi'ye hitaben yazılan olan fermanla bu zatların Rumeli'ye rütbelerine uygun bir kazâyâ tevcih edilmeleri emredilmiştir.⁶⁷¹ Bir başka kalemler arası

⁶⁶⁷ MA, AKR, 476/41, s. 22.

⁶⁶⁸ MA, AKR, 483/48, s. 57.

⁶⁶⁹ MA, AKR, 476/41, s. 19.

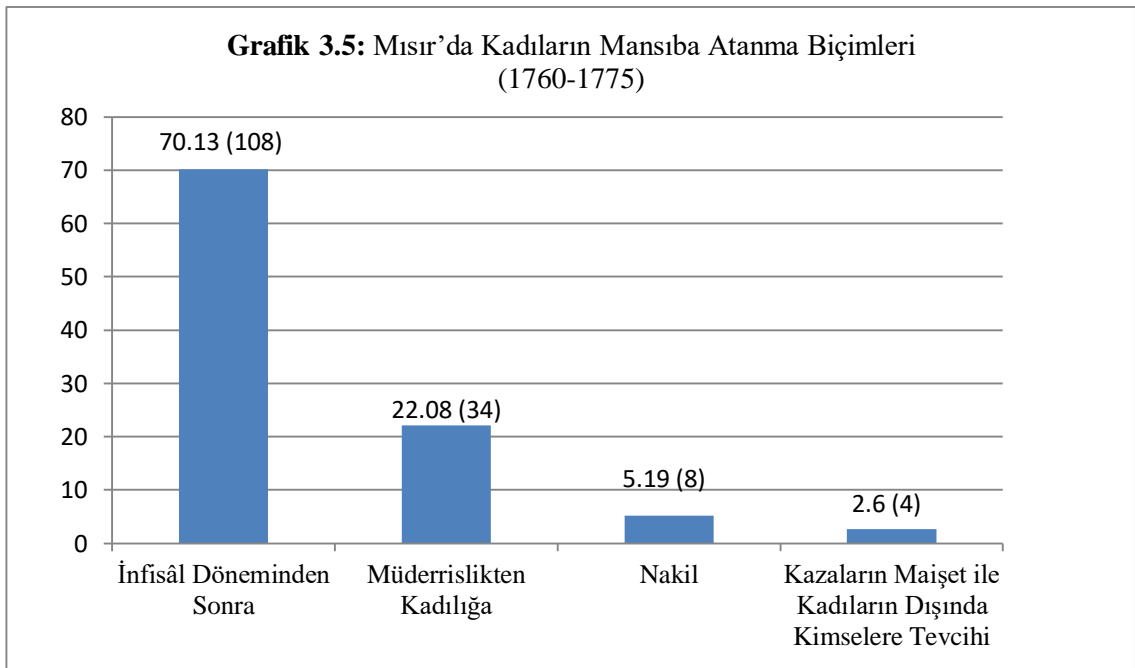
⁶⁷⁰ MA, AKR, 483/48, s. 21, 65.

⁶⁷¹ MA, RKR, 279/102, s. 2.

nakilde de Mehmed Said Efendi Zilkade 1174/Haziran-Temmuz 1761 tarihinde Anadolu'da Ortapare kadısıyken Rumeli kalemine nakil olduğu kayıtlara yansımıştır.⁶⁷²

3.2.3. Mısır'da Kadıların İstihdamı

1760-1775 döneminde Mısır'da, 39 kazâ ve bir hac kafilesine atanan kadı olmak üzere toplamda 40 kazâ kadılık merkezi mevcuttu. Buralara 154 tevcih gerçekleştirilmiştir. Atamaların biçimleri aşağıdaki grafikte verilmiştir.

Mısır'da yapılan atamaların 70,13'i (108 kadı) infisâl dönemlerinin ardından tekrar bir kadılığa atanan kadıların oluşturduğu gruba aittir. Bu oran Rumeli'de tespit edilen orandan 9,26 ve Anadolu'da görülen orandan da 7,76 daha azdır. Bunun sebebi müdürlükten kadılığa geçişlerdeki oranın (22,08) daha fazla olmasından kaynaklanmıştır. Mısır kazâlarına müdürlükten ilk defa bir kadılığa hareket edenlerin oranı Rumeli'den 7,34, Anadolu'da tespit edilen orandan ise 11,6 daha fazladır. Bilindiği üzere Mısır kazâlarının atama kayıtları Anadolu kadıaskerinin uhdesindeydi. Anadolu kadıaskeri hem Anadolu hem de Mısır kayıtlarını aynı defterde ama farklı bölümlerde kaydetmekteydi. Bu konuda merak edilen husus, Anadolu ile Mısır kazâları arasında geçişlerin durumudur. İncelenen dönemde her iki

⁶⁷² MA, AKR, 473/38, s. 56.

kadılık bölgesine ait kayıtlar aynı defterde tutulmuşsa da, iki kadılık bölgesi arasında kadı geçişi olmadığı belirlenmiştir. Anadolu’da infisâl dönemlerinin ardından kadıların hareket ettikleri kazâların akçe değerleri diğer bölgelerden elde edilen verilerle birlikte değerlendirildiğinde farklılıklar gözükebilmektedir. Tabloda farklılıkların oransal dağılımı verilmiştir.

Tablo 3.7: Kadıların İnfisâl Döneminden Sonra Hareketleri 1757-1775 (Rumeli, Anadolu ve Mısır)⁶⁷³

Kazâların Akçe Değerleri	Atanan Kadıların Oranı (%)		
	Rumeli*	Anadolu	Mısır
150 akçelik kazâdan →150 akçelik kazâyâ	-	39,8	20,5
150 akçelik kazâdan →200 akçelik kazâyâ	31,7	17,7	20,5
200 akçelik kazâdan →200 akçelik kazâyâ	31,7	22,4	-
200 akçelik kazâdan →300 akçelik kazâyâ	10,2	7,5	15,9
200 akçelik kazâdan →400 akçelik kazâyâ	-	-	2,3
300 akçelik kazâdan →300 akçelik kazâyâ	10,2	4,7	-
300 akçelik kazâdan →400 akçelik kazâyâ	8,24	2,6	13,6
400 akçelik kazâdan →499 akçelik kazâyâ	4,79	2,3	13,6
499 akçelik kazâdan →499 akçelik kazâyâ	4,79	3	13,6

Mısır’da infisâl dönemi sonrası hareketlerin %34,1’ü misliyle hareket şeklinde olmuşken, %65,9’u ise terakkî ile gerçekleşmiştir. Terakkî ile atamaların en az görüldüğü kazâlar 200 akçeden 400 akçeye doğru yapılan hareketler iken en fazla terakki görülenler ise 150 akçelik kazâdan 200 akçelik kazâyâ yapılan atamalardır. Anadolu ve Rumeli’deki hareketlere nispeten, 200 akçelik kazâdan 200 akçelik kazâyâ ve 300’den 300 akçelik kazâyâ geçişler ise Mısır’da görülmemiştir.

Mısır kadılıklarına yapılan atama biçimlerini gösteren grafikte medreseden kadılığa hareket edenlerin oranı %22,8’dir (34 kişi). İlk defa kadı olanların hepsi de, Anadolu ve Rumeli’de de gördüğümüz üzere 40 derecelik medreselerden munfasıl olmuşlardır. Bundan dolayı kadı olmanın ön şartı 40 derecelik bir medreseden munfasıl olmak olduğu rahatlıkla söylenebilir. Müderrislerin 40 akçelik medreselerden sonra hangi akçe değerindeki kazâlara hareket ettiklerine baktığımızda ise Mısır’da ortaya çıkan durumun diğer bölgelerden biraz

⁶⁷³ MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125; MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48.

* Rumeli verilerinde kadıların kaç akçelik kazâyâ hareket ettikleri belirtilmişse de bu hareketin çıkış noktasının kaç akçe olduğu belirtilmemiştir. Bundan dolayı Rumeli’ye ait veriler hareket edilen kazâ değeri baz alınarak oluşturulmuştur.

farklı olduğu görülmektedir. Aşağıda her üç kadılık bölgesine ait veriler tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.8: Müderrislikten Kadılığa Hareket Edenler (Rumeli, Anadolu ve Mısır)

Kadınların Atandıkları Kazâların Akçe Değeri	Atanan Kadınların Oranı (%)		
	Rumeli	Anadolu	Mısır
40 akçelik kazâdan →150 akçelik kazâyâ	98,8	100	58,8
40 akçelik kazâdan →200 akçelik kazâyâ	1,2	-	38,2
40 akçelik kazâdan →300 akçelik kazâyâ	-	-	2,9

Rumeli ve Anadolu'da müderrislerin tamamına yakını 40 akçelik medreseden 150 akçelik kazâlara hareket etmişken, Mısır'da ise bu oran %58,8'dir. Dolayısıyla Mısır'da ilk defa kadı olanlar daha fazla akçeye sahip kazâlara atanmaktaydılar. Mısır'ın payitaht İstanbul'a olan uzaklığı böyle bir durumun ortaya çıkmasına etki etmiş olabilir. Zira müderrislikten hareket edenlerin tamamının İstanbul medreselerinde munfasıl oldukları göz önüne alındığında mansıba gitmeleri için ayırdıkları sürenin uzamasına neden olmaktadır. Kadınların muayyen bir süre için kazâlara atandıkları düşünüldüğünde gidiş dönüş için geçirecekleri vakit de kendileri için önemliydi. Çünkü görev süreleri bittikten sonra kadınlar belki memleketlerine uğramakta ve daha sonra tekrar bir görev alabilmek için zorunlu olarak İstanbul'a gitmekteydiler. Dolayısıyla Mısır kazâlarına talebin diğer kadılık bölgelerine nazaran biraz daha az olma ihtimali söz konusu olabilmektedir. Bundan dolayı Mısır'a gidecek olan kadınlara bir teşvik mahiyetinde ve müspet anlamda bir ayrıcalık sağlanarak daha fazla gelir elde edebilmeleri istenmiş olabilir. İlerde de göreceğimiz üzere Mısır'da görev süresi Rumeli ve Anadolu'daki kazâlara nazaran dört ay daha fazla olması da bu durumu destekler niteliktedir.

Tabloda diğer 40 akçelik medreseden 300 akçelik bir kadılığa hareketin istisnai bir durum olduğunu belirtmek gerekir. Bu istisnalardan biri olan es-Seyyid Mehmed Abdullah Efendi'nin tevcihât kaydında, İstanbul'da İvaz Efendi Medresesi'nden munfasıl olup infisâl dönemini geçirdikten sonra Receb 1174/Şubat-Mart 1761 tarihinde 300 akçe ile Minye kazâsına atanmış olduğu ifade edilmiştir. Kayıta, es-Seyyid Mehmed Abdullah Efendi'nin eşrâf-ı kuzâttan olduğunun vurgulanması ise daha önceden kadılık mesleğini yapmış olduğunu göstermektedir.⁶⁷⁴

⁶⁷⁴ MA, AKR, 473/38, s. 79.

Mısır'da nakil ile tevcihi gerçekleşen kadıların oranı 5,19'dur. Nakiller kadı veya muvakkitinin yer değiştirmesi yöntemiyle vuku bulmuştur. Örneğin Ebûtîc kadısı Ahmed Efendi başka bir kazâya nakil olunca yerine, Mustafa Efendi bir muvakkit ile birlikte Safer 1182/Haziran-Temmuz 1768'de tayin olmuştur.⁶⁷⁵ Mehmed Emin Efendi ise Senbu kazâsının birinci muvakkitiyken başka bir kazânın muvakkitliğine nakli gerçekleşince boşalan kontenjana Lütfî Çelebi Medresesi'nden munfasıl olan Ahmed Efendi Rebûlevvel 1189/Mayıs 1775'te muvakkit tayin edilmiştir.⁶⁷⁶ Kadı ve muvakkitlerin neden nakil oldukları ruznâmçelere yansımamıştır. Nakil kayıtlarında sadece naklin gerekliliğini belirten *hasbe'l-iktizâ nakli lazım gelen* ifadeleriyle iktifa edilmiştir. Es-Seyyid Mustafa Efendi Minye kadısıyken İskenderiye kadılığına geçince bu şekilde ifade edilmiştir.⁶⁷⁷ Rumeli ve Anadolu'da görülen kalemler arası nakil kayıtları ise Mısır'da görülmemiştir.

Mısır kadılıklarına yapılan atama türlerini gösteren grafikte son sırada %2,6 oran ile kazâların kadıların dışında kimselere tevcihi gelmektedir. Bu oran Rumeli'deki durum ile hemen hemen aynı iken, Anadolu'da tespit edilen orandan %3,17 daha azdır. Rumeli ve Anadolu'dan farklı olarak Mısır'da bu türden yapılan tevcihlerde müderrislere maîşet tahsis edilmeyip sadece serlevhateyne maîşet verilmiştir. Mısır'da bulunan Fuva, Mahalletü'l-Merhum ve Burlus kazâları 1760-1775 döneminde bu şekilde tevcih edilmiştir. Serlevhateyn olan kişilerin İstanbul'da buldukları göz önünde tutulduğunda bu kazâların nâibler tarafından yönetildiği söylenebilir. Ancak Mısır'ın merkeze olan uzaklığı meselesinden ötürü, Anadolu kadıaskerinin buraya hususi olarak serlevhateyn de göndermiş olabileceği üzerinde tartışılmaya muhtaç bir konudur. Zira araştırmacılar XIX. yüzyılda Anadolu kadıaskerlerinin serlevhateyni dışında ayrıca Mısır için de iki görevlinin varlığını haber vermektedirler.⁶⁷⁸

Mısır'da diğer kadılık bölgelerinden farklı olarak her sene Mısır'dan Mekke'ye gidecek hac kafilesi için kadı tayini yapıldığı tespit edilmiştir. Hacıların hac farızasını yerine getirmesi ve toplanan hediyelerin Haremeyn-i Şerife ulaştırılması için Osmanlı coğrafyasından özellikle İstanbul ve Kahire'den surre alayları tertip edilmekteydi.⁶⁷⁹ Kahire'den yola çıkan kafileye her sene bir kadı tayin edilmiş olduğu ruznâmçelere yansımıştır. Kadının kafiledeki görevi,

⁶⁷⁵ MA, AKR, 476/41, s. 76.

⁶⁷⁶ MA, AKR, 483/48, s. 84.

⁶⁷⁷ MA, AKR, 473/38, s. 81.

⁶⁷⁸ Yurdakul 1847-1851 yıllarında Anadolu kadıaskerliğinin dışında ayrıca Mısır'da hususi tahtabaşlarının olduğunu belirtmektedir. Mısır'daki söz konusu tahtabaşlarının ne zamandan beri var oldukları ise henüz tam olarak bilinmemektedir. İncelediğimiz dönemde Mısır ve Anadolu'da maîşet alan serlevhateynin isimleri göz önüne alındığında bu dönemde de Mısır'a has tahtabaşlarının varlığından söz etmek mümkün olabilir. Bkz. Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)...*, s. 107; MA, AKR, 473/38, s. 59, 78-81; MA, AKR, 476/41, s. 76.

⁶⁷⁹ Ş. Tufan Buzpınar, "Surre", *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2009, s. 567-569.

kafilede bulunanlar arasında vukû bulabilecek davalara bakmaktı. Mısır kayıtlarında tayin edilen kadı kaydında “Mahmil-i Şerif” ibaresi ile yapılan tayinde; “*canib-i Mısır-i Kahire'den Beytü'l-Harâm-ı şerifeye Allah u teâl ilâ yevmi'l-kıyam olan hüccac için beher sal bir kadı nasb ve irsali olunmak kanân-ı kadîm olmakla*” ifadesi yer almaktadır.⁶⁸⁰ Kayıtta belirtildiği üzere bu tayinler kadimden beri yapılmaktaydı. Önceki dönemlerdeki kayıtlarda da bu türden tayinlerin varlığını görmek mümkündür.⁶⁸¹ Hac kafilesi için görevlendirilen kadıların görev süresi veya yevmiye bilgisi ise verilmemiştir.

3.3. Kadıların Görev ve Bekleme Süreleri

Kadılar atandıkları kazâda, *müddet-i örfiyye* diye adlandırılan yasal görev sürelerini tamamladıktan sonra tekrardan yeni bir göreve tayin olana kadar belli bir süre beklemekteydiler. Kadıların görevsiz kaldıkları bu süreye *zaman-ı infisâl* ve atama için bekleyen kadınlara da *mazûl* kadılar denilmekteydi.⁶⁸²

İlmiye istihdam bürokrasisinin içerisinde bulunduğu şartlar gözetilerek padişah emriyle tespit edilen örfî müddet, kadroların münhal olma durumu, kadıların sayısı ve mansıpların gidilen yerden uzaklığı gibi hususlar gözetilerek zamanla değişikliğe uğramıştır. Buna göre XVI. yüzyıl başlarında Anadolu’da görev alan kadılar istisnai durumlar dışında genellikle 2-3 sene süreyle görev almışlardır.⁶⁸³ Rumeli’deki duruma baktığımızda ise XVI. yüzyılın ilk yarısında kadılar üç sene ve daha fazla görev yapmışlarsa da yüzyılın ikinci yarısında bu süre iki yıla düşürülmüştür.⁶⁸⁴ XVII. yüzyılda Rumeli ve Anadolu’da müddet-i örfiyye 20 aya indirilmiş ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında da bu süreye riayet edilmiştir.⁶⁸⁵ İnalçık, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli’de görev müddetinin 18 ay olduğunu belirtmişse de incelediğimiz ruznâme kayıtlarında söz konusu dönemde Rumeli ve Anadolu’da müddet-i örfiyyenin 20 ay ve Mısır’da ise iki yıl olduğu tespit edilmiştir.

⁶⁸⁰ MA, AKR, 473/38, s. 59; MA, AKR, 483/48, s. 82; MA, AKR, 476/41, s. 77.

⁶⁸¹ Özçelik, “Kazasker Atama Ruznâmçelerinden Anadolu Kazaskerliği 7 Numaralı Defter”..., s. 95.

⁶⁸² Mehmet İpşirli, “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) Yay., İstanbul 1994, s. 265.

⁶⁸³ Gökçe, “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Kadılıkları ve Kadıları”..., s. 80.

⁶⁸⁴ Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 110-117; İnalçık, “Kazasker Ruznâmçe Defterlerine Göre Kadılık”..., s. 133; Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 117.

⁶⁸⁵ Kılıç, “XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)”, s. 82; Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 117; Kuru, “Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 106-111.

İncelenen dönemde her üç kadılık bölgesinde mansıba atanan kadıların büyük çoğunluğu yasal müddetten daha az bir süre ile atanmışlardır. Toplam 2852 kadının %40'ı müddet-i örfiyyelerinin tamamını bir kazâda tasarruf etmek üzere atanmışlarken, geriye kalan %60'ı ise bu süreyi birden fazla kazâda kullanmak üzere tevcih almışlardır. Rumeli ve Anadolu'da kadılar 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18 ve 20 aylık sürelerle atanmışlardır. Mısır'da ise 12, 13, 14 ve 24 aylık sürelerle kadılar görevlendirilmekteydi.

Kadıların yasal görevlerinin tamamına değin tasarruf hakkı elde etmesi *kâmilên tasarruf* terimiyle ifade edilmiştir. Görev sürelerine yapılan zam veya kesinti (kasr) durumunda ise yukarıdaki düzen değişebilmekteydi. Örfi sürenin tamamıyla atananların kayıtlarında *kâmilên mutasarrıf olmak ricasıyla* ifadesi yer alırken, örfi müddetten daha az bir süre ile atananların kayıtlarında ise *bakiye-i müddet-i örfiyyesini kazâ-i âherden tekmil eylemek ricasıyla* ifadesi kullanılmıştır. Rumeli'de atanan kadıların sadece %48,34'ü müddet-i örfiyyenin tamamını tamamlamak üzere göreve atanmışlardır. Bu oran Anadolu'da atanan kadıların %41,18 ve Mısır'da ise atanan kadıların %45'ine tekâbül etmekteydi. Dolayısıyla bazı kadılar örfi müddetlerini bir kazâda tamamlarken bazıları ise bu süreyi daha geniş bir vakitte birden fazla kazâda tamamlamak zorunda kalabilmekteydiler. Şüphesiz ikinci gruptakiler için bu, daha fazla infisâl dönemi geçirmeleri anlamına geldiği için istenmeyen bir durum idi. Bundan dolayı ikinci grupta yer alan ulemâ incelendiğinde genellikle tecrübesiz ve ilk defa bir kadılığa hareket eden kimselerin bu grupta oldukları görülmektedir.

Ele alınan dönemde Rumeli'de görev almak üzere ilk defa medreseden kadılığa geçenlerin hiçbirisi örfi müddetin tamamı için atanmamışlardır. Anadolu'da bu oran 0,63'te kalmış iken Mısır'da ise ilk defa kadılığa atananların %30'u örfi sürelerini kâmilên tasarruf etmek üzere atanmışlardır. Oranlar göstermektedir ki, görevde tecrübe kazanmış kimseler genellikle müddet-i örfiyyenin tamamını tamamlamak üzere göreve atanmışlardır. Aşağıda Âsitâne müddetiyle ilgili açıklamadan sonra Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki örfi ve infisâl süreleri ayrıca incelenecektir.

Âsitâne müddeti ilmiye terminolojisinde, mâzul kadıların İstanbul'da geçirdikleri dönemi tanımlamak için kullanılmıştır. Kadıların İstanbul'a gelince her çarşamba günü mensup oldukları kadıaskerin dairesine devam etmeleri kanundu. Burada geçirdikleri dönem *mülâzemet-i müstemirre*, *Âsitâne*, *istimrâr müddet-i veya Atabe-i Âliyye* dönemi olarak adlandırılmaktaydı.⁶⁸⁶ XVII. yüzyıla ait Rumeli ve Anadolu hareket ruznâmçelerinde

⁶⁸⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı...*, s. 104; Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)...*, s. 142-145; Feyzioğlu ve Kılıç, "Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu...", s. 36.

atamaları yapılan kadıların infisâl süreleri ile birlikte ayrıca Âsitane süreleri de belirtilmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında da Rumeli’de Âsitâne müddetleri verilmekteydi.⁶⁸⁷ XVIII. yüzyıl ikinci yarısında ise her üç kadılık bölgesine ait tevcih kayıtlarında kadıların atamaları yapılırken; infisâl müddetleri, görev süreleri kısaltılmışsa kasr müddetinin ne kadar olduğu ve kadının müddet-i örfiyesinden kalan bakiyesinin olup olmadığı ifade edilmiştir. Ancak Âsitâne müddetine ise yer verilmemiştir.

Âsitâne’ye devam etme uygulaması XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde kaldırılmıştır. Fakat 1733’te kuzâtın arasına ecnebilerin (sınıfın dışında kimseler) karışma tehlikesine dikkat çekilerek tekrar uygulamaya konulmuştur. Bundan sonra ise atamalarda *kadîmü’l-akdem fe l-akdem*’e riayet edilerek sadece infisâl süresi gözetilmesi istenilmiştir.⁶⁸⁸

Âsitâne süresi ruznâmçe kayıtlarına her ne kadar yansımamışsa da, bu dönemde İstanbul’a gelen mazûl kadıların kaydedilme usulü sürdürülmüştür. Nuruosmaniye kütüphanesinde Anadolu ruznâmçeleri arasında bulunan Cemâziyelevvel 1188-Ramazan 1205/Temmuz 1774-Haziran 1791 tarihli “*defter-i istimrâr-ı kuzât-ı kirâm*” başlığını taşıyan defterde, Anadolu canibinde görev yapan kadıların mazûl olduktan sonra İstanbul’a geldiklerine dair kayıtları tutulmuş olması bu uygulamanın devam ettiğine bir işarettir.⁶⁸⁹ Bunların kaydedilmesindeki nedenlerden biri, kadıların arasına meşru olmayan yollarla kimselerin girmesinin engellenmesi düşüncesi olabilir.

Benzer bir uygulama Rumeli kazâlarında görev yapan kadılar için de geçerliydi. Rumeli kadıaskerlik atama ruznâmçelerinin arasında bulunan ve kapağında “*kuzâtın istimrârları kuyûd-ı ceridesidir. Fî Rebûlahir 1213 Rumeli tezkirehânesi*” ifadesi yer alan bir defterde 1213-1228/1798-1813 dönemine ait Rumeli canibinde görev yapmış kadıların munfasıl olduktan sonra İstanbul’da Rumeli kadıasker divanına geldikleri tarihler kaydedilmiştir.⁶⁹⁰ Her iki defter de göstermektedir ki, bu dönemde mazûl kadıların bağlı buldukları kadıasker divanlarına belirli bir süreliğine gelmeleri uygulamasına devam edilmiştir. Uygulama, ilmiye

⁶⁸⁷ Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 73; Kılıç, “XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)”..., s. 97, 227; Kuru, Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 139.

⁶⁸⁸ Erünsal, “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri”..., s. 432, 443; Kuru, “Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 141.

⁶⁸⁹ Defterde mazûl kadıların en son hangi kazâda görev yaptıkları ve İstanbul’a geldikleri tarihler kaydedilmiştir. Kayıtlar belirli bir düzende tutulmuştur. Örneğin kayıtlardan biri; (*İstanbul’a geliş tarihi*): *Bor’dan Münfasıl es-Seyyid Ahmed Efendi gurre-i şehri mezburda Âsitâne’ye dâhil olduğu işbu mahalle kayd olundu* şeklinde tutulmuştur. Bkz. NOK, AKR, 4569/50.

⁶⁹⁰ MA, RKR, 345/168.

mensuplarının hareketlerini takip etmek ve atamaların bir düzen dâhilinde devam ettirilmesi için tabii bir durum idi.

Önceki dönemlerden farklı olarak Rumeli ve Anadolu’da bazı kadıların kayıtlarında infisâl sürelerinin yanında, *hakîkî* ve *itibarî infisâl* tabirlerine de yer verilmiştir. Bu tabirlerin kullanıldığı kayıtlar incelendiğinde, medreseden kadılığa geçenlerin infisâl süreleri belirtilirken istisnasız hepsinde *hakîkî infisâli...ay olub* ifadesi geçmiştir. Kadılıktan kadılığa atananların infisâl kayıtlarında ise hepsinde *hakîkî infisâl* terimi kullanılmıştır. “İtibarî” terimi ise kayıtlarda tek başına kullanılmayarak “hakiki” terimiyle birlikte geçmektedir (Genellikle *hakîkî ve itibarî infisâli olub* şeklinde). Mesela Ramazan 1183/1769-1770’te Bihor maa Kamran atanan Duacı es-Seyyid Mehmed’in Saray-1 Vize kazâsından 22 ay *hakîkî ve itibarî infisâli* olduğu ifade edilmektedir.⁶⁹¹ Sadece *hakîkî* infisâl teriminin bulunduğu yerlerde ise mesela Cemâziyelevvel 1181/Eylül-Ekim 1767’de Malatya kazâsına atanan Ali Efendi’nin kaydında Göynük kazâsından munfasıl olduktan sonra 49 ay *hakîkî infisâlinin olduğu* şeklinde formülize edilerek kaydedilmiştir.⁶⁹² Rumeli ve Anadolu ruznâmçelerinde infisâl sürelerinin verildiği kayıtların %2’sinde *hakîkî ve itibarî* terimi birlikte geçerken, geriye kalan atamalarda ise sadece hakiki infisâl terimi kaydedilmiştir. Mısır’da ise itibarî infisâl terim kullanılmayarak, *hakîkî infisâl* terimi verilmekle yetinilmiştir. Bu terimin neden kullanıldığı kaynaklarda belirtilmemişse de bu dönemde yukarıda örneğini verdiğimiz Âsitâne defter örneklerinin tutulmuş olması söz konusu terimin İstanbul’da infisâl sürelerini geçirenlerin belirtilmesi için kullanılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Ancak konunun aydınlatılması için başka çalışmaların yapılması elzemdir.

Aşağıda kadıların görev süreleri her üç kadılık bölgesi için ayrı başlıklar halinde incelenmiştir.

3.3.1. Rumeli’de Kadıların Görev Süreleri

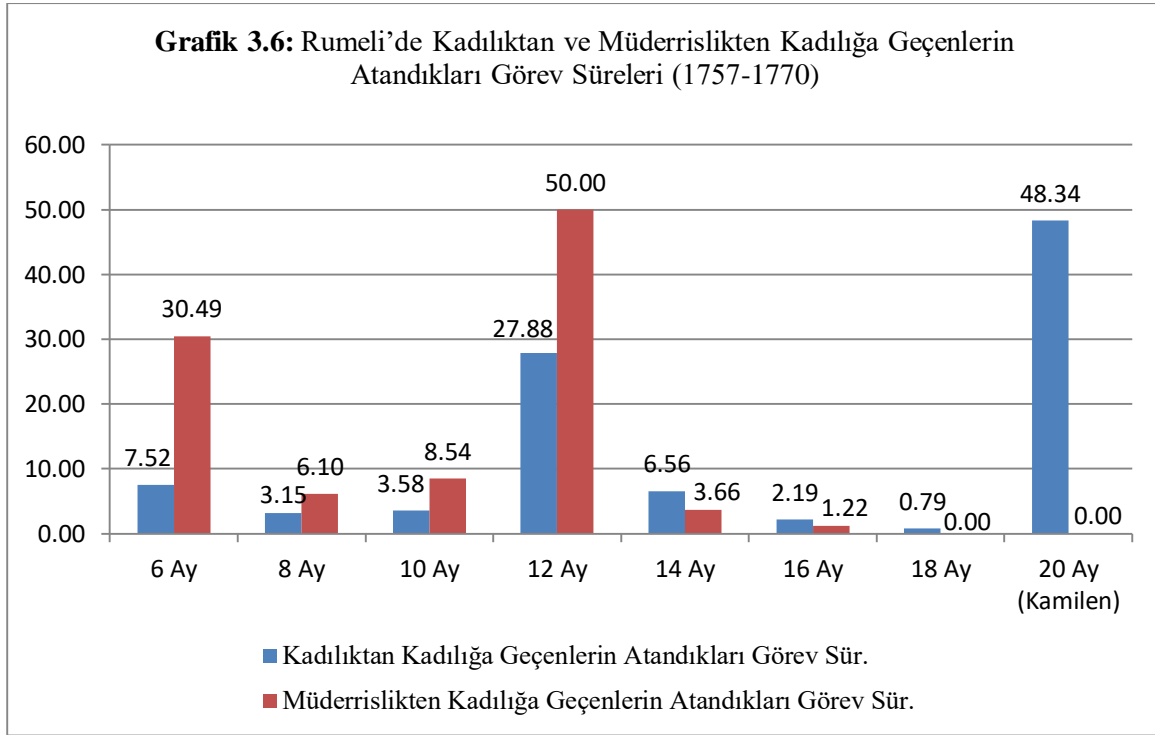
İncelenen dönemde Rumeli canibinde bulunan kazâlara tevcihi yapılan kadıların müddet-i örfiyyeleri 20 aydı ve bu süreyi aşan bir kayda rastlanılmamıştır. Ancak örfi müddet her ne kadar 20 ay olsa da mansıpların sayısı, münhal olması ve bunlara olan arz-talep dengesinden dolayı bütün kadılar, kazâları eşit şekilde 20 ay süre ile idare etme şansına sahip olamamaktaydı. Bunun yanı sıra Rumeli’de maîşet ve te’bîden kazâ tevcihi yapılan kişilerin

⁶⁹¹ MA, RKR, 302/125, s. 2.

⁶⁹² MA, AKR, 476/41, s. 9.

kazâları ne kadar süre tasarruf edecekleri kayıtlarda belirtilmemiştir. Söz konusu statüde olan kazâlara yapılan atamalarda, tasarruf süresi belirtilmeden *vech-i meşruh üzere tevcih olunması* ifadesi kullanılarak, tevcihâtın yapıldığı tarihten itibaren tasarrufun başlayacağı bildirilmekle yetinilmiştir.

Mesleğe ilk defa dâhil olan ile meslekte tecrübe sahibi bir kadının atandıkları kazâyı tasarruf etme süreleri arasında belirgin bir fark vardı. Bu sebeple bunlar iki grup şeklinde telakki edilerek örfî ve infisâl müddetleri ayrı ayrı incelenmiştir. Aşağıdaki tabloda Rumeli'deki kazâlara atanan kadıların tevcih sırasında aldıkları tasarruf süreleri gösterilmiştir.⁶⁹³

Grafikte görüldüğü üzere müderrislikten kadılığa geçenler (ilk defa kadı olanlar) önceden kadı olanlardan daha az bir görev süresiyle atanmışlardır. Bu grupta bulunan kişilerin yarısı 12 ay görev ile işe başlarken, geri kalan %45'i 6-10 ay ve yaklaşık %5'i ise 14 ve 16 ay görev süreleriyle mesleğe dâhil olmuşlardır. Mesleğe yeni giren hiçbir kadı müddet-i örfiyyenin tamamına değin tasarruf hakkı elde etmemiştir.

⁶⁹³ MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125.

Örfi müddetten daha az bir süre ile kazâyâ atananların kayıtlarında örfî müddetten atandıkları süre çıkarılarak geriye kalan süre tespit edilip, bakiyye-i müddet-i örfiyye denilen bu süreyi başka bir kazâda tamamlayacakları bildirilmiştir (*bakiyye-i müddet-i örfiyyesini âher kazâda tekml eylemek ricasına*). Mesela İstanbul'da 40 akçe yevmiye ile Molla Şeref Medresesi müderrisliğinden Vişegrad kadılığına muvakkaten Safer 1173/Eylül-Ekim 1759'da atanan Mustafa Salim Efendinin, kazâyı 12 ay tasarruf edeceği ve örfi müddetinden geriye kalan 8 ay bakiyesini ise başka bir kazâda tamamlayacağı belirtilmiştir.⁶⁹⁴

Grafikte infisâl döneminden sonra tekrar bir kadılığa hareket eden kadıların ise yaklaşık olarak yarısının 20 ay süre ile atandıkları ve geriye kalanlarının çoğunluğunun ise 12 ay süre ile tayin edildikleri görülmektedir. 20 ay görev alan kadılarda *kâmilten mutasarrıf olmak* terimi kullanılmak suretiyle kadının müddet-i örfiyyenin tamamını atandığı kazâda geçireceği vurgulanmıştır.

Kadılıktan kadılığa hareket edenler en az 6 ay süre ile atanmışlardır. Kadıların kıdemleri/tecrübeleri arttıkça atanacakları kazâyı kâmilten tasarruf etme şansları da fazlaşmaktaydı. Dolayısıyla 499 akçe yevmiyeye sahip bir kazâyâ atanan kadılar ile bundan aşağıda bir değere sahip kazâyâ atanan kadıların alacakları görev süresi birbirinden farklı olması tabii bir durum idi. Ayrıca tecrübeli kadıların mukayese edildiğinde, yeni kadıların hiç birisi 18 ay ve yasal olarak en üst seviye olan 20 ay müddet-i örfiyye ile atanamamışlardır. Bu durumun sebebi çırak diye tabir edebileceğimiz yeni kadıların tedrici bir tecrübeye tâbi tutulmak istenmesinden olabilir.

Kadıların bazılarının görevleri sona ermeden önce önce zam ile süreleri artırılabilirdi. Ancak "kasr" uygulamasıyla bu sürenin kısaltılması da mümkün idi. Zam işlemi için kadıaskerin ilâmı, şeyhülislâmın işareti ve padişahın fermanı gerekliydi.⁶⁹⁵ Kayıtlarda geçen "zam/med ve kasr" uygulamalarının bariz nedeni belirtilmemiştir. Görev sürelerinin uzatılması sıra bekleyen kadılar için olumsuz bir gelişme iken, kasr ise olumlu bir uygulamaydı. Bundan dolayı zamlar kasra kıyasla daha az uygulanmıştır. Nitekim Rumeli'deki kazâlarda görev alan kadıların %16'sının görev süresi kasr edilmiştir. Bunlardan %15'inin görev süresi 2 ay kasr edilmişken %1'i ise bir ay kasr edilmiştir. Bu durum önceki dönemlerde de azınlıkta kalan bir orandaydı.⁶⁹⁶

⁶⁹⁴ MA, RKR, 283/106, s. 7.

⁶⁹⁵ Yurdakul, *Osmanlı İlmî Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*..., s. 139.

⁶⁹⁶ XVIII. yüzyılın ilk yarısında Rumeli'de görev alan kadıların %4'ünün görev sürelerine zam yapılmıştır. Bkz. Kuru, "Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 120.

İnfisâl döneminin ardından bir kazâyâ atanan kadılardan görev süresi haksız yere kasr edildiği tespit edilenlerin bu vaziyetleri, infisâl süresiyle birlikte kaydedilmiştir. Örneğin Rebûlevvel-Cemâziyelevvel 1171/1757-1758'de Kozluca kazâsı kendisine tevcih edilen Hüseyin'in 49 ay hakîkî infisâlinin yanında Ayapetre kadılığında da 2 ay *kasr-ı muteberi* olduğu belirtilmiştir. Ancak kayıtlar incelendiğinde Hüseyin'in bu iki ay kasr müddeti örfî müddetine eklenmeyerek, Kozluca'da 14 ay ve başka bir kazâda ise 6 ay bakiye-i müddet-i örfiyyesini tamamlamış olduğu görülmektedir.⁶⁹⁷ Rumeli'de görev süresi kasr edildikten sonra tekrar atanan hiçbir kadının bu süreleri telafi edilmemiştir. Dolayısıyla burada her ne kadar belirgin bir açıklama yoksa da görev süreleri kasr edilenlerin bir ceza olarak buna maruz kalmış olabileceği akla gelmektedir.

Görev sürelerine zam yapılması ise ele alınan dönemde nadiren gerçekleşen bir uygulamaydı. Rumeli'de görev alan kadılardan sadece dört kişinin görev süresine zam yapılmıştır. Görev süreleri kasr edilenler eşrâf-ı kuzâttan olmayan sıradan kadılar iken, görevine zam yapılan kadıların ise eşrâf-ı kuzâttandı. Mesela Silistre kadısı olan Derviş Ali Efendi'nin Muharrem 1179/Haziran-Temmuz 1765'te vefat etmesi üzerine, daha önce 14 ay görev süresiyle kazâyâ muvakkaten atandıktan sonra fiilen göreve başlayan eşrâf-ı kuzâttan es-Seyyid Abdullah Efendi'ye 2 ay zam yapılarak görev süresi 16 aya çıkarılmıştır. Bakiye-i müddet-i örfiyyesi olan 4 ayı ise başka bir kazâda tekmil etmiştir.⁶⁹⁸

Muvazzaf olan kadıların dışında muvakkit durumunda olanların da görev sürelerine zam yapılabilirdi. Örneğin Zağra-i Cedid muvakkiti olan Mehmed Nureddin Efendi'nin normal görev süresi olan 12 ay zamanına 6 ay zam yapılarak süresi 18 aya çıkarılmıştır.⁶⁹⁹ Diğer bir zam örneğinde Zilhicce 1178/Mayıs-Haziran 1765'te Zihne kazâsının Ûlâ rütbesinden Sitte rütbesine terfi ettirilmesiyle, kazânın muvakkiti eşrâf-ı kuzâttan Mehmed Arif Efendi'ye de 6 ay daha zam yapılarak görev süresi 20 aya (kâmil mutasarrıf) çıkarılmıştır.⁷⁰⁰ Başka bir zam kaydında ise Limni kadılığı için üçüncü muvakkit sırasında olan Ahmed Sadık Efendi'nin 14 ay zamanına 2 ay daha zam ile görev yapacağı müddet 16 aya çıkarılmıştır.⁷⁰¹ Böylece zam uygulaması hem görevdeki hem de kazâ sıralamasında bekleyen kadılara uygulanabilmekteydi.

⁶⁹⁷ MA, RKR, 280/103, s. 2.

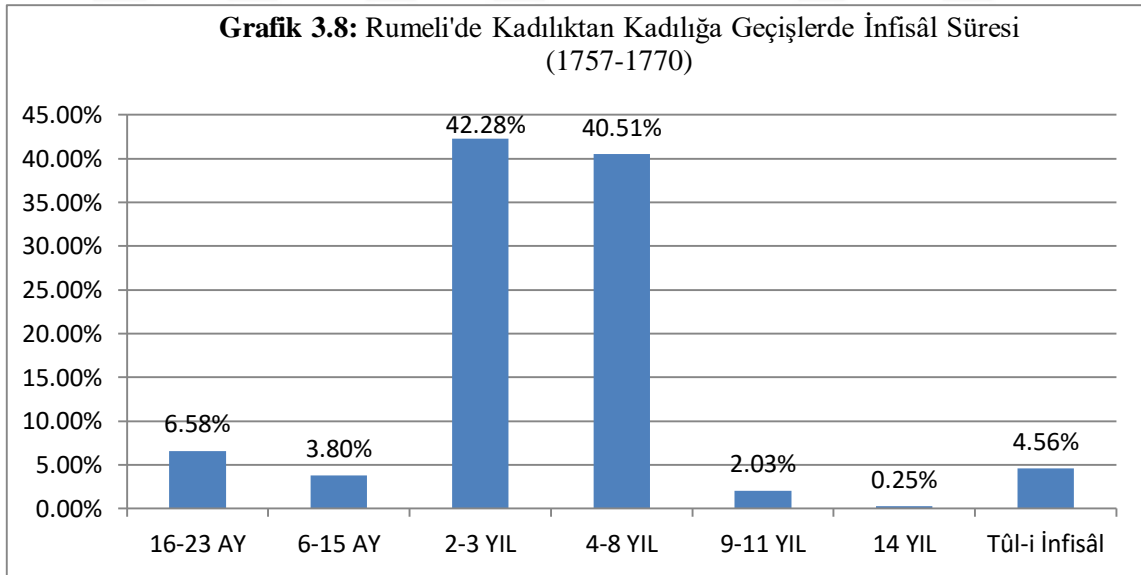
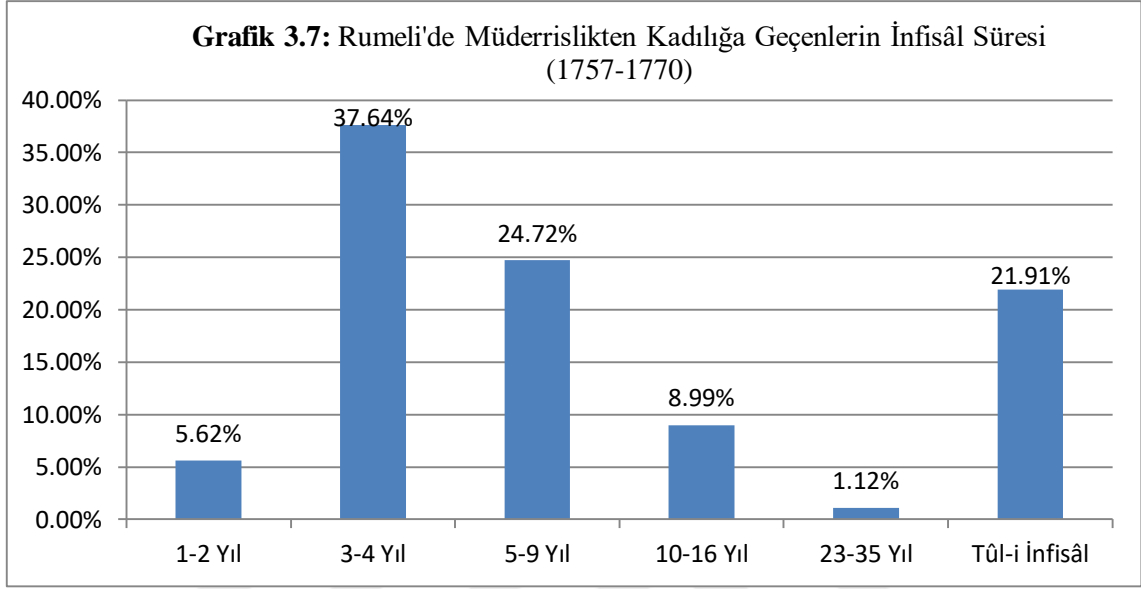
⁶⁹⁸ MA, RKR, 294/117, s. 74.

⁶⁹⁹ *Zağra-i Cedid muvakkiti sezâvâr-ı inâyet-i şehriyârî mevlânâ Mehmed Nureddin dâilerinin müddet-i mu'ayyenesi olan on iki ay zamanına altı ay daha medd ve zam olunub ba'de hulûl-i vakt ancak on sekiz ay mutasarrıf olmak ricâsına ba'de'l-arz sadaka buyruldu.* MA, RKR, 283/106, s. 30

⁷⁰⁰ MA, RKR, 294/117, s. 45.

⁷⁰¹ MA, RKR, 283/106, s. 34.

Rumeli kazâlarına kadı olmak için bekleyenlerin infisâl müddetlerine baktığımızda tecrübeli olanlar ile tecrübe sahibi olmayanları iki gruba ayırabilmek mümkündür. İlk defa kadı olanların %32'si 10 yıl ve üzerinde bir süre kadılığa geçmek için beklemişlerken, bu oran tecrübeli kadılarda ise yaklaşık %6 idi. Aşağıda her iki gruba ait verilerin birlikte değerlendirilebilmek için grafikler art arda verilmiştir.⁷⁰²

Grafikler incelendiğinde tecrübeli kadıların tekrardan bir göreve geçmek için bekledikleri süre, ilk defa kadı olmak için bekleyenlerin sürelerinden daha azdı.

⁷⁰² MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125.

Müderislikten kadılığa geçmek isteyenlerin %36,26'sı 1 ila 4 sene içerisinde kadılığa atanmışlardır. Kadılıktan kadılığa hareket edenlerin ise %52,66'sı 16 ay ila 3 yıl içerisinde tekrar bir kadılığa atanabilmişlerdir. Dolayısıyla kadılığa geçmek için beş seneden daha fazla infisâl dönemi geçirenlerin her iki grupta da anımsanmayacak derecede olduğu dikkat çekmektedir. Bu ise tevcihât sisteminin işler halde olmadığını ve sistemin neredeyse tıkanma noktasına geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim takip eden yüzyılın ilk döneminden itibaren ilmiye sınıfında yapılacak olan reformların bir sebebi de bu olumsuz gelişmedir.⁷⁰³

İnfisâl süresinin ne kadar olması gerektiği ruznâmçelere yansımamıştır. Ancak bu süreyi tecrübeli ve tecrübesiz âlim ayırımından başka faktörler de etkileyebilmekteydi. Örneğin munfasıl durumda olan Ali Efendi padişaha hitaben yazdığı arzuhalinde önceden görev yaptığı Edirne'de kiremit imalatı ve bunların İstanbul'a nakli hususunda hizmetinin geçtiğini belirterek Köstendil rütbesinde olan bir mansıbın tarafına tevcih edilmesini arzu etmiştir. Arzuhale verilen cevapta arzuhal sahibinin Devlet-i Aliyye için çalıştığı, bu türden hareketlerin diğer görevlilere *vesile-i gayret* olması için dilekçe sahibine Köstendil rütbesinde bir mansıb tevcih edilmesi buyrulmuştur.⁷⁰⁴ Bu durumda Ali Efendi normal şartlarda beklemesi gerekenden daha az bir sürede ve istediği bir kazâyâ hareket edebilmiştir. Dolayısıyla devletin, bir konuda hizmeti olan ulemâyâ tolerans sağlayarak infisâl süresini kısaltabildiğini göstermektedir.

3.3.2. Anadolu'da Kadıların Görev Süreleri

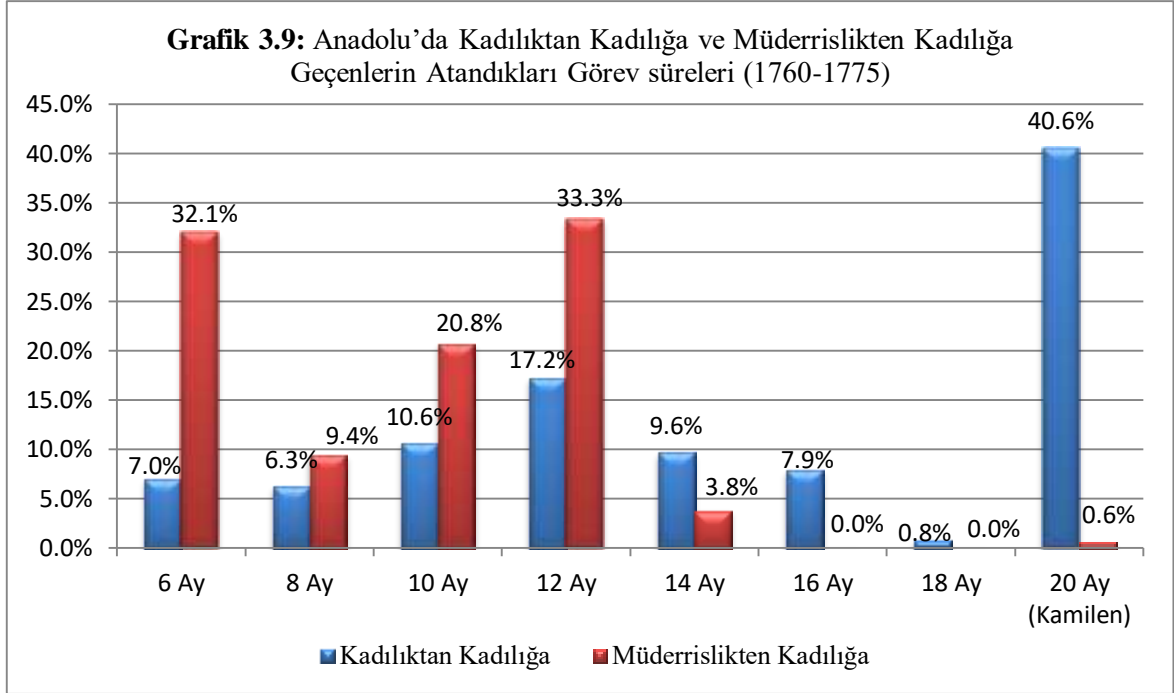
Anadolu kazâlarında görev alan kadıların müddet-i örfiyyeleri Rumeli'de olduğu gibi 20 aydı. XVII. yüzyıl ikinci yarısında ise bu süre 18-24 ay aralığında değişmekteydi.⁷⁰⁵ İncelediğimiz dönemde Anadolu'da atanan kadıların %41,2'si yasal süreyi tek bir kazâda tasarruf etmek üzere tevcih almışlarken, geriye kalanlar ise örfî sürelerini birden fazla kazâda tamamlamak üzere atanmışlardır. Kadıların atandıklarında ne kadar süre kazâyı tasarruf

⁷⁰³ Yurdakul, *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*..., s. 93-227.

⁷⁰⁴ “Devletlü, inayetlü, merhametlü Sultanım hazretleri devlet ve ikbâl ile sağ olsun. Bu dâileri sene-i maziyede memur olduğum Edirne'de İbadullahın ehem-i levazımından olan kiremitin tâb ve imâli ve Dersaadet'e nakl ve irsâli hususunda sarf-ı evkât ve ihtimam ve sinin-i sabikâda ziyade kırk-elli aded kiremithâneler ihdâsıyla kiremitin kesret üzere imal-i emrine kemal-i sai ve ikdâm edib ve dâileri misillü hidemât Devlet-i Âliyye'de sadakati zuhur edenler mazhar-ı hüsn-i mükâfât olagelmekle bu dâilerinin dahi âla-defkü'l?-tarik Köstendil rütbesiyle bir menasib kayd olunmasına inayet-i Âliyyeleri erzani buyrulmak babında emr u ferman devletlü inayetlü, merhametlü Sultanım hazretlerindir. Ali el-Munfasıl Kazâ-i Kâle-i Cedid”. Bkz. MA, RKR, 278/101, s. 2.

⁷⁰⁵ Kılıç, “XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)”..., s. 83-85.

edecekleri yukarıdaki örneklerde gördüğümüz üzere tecrübeleriyle doğru orantıydı. Ortaya çıkan bu farklılık, tecrübeli kadı ve tecrübesiz kadı olarak iki grubun oluşmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı Anadolu canibinde müderrislikten kadılığa atananlar ile kadılıktan kadılığa hareket edenler yine iki grupta incelenmiştir. Aşağıdaki grafikte her iki grubun tevcih sırasında aldıkları tasarruf müddetleri verilmiştir.⁷⁰⁶

Kadıların yaklaşık %41'i örfi müddetin tamamına değin göreve atanmışlardır. Bunların da neredeyse tamamı tecrübeli kadılardır. Bu oran Rumeli'den yaklaşık %7 daha azdır. Anadolu'da ilk defa mansıb sahibi olan kadıların %95'i 6-12 ay süre aralığında göreve atanmışken, bu oran Rumeli'de yine %95'tir. Dolayısıyla kadıların tevcih sisteminde ne kadar süre olarak hareket edecekleri her iki bölgede neredeyse aynıdır. Kazâ statüsü dışında bulunan maîşet ve te'bîden tasarruf edilen yerlere atananların görev süreleri Rumeli'de görüldüğü gibi genellikle belirtilmeyerek sadece *vech-i meşruh üzere tevcih olunması* ifadesi kullanılmıştır. Anadolu'da istisnai bir durum olarak sadece Terme maa Ayvacık kazâsının te'bîden tevcihi kaydında mutasarrıfın 20 ay süre ile kazâyı tasarruf edeceği kaydedilmiştir.⁷⁰⁷

Anadolu'da kadıların zam alma oranı yine Rumeli ile yaklaşık bir değerdedir. Anadolu'da görevde bulunan kadıların sadece %1'i (20 kadı) zam almıştır. Zam yapılan kadıların tümünün meslekte tecrübe sahibi olan kadılar olduğu dikkat çekmektedir. Zam

⁷⁰⁶ MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48.

⁷⁰⁷ MA, AKR, 483/48, s. 14.

miktarına baktığımızda ise burada da örfi müddete iki ay ilave edilmesi şeklindeydi. Muvakkit durumunda olan kadı adaylarının zam aldıklarına dair kayıtlar da mevcuttur. Mesela Aksaray kazâsının ikinci muvakkiti olan Hüseyin Efendi, birinci muvakkitliğe yükseldiğinde 12 ay örfi süresine 2 ay zam yapıldığı kayıtlara yansımıştır.⁷⁰⁸ Yine Nevşehir maa Ürgüp muvakkiti olan Salih Efendi'nin 16 ay örfi müddetine 2 ay eklenerek görev yapacağı süre 18 aya çıkartılmıştır.⁷⁰⁹ Vazife başında bulunan kadıların ibkâ kayıtları da örfi müddetlerine yapılan zam ile gerçekleşmekteydi. Örneğin Gölhisar-ı Hamid kadısı es-Seyyid İsmail'in görev süresi bitmeden evvel 2 ay zam ile görevi kendisine ibkâ edilmiştir.⁷¹⁰

Zam işlemi kadının bizzat arzuhaliyle veya tasarruf ettiği kazânın ahalisinin mahzarıyla merkeze başvurması neticesinde gerçekleşmekteydi. Mesela Beyşehir ahalisinin, kadıları Hafız Abdullah'ın iyi halini merkeze bildirmesiyle kadının müddetine iki ay zam yapılmıştır.⁷¹¹

Zam alanların genellikle neye istinaden sürelerinin uzatıldığı belirtilmeyerek sadece *...şâyeste-i merhamet olmakla on ay müddetine iki ay dahi medd ve zam ile...* gibi kalıp ifadeler kullanılmakla yetinilmiştir.⁷¹² Bu durumun çeşitli sebepleri olmakla birlikte temel nedenin kadıların gelirlerinin artırılmasının bir çabası olarak değerlendirilebilir. Nasıl ki ilhak kazâ ile kadıların gelirleri artırılmışsa, burada da tasarruf sürelerine yapılan zamlar ile kadıların gelirleri artırılmaya çalışılmıştır.

Rumeli'de olduğu gibi Anadolu'da da kadıların müddet-i örfiyyelerinde kesintiye gidilmiştir. Bu dönemde kadıların %6'sının görev sürelerinde kesinti yapılmıştır. Kesintilerin süresine baktığımızda ise %93'ü iki ay kasr edilmişken geriye kalanların sürelerinden bir ay kesinti yapılmıştır. Rumeli'de görev alanlara nispeten Anadolu'daki kadılar daha az kasr uygulamasına tâbi tutulmuşlardır. Kasr uygulamasının sebepleri ruznâmçelerde belirtilmediğinden dolayı ortaya çıkan farklılığın sebebi muğlak kalmaktadır. Ancak iki bölgenin mansıb ve bekleyen adayların yoğunluğu göz önünde tutulacak olursa bunun bir sebebi de yoğunluğun getirmiş olduğu zorlayıcı etkenler olabilir.

Anadolu'da tevcih alan kadıların infisâl sürelerine baktığımızda yine müddet-i örfiyyede görülen tecrübeli ve ilk defa mesleğe dâhil olanların infisâllerinde belirgin bir fark

⁷⁰⁸ MA, AKR, 483/48, s. 53.

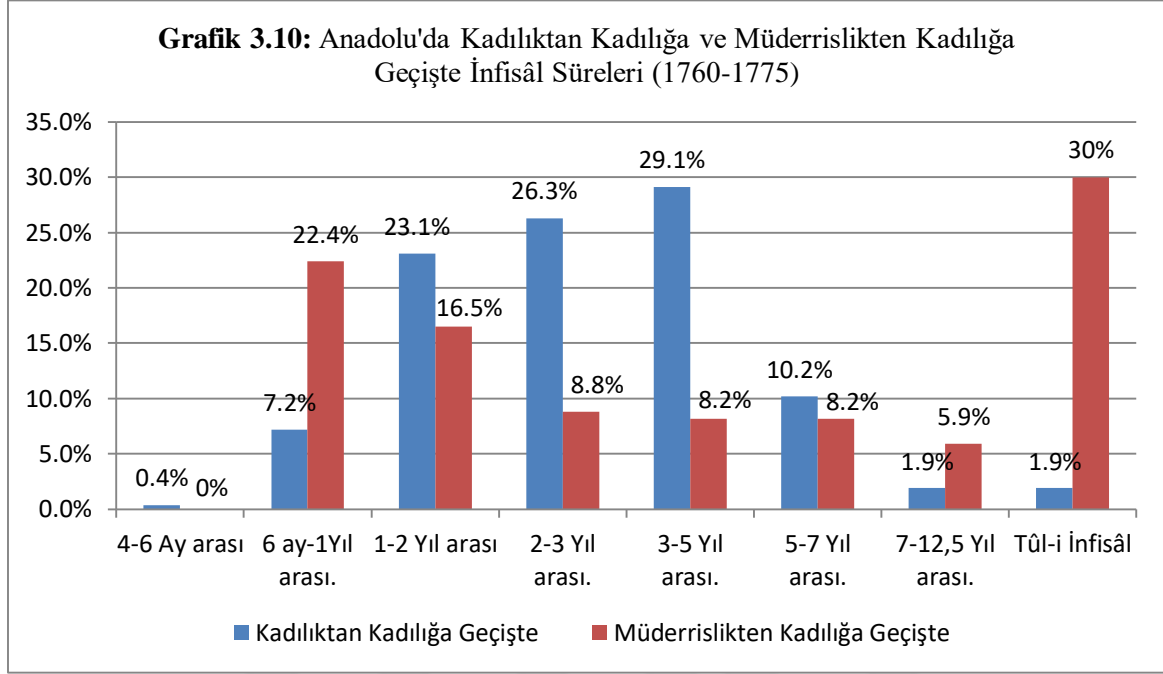
⁷⁰⁹ MA, AKR, 473/38, s. 46.

⁷¹⁰ MA, AKR, 476/41, s. 57.

⁷¹¹ MA, AKR, 473/38, s. 46.

⁷¹² MA, AKR, 476/41, s. 57.

olduğu göze çarpmaktadır. Bundan dolayı aşağıdaki grafikte iki grubun infisâl müddetleri ayrı ayrı değerlendirilmiştir.⁷¹³

Grafikte görüldüğü üzere ilk defa görev alan kadınların %30'u "tûl-i infisâl" denilen çok uzun süre bekledikten sonra tayinleri gerçekleşmişken, kadılıktan kadılığa hareket edenlerin tûl-i infisâl oranları ise %1,9 oranında kalmıştır.⁷¹⁴ Müderrislerden %55,9'u en az altı ay ile beş yıl arasında bekledikten sonra bir mansıba nail olabilmişlerdir. Daha önce kadı olup da tekrar bir mansıb elde eden kadınlar ise %75'i en az dört ay, en fazla beş yıl beklemelemlerinin ardından harekete geçmişlerdir.

Yüzyılın ilk yarısındaki infisâl sürelerine bakıldığında Anadolu'daki kadınlar en az 10 ay, en fazla 10-15 yıl bekledikten sonra hareket etmişlerdir.⁷¹⁵ Ancak veriler tasnif edilmediği için kaçının ilk defa harekete geçenlerden olduğunu mukayese etmek mümkün gözükmemektedir. Rumeli'deki infisâl dönemi geçiren müderrislerin %21,9'nun kadılığa hareket etmeden önce tûl-i infisâl olarak belirtilen çok uzun bir zaman beklemişlerdir. Anadolu'da bu oranın %30'larda olması Rumeli'deki kadınlara nispeten Anadolu'da görev

⁷¹³ MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48.

⁷¹⁴ Kayıtlarda geçen "tûl-i infisâl" terimi, infisâl dönemini ne kadar süreyle geçirdiği belirlenemeyen mazûl kadı ve müderrisler için kullanılmıştır. Bundan dolayı grafikteki yeri tartışmaya açık bir konudur.

⁷¹⁵ Gündoğdu, "The Ottoman Ulemâ Group And State of Practicing "Kazâ" Authority During The 18TH Century"..., s. 115.

alan kadı adaylarının daha fazla tûl-i infisâl dönemi geçirmiş olduklarını ortaya koymaktadır. Yine kadılıktan kadılığa harekette de Rumeli'deki kadıların %42'si 2-3 yıl bekledikten sonra harekete geçmişlerken, Anadolu'daki kadıların ise sadece %26'sı 2-3 yılın ardından bir mansıba sahip olabilmişlerdir. Bu vaziyet herhalde ilmiye bürokrasisinde kadıaskerlikler arasındaki hiyerarşinin bir tezahürü olsa gerektir.

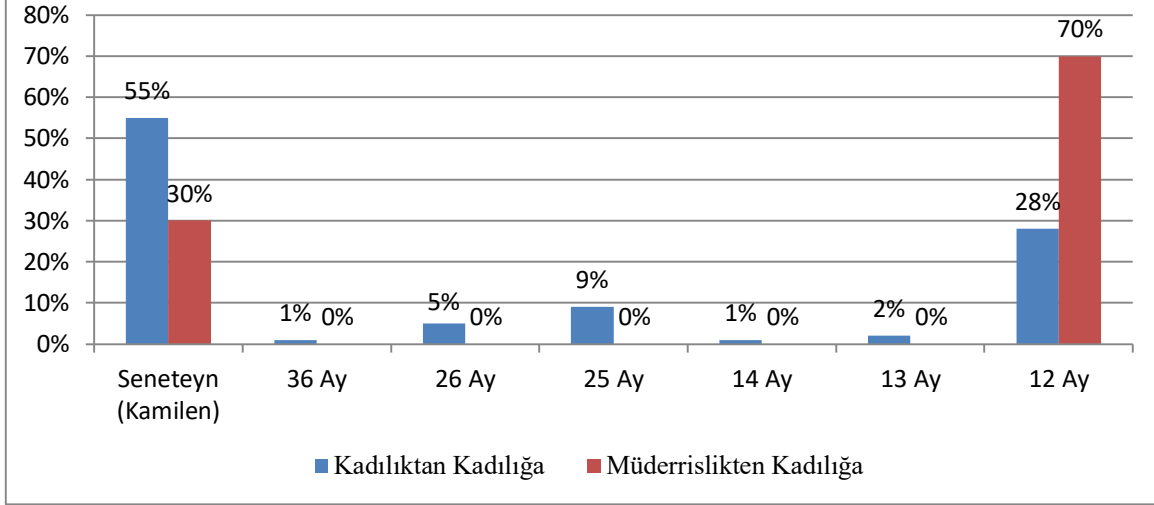
3.3.3. Mısır'da Kadıların Görev Süreleri

İncelediğimiz dönem için Mısır kazâlarındaki kadıların müddet-i örfiyyeleri iki senedir. Kayıtlarda *seneteyn kâmilin mutasarrıf olmak* kalıp ifadesiyle geçen bu süre, Rumeli ve Anadolu kadıların görev sürelerinden dört ay daha fazlaydı. Bunun sebebi Mısır'ın diğer bölgelere göre İstanbul'dan daha uzak olmasıydı.⁷¹⁶ Kadıasker dairesine mülâzemet eden bir kadı adayı, Mısır'da bir mansıb elde ettikten sonra vazife süresinin başlayacağı tarihte kazâsına gitmekte ve görevi bitince tekrar bir mansıba atanmak amacıyla İstanbul'a gelmesi gerekmektedir. Gidiş gelişlerde geçen vakit kayıplarından dolayı kadıların yaşadıkları mağduriyetin giderilmesi adına, Mısır'daki kadıların örfi süreleri diğer kadılık bölgelerine nazaran dört ay daha fazla olacak şekilde düzenlenmiştir. Mısır'da kadıların görev sürelerini, diğer kadılık bölgelerinde gördüğümüz üzere, tecrübeli olanlar ve ilk defa göreve başlayanlar olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Aşağıdaki grafikte tevcih alan bu iki grubun verileri incelenmiştir.⁷¹⁷

⁷¹⁶ Jeffrey Charles Burke, "The Role of The Ulemâ During The French Rule of Egypt 1798-1801", *Master of Arts: Institute of Islamic Studies McGill University*, Montreal 1992, s. 7-33.

⁷¹⁷ MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48.

Grafik 3.11: Mısır'da Kadılıktan Kadılığa ve Müderrislikten Kadılığa Atananların Görev Süreleri (1760-1775)

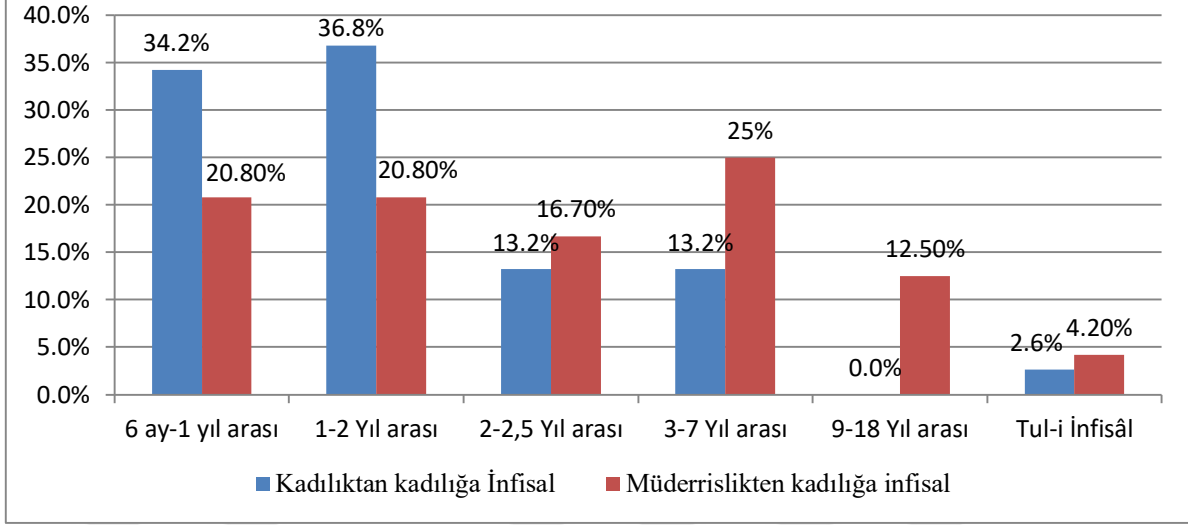

Müderrislikten sonra Mısır'da ilk defa mesleğe başlayan kadınların çoğunluğu (%70) 12 ay müddet ile atanmışlardır. Yasal görev süresi 24 ay olduğu için bu zaman diliminden daha az atanan kadınların, bakiyelerini başka bir kazâda tekmil edecekleri ayrıca belirtilmekteydi. Medreseden sonra ilk defa kadı olanların %30'u ise kazâlara kâmil tasarruf üzere atanmışlardır. Mısır kazâlarında görev alan kadınların bu özelliği Rumeli ve Anadolu kadınlarından ayrılmaktaydı. Zira ne Rumeli'de ne de Anadolu'da ilk defa kadı olanlar yasal vazife sürelerini sadece bir kazâda geçirmemekteydiler. Bu da yukarıda bahsettiğimiz üzere Mısır kazâlarına olan talebin diğer bölgelere nispeten daha az olduğunun bir delili sayılabilir. Kadılıktan kadılığa atanan kadınların aldıkları görev sürelerine baktığımızda ise %55'i kâmil ve %28'i 12 ay süreyle atanmış oldukları görülmektedir. Bu durum diğer bölgelerde görev yapan meslektaşlarının tasarruf ettikleri müddetle benzerlik göstermektedir.

Mısır'da görev alan kadınların infisâl sürelerine baktığımızda tecrübeli olan kadınlar ile ilk defa atanmalar arasındaki farkın Rumeli ve Anadolu'ya kıyasla daha az olduğu dikkat çekmektedir. Aşağıdaki grafikte Mısır'da görev alan kadınların infisâl müddetleri verilmiştir.⁷¹⁸

⁷¹⁸ MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48.

Grafik 3.12: Mısır'da Müderrislikten Kadılığa ve Kadılıktan Kadılığa Geçenlerin İnfisâl Süreleri (1760-1775)

Mısır'da görev alan kadınlar Rumeli ve Anadolu'daki meslektaşlarına nazaran daha az bir infisâl süresi geçirmektedirler. Örneğin Anadolu'da yeniden bir mansıba geçmek için infisâl dönemine giren kadınların %56'sı en az 4 ay ile 3 yıl arasında beklerken, bu oran Mısır'daki kadınlarda ise %85'tir. Rumeli'de de benzer bir şekilde kadınların yaklaşık %52'si 6 ay ile 3 yıl arasında infisâl süresi geçirmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla Mısır'da örfi müddet diğer bölgelere göre dört ay fazla olsa da, Rumeli ve Anadolu'ya olan rağbet buraya aynı oranda olmamıştır ve bu ise kadınların infisâl sürelerine yansımıştır.

Mısır'da görev alan müderrislerin kâmil süre ile görevlendirilmiş olmalarının yanında infisâl sürelerinin de diğer bölgelerden daha az olmuş olması bunların İstanbul'dan gelmelerinin bir tezahürüdür. Zira Mısır'da ilk defa kadı olanların hepsinin İstanbul'da bulunan bir medresede müderrislik yapmış olmalarından dolayı aradaki mesafeden kaynaklanan zararın giderilmesi için merkezin bir çaba içerisine girdiği ileri sürülebilir. İstanbul'da bulunan Şeyhü'l-harem, Mekkî Çelebî, Haremiyye ve Gazanfer Ağa Medreselerinden munfasıl olan kadınların Mısır kazâlarında görev almak istediklerinde harekete geçtikleri süre ile yine aynı medreseden munfasıl olup da Rumeli ve Anadolu'ya geçenlerin harekete geçtikleri sürelerin aynı olmaması da bu durumu destekler nitelikteydi.⁷¹⁹

Mısır'daki kadınların sürelerine yapılan zamlara baktığımızda genellikle 1 veya 2 ay uzatılması şeklinde olmaktadır. Diğer kadılık bölgelerinden farklı olarak kayıtlarda kadının gelirinin artırılması için zam yapıldığı belirtilmekteydi. Rumeli ve Anadolu kadınlarına yapılan zamların tavanı örfi müddet ile sınırlıyken, Mısır'da ise zamlar örfi müddeti aşabilmekteydi.

⁷¹⁹ MA, AKR, 476/41, s. 47-76.

İncelediğimiz dönemde Mısır'da görev alan on beş kadıya yapılan zamların onunda bu durum söz konusudur. Örneğin 1173 Şevval/Mayıs-Haziran 1760 tarihinde Menfelût kazâsına atanan el-Hac İsmail Efendi'nin hâlihazırda 24 ay olan örfî müddetine bir ay zam yapılarak 25 aya çıkarılmıştır. İlgili kayıтта ayrıca İsmail Efendi'nin gelirlerinin azaldığıyla ilgili eşrâf-ı kuzatın haber verdiği belirtilerek zammın sebebi de açıklanmıştır.⁷²⁰ Yine benzer bir örnekte Muharrem 1181/Mayıs-Haziran 1767'de Suyût (Asyut) kazâsına atanan Feyzullah Efendi'nin örfî müddetine yapılan zam ile süresi 26 aya çıkarılmıştır.⁷²¹

Mısır'ın örfî müddet anlamında diğer bölgelerden ayrılan yönleri mevcuttu. Ulemâyâ daha fazla bir görev süresi sunmasının yanı sıra kadıların infisâlde daha az süre beklemeleri ve yapılan zamların örfî müddetin üzerine ilave edilmesi (seneteyn + zam) Mısır'ı diğer bölgelerden farklı kılan yönleriydi. Ayrıca buradaki kadıların görev sürelerinde bir kesintiye (kasr) gidilmemiş olması da, kadıların istihdamı anlamında, Mısır'ı Rumeli ve Anadolu'dan ayıran kendine has bir diğer özelliğiydi.

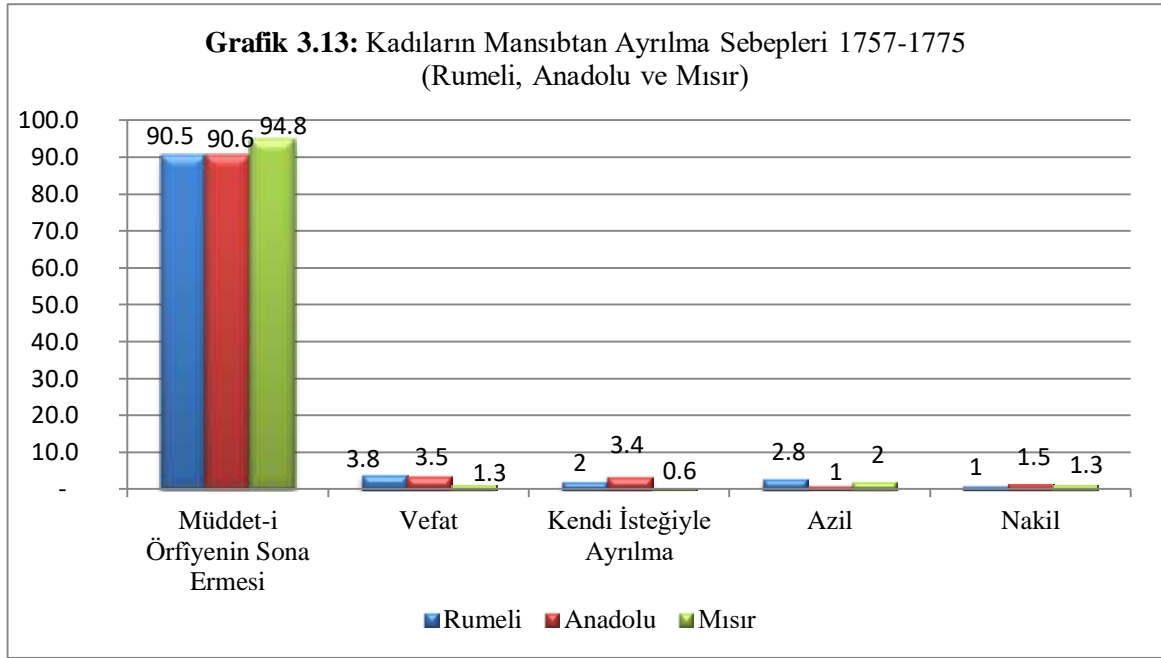
3.4. Kadıların Görevlerinden Ayrılma Sebepleri

Örfî müddetle veya daha kısa sürelerle kazâlara atanan kadılar tasarruf ettikleri müddetin sonunda görevden ayrılabilirdikleri gibi başka sebeplerden dolayı da görevleri sona ermesi mümkündü. İncelenen her üç kadılık bölgesinde kadıların örfî müddetlerinin sona ermesinin dışında vefat, azil, nakil ve kendi istekleri doğrultusunda görevi bırakma gibi sebeplerden dolayı mansıbtan ayrıldıkları tespit edilmiştir. Aşağıdaki grafikte söz konusu sebeplerin kadılık bölgelerine göre dağılımı gösterilmiştir.⁷²²

⁷²⁰ MA, AKR, 473/38, s. 78.

⁷²¹ MA, AKR, 476/41, s. 73.

⁷²² MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125; MA, AKR, 473/38; MA, AKR, 476/41; MA, AKR, 483/48.

Rumeli, Anadolu ve Mısır kazâ bölgelerindeki kadınların görevlerinin sona ermesinin sebepleri benzer olmakla birlikte bunların bölgelere göre yüzdelik dağılımları birbirine oldukça yakın olduğu dikkat çekmektedir. Grafikte her üç bölgede kadınların ekseriyetinin kazâlara atandıkları süreleri tasarruftan sonra görevlerini devrettikleri görülmektedir. Görevlerinin bitmesine sebep olan diğer unsurlardan vefat, kendi isteğiyle kazâdan ayrılma, azil ve nakil ise nispeten daha az oranda kalmıştır. Tespit edilen sebepler bölgeden bölgeye göre değişen farklılıklar da göz önünde tutularak aşağıda incelenmiştir.

3.4.1. Müddet-i Örfiyyenin Sona Ermesi

Rumeli, Anadolu ve Mısır'da görev yapan kadınların görevlerinin sona erme sebebi arasında bulunan müddet-i örfiyyenin sona ermesi birinci sırada yer almaktadır. İstihdam kurallarına göre, vazife başındaki kadınlar atandıkları süreyi geçirdikten sonra yerine muvakkiti atanmakta ve münhal duruma gelen muvakkitin yerine de başka bir muvakkit tayin edilmekteydi. Mevcut kadının süresi bitmeden evvel (genellikle bitime 1-10 ay kala) görevinin ne zaman sonlanacağı açıklanarak, müstakbel kadının zikrolunan tarihte göreve başlayacağı belirtilmek suretiyle atama gerçekleştirilirdi. Bunun için kayıtlarda *vakti tamam olmakla, gayet-i şehri atiden ref'*, *gayet-i şehri atiden üç ay tevkîtle ref'*, *gayet-i şehri mezbureden ref'*, *gayet-i şehri atiden bakiye-i dokuz ay tasarruftan sonra ref'* şeklinde

formülize edilen ifadeler kullanılmıştır.⁷²³ Örneğin Trabzon maa Sürmene kazâsına atanan el-Hac Osman Efendi'nin kaydında, mevcut kadı Feyzullah'ın Ramazan 1188/Kasım-Aralık 1774'ten itibaren kalan 11 ay müddetini tamamladıktan sonra Osman'ın göreve başlayacağı ifade edilmiştir.⁷²⁴ Kayıtlar genel itibariyle bu şekilde olmakla birlikte nadir görülen bazı kayıtlarda ise muvakkiti olmayan kazânın kadısız kaldıktan sonra da tevcihin gerçekleştiği görülmüştür. Örneğin Mısır'da muvakkiti olmayan Elvah kazâsının kadısının görevi bitince burası için *diyar-ı Mısriyye'de hâli olmakla* ifadesi kullanılarak kazâyâ Zilkade 1181/Mart-Nisan 1760'ta Gazanfer Ağa Medresesi'nden munfasıl olan Halil Efendi atanmıştır.⁷²⁵

Grafikte Rumeli'de %90,5 oranında kadıların atandıkları müddeti tasarruf ettikten sonra görevlerinin sonlandığı görülmektedir. Bu oran XVI. yüzyılda %44,82, XVII. yüzyılda %74 ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise %81 idi.⁷²⁶ Atandıkları süreyi tasarruf ettikten sonra görevden ayrılan kadıların oranında XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla tarihi süreç içerisinde bir yükseliş olduğu dikkat çekmektedir.

İlmiye bürokrasisinde azalan mansıb sayısına karşın mensupların sayısı zamanla artmıştı. Özellikle XVI. yüzyıldaki infisâl sürelerinin XVIII. yüzyıla nispetle daha az olduğu göz önünde tutulduğunda bu durum, kadıların görevsiz kaldıkları dönemin daha az olduğunu göstermekteydi. Dolayısıyla görev süresi bitmeden görevinden ayrılan kadıların tekrar bir başka mansıba atanması daha az zaman almaktaydı.⁷²⁷ XVIII. yüzyılda ise durum neredeyse tam tersine dönmüştür. Bu dönemde görevi biten bir kadı başka bir mansıba atanıncaya kadar önceki dönemlere kıyasla epeyce bir vakit beklemekte ve bu durum kadılar için sıkıntılı bir hal almaktaydı. Kadıların yaşadıkları mağduriyeti gidermek için ise görev süreleri bitmeden evvel görevden alınmamaları gerektiği, merkezin üzerinde önemle durduğu bir husustu.⁷²⁸ Bundan dolayı oranın yüksek çıkması tabii bir durum olarak görülebilir.

Anadolu ve Mısır canibinde yer alan kadıların çoğunluğu göreve atandıkları müddeti bitirdikten sonra vazifeden ayrılmışlardır. XVII. yüzyılda bu oran, her iki bölge ayrı bir şekilde değerlendirilmeksizin, %66 olarak tespit edilmiştir.⁷²⁹ İncelediğimiz döneme nazaran bu oranın düşük bir yüzdede kalmasının birçok etkeni olabilir. Ancak yukarıda Rumeli

⁷²³ MA, RKR, 283/106, s. 3-40; MA, AKR, 476/41, s. 9-20; MA, AKR, 473/38, s. 43.

⁷²⁴ MA, AKR, 483/48, s. 12

⁷²⁵ MA, AKR, 476/41, s. 75.

⁷²⁶ Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 167; Alan, "Kadiasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 122; Kuru, "Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 126.

⁷²⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 116-122.

⁷²⁸ *Koçi Bey Risalesi*, Yayına Haz. Yılmaz Kurt, s. 41.

⁷²⁹ Kılıç, "XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadiaskerliği Örneği)"..., s. 112.

kadıları için değindiğimiz durumun Anadolu için de kısmen geçerli olması mümkündür. Zira mansıb sayısındaki azalma genellikle Rumeli canibinde görüldüğü için burada boş kalan kadıların Anadolu’da istihdam edilmesi ve süreç içerisinde ilmiye mensuplarının sayısının da artması bu oranı etkileyen amillerdir.

3.4.2. Vefat

Kadıların görev sürelerinin sonlanmasının bir diğer sebebi vefattır. Rumeli’de %3,8, Anadolu’da %3,5 ve Mısır’da görev alan kadıların %1,3’ü vefat etmeleri nedeniyle görevleri sona ermiştir. Bu oran Rumeli canibinde XVI. yüzyılda %4,13, XVII. yüzyılda %5 ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise %6 olarak tespit edilmiştir.⁷³⁰

Vefat olduğunda genellikle kadının yardımcıları olan nâibler veya eşrâftan kimseler ölüm haberini merkeze bildirmekteydi. Merkez haberi tasdik ettikten sonra yeni atama gerçekleşmekteydi.⁷³¹ Haber verme yazılı bir şekilde olabildiği gibi şifahen de yapılabilmekteydi. Örneğin Rebülevvel 1181/ Temmuz-Ağustos 1767’de Eriha kadısı olan es-Seyyid Mehmed Efendi’nin vefat ettiği haberi *ihbar-ı şifâhî ile fevti mütehakkık olmağla* ifadesiyle tasdik edilmiş ve yerine muvakkiti Ganizâde Mehmed Atâullah Efendi atanmıştır.⁷³² Kazâ sıralamasında bekleyen muvakkitlerin vefat etmesi durumunda ise diğer muvakkit vefat edenin yerine geçmekteydi. Mesela Mısır’da Mansûre maa Minyetü'l-mizah kazâsının birinci sıradaki muvakkiti Bektaşzâde es-Seyyid Mehmed vefat edince yerine diğer muvakkiti Feyzullah Efendi Receb 1181/Kasım-Aralık 1767’de tayin edilmiştir.⁷³³ Bu durum Anadolu ve Rumeli’de de benzer şekildeydi. Mesela Rumeli’de Kerbeniş kazâsının ikinci sıradaki muvakkit Süleyman vefat edince yerine Novaberde muvakkitliğinden nakledilen Nuri Hüseyin Efendi atanmıştır.⁷³⁴

⁷³⁰ Beyazıt, *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 169; Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 122; Kuru, “Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 126.

⁷³¹ MA, RKR, 308/131, s. 10, 15.

⁷³² MA, AKR, 476/41, s. 45.

⁷³³ MA, AKR, 476/41, s. 73.

⁷³⁴ MA, RKR, 283/106, s. 31.

3.4.3. Kendi İsteğiyle Ayrılma (Ferat)

Rumeli’de görev alan kadıların %2’si, Anadolu’da 3,4’ü ve Mısır’da ise 0,6’sı kendi istekleriyle merkeze haber vererek görevlerini sonlandırdıkları tespit edilmiştir. XVI. yüzyıldaki ruznâmçe kayıtlarda *ferat* terimiyle ifade edilen bu sebep incelediğimiz dönemde genellikle *kendi iltimasına binaen, bi’l-iltimas ref’* ve nadiren de olsa *ferat* şeklindeki kalıp terimlerle ifade edilmiştir. Örneğin Anadolu’da Ezine-i Kazdağı muvakkitiyken ihtiyarlığından dolayı görevini bırakan el-Hac Ebubekir Efendi için *kazâ-i mezbureden ferat ile te’bid-i ihtiyar eden eşrâf-ı kuzât-ı kirâm zevi’l-ihirâmdan mevlana el-Hac Ebubekir* ifadesine yer verilmiştir.⁷³⁵ Bu örnek aynı zamanda ferat edenlerin neden bu yola başvurduklarını göstermesi açısından önemlidir. Rumeli’de de benzer bir şekilde yaşlılıktan dolayı görevinden ferat edenler olmuştur. Kandiye kadısı Çukadarzâde Salih Efendi Ramazan 1178/Şubat-Mart 1765’te *te’bid-i ihtiyar* ettiğini belirterek görevinden ferat ile yerini Abdülaziz Efendi’ye bırakmış olması buna bir misaldir.⁷³⁶ XVI. yüzyıl ikinci yarısında Rumeli’de ferat ile görevi sonlanan kadıların oranı %11, XVII. yüzyılda %2 ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise %3 oranındaydı.⁷³⁷ Anadolu’da ise XVII. yüzyıl ikinci yarısında bu oran %1 seviyelerindeydi.⁷³⁸

Kendi tercihleriyle görevini bırakan kadıların vazifelerini neden terk ettikleri genellikle belirtilmemiştir. Bunun yanı sıra merkeze haber vermeden mansıplarını terk edenler de mevcuttu. Buna dair kayıtlar az olmakla birlikte olayın arkasında dönemin problemlerini yansıtan bazı sebepler olabileceğiyle ilgili ipuçları vardır. Örneğin Rumeli’de İbrail kadısıyken kazâsını terk eden el-Hac Ebubekir’in kaydında “*havfa tâbi olub kazâ-i merkumi bi-gayr-i öZR terk ve iclâ etmekle ref’i ve iclâ olunub*” ifadesi kullanılmıştır. Bu kayıt iki açıdan önemlidir. Birincisi Ebubekir’in birilerinden korktuğunu belirtmesidir. Ebubekir’i kazâyı terk etmesine sebep olan bu korkunun sebebi, kendisinin karışmış olabileceği merkeze haber vermeyecek derecede na-meşru bir hareket olabileceği gibi yerel aristokratların baskısından da kaçmış olması muhtemeldir.⁷³⁹ Zira bu dönemde fermanlara yansıyan

⁷³⁵ MA, AKR, 476/41, s. 51.

⁷³⁶ MA, RKR, 294/117, s. 7.

⁷³⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 164; Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 122; Kuru, “Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 128.

⁷³⁸ Kılıç, “XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlmîyye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)”..., s. 119.

⁷³⁹ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimât’a Islâhât Düşünceleri”, *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. 8, İstanbul 1999; s. 225-264; İlhami Yurdakul, “III. Selim’in İlmîyye Islahatı Programı ve Tatbikleri”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era from Ancien Regime to New Order*, Ed. Seyfi Kenan, İSAM Yay., İstanbul, Aralık 2010, s. 105-127; Muzaffer Doğan, “III.

olaylarda özellikle Rumeli canibinde yerel güçlerin kazâlardaki kadıları azlederek yerlerine kendi adamlarını atadıkları bilinmektedir.⁷⁴⁰ Kaydın önemini gösteren bir diğer nokta ise Ebubekir'in kazâsını terk etmesi sonucunda merkez tarafından Ebubekir'in cezaya tâbi tutularak sürgüne gönderilmesidir. Bu durum ilmiye kadıasker bürokrasisinin benzer durumlarda takındığı tavrı göstermesi açısından önemlidir.

Kadıların kazâlarını kendi iltimaslarıyla terk edebildikleri gibi muvakkitlerin de haber vermeden kazâ sıralamasından çıktıkları kayıtlara yansımıştır. Örneğin Finike muvakkitiyken Cemâziyelâhir 1188/Temmuz-Ağustos 1774'te kadılık sırası kendisine gelen Mustafa'nın hayatta olup olmadığından haber alınmadığı için yerine diğer muvakkit kadılığa getirilmiştir.⁷⁴¹ Hayatta olup olmadığı için muvakkitlik sırasını kaybedip daha sonra ortaya çıkan muvakkitlerin ise mağdur oldukları varsayımıyla mağduriyetleri giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin Anadolu'da Karahisar-ı Teke muvakkiti olan Hasan Efendi'den haber alınmadığı için sırası başka birine verilmiştir. Ancak yapılan tetkikte Hasan Efendi'nin hayatta olduğu anlaşılınca yeniden sırasına iade edilmiştir.⁷⁴²

3.4.4. Azil

Rumeli kadılarının %2,8'i, Anadolu kadılarının %1 ve Mısır kadılarının ise %2'si azledilerek görevleri sonlandırılmıştır. Azil sebebiyle görevi sonlandırılan kadıların önceki dönemlerdeki oranlarına baktığımızda Rumeli'de XVI. yüzyıl ikinci yarısında %21,26, XVII. yüzyılda %14 ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise %5 oranında olduğu görülmektedir.⁷⁴³ XVII. yüzyılda Anadolu'da görev alan kadıların ise %3'ü azil ile görevleri sonlandırılmıştır.⁷⁴⁴

Azledilerek görevleri sonlanan kadıların oranında zamanla bir azalma olduğu göze çarpmaktadır. Bu durumu etkileyen birden fazla parametreler vardır. Azil sebeplerinden biri

Selim Döneminde Devlet Teşkilâtına Dair Bazı Düzenlemeler”, *Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era from Ancien Regime to New Order)*, Ed. Seyfi Kenan, İSAM Yay., İstanbul, Aralık 2010, s. 79-104.

⁷⁴⁰ Özellikle Bosna eyaletinde vezir, mütesellim ve avanesinin cebren kadıları azlettikleri ve bunun önlenmesi için kaleme alınan Safer 1189/Nisan-Mayıs 1775 tarihli ferman için bkz. MA, RKR, 307/130, s. 2-3.

⁷⁴¹ MA, AKR, 483/48, s. 54.

⁷⁴² “...Muvakkiti olduğu kadıasker-i esbak ruznamçesinde mukayyed olub vakti hululünde hayat ve memarı n-malûm deyu, muvakkit-i âherine tenciz olunub el-yevm bizzat isbat-ı vücudeyleyen mevlana Hasan dailerine tevcih-i esbak ibka olunub...”, MA, AKR, 476/41, s. 44.

⁷⁴³ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 155; Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 122; Kuru, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 126.

⁷⁴⁴ Kılıç, “XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)”..., s. 111.

incelediğimiz dönemde nadiren görülen berâtsiz göreve başlamadan kaynaklanmaktaydı. XVI. yüzyılda azil sebeplerine bakıldığında toplam azil oranının yarısında berâtsiz görev yapan ve müddetleri bittiği halde hâlâ tasarrufa devam eden kadılar olduğu görülmektedir. İncelediğimiz dönemde ise muvakkaten atama sisteminin etkisiyle zaten teknik olarak bir kadının görev süresini aşması mümkün değil idi. Bundan dolayı berâtsiz veya tezkeresiz göreve başlayan sadece bir kişi tespit edilmiştir.⁷⁴⁵

Kadıların azledilmesinin bir sebebi de kadıların kanunen yasak olmasına rağmen kazâlarına gitmeyip kazâyı nâib ile yönetmeleri idi. Kazâyı nâible yönetmek belirli katı kurallara bağlıydı. Bunun için yaşlı olmak, maîşet veya te'bid statüsünde bir kazâyı sahip olmak gibi koşulları elinde bulunduranların kazâlarına nâib gönderebilmeleri için padişahın fermanına ihtiyaçları vardı. Söz konusu koşulları ispatlayan kimselerin ferman ile aldıkları izinle kazâlarına nâib gönderme hakkına erişmeleri mümkündü. Ancak kadıaskerlik bürokrasisi bundan sonra da kadıların takibini yaparak kazâlara gönderilecek nâibin cahil kimselerden seçilmemesini sağlamaya çalışmıştır.⁷⁴⁶ Aksi durumda ise kazâ ellerinden alınarak görevlerine son verilmiştir. Örneğin Maden İpek kadısı Atâullah ve İşketoz-İşkepoloz kadısı Hasan kazâlarını kendileri yönetmeleri gerekirken nâib ile yönettiklerine yönelik şikâyet üzerine bu durumun *hilâf-ı hatt-ı hümayûna mugayir* olduğu belirtilerek görevlerinden azledilmişlerdir.⁷⁴⁷ Azil içerisinde bir sebep olan bu türden örneklerin oldukça sınırlı kalmış olması çıkarılan fermanlara nispeten riayet edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Azil sebepleri bağlamında kadıların usulsüz işlere karışması durumunda usulsüzlüğün boyutuna göre merkezin tavrı da değişmekteydi. Örneğin Van kadısının fesatlığı sebebiyle ahalinin şikâyeti üzerine hazırlanan fermanla kadı görevden azledilerek bir daha kendisine kazâ tevcih edilmemesi emredilmiştir.⁷⁴⁸ Şumnu kadısı Ali Efendi ise sebep belirtilmeden azledilerek Pirlepe kazâsına sürgün edilmiştir.⁷⁴⁹

⁷⁴⁵ Avlonya kadısı Ahmed Şahabeddin vefat edince yerine Receb 1184/Ekim-Kasım 1770'te Mehmed Tahir atanmış ancak derkenarda tezkeresinin olmadığı gerekçesiyle ihraç edildiği bildirilmiştir. (*Tezkeresi zayıf olmakla ruznamçeden sureti ihraç olunmuştur*). Bkz. MA, 302/125, s. 38.

⁷⁴⁶ MA, AKR, 483/48, s. 5.

⁷⁴⁷ MA, RKR, 280/103, s. 5, 7.

⁷⁴⁸ MA, AKR, 448/13, s. 2.

⁷⁴⁹ MA, RKR, 302/125, s. 24.

3.4.5. Nakil

Kadınların görevlerinin sonlanması bir diğer sebebi ise yapılan nakillerdir. İncelediğimiz dönemde Rumeli kadınlarının %1, Anadolu kadınlarının 1,5'i ve Mısır kadınlarının 1,3'ünün görevleri nakil neticesinde sona ermiştir. Rumeli'de bu oran XVI. yüzyıl ikinci yarısında %18,75, XVII. yüzyılda %4 ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise %3 düzeyindeydi.⁷⁵⁰ Anadolu'da ise XVII. yüzyıl ikinci yarısında bu oran %2 olarak tespit edilmiştir.⁷⁵¹

Yapılan nakiller bir kazâdan başka bir kazâyâ yapılabildiği gibi kalemler arasında da gerçekleşmekteydi. Nakillerin sebepleri genel olarak belirtilmemiş olup, *âher kazâyâ nakil olunmakla*, *hasbe'l-iktizâ nakli lazım gelen* gibi kalıp ifadelerle yetinilmiştir.⁷⁵² Ancak bazı kayıtların satır aralarında nakle sebep olan olayları görmek mümkündür. Örneğin Zağra-i Atik kazâsı Karîbe-i Ulâ rütbesinden Ulâ rütbesine terfi edilince buraya Muharrem 1179/Haziran-Temmuz 1765'te atanan kadı ve muvakkitlerin de yerleri değiştirilerek nakledilmek zorunda kalmıştır.⁷⁵³ Dolayısıyla kazâların statülerinde yaşanan değişim nedeniyle kadınların ve muvakkitlerin yerleri zorunlu olarak değişebilmekteydi.

Nakillerin bir başka türü ise sebep belirtilmeden kadı veya muvakkitlerinin yerlerinin değiştirilmesiydi. Bu durumda kadı ve muvakkitlerinin mağdur oldukları belirtilerek kendilerine yeni yerler tevcih edilmiştir. Örneğin Rumeli'de Atina kadısıyken kazâsı üzerinden alınan İbrahim Efendi mağdur olarak boşta kalmış (*sıfirü'l-yed kalmakla gadri bedeli*) ve Receb 1178/1764-1765'te Akhisar kazâsının muvakkitliğine nakledilmiştir.⁷⁵⁴ Bazı durumlarda ise kadının mağdur olduğu belirtilmemiştir. Beyrut kadısıyken *hasbe'l-iktizâ nakli lazım gelen* Musa Efendi Şorba kazâsının sıralamasına kabul edilerek Şaban 1188/Ekim-Kasım 1774'te ikinci muvakkit olmuştur. Burada belki de Musa Efendi kendisi naklin gerçekleşmesini, kadılığından feragat edip ikinci sıradan muvakkit olmasına rağmen tercih etmiş olabilir. Ancak kayıta sadece naklin yapılması gerektiği için yapıldığı bilgisi verilmiştir.⁷⁵⁵ Dolayısıyla kadı ve muvakkitlerinin nakil ile yerlerinin değiştirilmesinin birçok

⁷⁵⁰ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 168; Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 122; Kuru, "Kazasker Ruznâmçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 129.

⁷⁵¹ Kılıç, "XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)"..., s. 111.

⁷⁵² MA, RKR, 283/106, s. 34; MA, AKR, 483/48, s. 56.

⁷⁵³ MA, RKR, 294/117, s. 11.

⁷⁵⁴ MA, RKR, 294/117, s. 38.

⁷⁵⁵ MA, AKR, 483/48, s. 56.

sebebi olabilmekteydi. Nakil sebebiyle mağduriyet yaşayanların ise genellikle kendilerine muvakkaten de olsa bir kazâ tevcih edilerek sıkıntıları giderilmeye çalışılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEDRESE KURUMU VE MÜDERRİSLERİN İSTİHDAMI (1756-1776)

Büyük Selçuklular devrinde Nizâmiye medreseleri ile birlikte İslâm dünyasında medreselerin kurulması hız kazanmış ve medreselerin teşkili bir gelenek haline gelmiştir. Anadolu coğrafyasında Selçuklular, Karamanlılar ve diğer devlet ve beyliklerden sonra bu geleneğin bir tevarüsü olarak Osmanlı Devleti de, kuruluşundan itibaren fetihlerle genişlemesine orantılı olarak medreselerin inşasına önem vermiştir. Osmanlı Devleti kendisinden önceki bilgi birikimi, kültür ve bürokrasi geleneklerinin aktarılmasında rol biçtiği medreseler sayesinde devlet yönetiminde ihtiyaç duyulan elit tabakanın yetiştirilmesini hedeflemiştir.

Fethedilen yerlerde giriştiği imar faaliyetlerinde cami, han, hamam ve imaret gibi tesisler kuran Osmanlılar, bunların yanında kurdukları medreseler ile ilme verdiği değeri göstermiştir.

Orhan Gâzi döneminde 731/1330-1331'de İznik'te tesis edilen medrese Osmanlı Devleti'nin ilk medresesi olma özelliğini taşımaktadır. Buraya müderris olan Şerefüddin Davud-i Kayserî ilk müderris olarak kabul edilmektedir. Davud-i Kayserî'nin Kayseri, Konya ve Kahire'de eğitim görmesi bir nevi Osmanlı'nın kuruluş döneminde ilim muhitlerinin de kaynağına işaret etmesi açısından önemlidir. İznik'te kurulan medreseden başka I. Murad ve Yıldırım Bayezid döneminde de medreselerin teşkiline devam edilmiş, fetret devri ve II. Murad döneminde ise medrese teşkilâtında önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Fakat Fatih Sultan Mehmed dönemiyle birlikte başta İstanbul, Bursa ve Edirne olmak üzere Rumeli'de fethedilen birçok merkezde medrese kurulmasına devam edilmiştir.

İstanbul'un fethiyle devletin artık bir imparatorluğa evrildiği dönemde medrese tesisine önemle devam eden Fatih Sultan Mehmed, Sahn-ı Semân medreselerini kurmasıyla Osmanlı Devleti'nin, İslâm dünyasında yeni bir ilim muhitine dönüşmesinin önemli bir adımını atmıştır. Sahn-ı Semân medreseleri Süleymaniye medreselerinin kurulmasına değin, neredeyse bir asır boyunca, devletin en yüksek mertebede bulunan medreseleri olma özelliğine sahipti. Yaşanan bu değişim ve dönüşümde İslâm dünyasında bilgi üretim merkezlerinden ülkeye davet edilen âlimlerin çok büyük etkisi olmuştur.

Fatih devri, sadece medreselerin kurulması açısından değil, kurumun teşkilâtına dair düzenlemelerin de yapıldığı bir dönem olması hasebiyle önem arz etmektedir. Bu geleneği devam ettiren Kanûni Sultan Süleyman'ın kurduğu kendi adıyla anılan medreseler devletin en

yüksek konumunda bulunan medreseleri olmuştur. Bundan sonra da devletin nihayete erdiği tarihe kadar Osmanlı medreseleri varlıklarını sürdürmüştür.⁷⁵⁶

Bu bölümde kadıaskerlik ruznâmçelerine yansıdığı üzere müderrislerin kariyer hareketleri ve görev aldıkları medreseler incelenmiştir. XVI. yüzyıl ikinci yarısından itibaren yevmiyesi 30-40 akçelik medreselerin tayin süreçleri kadıasker ruznâmçelerinde yer alırken, bundan daha düşük Buk'a medreseleri ve daha yüksek dereceye sahip medreselerin kayıtları ise ruûs defterlerine kaydedilmiştir.⁷⁵⁷ Araştırdığımız dönemde Anadolu kadıaskerliğine bağlı ruznâmçelerde medrese tevcih kayıtları yer almadığından sadece Rumeli kadıaskerliğinin sorumluluk alanında bulunan medrese ve müderrisler ele alınmıştır.⁷⁵⁸ 1757-1771 dönemine ait ruznâmçelerde, 30-40 akçe yevmiyeli medreselere tayinleri gerçekleşen 1228 müderrisin tevcih hareketleri kaydedilmiştir. Buradan elde edilen veriler ile önceki bölümlerde işlenen mülâzım kayıtları ve medreseden kadılığa yapılan hareketler mukayeseli bir şekilde değerlendirilerek elde edilen veriler üzerinden çıkarımlarda bulunulmuştur. Burada ulaşılmak istenen amaç mesleğe girmeden evvel mülâzım olanların, ilk olarak mesleğe hangi medreselerde başladıkları, mesleğe girmek için ne kadar süre bekledikleri, müderrislerin görev süreleri ve hareketlerinde tâbi tutuldukları imtihan gibi meselelerin açıklığa kavuşturulmasıdır. Aşağıda Osmanlı medrese teşkilâtı açıklandıktan sonra muîdlerin mülâzemetten sonra müderrisliğe ve buradan da kadılığa hareketlerinde izledikleri yol tayin ve terfi usulleri üzerinden takip edilecektir.

⁷⁵⁶ Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri...*, C. 1, s. 64-72; Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 3. Baskı, İstanbul 2010, 163-164. İpşirli, "Medrese"..., s. 327-333; İpşirli, *Osmanlı İlimiyesi...*, s. 135; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim...*, C. I, s. 35-38; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı...*, s. 1-3; Mefail Hızlı, "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, C. 2, 1987, s. 275-280; Yasemin Beyazıt, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İlimiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi", *Belleten*, S. 283, C. LXXVIII, Ankara 2014, s. 955.

⁷⁵⁷ Mehmet İpşirli, "Buk'a", *DİA*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 386-387; Yasemin Beyazıt, "Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisinde Buk'a Medreselerinin Yeri", *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim, Finans*, ed. Fuat Aydın vd., Mahya Yay., İstanbul 2018, s. 381-382; Anıl Kır, "Kamil Kepeci 217 Numaralı Ruus Defteri (Metin Değerlendirme s. 101-102)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı*, Bilecik 2019, s. 20-21.

⁷⁵⁸ Anadolu'ya ait medrese tevcihât kayıtları en son olarak 1142-1143/1729-31 tarihli Anadolu kadıaskeri İshak Efendi'nin ruznamçesinde tutulmuştur. Bkz. MA, AKR, 459/24, s. 77-82. Ancak defterler geriye doğru tarandığında 1660'lardan itibaren Anadolu'ya ait medreselerden sadece Üsküdar ve Bursa'daki medreselerin tayinlerine yer verildiği görülmektedir. Özellikle XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıla girildikten sonra ise sadece Üsküdar'daki medreselerin tevcih kayıtlarıyla karşılaşmaktadır. Bu husus üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir.

4.1. Medrese Teşkilâtı

Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde medreselerin sayısı arttıkça bunların bir nizama bağlanması zarureti hâsıl olmuştur. Medreselerin ilk defa bir düzenlemeye tâbi tutularak sahip oldukları özelliklere göre bir rütbeye bağlanması Fatih Sultan Mehmed devrinde Sahn-ı Semân medreselerinin kurulmasından sonra gerçekleşmiştir. Bu dönemde medreseler küçükten başlayarak Hâşiye-i Tecrîd, Miftâh, Kırklı, Ellili (Hariç-Dâhil) ve Sahn-ı Semân olmak üzere itibari olarak beş sınıfa ayrılmıştır. Kullanılan bu itibari dereceler tüm medreselerde vakıf şartları ve büyüklüklerine göre belirlenmiştir.

En düşük derecede bulunan Hâşiye-i Tecrîd medreseleri, mülâzımlıktan sonra müderrislerin 20-25 akçe yevmiye ile ilk kez görev yaptıkları medreselerdi. Müderrisinin yevmiyesi 30-35 akçe olan medreseler Miftah ve 40 akçeli medreselere Kırklı veya *Telvih* ve bundan yuksekte bulunan medreseler ise elli akçe yevmiyeye sahip olan Ellili medreselerdir. Ellili medreseler kendi içerisinde Hariç Ellili ve onun üstünde Dâhil Ellili olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Hariç Ellili medreseler Selçuklu ve Anadolu beylikleri hükümdarları ve aile efradı ile yönetim kadrosundaki ümeranın yaptırdıkları medreselerdi. Yevmiye miktarı aynı olsa da tertipte bir üst derecede bulunan Dâhil Ellili medreseler ise Osmanlı padişah ve efradı ile ümerânın kurmuş oldukları medreseleri temsil etmiştir. Fatih devrinde medrese hiyerarşisinin zirvesinde bulunan Sahn-ı Semân medreselerinin yevmiyesi 50 akçe olarak tayin edilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Süleymaniye Medresesi'nin kurulmasıyla medrese hiyerarşisinde yeniden bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre medreseler derece ve sınıflarına göre aşağıdan yukarıya doğru İbtidâ-i Hâric, Hareket-i Hâric, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Dâhil, Mûsıla-i Sahn, Sahn-ı Semân, İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsıla-i Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve Darü'l-hadis-i Süleymaniye şeklinde tertip edilmiştir. Bahsi geçen medrese tertibi İstanbul medreseleri dışında kalan yerlerdeki medreseler için de geçerliydi. Örneğin Bursa'da bulunan Sultaniyye Medresesi, Darü'l-hadis-i Süleymaniye ile itibar edilerek müderrislere tevcih edilmekteydi. Yine Bursa'da Molla-yı Cedid Medresesi Sahn derecesinde ve Bayezid Paşa Medresesi ise İbtidâ-i Altmışlı itibari rütbeleriyle müderrislere tevcih edilmiştir.⁷⁵⁹ Bu düzen devletin nihayete ermesine kadar devam etmiştir.⁷⁶⁰

⁷⁵⁹ MA, RKR, 277/100, s. 20, 23.

⁷⁶⁰ İpşirli, "Medrese"..., s. 327-333; Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri...*, C. 1, s. 73; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 2; Madeline C. Zilfi, "The İlmiyye Registers and the

Medreselerin akçe değerleri Hâşiye-i Tecrîd medreselerinden Kırklı medreselere kadar 20-30 akçe, Kırklı medreselerden Sahn-ı Semân medreselerine kadar 40-50 akçe, Sahn-ı Seman'dan Süleymaniye medreselerine kadar 50-60 akçe ve en zirvede bulunan Darü'l-Hadis-i Süleymaniye medreselerinin yevmiyesi ise 100 akçe idi.⁷⁶¹

İncelediğimiz dönemde *bâ asl-ı Hâmise* ve *bâ-asl-ı Süleymaniye* ifadelerine rastlanılmaktaysa da bunlar yeni bir dereceyi ifade etmeyip sadece asıl ile mûsıla olan rütbelerin ayrımını belirtmek için kullanılmıştır. Bir müderris Süleymaniye'ye hareket etmeden evvel Süleymaniye'ye giriş mahiyetinde olan Mûsıla-i Süleymaniye veya Mûsıla-i Hâmise medreselerinden birinde müderris olması gerekmektedir. Buradan yukarıya doğru hareket ettiğinde ise en son hareket ettiği medresenin derecesi kayıtlarda *bâ-asl* ile ifade edilmiştir.⁷⁶² Örneğin Çeşmizâde Mustafa Reşid Efendi 1180-1183/1766-1769 döneminde Süleymaniye Medresesi'ne hareket etmeden evvel *ba-asl-ı Hâmise-i Süleymaniye* rütbesiyle Ayasofya-i Kebir Medresesi'nde görev yapmaktaydı.⁷⁶³ Müderrislerden Siraceddin Mustafa Efendi ise Gurre-i Safer 1173/24 Eylül 1759'da Süleymaniye Medresesi'ne geçmeden önce *bâ-asl-ı Hâmise-i Süleymaniye* derecesiyle Nûr-ı Osmani (Nuruosmaniye) Medresesi'nde müderrislik yaptığı kaydedilmiştir.⁷⁶⁴

1757-1771 dönemine ait Rumeli hareket ruznâmçelerinde tespit edilen 30-40 akçe yevmiye değer aralığındaki 345 medresenin hepsi İstanbul'da bulunmaktaydı. Aşağıda söz konusu medreselere müderrislerin istihdamında izlenen yöntem izah edilerek müderrislerin tayin muamelatında tespit edilen unsurlar açıklanmıştır.

4.2. Müderrislerin İstihdam Usulü

Dânişmendlerin ilmiyeye dâhil olabilmeleri için medrese tahsilinden sonra öncelikle mülâzım verme yetkisine sahip bir hocaya intisap edip muîdliğe kabul edilmeleri gerekmektedir. Tahsil döneminde medrese mertebelerinin her birini ortalama iki senede kat eden dânişmend adına her şeyin yolunda gitmesi halinde, muîdlik için ortalama 2-3 senelik bir bekleme sürecinin ardından mudiliğe kabul edilebilmekteydi. Muîdlikten mülâzımlığa

Ottoman Medrese System Prior to the Tanzimat”, *Contributions a l'histoire Economique et Sociale de l'Empire Ottoman*, Collection Turcuca III, Paris 1983, s. 314-316.

⁷⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 11-34.

⁷⁶² MA, RKR, 288/111, s. 4.

⁷⁶³ MA, RKR, 300/123, s. 10.

⁷⁶⁴ MA, RKR, 284/107, s. 7.

geçmek için ise asgari olarak altı ay beklemek şarttı.⁷⁶⁵ Nitekim şeyhülislam ve kadıaskerlerin mülâzım verdiği muîdlerin en az altı ay hocalarının hizmetlerinde bulduklarını birçok atama kaydında görmek mümkündür.⁷⁶⁶

Müderriş adayları şeyhülislamın işareti ve padişahın onayıyla Rumeli kadıaskerliği tarafından tutulan mülâzım ruznâmçesine kaydedildikten sonra Anadolu'da veya Rumeli'de bulunan medreselerden hangisinde görev almak istiyorlarsa bağılı buldukları kadıaskerliğe isimlerini yazdırırlardı. Burada toplanan divanlara devam edip tayinlerini beklerlerdi. Harekete geçip medreselerin en aşağı rütbesi olan İbtidâ-i Hâric'e atanarak kariyerine başlayan müderrişler medresede iki-üç sene ders okuttuktan sonra yukarıya doğru hareketle İkinci Hâric de denilen Hareket-i Hâric medreselerden birine hareket etmekteydiler. Burada bir-iki yıl ders vermelerinin ardından yine yukarıya doğru hareketle sırasıyla İbtidâ-i Dâhil ve Hareket-i Hâric medreselerine vasıl olurlardı. Daha sonra sırasıyla Mûsıla-i Sahn, Sahn, İbtidâ-i Altmışlı⁷⁶⁷, Hareket-i Altmışlı, Mûsıla-i Süleymaniye, Hâmise-i Süleymaniye, Süleymaniye ve Darü'l-hadis-i Süleymaniye medreselerine ulaşırdı. Darü'l-hadis-i Süleymaniye Medresesi medreselerin en yüksek mertebesiydi. Yukarıda bahsettiğimiz müderrişlerin kariyerlerinde yükselme tertibine XVIII. yüzyıl ikinci yarısında da genellikle uyulmuştur.⁷⁶⁸ Bunun yanı sıra müderrişlerin istihdam biçimlerinde zamanla değişimler meydana gelmiştir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda mülâzımlar doğrudan kadılığa atanabilmekteydiler. Buna göre 20-50 yevmiye alan müderrişler kazâ kadılıklarına, 60 akçeli Sahn-ı Semân ve Süleymaniye müderrişleri ise mevleviyet kadısı olmaları mümkündü.⁷⁶⁹ XVI. yüzyıl ikinci yarısında müderrişlik mesleğine ilk defa giren mülâzımlar öncelikle 20 akçe yevmiyeli medreselere atanmaktaydılar. Daha sonra sırasıyla 25, 30, 40, 50, 60 ve 70

⁷⁶⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 14.

⁷⁶⁶ Örneğin Şeyhülislam Dürrizâde Mustafa Efendi'nin muîdlikten iâdeden verdiği mülâzımları altışar ay hizmetinde bulunmuştur. Bkz. MA, RKR, 277/100, s. 12; Anadolu kadıaskeri Mollacıkzâde İshak Efendi'nin ve Pirizâde Osman Efendi'nin Rumeli kadıaskerliği döneminde tezkirecilik hizmetinden mülâzım verdiği muîdleri de yine altışar ay söz konusu hizmette bulduktan sonra mülâzım olmuşlardır. Benzer misaller çoğaltılabilir. Bkz. MA, RKR, 308/131, s. 7-8; MA, RKR, 289/112, s. 11-19.

⁷⁶⁷ Ayasofya Medresesi 60 akçelik olup, istihdam sürecinde "Altmışlı" olarak ifade edilmekteydi. Bkz. İpşirli, "Medrese"..., s. 327-333.

⁷⁶⁸ İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim...*, C. I, s. 43-44; bkz. İpşirli, "Medrese"..., s. 327-333; Mehdi Çitçi, "Osmanlı Medrese Teşkilatında Zirve: Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 14, 2010, s. 51-116. Süleymaniye medreseleri kendi arasında Darü'l-hadis, medrese-i evvel/sani/salis ve medrese-i râbia olarak da sınıflandırıldığı görülmektedir. Çitçi, "Osmanlı Medrese Teşkilatında Zirve: Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)"..., s. 63; Ruznamçelerde bâ-Hâmise-i Süleymaniye ve Ulâ-i Süleymaniye kayıtlarına ulaşmak mümkündür. Bkz. MA, RKR, 284/107, s. 4, 7.

⁷⁶⁹ Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 212-213; Semra Çörekçi, "17. Yüzyıl Başında Osmanlı İlmiye Sistemi: Nuruosmaniye Kütüphanesi 4569/5 Numaralı Ruznâmçe Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili"..., s. 23-24; Alan, "Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 106.

akçelik medreselere tayin olmaları mümkündür.⁷⁷⁰ İncelediğimiz dönemde ise mülâzımlar ilk olarak 30 akçelik medreselere atanmaktaydılar. Daha sonra buradan 40 akçelik medreselere tayin olurlardı. Mülâzımların sahip oldukları ilk meslek istisnasız müderrislikti. Kadılığa geçmek isteyenlerin en az 40 akçeli bir medresede bulunmaları şarttı. Bunlar kazâ kadılıklarına tayin edilebilmekteyken, mevleviyet kadılıklarına geçişler ise genellikle Darü'l-hadis-i Süleymaniye Medresesi'nden gerçekleşmekteydi. Mevleviyet kadılıklarına geçişler Sahn-ı Semân'a nispetle Süleymaniye Medresesi'nden daha fazlaydı. Sahn-ı Semân müderrislerinden mevleviyet kadılıklarına geçenler genellikle yüksek bir mertebede bulunan kişiler oldukları dikkat çekmiştir. Örneğin Reisü'l-etibba-i Sultanî olan Mustafa Efendi, Kadızâde Ahmed Efendi Medresesi'nden aynı sene içerisinde Sahn-ı Semân'a geçiş yapmış ve oradan Kudüs-i Şerif payesine nâil olmuştur.⁷⁷¹

Öte yandan müderrisler medrese ve kadılık kariyerini sürdürebildikleri gibi seyfiye, kalemîye veya ilmi anlamda diğer hizmet alanlarına da belirli şartlar dâhilinde geçiş yapabilirlerdi.⁷⁷² Hâric ve Dâhil seviyesinde bulunan müderrislerin arzu etmeleri halinde nişancılık veya defterdarlığa geçebilme imkânına sahiplerdi.⁷⁷³ Genellikle 50 akçe ve yukarısında bulunan medreselerden bu tür geçişleri yaptıkları için bu kayıtlar kadıasker ruznâmçelerine yansımamıştır. Fakat müderrisin hareketinden dolayı muîdi mülâzım olmuşsa bu durum istisnai de olsa kayıtlarda karşımıza çıkabilmektedir.⁷⁷⁴

Müderrislerin medreselerin zirvesinde bulunan Darü'l-hadis-i Süleymaniye'ye ulaşma sürecinde geçirdikleri müddet, kişiye özel durumlarda değişebilmekle birlikte, XVIII. yüzyıl ortalarında 25-30 yılda gerçekleşmekteydi.⁷⁷⁵ Dolayısıyla yirmili yaşlarda mülâzımlığı elde

⁷⁷⁰ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 221.

⁷⁷¹ MA, RKR, 277/100, s. 15, 18.

⁷⁷² Örneğin Şeyhî Mehmed Efendi'nin Şakâ'ik Zeyli'nde III. Ahmed ulemâ tabakası içerisinde bahsettiği Nazım Mehmed (Kara Nazım) Efendi, Şeyhülislâm Ebu Saïdzâde Feyzullah Efendi'den mülâzım olduktan sonra bir müddet müderrisliklerde bulunmuş daha sonra 40 akçelik medreseden mazûl olduktan sonra tarikte süluk etmekten vazgeçerek Kırım hanı el-Hac Selim Giray'ın evladının muallimliğini yapmaya başlamıştır. Bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ (Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli)*, C. 4, Haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2018, s. 2890.

⁷⁷³ İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*..., C. I, s. 45.

⁷⁷⁴ Ahmed Paşazâde Osman Bey Mûsıla-i Sahn müderrisi iken *rütbe-i vâlâ-yı vezaret*'e nâil olduğu için muîdi olan es-Seyyid Mehmed Emin b. es-Seyyid Mehmed'i mülâzım vermiştir. Burada ilmiye mesleğinden seyfiye sınıfına bir geçişin söz konusu olduğu görülmektedir. MA, RKR, 300/123, s. 27; XVIII. yüzyılda ilmiye sınıfından seyfiye sınıfına başka geçişlerin olduğu bilinmektedir. Örneğin "Tarih-i Râşid" yazarı Râşid Mehmed Efendi Halep kadılığı görevinden sonra 7 Zilhicce 1140/15 Temmuz 1728 tarihinde uhdesinde Mekke payesini bulundurduğu halde Rumeli beylerbeyliği payesi de kendisine tevcih edilmiştir. Bir sene sonrasında ise tekrar ilmiye sınıfına geçiş yapan Râşid Efendi İstanbul kadılığına atanmıştır. Dolayısıyla yüksek rütbe sahibi ulemânın seyfiye sınıfına geçişleri olağan bir durumdur. Bkz. Fatih Günay, "Râşid Mehmed Efendi", *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 463-465.

⁷⁷⁵ *Kevâkib-i Seb'â Risâlesi*, Yayına Haz. ve Çev. Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaaslan, TTK. Yay., Ankara 2015, s. 82.

ettiği göz önünde tutulduğunda müderrislerin zirveye ulaştıklarında ortalama 55-60 yaşlarında olmaları gerekmektedir.

Medreseler vakıfların belirlediği akçe değerlerine göre sınıflandırılmakta olup müderrisler derecelerine göre itibarî rütbe alırlardı. Örneğin es-Seyyid Mehmed Emin Efendi Edirne’de rütbe-i Sahn ile İbrahim Paşa Medresesi’nde müderris iken Rebûlâhir 1186/Temmuz 1772’de yine aynı medresede bu sefer kendisine İbtidâ-i Altmışlı rütbesi itibar edilmiştir.⁷⁷⁶

Osmanlı Devleti’nde müderrislerin tayinleriyle ilgili bürokratik işlemler XVI. yüzyıl sonlarına kadar kadıaskerlerin teklifi ve sadrazamların padişaha arzı ile yapılmaktayken, daha sonra bu yetki müderrislerin derecelerine göre şeyhülislâm ve kazaskerler arasında taksim edilmiştir. 40 akçe yevmiyeye kadar olan müderrisliklerin tayin-terfi ve azil muamelelerinden sorumlu olan kadıaskerler tevcih kayıtlarını ruznâmçelere işlemişlerdir. Yevmiyeleri 40 akçeden yukarı olan yüksek dereceli müderrislerin tayin işlemleri ise önceleri veziriazamlara ait iken daha sonra ilmiye bürokrasisinde şeyhülislâmın güç kazanması neticesinde, 1574 tarihinden itibaren şeyhülislâmlara bırakılmıştır. Şeyhülislâmın yaptıkları tayinler için Anadolu ve Rumeli kazaskerleri gibi müstakil ruznâmçe defterleri tutulmamış, tayin kayıtları ruûs defterlerine işlenmiştir.⁷⁷⁷

Kadıaskerlerin yetki sahasında olan müderrislerin tayin işlemleri Rumeli veya Anadolu kazaskerinin arzı ile başlamaktadır. İncelediğimiz dönemde Rumeli kadıaskerinin yetki sahasının 30-40 akçelik medreselerle sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Padişaha sadrazam vasıtasıyla arz edilen mansıb hakkında padişahın onayı alındıktan sonra tayin işlemi için kazasker tarafından bir buyruldu yazılarak bu buyruldu ruznâmçe defterine geçirilmektedir.

Ruznâmçelerde medrese tevcih kayıtlarını iki gruba ayırmak mümkündür. İlki, önceden müderris olanların tekrar bir medreseye hareket etmelerinden dolayı oluşturulan kayıtlardır. Bu tür tevcihlerde izlenen kayıt yöntemine baktığımızda öncelikle tevcihin düzenlendiği tarih, tevcihi yapılan medrese, önceki müderris, atanan müderrisin önceki görev yeri, önceden aldığı

⁷⁷⁶ MA, RKR, 297/120, s. 38. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bu tür örneklerle sıklıkla karşılaşmak mümkündür. Örneğin 1174/1760-61’de Bursa’da Kadızâde es-Seyyid Mehmed Efendi, Sahn itibarı ile es-Seyyid Mehmed Erzincanî Medresesi’nde müderris iken yine aynı medresede bu kez kendisine İbtidâ-i Altmışlı rütbesi itibar edilmiştir. Bkz. MA, RKR, 285/108, s. 17.

⁷⁷⁷ Ruûs defterine işlenen bilgiler oldukça sınırlıdır. Örneğin 2 Rebûlahir 954/22 Nisan 1547’de Sahn-ı Semân Medresesi’ne yapılan bir tevcihte önceki müderrisin Salih Çelebi olduğu ve yerine Şam kadısı Saçlı Emir’e müderrisliğin tevcih edildiği bilgisi verilmekle yetinilmiştir. Ruûs defterlerinde şeyhülislâmın yaptığı tevcihler genellikle bu şekilde idi. Bkz. Aydın, *XVI. Yüzyılda Divân-ı Hümayun ve Defter Sistemi...*, s. 215; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 155-156; Mehmet İpşirli, “Müderris”, *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 468-470.

yevmiye ve son olarak alacağı yevmiye miktarı kaydedilmiştir. Örneğin İstanbul'da Molla Uşakî Medresesi'ne yapılan tevcihte kayıt şu şekilde oluşturulmuştur;

*“Molla Uşakî müderrisi Molla Şemsi ref’ ve yeri yevmi otuz akçe ile yine İslâmbol’da Âşık Paşa Medresesi’nden munfasıl ve müstahak ve i’nâyet-i şehriyârî olan Mevlânâ Ahmed b. Mustafa el-Samakovî Bendereğli’den dâilerine bâ-işâret-i aliyye yevmi kırkı akçe ile ba‘de’l-arz sadaka buyruldu.”*⁷⁷⁸

İlk defa mesleğe dâhil olan müderrislerin kayıtlarında ise yukarıdaki kayıttan farklı olarak müderrisin mülâzımlığını kimden, ne şekilde aldığı bilgisi de verilmektedir. Örneğin Rebûlevvel 1171/Kasım-Aralık 1757 tarihinde ilk defa müderrisliğe ilk defa atanan Mevlânâ Ali Râşid b. Veliyüddin İstanbul'da bulunan Efdalzâde Medresesi'ne yapılan tevcih kaydı şu şekilde tutulmuştur;

*“İstanbul’da Efdalzâde müderrisi Ahmed ref’ ve yeri erbab-ı istidaddan olmağla sene seb’in ve mi’e ve elf Saferü’l-hayrın yirmi yedinci gününden sabıka sadr-ı vâlâ-yı kadr Rumeli’ye teşrif-sâz olan semahatlü i’nâyetlü Ebubekir Efendizâde Ahmed Efendi hazretlerinin sene-i merkume Ramazan-ı mübareke guresinden işbu sene-i âhdi ve seb’in ve mi’e ve elf Saferü’l-hayr gayetine gelince altı ay müddette tezkerecilik hidmet-i celileleri teşrifat-ı seniyyelerinden olmak üzere ber-kanûn-ı kadîm arzları mucibince bâ-işâret-i aliyye mülâzemeti kabul buyrulan Mevlânâ Ali Râşid b. Veliyüddin el-Müderris ebuhu el-İstanbulî dâilerine yevmi otuz akçe ile ba‘de’l-arz sadaka buyruldu.”*⁷⁷⁹

Her iki kayıt türünde de tevcihler kronolojik bir düzen dâhilinde verilmiştir. Öte yandan müderrislerin ne kadar süre görevde kaldıkları veya infisâl sürelerinin ne kadar oldukları bilgisine ise yer verilmemiştir.

İstihdam sürecinde arz edilen müderris, ruznâmçe defterine kaydedilmesinden sonra atandığı görev yerini bildiren bir hüküm yazılmaktaydı. Müderrislerin tayin hüküm ve berâtları kadıaskerlerin ahkâm ve berat kâtipleri tarafından düzenlenirdi.⁷⁸⁰ Tahvil ahkâm defterlerine kaydedilen hükümlerde müderrisin ne zamandan itibaren göreve başlayacağı belirtilmekteydi. Bundan sonra müderrisin fiilen göreve başlaması için önünde bir engel kalmamakla birlikte Divân-ı Hümâyun tahvil kaleminden berât/tezkire çıkartması zorunluluğu vardı. Fakat kâtipler tarafından haraç (berât resmi) talep edildiği için atanan müderrisler

⁷⁷⁸ MA, RKR, 302/125, s. 44.

⁷⁷⁹ MA, RKR, 280/103, s. 13.

⁷⁸⁰ Yurdakul, *Osmanlı İlimiye Merkez Teşkilâtında Reform...*, s. 105; İpşirli, “Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmanî ve Râbita-i Âsitane”..., s. 34-35.

çoğunlukla berât çıkartmayı ertelemekteydiler. Nitekim ruznâmçe defterlerinde kadı tayinlerinin yanında çoğu zaman mansıb sahibinin berât alıp almadığına dair notlar yazılmaktayken, müderris atamalarında ise berat alanlara hiç rastlanılmamıştır. Bu durum ileride görüleceği üzere görevden azledilmek için bir sebep olabilmekteydi.⁷⁸¹

Tevkât uygulaması, kadılıkta olduğu gibi müderrislerin de tayin usulünde başvurulan uygulamalardan idi. Yapılan 1228 tevcihin %6'sında müderrislerin tevkât ile atandıkları tespit edilmiştir. Bu ifadeden zımnem anlaşılmaktadır ki, kadılık kurumu ile karşılaştırıldığında muvakkaten atamalar medreselerde daha az görülmektedir. Bunun temel nedeni medrese sayısının kazâ kadılıklarından daha fazla olması ve kadı ve müderris adaylarının nicelik durumundan kaynaklanmaktaydı. Müderrislerin istihdam usulünde görev süreleri ruznâmçelerde belirtilmemiştir. Buna bağlı olarak müderrislerin görev süresinde zam veya kasr uygulamasına rastlanmamıştır. Atamalarında ibkâ ve tencîz gibi terimlere de yer verilmeyen müderrislerin, kariyer hareketleri takip edildiğinde istihdam süreçlerinde tekaüd ve te'bîd usulüne de sınırlı sayıda başvurulduğu görülmüştür.

4.2.1. Yerinde Terfi

Osmanlı kadıaskerlik bürokrasisinde müderrisler terfi alacakları zaman hak ettikleri payeye uygun olan bir medreseye hareket etmekteydi. Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren müderris sayılarının medreselere oranla giderek artmasıyla, terfi alan müderrisler için münhal kadro sıkıntısını doğurmuştur. Bu durumda kadıaskerlik bürokrasisi, terfi alan müderrisin bulunduğu medresenin derecesinin artırılmasıyla bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Böylece müderrisler kariyer hareketlerinde uygun bir medreseye terfi imkânı bulamadıkları zaman, buldukları medresede itibarî rütbe olarak görevine devam ederlerdi. Örneğin Edirne'de bulunan Eminiyye Medresesi'nde 1760-1761 döneminde Sahn-ı Semân rütbesiyle müderris olan Latifzâde Feyzullah Efendi, İbtidâ-i Altmışlı mertebesine yükselmiş fakat bu mertebeye sahip bir medresede münhal kadro olmadığından dolayı bulunduğu medresenin derecesi yükseltilerek terfi işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu durum, yerinde yükselme veyahut asıl rütbenin payesini almak anlamına gelen "...yerinde İbtidâ-i Altmışlı itibar olundukta..."

⁷⁸¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Berat", *DİA*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 472-473; Mübahat S. Kütükoğlu, "Tezkire", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 41, İstanbul 2012, s. 73-74; Recep Ahışalı, "Tahvil", *DİA*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2010, s. 440-442; Aydın, *XVI. Yüzyılda Divân-ı Hümâyün ve Defter Sistemi...*, s. 67-86.

ifadesiyle kayıtlara yansımıştır.⁷⁸² Müderrisin bulunduğu medresenin gerçek derecesi ise bazı kayıtlarda “*bâ asl-ı Hâmise/Süleymaniye...*” şeklinde ayrıca belirtilmekte idi.⁷⁸³

1756-1776 döneminde yerinde medrese payesi alanlarla ilgili dokuz kayıt tespit edilmiştir. Sayının az olması müderrislerin rütbelerine uygun medrese sayısı ile o rütbeye uygun müderrislerin sayısı arasında çok fazla farkın olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu dokuz kayıt tabloda verilmiştir.

Tablo 4.1: Yerinde Rütbe Alan Müderrisler (1756-1776)⁷⁸⁴

Ulemâ	Hareketi
Latifzâde Feyzullah Efendi	Mahmiyye-i Edirne’de bundan akdem Sahn ile Emiyye Medresesi’nde <i>yerinde altmışlı itibar olundukta</i>
Mirî Kadızâde es-Seyyid Mehmed Efendi	Bursa’da Sahn itibariyle es-Seyyid Mehmed Erzincanî Medresesi’nde <i>yerinde hâlâ ibtida-i altmışlı itibar olundukta</i>
Abdülkadir Efendi	Mahruse-i Bursa’da bundan akdem Mûsıla-i Sâhn ile müderrisi olduğu der sitte-i Nişancı Ali Paşa Medresesi’nde <i>yerinde Sahn itibar olundukta</i>
Tayyib Hasan Efendi	Mahmiyye-i Edirne’de bundan akdem Sahn itibariyle Yakub Paşa Medresesi’nde <i>yerinde ibtida-i altmışlı itibar olundukta</i>
Şeyhülislâm Ebubekirzâde Ahmed Efendi’nin oğlu müderris Abdülvehab Efendi	Mûsıla-i Süleymaniye rütbesiyle müderrisi olduğu Cedide-i Hasan Paşa Medresesi’nde görev yaparken, <i>yerinde Hâmise-i Süleymaniye rütbesine yükseltilmiştir</i>
Osman Habib Efendi	Mûsıla-i Süleymaniye ile müderrisi olduğu Davud Paşa Medresesi’nde <i>yerlerinde Hâmise-i Süleymaniye rütbesi kendisine itibar olunmuştur.</i>
Abdizâde Mehmed Said Efendi	Bursa’da Sultan Yıldırım Bayezid Han Medresesi’nde <i>Dârülhadis itibarıyla rütbesi yükseltilmiştir.</i>
Es-Seyyid Mehmed Ziyaeddin Efendi	Edirne’de İlmüddin Medresesi’nde görev yapan müderrise, <i>yine aynı medrese Sahn itibariyle tevcih edilmiştir</i>
Es-Seyyid Mehmed Emin Efendi	Mûsıla-i Sahn rütbesiyle İbrahim Paşa der-Edirne Medresesi’nde görev yapmakta iken, kendisine <i>yerinde Sahn itibar olunmuştur.</i>

⁷⁸² MA, RKR, 285/108, s. 12, 14; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı...*, s. 57.

⁷⁸³ MA, RKR, 288/111, s. 4.

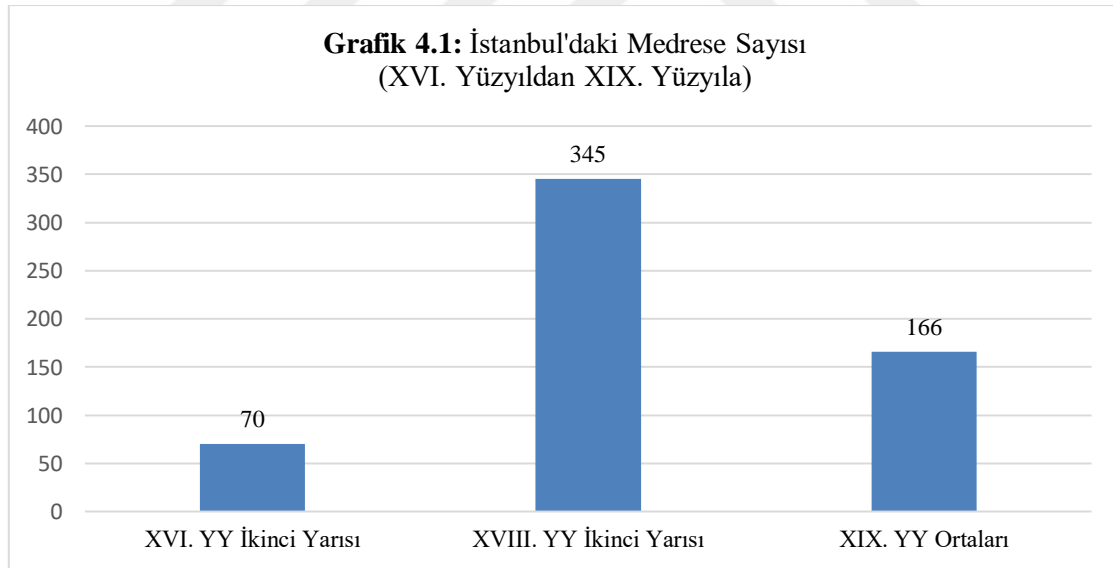
⁷⁸⁴ MA, RKR, 285/108, s. 12-17, 27; MA, RKR, 288/111, s. 10, 17; MA, RKR, 308/131, s. 30; MA, RKR, 304/127, s. 10.

Tabloda verilen Abdülkadir Efendi'nin durumu, yerinde terfi usulünün anlaşılmasına yardımcı olacak niteliktedir. Bursa'da Sitte-i Nişancı Ali Paşa Medresesi'nde Mûsıla-i Sahn rütbesiyle müderris olan Abdülkadir Efendi, Sahn-ı Semân rütbesini almaya hak kazanmış fakat bu rütbeğe uygun münhal bir kadro olmadığından dolayı yine aynı medresede Sahn-ı Semân rütbesiyle görevine devam etmiştir.⁷⁸⁵

Müderrislerin rütbesinin yükseltilmesi sadece orada bulunan müderris için geçerlidir. Böylece bulunduğu medresede derecesi yükseltilen müderris bir yere tayin edildiğinde yerine gelen müderris başka bir dereceyle atanırdı.

4.3. İstanbul Medreseleri ve Yapılan Tercihât

1757-1771 döneminde 345 medreseye toplamda 1228 tercih yapılmıştır. Söz konusu medreselerin tamamı İstanbul'da bulunan 30-40 akçe aralığındaki medreselerdir. Dolayısıyla bu dönemde Rumeli kadıasker ruznâmçelerinde İstanbul dışındaki herhangi bir medreseye atama yapılmamıştır. İstanbul medreselerinin sayısında yüzyıllara göre yaşanan değişimler aşağıdaki grafikte sunulmuştur.⁷⁸⁶

Beyazıt'ın ele aldığı XVI. yüzyıl ikinci yarısına ait verilere göre Rumeli kadıasker ruznâmçelerinde 239 medresenin varlığı belirlenmiştir. Bu medreselerin 70'i İstanbul'daki

⁷⁸⁵ MA, RKR, 285/108, s. 27.

⁷⁸⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, "Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi (İTED)*, S. VII/1-2, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1978, s. 23; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Faal İstanbul Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, S. 7-8, İstanbul 1977, s. 278-280; Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 285-292.

medreselerdir. İstanbul'da bulunan medreselerin 10'u Eyüp, Beşiktaş ve Kasımpaşa'da oldukları vurgulanmışken, diğerlerinin ise tam bir lokasyonu verilmeden sadece İstanbul'da oldukları belirtilmiştir. Geriye kalanlar ise Rumeli kadiaskerinin sorumluluğunda bulunan İstanbul'un dışında kalan 169 medresedir.⁷⁸⁷ XVIII. yüzyıl ikinci yarısında İstanbul'da bulunan 345 medrese kaydında yine medreselerin ayrıntılı adresleri verilmeyip sadece İstanbul'da oldukları ifade edilmiştir.

Sonraki dönemlerde İstanbul'daki medrese sayılarında bir düşüş olmuştur. Buna göre XIX. yüzyıl ortalarında İstanbul'da 166 faal medrese bulunurken, XX. yüzyıl başlarında ise bu sayı 184 olarak zikredilmektedir.⁷⁸⁸ Bu düşüşün temel sebebi olarak XIX. yüzyılın ortalarına doğru ilmiye sınıfında yaşanan reformlar gösterilebilir.⁷⁸⁹

XVI. yüzyıl ikinci yarısında ve XVII. yüzyılda Rumeli kadiasker ruznâmçelerinde İstanbul'daki medreselerin yanı sıra Rumeli'deki medreselere tayinler kaydedilmekte iken sonradan bundan vazgeçilmesi bir değişimin de işaretidir.⁷⁹⁰ Medrese istihdam sisteminde tespit edilen bu “köklü” değişimin olası sebepleri üzerinde durmak gerekir. Şüphesiz her değişim daha iyiyi yakalamak veya problemlerin izole edilmesini sağlamak için yapılmaktadır. Ruznâmçelerde İstanbul'un dışında kalan medreselerin artık yer almaması bir sorunun çözümü için atılan adımın tezahürü olarak yorumlanabilir. Devletin kuruluşundan itibaren ilmiyede artan personel sayısı bir müddetten sonra tevcih sisteminin yavaşlamasına ve nihayetinde tıkanma noktasına gelmesine sebep olmuştur. Söz konusu tıkanmanın iyiden iyie görülmeye başlandığı zaman dilimi XVIII. yüzyılın ikinci yarısıdır. Önceden iki kişi muvakkit olarak atanmış iken bu dönemde dört-beş bazen de altı muvakkit atanabilmekteydi. Öte yandan XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul dışında medreselerden kadılığa geçişler mevcuttu. Ayrıca müderris olmadan mülâzımlıktan kadılığa direkt geçiş hakkı da bulunmaktaydı.⁷⁹¹ Fakat bu durum zamanla kadılık mesleğinde yığılmaya sebebiyet vermesinden dolayı mülâzımlıktan kadılığa geçişler engellenmiş ve incelenen dönemde medreseden kadılığa

⁷⁸⁷ XVI. yüzyıl ikinci yarısında İstanbul'daki medreselere yapılan tayinlerde müderrislerin aldıkları yevmiye miktarı 20 ila 70 akçe arasında değişmekteydi. 37 medrese 30 akçe, 32 medrese 20 ve 40 akçe, 27 medrese 25 akçe ve 7 medrese ise 50 ila 70 akçe yevmiyeye sahip olduğu belirlenmiştir. Bkz. Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 192-206, 285-292.

⁷⁸⁸ Kütükoğlu, “Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri”..., s. 23; Kütükoğlu, “1869'da Faal İstanbul Medreseleri”..., s. 278-280.

⁷⁸⁹ Yurdakul, *Osmanlı İlmîyye Merkez Teşkilâtında Reform*..., s. 201-202.

⁷⁹⁰ Çörekçi, “17. Yüzyıl Başında Osmanlı İlmîyye Sistemi: Nuruosmaniye Kütüphanesi 4569/5 Numaralı Ruznâmçe Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili”..., s. 60-72; Beyazıt, tez, 192-203; Alan, “Kadiasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 107.

⁷⁹¹ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 251-252; Alan, “Kadiasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 106, 148.

hareket eden müderrislerin tamamının İstanbul'da en az 40 akçelik medreselerde müderris olmaları şartı getirilmiştir.

Bu zorunlu müdahale medreselere müderris istihdamını doğrudan etkilemiştir. Şöyle ki, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Rumeli kadiasker ruznâmçelerine İstanbul'daki yevmiyeleri 20, 25, 30, 40 ve 50 akçe aralığında olan beş farklı derecede bulunan medreseler kaydedilmiş iken, zamanla arz-talep noktasında yaşanan daralmadan dolayı XVIII. yüzyılın ikinci yarısında sadece 30 ve 40 akçelik yevmiyeli medreselere yer verilmiştir.⁷⁹² İşte bu noktada İstanbul dışında kalan 20-40 akçe aralığındaki medreselerdeki yoğunluk bu medreselerden kadılıklara hareket edenlere de tesir etmişti. Netice olarak İstanbul'da bulunanların istihdamını da daraltmıştır. Öte yandan İstanbul gerek ilmi muhit açısından gerekse bürokrasinin merkezi olması nedeniyle ulemâya kariyer hareketi için münbit bir çevre sunmaktaydı. Ancak bu durum İstanbul'da bir ulemâ yığılmasına sebebiyet vererek, İstanbul dışından müderris istihdamının önünü kesen bir faktör olmuştur. Bütün bu sebepler İstanbul dışında kalan medreselerin neden istihdam dışında bırakıldığının da cevabını vermektedir. Nitekim yüzyılın başında çıkarılan fermanlarla Edirne ve Bursa'da mülâzım alımlarının durdurulması İstanbul ulemasının gücünün muhafaza edilmesine olanak sağlamıştı.⁷⁹³ Yine de belirtmek gerekir ki, yaşanan söz konusu dönüşümle ilgili belirtilen bu düşünceler konu hakkında yapılacak çalışmalarla detaylandırılmaya muhtaçtır.

İncelediğimiz dönemde İstanbul dışındaki medrese isimleri ruznâmçelere kısmen yansımıştır. Fakat bunlar müderrislerin kariyer hareketlerinden dolayı muîdlerini mülâzım verdikleri kayıtları nedeniyledir. Örneğin Edirne'de Çukacı Hacı Medresesi'nden ibtidâ-i altmışlı derecesiyle Yakub Paşa Medresesi'ne hareket eden Mehmed Emin Efendi'nin, bu hareketinden dolayı mülâzım verdiği muîdi müderris olunca ruznâmçede kaydı geçmiştir.⁷⁹⁴ Yine bir diğer örnekte Mûsıla-i Süleymaniye derecesiyle Bursa'da Emir Sultan Medresesi'nde müderris olan es-Seyyid Süleyman Efendi vefat edince muîdi mülâzımlığa kabul edilmiştir.

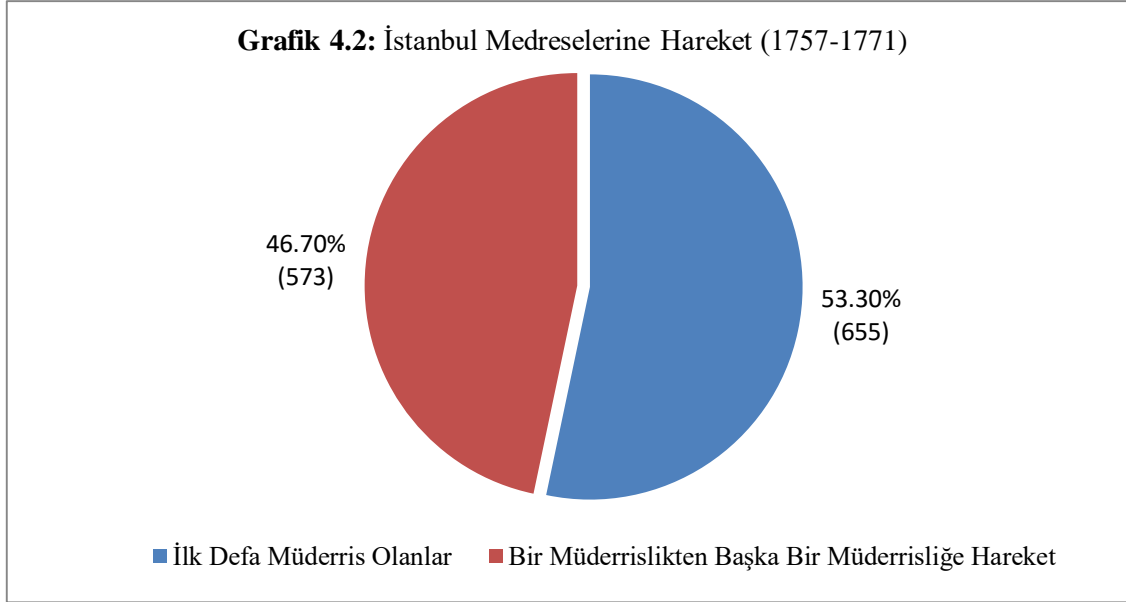
⁷⁹² Gelibolulu Mustafa Âlî, XVI. yüzyılda müderrislerin kazâlara hareket etmede acele davrandıklarının bunun ise medrese sistemine olumsuz yansıdığı görüşündedir. Müderrislerin XVI. ve XVII. yüzyıllarda kadılıklara hareket edebildikleri medreselerin akçe değeri 20'den başladığı düşünüldüğünde bu durumun doğruluk payı vardır. Ancak XVIII. yüzyılda artık sadece 40 akçelik yevmiyeye sahip medreselerden kadılıklara hareketin mümkün olması ise bahsedilen "soruna" bir çözüm olması için değil, tamamen sıkışık duruma dönüşen kadroların oluşturduğu zorunluluktan kaynaklanmıştır. Bkz. İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. I..., s. 46; Çörekçi, "17. Yüzyıl Başında Osmanlı İlimiye Sistemi: Nuruosmaniye Kütüphanesi 4569/5 Numaralı Ruznâmçe Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili"..., s. 60-72; Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 214-226; Alan, "Kadiasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi"..., s. 107.

⁷⁹³ Râşid Mehmed Efendi, *Tarih-i Râşid*, C. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul 1282, s. 48-51.

⁷⁹⁴ MA, RKR, 294/117, s. 83.

Muâdi daha sonra medreseye hareket edince ruznâmçeye Bursa'daki medrese kaydı yansımıştır.⁷⁹⁵

XVIII. yüzyıl ikinci yarısında gerçekleşen 1228 tevcih kaydına baktığımızda müderrislerin yarısından fazlası 30 akçelik medreselerden 40 akçelik medreselere atanmışlardır. Aşağıdaki grafikte müderrislerin mesleki hareketleri verilmiştir.⁷⁹⁶

Grafikte görüldüğü üzere ilk defa müderris olan mülâzımlar %53,30 oranla atamalarda birinci sırada yer almıştır. İkinci sırada ise infisâl döneminden sonra tekrar bir medreseye hareket edenlerin oluşturdukları %46,70 oranı yer almaktadır. Kadılıkta görülen misliyle tevcihler müderrislerin hareketlerinde mevcut değildir. Müderrislerin hareketleri daima itibari anlamda daha yüksek bir medreseye hareket şeklinde olmuştur. Önceki dönemlerle mukayese edildiğinde XVI. yüzyıl ikinci yarısında Rumeli ruznâmçelerinde bulunan müderris tayinlerinin %56,88'i yeni mülâzımların atamalarına aittir. İnfisâl döneminden sonra yapılan atamalar %37,92, tebdîl %2,94 ve ibkâ %2,24 oranındadır.⁷⁹⁷ Medreseden medreseye hareket eden müderrisler ile ilk defa mansıb sahibi olan mülâzımların tevcihleriyle ilgili bilgiler ayrı başlıklarda verilmiştir.

⁷⁹⁵ MA, RKR, 283/106, s. 49.

⁷⁹⁶ MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125.

⁷⁹⁷ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 130-131.

4.3.1. Mülâzımlıktan Müderrisliğe Hareket: İlk Defa Bir Mansıba Sahip Olma

Dânişmendler tedrislerinde ya da hizmetlerinde buldukları hocalarının Rumeli kadıaskerliğine teklifleri ve kadıaskerin padişaha arzından sonra ruznâmçelere kaydedilmek suretiyle mülâzım olurlardı. Fatih Kanunnamesinde ve 1598 tarihli ilmiye kanunnamesinde infisâl dönemlerinde bulunan mülâzımlar ile yeni mülâzım olanların birbirinden ayırt edilmesi için ilk kez mülâzım olanlar *yeni mülâzım* olarak isimlendirilmişlerdir.⁷⁹⁸

İncelenen dönemde İstanbul medreselerine ataması yapılan müderrislerin %53,30'u ilk defa görev alan yeni mülâzımlardan oluşmuştur. Mansıba sahip olan mülâzımların sadece ikisi 40 akçelik medreselere hareket etmişken geriye kalanlar ise 30 akçelik medreselere atanmışlardır. Dolayısıyla iki hareketin istisnai bir durum ile iltimas sonucunda meydana gelmiş olduğu söylenebilir. İlk hareketleri 40 akçe yevmiyeli medreseye olanların biri, Sahn-ı Semân müderrislerinden Mehmed Muhiddin Efendi'nin muîdiyken diğeri ise Şeyhülislâm Damadzâde Feyzullah Efendi'nin müstakillen mülâzım yaptığı muîdidir. Mehmed Muhiddin Efendi İbtidâ-i Altmışlı derecesiyle Sahn Medresesi'nden Fîruz Ağa Medresesi'ne hareket ederken mülâzım verdiği muîdi Mehmed Emin b. el-Hac Musa Efendi Gurre-i Safer 1173/24 Eylül 1759'da 40 akçe ile Abdülkadir Efendi Medresesi'ne tayin edilmiştir.⁷⁹⁹ Damadzâde Feyzullah Efendi'nin 1755-1758 tarihleri arasında iki defa meşihat makamında bulunduğu dönemde müstakillen mülâzım verdiği Mehmed b. Mustafa Efendi ise Rebiülahir 1171/Aralık-Ocak 1757-58'de Hasan Paşa Medresesi'ne 40 akçe ile atanmıştır.⁸⁰⁰

Kadınların istihdamında kullanılan tevkît yöntemi müderrislerde de tespit edilmiş fakat bunların oldukça az olduğu görülmüştür. Toplam 1228 tevcihatın sadece %6'sında tevkît yöntemi kullanılmıştır. Bunlar detaylı olarak incelendiğinde atamaların ikinci veya üçüncü muvakkit şeklinde olmadığı görülmektedir. Tayin kayıtlarında sadece mevcut müderrisin görev müddetinin ne zaman biteceği belirtilerek yerine yeni adayın geçeceği açıklanmıştır. Dolayısıyla bu tarz atamalarda muvakkaten ifadesi kullanılmamıştır. Örneğin Muharrem 1183/Mayıs-Haziran 1769'da Sinan Paşa Medresesi tevcih kaydında; "*İslâmbol'da Sinan Paşa Müderrisi Molla Salim gâyet-i şehri atiden üç ay tevkît ile ref' ve yeri yevmi otuz akçe ile İstanbul'da Sinan Bey Medresesi'nden munfasıl ve müstahak-ı inâyet olan mevlânâ es-Seyyid Ebubekir es-Seyyid Ahmed Bozok'tan dâ'ilerine ...*" ifadesiyle müderris adayının göreve başlayacağı tarih belirtilmiştir.⁸⁰¹ İlk defa medreseye hareket edenlerin sadece

⁷⁹⁸ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 131.

⁷⁹⁹ MA, RKR, 283/106, s. 47.

⁸⁰⁰ MA, RKR, 280/103, s. 13.

⁸⁰¹ MA, RKR, 302/125, s. 42.

birisinde tevkît uygulamasına rastlanılmış olup geri kalanlar ise infisâl dönemlerinin ardından hareket eden müderrislerin atamalarıdır. Medrese atamalarında tevkît uygulamasının XVI. yüzyıl ikinci yarısından beri görülmesi, uygulamanın devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.⁸⁰²

4.3.1.1. Mülâzımların Müderrisliğe Atanncaya Kadar Bekledikleri Süre

Muîdlerin mülâzım olduktan ne kadar süre sonra bir medresede müderris olarak görev aldıkları konusunda kaynaklar farklı görüşler ileri sürmektedir. Klasik dönem entelektüellerinden Gelibolulu Mustafa Âli, muîdin mülâzım olduktan sonra mansıba hareket etmeden evvel üç sene istirahat ederek beklediğini ifade etmiştir.⁸⁰³ Mustafa Âli'nin bahsettiği istirahat döneminin, XVIII. yüzyılda münhal kadro ve talep edenlerin sayısı arasındaki farkın açılmasıyla “zorunlu bir istirahat dönemine” dönüştüğünü rahatlıkla söylemek mümkündür. İpşirli, 1589-1590 tarihlerine ait Rumeli Kadıaskeri ruznâmçesine dayanarak XVI. yüzyıl sonlarında yeni mülâzımların mülâzemet müddetlerinin birbirinden farklı olduğunu belirterek bu sürenin 1 ila 8 yıl arasında değiştiğini ancak adayların çoğunlukla 2-3 yıl arasında mülâzemetten sonra görev aldıklarını belirtmiştir.⁸⁰⁴ XVI. yüzyıl sonlarını ele alan Beyazıt'ın yapmış olduğu çalışmada ise mülâzım ve hareket ruznâmçelerinde bulunan verilerin birbiriyle ilişkilendirerek sonuçlara ulaşılmaya çalışılması bu konuda daha detaylı fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Buna göre mülâzımların hareketlerinden evvel yaklaşık %70'i 2-3 yıl arasında beklemişken, geriye kalanlar ise üç yıldan fazla zaman-ı mülâzemetle sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Beyazıt, elde ettiği bu sonuçların 1598 tarihli ilmiye kanunnamesinde belirtilen “yeni mülâzımların üç senelerini doldurmadan herhangi bir mansıba atanmaması gerektiği” kanununa da büyük ölçüde uygun olduğunu tespit etmiştir.⁸⁰⁵

XVII. yüzyılda ise iki defter türünü bir arada inceleyen bir araştırmanın olmaması, bizleri önceki döneme benzer yöntemle elde edilen sağlıklı verilerden yoksun bırakmaktadır. Ancak 1685 tarihli bir fermanla mülâzımlara bir seneden evvel tezkere verilmemesi emredilmiş olması sürenin aşağıya çekildiğini göstermektedir.⁸⁰⁶ Ortaylı, mansıb adayı bir kişinin mülâzemette en az üç yıl kalıp mesleği öğrendikten sonra en az yevmiyeli ve en az işi olan kaza kadılıklarında Anadolu veya Rumeli kadıaskerinin dairesine intisapla göreve

⁸⁰² Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 112.

⁸⁰³ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 131; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr: Fatih Sultân Mehmed Devri 1451-1481*, C. II, M. Hüdaî Şentürk, TTK. Yay., Ankara 2003, s. 75.

⁸⁰⁴ İpşirli, “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)”..., s. 676.

⁸⁰⁵ Beyazıt, *Osmanlı İlmîyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 134.

⁸⁰⁶ Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi”..., s. 68, 287-288

başladığını belirtmektedir.⁸⁰⁷ XVIII. yüzyıl ortalarına tarihlendirilen Kevâkib-i Seb'â risalesine göre ise mülâzımlar yedi sene bekledikten sonra en düşük derecedeki İbtidâ-i Hâric medreselerinden birinde müderrisliğe atanmaktaydı.⁸⁰⁸ XVIII. yüzyıl ilmiye tarikinde bulunan Sıdkî Mustafa Efendi de 1749-1756 dönemini kapsayan “günlüğünde” ilk defa mansıba atanmadan evvel 7 yıl 3 ay görev için beklediğini ifade etmiştir.⁸⁰⁹

Müderris tayin kayıtlarında mülâzımların ne kadar süre bekledikten sonra bir medreseye hareket ettikleri bilgisi verilmemiştir. Ancak ilk defa atanan müderrisler eğer teşrif, tezkirecilik veya müstakillen mülâzemet yolu ile mülâzım olmuşlar ise tevcih kaydında bu belirtildiği için mülâzımlıktan müderrisliğe geçişte ne kadar süre bekledikleri belirlenebilir. Fakat bunların dışında kalan muîdlikten mülâzım olanların ise mülâzımlık ile hareket arasında ne kadar süre geçirdikleri bilgisi yer almamaktadır. Bunu öğrenebilmek için ise muîdlerin ne zaman mülâzım olduklarını tespit etmek gerekmektedir. Bu yüzden birinci bölümde incelediğimiz mülâzım ruznâmçe defterlerinden elde edilen 2817 mülâzımın verileri ile hareket defterlerinden elde edilen veriler ilişkilendirilerek bu dönemde mülâzımların mansıba ilk defa hareketlerinden evvel geçirdikleri zaman hakkında veriler elde edilmiştir. Aşağıdaki tablo mülâzım ruznâmçe defterleri ile müderrislerin atama ruznâmçelerinin mukayesesi neticesinde oluşturulmuştur.

Tablo 4.2: Mülâzımlıktan İlk Defa Müderrisliğe Hareket Arasında Geçen Süre

Müderris	Mülâzım Olduğu Tarih- Mülâzım Yolu	Hareket Tarihi	Fark
Es-Seyyid Mustafa b. Ömer el-kadı ebuhu ⁸¹⁰	Gurre-i Safer 1173/24 Eylül 1759 Tezkirecilik (Anadolu)	Gurre-i Rebülevvel 1173/23 Ekim 1759	1 ay
Mustafa b. Mehmed Hamid'den ⁸¹¹	Şaban 1173/Mart-Nisan 1760 Tezkirecilik (Anadolu)	Şaban 1173/Mart-Nisan 1760	1 aydan az
Abdullah b. Mustafa İstanbul'dan ⁸¹²	1170/1756-1757 Muîdlikten (İâdeden)	Şevval 1177/Nisan-Mayıs 1764	7-8 yıl
Hafız Mehmed Emin b. Yusuf İstanbul'dan ⁸¹³	1170/1756-1757 Müstakillen (Şeyhülislâm Dürriizâde Mustafa)	Zilhicce 1178/Mayıs-Haziran 1765	8-9 yıl
Mustafa b. Hasan	Receb 1173/Şubat-Mart 1760	Receb 1173/Şubat-	1

⁸⁰⁷ Ortaylı, “Kadı...”, s. 71.

⁸⁰⁸ Kevâkib-i Seb'â Risâlesi..., s. 82; İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. I..., s. 43-44.

⁸⁰⁹ “Elhamdülillâh Bâri Te'âlâ Hazretlerinin lütf u fazlına ki henüz müddet-i mülâzemetim yedi seneyi üç ay tecâvüz edip ol imtihânda a'lâ okumak ile bu matlubıma nâil oldum” Bkz. Ali Aslan, “18. Yüzyıl Osmanlı İlim Hayatından Bir Kesit: Sıdkî Mustafa Efendi'nin Günlüğü ve Mülâzemet Yılları”, *İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2015, s. 30.

⁸¹⁰ MA, RKR, 284/107, s. 5; MA, RKR, 283/106, s. 48.

⁸¹¹ MA, RKR, 284/107, s. 22; MA, RKR, 283/106, s. 70

⁸¹² MA, RKR, 277/100, s. 2; MA, RKR, 294/117, s. 73.

⁸¹³ MA, RKR, 277/100, s. 4; MA, RKR, 294/117, s. 76.

İstanbul'dan ⁸¹⁴	Muîdlikten (Mekke kadısı olan Akkirmanî Mehmed Efendi'nin Mekke'de Süleymaniye Medresesi muîdliğinden)	Mart 1760	aydan az
Mehmed Halid b. Muslihiddin el-kadı ebuhu İstanbul'dan ⁸¹⁵	Receb 1173/Şubat-Mart 1760 Muîdlikten (Mekke kadısı olan Akkirmanî Mehmed Efendi'nin Mekke'de Kayıtbay Medresesi muîdliğinden)	Receb 1173/Şubat-Mart 1760	1 aydan az
Zeynelabidin b. Mehmed Derviş el-Müderriş ebuhu Bursa'dan ⁸¹⁶	Receb 1173/Şubat-Mart 1760 Muîdlikten (Müderriş babası tarafından)	Receb 1173/Şubat-Mart 1760	1 aydan az
96 müderriş ⁸¹⁷	15 Safer 1171/29 Ekim 1757 III. Mustafa'nın tahta teşrifinden Şeyhülislâm Damadzâde Feyzullah'ın verdiği mülâzımlar)	Rebûlevvel 1171/Kasım-Aralık 1757	1-2 ay
Es-Seyyid Feyzullah b. es-Seyyid Ömer Tarzâde, Mehmed Emin b. İsmail, es-Seyyid Mehmed Said b. es-Seyyid İsmail, es-Seyyid Mehmed Emin b. es-Seyyid İbrahim, Mehmed Said b. Hasan, Ömer b. Hasan el-Bosnevi ⁸¹⁸	15 Safer 1171/29 Ekim 1757 III. Mustafa'nın tahta teşrifinden Rumeli ve Anadolu Kadıaskerlerinin mülâzımları	Rebûlevvel 1171/Kasım-Aralık 1757	1-2 ay
Mehmed Said b. Mehmed el-Müderriş ebuhu, Hasan Habib b. Mustafa el-kadı ebuhu ⁸¹⁹	15 Safer 1171/29 Ekim 1757 III. Mustafa'nın tahta teşrifinden Nakibüleşraf ve İstanbul kadısı Şerifzâde Mehmed Efendi'nin mülâzımları	Rebûlevvel 1171/Kasım-Aralık 1757	1-2 ay
Mehmed Emin b. Hüseyin, Mehmed Said b. Süleyman el-Müderriş ebuhu ⁸²⁰	15 Safer 1171/29 Ekim 1757 III. Mustafa'nın tahta teşrifinden Reisü'l etibba Mehmed Arif Efendi'nin mülâzımları	Rebûlevvel 1171/Kasım-Aralık 1757	1-2 ay
Osman b. Ebubekir, Abdülaziz b. Feyzullah el-kadı ebuhu Karaferye'den ⁸²¹	15 Safer 1171/29 Ekim 1757 III. Mustafa'nın tahta teşrifinden Reisü'l Münecimin Halil Efendi ve Fetva Emîni Ebubekir Efendi'nin mülâzımları	Rebûlevvel 1171/Kasım-Aralık 1757	1-2 ay
Hasan b. Mustafa Yanya'dan ⁸²²	Muharrem 1173/Ağustos-Eylül 1759 Muîdlikten Hocası Mansurî Mehmed Efendi	Muharrem 1173/Ağustos-Eylül 1759	1 aydan az

⁸¹⁴ MA, RKR, 284/107, s. 4; MA, RKR, 283/106, s. 67.

⁸¹⁵ MA, RKR, 284/107, s. 4; MA, RKR, 283/106, s. 67.

⁸¹⁶ MA, RKR, 284/107, s. 20; MA, RKR, 283/106, s. 68.

⁸¹⁷ MA, RKR, 280/103, s. 8-12.

⁸¹⁸ MA, RKR, 280/103, s. 12-13.

⁸¹⁹ MA, RKR, 280/103, s. 13.

⁸²⁰ MA, RKR, 280/103, s. 13.

⁸²¹ MA, RKR, 280/103, s. 14.

⁸²² MA, RKR, 284/107, s. 1; MA, RKR, 283/106, s. 41.

	Filibe kadılığına geçişte mülâzım vermiştir.		
Osman b. Süleyman Bolu'dan ⁸²³	Rebiülahir 1178/Eylül-Ekim 1764 Muüdlükten Hocası musıla-i sahn ile Cezerî Kasım Paşa Medresesi'nde müderris Kırımî Ali Efendi	Rebiülahir 1178/ Eylül-Ekim 1764	1 aydan az
Es-Seyyid Mehmed b. Halil Malatya'dan ⁸²⁴	Ramazan 1183/1769-1770 Şerifzâde es-Seyyid Mehmed Efendi'nin Rumeli Kadıaskerlik teşrifinden	Şevval 1183/ Ocak-Şubat 1770	2-3 ay
Hüseyin b. Ali İslâmboli ⁸²⁵	Ramazan-Şevval 1183/Aralık 1769-Şubat 1770 Muüdlükten/Hocası İmam-ı Evvel Mehmed Emin Efendi	Safer 1184/ Mayıs-Haziran 1770	3-6 ay
Süleyman b. Mehmed Haşmet Kadıköy'den ⁸²⁶	Ramazan 1183-Şaban 1184/1769-1770 Muüdlükten Hocası musıla-i sahn ile Karagavî Medresesi ve Bursa'da sahn itibariyle Peri Peyker Medresesi müderrisi	Ramazan 1184/ Aralık 1770-Ocak 1771	1-11 ay
Mehmed b. Ömer Alaiye'den ⁸²⁷	Ramazan 1183/1769-1770 Muüdlükten Hocası es-Seyyid Abdullah Paşazâde es-Seyyid Abdurrahman Amîd kadılığına hareket	Rebiülahir 1184/ Temmuz-Ağustos 1770	6-9 ay
Halil b. İbrahim Zağferanbolu'dan ⁸²⁸	Zilkade 1183/Şubat-Mart 1770 Mirzazâde es-Seyyid Mehmed Said Efendi'nin şeyhülislâmlığa teşrifinden.	Rebiülahir 1184/ Temmuz-Ağustos 1770	4-6 ay
Mehmed Fahir b. Süleyman İstanbuli ⁸²⁹	1166/1752-1753 Kudüs-i Şerif Kadısı olan Ali Efendi'nin teşrifinden.	1170/1756-1757	3-5 yıl
İsmail b. Mustafa el-Köstendili ⁸³⁰	1166/1752-1753 Kudüs-i Şerif Kadısı olan Ali Efendi'nin teşrifinden.	1170/1756-1757	3-5 yıl

Tabloya göre mülâzımların çoğunun bir seneden daha az bir süre ile hareket etmiş oldukları görülmektedir. En kısa sürede mesleğe geçenlerin mülâzım defterlerine kayıtlarının yapıldığı ay, aynı zamanda mesleğe girdikleri tarih de olmuştur. Tabloda verilen altı kayıttaki müderrislerin mülâzım olma tarihleriyle müderris olma tarihleri aynıdır. Dolayısıyla isimleri

⁸²³ MA, RKR, 288/111, s. 20; MA, RKR, 294/117, s. 62.

⁸²⁴ MA, RKR, 300/123, s. 2; MA, RKR, 302/125, s. 42.

⁸²⁵ MA, RKR, 300/123, s. 14; MA, RKR, 302/125, s. 58.

⁸²⁶ MA, RKR, 300/123, s. 28; MA, RKR, 302/125, s. 75.

⁸²⁷ MA, RKR, 300/123, s. 6; MA, RKR, 302/125, s. 64.

⁸²⁸ MA, RKR, 300/123, s. 9; MA, RKR, 302/125, s. 64.

⁸²⁹ MA, RKR, 277/100, s. 2; MA, RKR, 278/101, s. 53.

⁸³⁰ MA, RKR, 277/100, s. 2; MA, RKR, 278/101, s. 53.

defterlere geçirildikten sonra mülâzemette bulunmadan aynı ay içerisinde müderrisliğe tayinleri gerçekleşmiştir. Mülâzımlıktan müderrisliğe geçiş arasında geçen en uzun süre ise yaklaşık dokuz yıl olarak tespit edilmiştir.

Bu dönemde dikkat çeken bir husus ise yüksek dereceli ulemâdan mülâzım olanların toplu bir şekilde mülâzımlığa kabul edildikleri gibi yine aynı şekilde toplu olarak medreselere atanmış olmalarıdır. Örneğin mülâzım kayıtları incelendiğinde III. Mustafa'nın 16 Safer 1171/30 Ekim 1757'de⁸³¹ tahta çıktığı ve padişahın tahta çıkması teşrifinden dolayı da ulemâdan Şeyhülislâm Damadzâde Feyzullah Efendi'ye doksan altı, Rumeli Kadıaskeri Mehmed Salih Efendi'ye dört, Anadolu Kadıaskeri Çelebizâde İsmail Asım Efendi'ye üç, Nakibüleşraf ve İstanbul kadısı (şeriatü'l-darü'l hilâfet) olan Şerifzâde Mehmed Efendi ve Reisü'l etibba müderrisin-i kirâm Mehmed Arif Efendi'ye ikişer, Fetva Emmini Ebubekir Efendi ve Reisü'l Müneccimin Halil Efendilere ise birer mülâzım hakkı verildiği tespit edilmiştir. Ulemânın III. Mustafa'nın cülûs-ı hümâyûnu teşrifinden verdiği 108 mülâzımın hepsi, mülâzım kayıtlarından bir ay sonra (1171 Rebûlevvel) İstanbul'da bulunan 30 akçelik medreselere atanmıştır.⁸³² Dolayısıyla burada muâderin intisap ettikleri hocalarının, kariyerlerindeki ilerleme için büyük bir öneme sahip olduğu gözükmektedir.

4.3.1.2. Yeni Mülâzımların İstanbul'da Geçirdikleri Dönem

Mülâzımların atandıkları döneme kadar İstanbul'da ne işle meşgul oldukları hususu aydınlatılmaya muhtaç olan konulardan birisidir. Klasik dönem entelektüellerinden Gelibolulu Mustafa Âli, muâdin mülâzım olduktan sonra mansıba hareket etmeden evvel üç sene beklediğini belirterek, mülâzımların bu dönemi ailelerinin yanında istirahat ettikleri bir dönem olarak ifade etmiştir.⁸³³ Ancak Mustafa Âli her ne kadar bu zamanı bir istirahat dönemi olarak belirtmekteyse de mülâzımların gerek geçimlerini temin noktasında gerekse mülâzımlığın kendilerine yüklediği mükellefiyetlerden ötürü boş durmadığını da belirtmek gerekir.

⁸³¹ Cülûs-ı hümâyûnun olduğu tarih ruznamçelerde 15 Safer olarak verilmişse de doğrusu vakanüvislerde geçen 16 Safer 1171 tarihidir. Bu düzeltme konusunda yardımlarını gördüğüm sayın Kemal Beydilli hocama teşekkür ediyorum. Bkz. Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, *Târih-i Cülûs-ı Sultan Mustafa Han-ı Sâlis*, Tıpkıbasım, Ed. Erhan Afyoncu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2012, s. 16; Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, C. 1, Yayına Haz. Tahir Güngör, Ed. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul 2019, s. 479; Kemal Beydilli, "Mustafa III", *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 2006, s. 280-283.

⁸³² MA, RKR, 280/103, s. 8-14.

⁸³³ Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 131; Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbâr: Fatih Sultân Mehmed Devri 1451-1481...*, C. II, s. 75.

Hâlihazırda devletin ürettiği resmi kaynaklarda bu konuda maalesef yok denecek kadar az bilgi vardır. Osmanlı okuryazarları çoğunlukla devlette görevli olan kimselerdi. Fakat bunlar resmi anlamda tuttıkları belgelerin dışında kendileriyle veya çevreleriyle ilgili daha az yazı kaleme almışlar ve yazılanların ise günümüze çok azı ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşabilen bir “günlüğün” yazarı olan âlim Sıdkî Mustafa Efendi, 1749-1756 dönemini kapsayan kariyeri ile ilgili başından geçenleri tuttuğu “günlüğünde” sistemin işleyişiyle ilgili ipuçları vermektedir. Sıdkî Mustafa Efendi incelediğimiz dönemde sırasıyla Mûsıla-i Sahn ile Ali Efendi Medresesi, Sahn-ı Semân ve İbtidâ-i Altmışlı dereceleriyle Piri Paşa medreselerinde müderrislik yapmıştır.⁸³⁴ Muîdlerin mülâzım olduktan sonra göreve atanıncaya kadar vakitlerini nasıl geçirdikleriyle ilgili bazı bilgiler sunan yazar, günlükte müderrislikten evvel mülâzım olduğu dönemde İstanbul’da bulunarak bir medresede hücre sahibi olduğunu, bazı zamanlar şeyhülislâmın konağında kaldığını ve Edirnekapı Medresesi’nde ders vekilliği vazifesini ifâ ederek müderrisin verdiği dersleri medrese talebelerine tekrarladığı (tetimme) bildirmektedir. Ayrıca kendi gelişimi için kitaplar okuduğunu anladığımız Sıdkî Efendi, söz konusu okuma ve okutma faaliyetlerini bazen medresede bazen de camide yaptığını aktarmaktadır. Sıdkî Efendi mülâzım olduğu dönemde İstanbul kadısının çocuklarına hocalık yaptığını ve çeşitli görevlerden dolayı maddi bir gelir elde ettiğini de ifade etmiştir.⁸³⁵

Yüzyılın ilk yarısında müderris olan Nazım Mehemmed (Kara Nazım) Efendi’nin de 40 akçelik medreseden mazûl olduktan sonra tarikte seyr-i süluktan vazgeçerek Kırım Hanı el-Hac Selim Giray’ın evladına muallimlik yaptığı bilgisi göz önünde tutulduğunda, mazûl durumda veya ilk defa görev alacak mülâzımların İstanbul’da devletin yüksek kademesinde bulunan bürokratların çocuklarına bir nevi özel hocalık yaptıkları sonucu ortaya çıkmaktadır.⁸³⁶

Bu bilgiler her ne kadar sınırlı da olsa mülâzımların yapabileceği işleri göstermesi açısından önemlidir. Yukarıda belirttiğimiz üzere ruznâmçelerde mülâzımların bekledikleri dönemle ilgili olarak bilgiler yer almamıştır. Yüzyılın başında bazı ruznâmçelerde mülâzım olarak kaydedilen muîdlerden bazıları için *vazife 12, 15 ve 30* ifadeleri üzerinden bunların

⁸³⁴ MA, RKR, 302/125, s. 56, 75.

⁸³⁵ Madeline C. Zilfi, “The Diary of a Muderris: A New Source for Ottoman Biography”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. I, 1977, s. 157-174; Madeline C. Zilfi, “Bir Müderrisin Günlüğü: Osmanlı Biyografi Çalışmaları için Yeni Bir Kaynak”, *Doğu Batı*, S. 20, Çev. Selim Karahasanoglu, 2002, s. 185-194; Aslan, “18. Yüzyıl Osmanlı İlim Hayatından Bir Kesit: Sıdkî Mustafa Efendi’nin Günlüğü ve Mülâzemet Yılları”..., s. 31-34.

⁸³⁶ *Vekâyi ‘u’l-Fuzalâ...*, s. 2890.

vakıflardan aldıkları geliri ifade ettiği iddia edilmişse de netlik kazanmamış olmasından dolayı bu konunun aydınlatılmaya muhtaç olduğu aşikârdır.⁸³⁷

4.3.2. İnfisâl Döneminden Sonra Atanan Müderrisler

İncelenen dönemde yapılan 1228 müderris atamasının %46,70'u infisâl döneminden sonra tekrar bir medreseye hareket eden müderrislerin kayıtlarından oluşmaktadır. Müderrislerin hareketlerine baktığımızda yevmiyesi 30 akçelik medreselerden 40 akçelik medreselere, 40 akçelik medreselerden ise 150 akçelik kadılıklara doğru olmuştur. Dolayısıyla atamaların tamamı terakki şeklinde olmuş olup, kadılıklarda görülen misliyle atanma ise burada tespit edilmemiştir. Müderrislerin munfasıl oldukları 30 akçelik medreseler ve 40 akçe yevmiye ile atandıkları medreselerin tamamı İstanbul'da bulunan medreselerdir.

Müderrislerin %5,5'inin tevcihi tevkît yöntemiyle olmuştur. Ancak tevkît ile yapılan atamalarda sadece mevcut müderristen sonra yapılacak hareket belirlenmekteydi. Dolayısıyla ikinci veya üçüncü bir müderrisin medrese sıralamasına girmesi söz konusu değildi. Tevkît ile atamalar mevcut müderrisin görevinin bitmesine 1-5 ay kaldığında yapılmıştır. Örneğin Cemaziyelevvel 1178/Ekim-Kasım 1764 tarihinde Avni Çelebi Medresesi kaydında; *“İslâmbol'da Avni Çelebi müderrisi Hüseyin gâyet-i şehri mezbureden dört ay tevkît ile ref' ve yeri yevmi otuz akçe ile İslâmbol'da Mirâlem Medresesi'nden munfasıl ve müstahak-ı in'âyete olan Mevlânâ Mustafa b. Ömer dâilerine bâ-işâret-i Aliyye yevmi kırk akçe ile ba'de'l-arz sadaka buyruldu”* ifadesiyle mevcut müderris Hüseyin Efendi'nin dört ay sonra görevinin biteceği ve Mustafa b. Ömer'in harekete geçeceği tarih açıklanmıştır.⁸³⁸

30 ve 40 akçeli medreselerin sırasında bekleyen müderris adaylarının bir kişiden fazla olmamasının sebebi buralara yapılan tevcihlerde te'bîd, tekâüd veya maîşet usulünün olmamasından dolayıdır. Te'bîd ile medrese tevcihleri 50 akçeli medrese ve yukarısında görülmektedir. Bu türden, tevcihleri hareket ruznâmçelerinden ziyade mülâzım defterlerinde mülâzımın hocasının hareketi münasebetiyle görmektediriz. Örneğin mülâzımlığa kaydedilen Mevlânâ Mehmed b. Hüseyin'in hocası Darü'l-hadis-i Süleymaniye'de müderris olan Mehmed Muhyiddin Efendi'ye Cemâziyelevvel 1182/Eylül-Ekim 1768 tarihinde Eyüb Medresesi te'bîd ve tekâüd ile tevcih edilmiş olduğunu görmektediriz.⁸³⁹ Yine benzer bir

⁸³⁷ Evsen, “Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)”, s. 101-102.

⁸³⁸ MA, RKR, 294/117, s. 63.

⁸³⁹ “Mevlana Mehmed b. Hüseyin Zağferanbolu'dan

şekilde daha yüksek dereceli medreselere kıyasla 30 ve 40 akçeli medreselerde nakil veya yerinde paye alma usulü bu dönemde mevcut değil idi.⁸⁴⁰ Müderrislerin mülâzım olma süreçlerinde hocalarının yerinde itibar ile derece aldıkları veya nakil ile aynı derecede başka bir medreseye geçebildikleri ise rastlanılan bir durumdur. Örneğin Rebiülahir 1177/Ekim-Kasım 1763'te Edirne'de Yakub Paşa Medresesi'nde Sahn-ı Semân derecesiyle müderris olan Tayyib Hasan Efendi yine aynı medresede derecesi İbtidâ-i Altmışlıya terfi edilmiştir.⁸⁴¹

4.4. Müderrislerin Görev Süreleri

Bir medreseden başka bir medreseye veya mülâzımlıktan medreseye hareketlerde müderrislerin geçirmiş oldukları müddet ruznâmçelere kaydedilmemiştir. Müderrislerin gerek görevde oldukları örfi süreleri gerekse görevsiz kaldıkları infisâl müddetinin bilgisi medrese tevcihlerinde yer almamasından dolayı bunun tespitinin yapılabilmesi için müderris ve medrese kayıtlarının kronolojik olarak takip edilmesi gerekmektedir. Bu gaye doğrultusunda aşağıdaki tabloda birbirini takip eden ruznâmçelerden örneklem olarak seçilen müderrislerin hareketleri incelenerek müderrislerin görev süreleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Mevlana-i mezbur umdetü'l-müderrisîni'l-kiram faziletli Mehmed Muhyiddin Efendi hazretlerinin bundan akdem müderrisi olduğu Darü'l-hadis-i Süleymaniye'de muîdleri olup hala Ebû Eyyûb Ensarî âliyye rahmetul'bari medrese-i celilesi ber-vech-i te'bîd ve tekâüd inâyet ve ihsan buyrulmağın hasbelâde itimâm-ı hizmet iâde ettiğini arz ve ifade ettiği mucebince iâde-i mezbureden ber-kanûn-ı kadîm bâ-işâret-i aliyye mülâzemeteye kayd ve kabul olunmuştur." bkz. MA, RKR, 285/108, s. 45M.

⁸⁴⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı...*, s. 262.

⁸⁴¹ *Mevlana Mehmed Said b. Abdullah el-İslamboli: Mevlânâ-i mezbur Tayyib Hasan Efendi'nin mahmiyye-i Edirne'de bundan akdem Sahn itibariyle Yakub Paşa medresesinde muîdi olup yerinde İbtidâ-i Altmışlı itibar olundukta itimâm-ı hizmet iâde ettiğın arz etmeleriyle mucebince bâ-işâret-i aliyye mülâzemeteye kabul olunduğu defaa-i saniyemiz defterinde mestur ve mukayyedir.* Bkz. MA, RKR, 285/108, s. 12.

Tablo 4.3: Müderrislerin Görev Süreleri

Müderris	Tevcih Tarihi ve Yeri
Es-Seyyid Mehmed b. Ali Giresun'dan ⁸⁴²	<u>Ş. 1178</u> : Nuri Dede medresesine (30 akçe yevmiye ile), <u>S. 1179</u> : Nuri Dede'den Mimar Sinan medresesine (40 akçe) (İki görev arası en fazla 7 ay)
Hüseyin b. Mehmed Amasya'dan ⁸⁴³	<u>L. 1183</u> : Esad Paşa medresesine (30 akçe), <u>R. 1184</u> : İvaz Efendi medresesine (40 akçe) (İki görev arası en fazla 7 ay)
Ömer b. Ahmed Bolevi ⁸⁴⁴	<u>R. 1184</u> : Hamdullah Efendi medresesine (30 akçe), <u>Ş. 1184</u> : Hamdullah Efendi'den Hamid Efendi medresesine (40 akçe) İki görev arası: En fazla 6 ay
Yusuf b. Mehmed Yanya'dan ⁸⁴⁵	<u>Z. 1183</u> : Feyziyye medresesi (30 akçe) <u>CA. 1184</u> : Feyziyye medresesinden Feyzi Bey medresesine (40 akçe) (İki görev arası en fazla 7 ay)
Hasan b. Mustafa Yanya'dan ⁸⁴⁶	<u>M. 1173</u> : Sinan Paşa medresesine (30 akçe), <u>CA. 1173</u> : Sinan Paşa'dan Sekban Ali medresesine (40 akçe) (İki görev arası en fazla 6 ay)
Osman b. Mehmed Nureddin İstanbul'dan ⁸⁴⁷	<u>C. 1173</u> : Hamza Efendi medresesine (30 akçe), <u>L. 1173</u> : Hamza Efendi'den Behram Efendi medresesine (40 akçe) (İki görev arası en fazla 6 ay)
Abdülkadir b. Abdülgaffür Üsküdar'dan ⁸⁴⁸	<u>S. 1179</u> : Revani Çelebi medresesine (30 akçe), <u>R. 1179</u> : Revani Çelebi'den Yakup Paşa medresesine (40 akçe) (İki görev arası en fazla 4 ay)
Abdülkadir b. Abdürrahman İstanbul'dan ⁸⁴⁹	<u>Z. 1178</u> : İvaz Efendi medresesine (30 akçe), <u>RA. 1179</u> : İvaz Efendi'den Keşfi Efendi medresesine (40 akçe) (İki görev arası en fazla 5 ay)
Es-Seyyid Mehmed Ubeydullah b. Es-Seyyid Ahmed el-kadı ebuhi İstanbul'dan ⁸⁵⁰	<u>Ş. 1178</u> : 30 akçe ile Şeyhü'l-Harem medresesinden 40 akçe ile Fîruz Ağa medresesine, <u>RA. 1184</u> : Fîruz Ağa medresesinden 150 akçe ile Maden-i İpek kadılığına

Tabloda verilen müderrislerin hareketlerinde görüldüğü üzere ilk defa medreseye atanan müderrislerin 4 ila 7 ay içerisinde bir başka medreseye hareket ettikleri tespit edilmiştir. Medrese kayıtları üzerinden de 30 akçelik medreselerde müderrislerin bir seneden daha az bir

⁸⁴² MA, RKR, 294/117, s. 69, 82.

⁸⁴³ MA, RKR, 302/125, s. 43, 62.

⁸⁴⁴ MA, RKR, 302/125, s. 63, 74.

⁸⁴⁵ MA, RKR, 302/125, s. 48, 70.

⁸⁴⁶ MA, RKR, 283/106, s. 41, 60.

⁸⁴⁷ MA, RKR, 283/106, s. 62, 73.

⁸⁴⁸ MA, RKR, 294/117, s. 83, 87.

⁸⁴⁹ MA, RKR, 294/117, s. 78, 86.

⁸⁵⁰ MA, RKR, 294/117, s. 74, MA, RKR, 302/125, s. 8.

sürede görevde kaldıklarıyla ilgili çıkarımlara ulaşabilmek mümkündür. Örneğin Receb 1178/1764-1765 tarihinde Molla Kestel Medresesi'ne Mustafa Ali 30 akçe yevmiye ile atanmışken,⁸⁵¹ Şaban 1179/Ocak-Şubat 1766'ta ise aynı medrese 30 akçe ile Mustafa b. el-Hac Ahmed'e tevcih edilmiştir. Mustafa b. el-Hac Ahmed'in öncesinde de Yusuf adlı bir müderrise tevcih edilmiş olduğu göz önünde tutulduğunda Molla Kestel Medresesi'nde yaklaşık bir buçuk senede üç farklı müderris görev yaptığı görülmektedir.⁸⁵²

Tablodaki veriler temel alındığında 30 akçelik medreselerde görev yaptıktan sonra müderrislerin görevsiz kaldığı (infisâl) bir dönem geçirip geçirmediğini tespit etmek zordur. Bunun yanında 40 akçeli bir medreseye tevcihi gerçekleşen bir müderrisin ne kadar süre görevde kaldığı da anlaşılmamaktadır. Müderrislikten kadılığa geçenlerin infisâl sürelerinin kaydedilmesi ise bize bu konuda yardımcı olmaktadır. Tabloda verilen son örnekte es-Seyyid Mehmed Ubeydullah'ın 5 sene 4 ay infisâlinin ardından Rebûlevvel 1184/Haziran-Temmuz 1770'te Fîruz Ağa Medresesi'nden Maden-i İpek kazasına atandığı bilgisi üzerinden bir fikir sahibi olabiliyoruz. Buna göre 1184'ten 5 yıl 4 ay geriye doğru gittiğimizde es-Seyyid Ubeydullah'ın 1178 Zilhicce/Nisan-Mayıs 1765'ten itibaren infisâl döneminde olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu ifadeden anlaşılacağı üzere Şaban 1178/Ocak-Şubat 1765 tarihinden itibaren Fîruz Ağa Medresesi'nde görev yaptığını bildiğimiz es-Seyyid Ubeydullah'ın 40 akçelik medresede yaklaşık olarak 5 ay müddet-i örfiyyesi ve 5 yıl 4 ay infisâlinin olduğunu öğrenmekteyiz. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür fakat önceki bölümde müderrislerin kadılığa geçişlerinde geçirmiş oldukları infisâl müddeti tafsilatıyla anlatıldığı için burada sadece es-Seyyid Ubeydullah örneği verilmiştir.

Karmaşık gibi görünen bu bilgilerden müderrislerin görev süreleriyle ilgili olarak özetle şunlar söylenebilir; müderrisler kadılığa kadar aşmaları gereken 30 ve 40 akçelik medreselerde 4 ila 7 ay arasında görev yapmaktaydılar. 30 akçelik medreselerden 40'a atandıklarında infisâl dönemi geçirmemişlerdir. Ancak kadılığa geçme niyeti olanların ise bu aşamadan sonra 5 yıl gibi uzun bir süre görevsiz kalabildikleri gözlemlenmiştir.

Ayrıca XVI. yüzyılın sonlarında 40 akçelik medreselerde bulunan müderrislerin görev müddetlerinin iki yıl olduğu göz önünde bulundurulduğunda incelediğimiz bu dönemde müderrislerin örfi müddetlerinde ciddi bir azalma olduğu dikkat çekmektedir.⁸⁵³

⁸⁵¹ MA, RKR, 294/117, s. 69.

⁸⁵² MA, RKR, 295/118, s. 66.

⁸⁵³ 1589'da 40 akçe yevmiyeli müderrislerin görev yaptıkları Hatice Hatun Medresesi'nde görev yapan müderrisin örfi müddeti yirmi dört aydır. Bkz. Beyazıt, *Osmanlı İlimiye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)...*, s. 111, 195.

4.5. İmtihana Tâbi Tutulan Müderrisler

Klasik dönemden beri Osmanlı ilmiye sınıfı personelini imtihan ile daha nitelikli bir hale gelmelerini sağlamak istemiştir. Uygulama noktasında bunun ne kadar başarılı olduğu tartışmaya açık olsa da devletin bir politikası olması açısından dikkate değerdir.⁸⁵⁴ XVII. yüzyılda ve XVIII. yüzyılda kadıaskerlere gönderilen fermanlarda mülâzemet talip olan herkesin imtihanla belirlenmesi ve yine imtihanla mansıba atanmaları gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim 1703 tarihli bir hatt-ı hümayûnda mansıba atanacak mülâzımların imtihan edilerek atanması istenmektedir.⁸⁵⁵

İmtihansız bir şekilde mesleğe hareketin önüne geçmek devletin bir politikası haline gelmişti, zira yüzyılın sonunda çıkan hatt-ı hümayûnlarda bu hususun tekrar edildiği görülmektedir.⁸⁵⁶ XVIII. yüzyıl sonlarına doğru ilmiye sınıfında istihdam konusunu ele alan “Kudâta ve Tarîk-İ İlme Dâir ve Ba‘zı Ahkâm-ı Şer‘iyyeye Mütedâir Nizâmât” başlığını taşıyan bir düzenlemede de ilmiye kadrolarının hiçbir şekilde imtihansız verilmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁸⁵⁷

Devletin bu politikası uygulamada istikrarlı bir şekilde devam etmemiştir. Bununla birlikte dönemden döneme farklılıklar göstermekle beraber kadı ve müderrislerin istihdam süreçlerinde adayların dört aşamada imtihana tâbi tutulabildiği tespit edilmiştir. Bunlardan ilki birinci bölümde üzerinde durduğumuz üzere muîdlerin hocaları tarafından imtihan ile mülâzım olmaları, ikincisi mülâzım olanların müderrisliğe geçişlerinde, üçüncüsü müderrislerin kadılığa hareketlerinde ve dördüncüsü ise kadılıktan kadılığa hareketlerde âlimler imtihana tâbi tutulabilmekteydiler. Müderrislerin 30 akçelik medreseden 40 akçelik medreselere hareketlerinde ise özellikle imtihan terimi kullanılmayarak, atanan müderrisin

⁸⁵⁴ 1598 tarihli ilmiye kanunnamesinde dânişmendlik için imtihan yapılması gerektiği hususu için bkz. Beyazıt, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlimiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi”..., s. 970.

⁸⁵⁵ İpşirli, “Osmanlı İlimiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)”..., s. 283-285; Cengiz, “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlimiye Kanûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”..., s. 44, 56, 69-76; Beyazıt, “Osmanlı İlimiye Bürokrasisinde Şeyhülislâmîğin Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)”..., s. 432-433; Alan, “Kadıasker Ruznâmçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli’de Kadılık Müessesesi”..., s. 77-78.

⁸⁵⁶ 29 Zilhicce 1210/5 Temmuz 1796 tarihli bir hatt-ı hümayûnda “...*tarik-i tedris nizamına muvafık olarak mülâzım-ı medrese-i ilmiyeyi imtihan eyleyiniz. Hatt-ı hümayunum olmadan hiçbir ferde hariçten ruûs ita olunmaya, rica ve şefaate ruûs verilmeye*” ifadesiyle kadıaskerliklere imtihan hususunda uyarıda bulunulmuştur. Bkz. BOA, HAT, 174/7543.

⁸⁵⁷ Nuri Tarihi..., s. 782.

tevcihinde *munfasıl ve müstahak-ı i'nâyet*⁸⁵⁸ ifadesiyle mansıbı hak ettiği vurgusu yapılmaktaydı. Medreseden medreseye hareketlerin %95'inde durum bu şekildedir.

Birinci maddede bulunan imtihan, müdler arasından mülâzımların seçimiyle ilgili olarak düzenlenmekteydi. Genellikle şeyhülislam ve diğer yüksek ulemânın mülâzım adayları olan çok sayıdaki dânişmendleri arasında yapılırdı. Buna rağmen her zaman muidlikten mülâzemeteye kabulde imtihan yapılmamıştır. Örneğin Edirne'de Çukacı Hacı Medresesi'nden İbtidâ-i Altmışlı derecesiyle Yakub Paşa Medresesi'ne hareket eden Mehmed Emin Efendi'nin aday gösterdiği muîdi Mehmed Salim imtihansız olarak mülâzım olmuştur.⁸⁵⁹

İkinci imtihan türünde ise yeni mülâzımların belli bir dönem İstanbul'da ilmiye sahasında muhtelif alanlarda hizmet gördükten sonra şeyhülislâmlık bünyesinde imtihana tâbi olurlardı. Bunun neticesinde mülâzımlar ruûs olarak müderris olmaya hak kazanmaktaydılar.⁸⁶⁰ Yeni mülâzımların mülâzemetten sonra imtihan ile mansıba malik olmaları klasik dönemde görülen bir durum idi.⁸⁶¹ İncelediğimiz dönemde bu uygulama aksaklıklara rağmen varlığını sürdürdüğü tespit edilmiştir. 20 Şevval 1176/4 Mayıs 1763'te Şeyhülislâm Salihzâde Mehmed Efendi ilk defa müderris olmak için bekleyen 130 mülâzımı imtihan için "imtihan odasında" topladığı bilgisi mevcuttur.⁸⁶² Yukarıda bahsi geçen Sıdkî Mustafa Efendi de muidlikten mülâzemeteye kabul edildikten sonra İstanbul'da geçirdiği yedi senelik mülâzımlık döneminin ardından müderrisliğe 12 Receb 1167/5 Mayıs 1754'te yapılan imtihan ile nâil olabilmıştır.⁸⁶³ Yine Anadolu ruznâmçe kayıtlarında 1188/1774-1775'te Tırahiye kazâsını maîşet olarak tasarruf eden kadı olarak karşımıza çıkan Dağıstanî İbrahim Efendi'nin de, kariyerinin başlangıcında mülâzım iken Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi döneminde 1749'da imtihanla medreseye tevcih yapılmıştır.⁸⁶⁴

Üçüncü imtihan çeşidine baktığımızda müderrisler 40 akçe yevmiyeli bir medreseden sonra kadılığa geçmeleri durumunda yine imtihan ile tevcih alabilmekteydiler. İncelenen

⁸⁵⁸ MA, RKR, 294/117, s. 61.

⁸⁵⁹ MA, RKR, 294/117, s. 83.

⁸⁶⁰ Beyazıt, "Osmanlı İlmîye Bürokrasisinde Şeyhülislâmlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)"..., s. 432.

⁸⁶¹ Beyazıt, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*..., s. 136.

⁸⁶² Şem'dânî-zâde, *Mürî't-Tevârih*..., C. III, s. 43-44.

⁸⁶³ MA, RKR, 302/125, s. 56, 75; Aslan, "18. Yüzyıl Osmanlı İlim Hayatından Bir Kesit: Sıdkî Mustafa Efendi'nin Günlüğü ve Mülâzemet Yılları"..., s. 30.

⁸⁶⁴ "Mevlânâ-yı mûmâileyh bin yüz altmış iki târihinde Şeyhülislâm-ı esbak Mehmed Esad Efendi merhûmun meşihatlarında lede'l-ımtihân tarîk-i tadrîse duhûl edüp....", MA, AKR, 483/48, s. 52; *Nuri Tarihi*..., s. 49, 293.

dönemde müderrislikten kadılığa hareket edenlerin %40,9'unun imtihan ile atamaları gerçekleştiği tespit edilmiştir.⁸⁶⁵

Dördüncü bir imtihan türü olarak tasnif ettiğimiz imtihan durumunda ise kadılıktan başka bir kadılığa harekette âlimlerin imtihana tâbi tutulmasıdır. Bu durumda yapılan imtihanlar incelediğimiz dönemde nadiren görülmüştür. Örneğin önceden Kurveleş kazasından munfasıl olan Lütfullah Akif, Cemaziyelevvel 1184/Ağustos-Eylül 1770'te Ayapetre kazası kendisine muvakkaten tevcih edildiğinde kaydında *lede'l-ımtihân istihkaki nümâyân* ifadesi kullanılmıştır.⁸⁶⁶

4.6. Müderrislerin Sosyal Tabanı

Müderrislik mesleğinde bulunan kişilerin imparatorluğun hangi coğrafyasından gelmiş olduklarının tespiti Osmanlı elit sınıfının hangi muhitlerden beslendiğini göstermesi açısından önemlidir. Buna göre birinci bölümde incelediğimiz mülâzımların memleketleri ile medresede müderrislik görevini icra edenlerin memleketleri kıyaslandığında birbirini tamamlayan benzerlikler ortaya çıkmaktadır. 1756-1776 döneminde kaydedilen mülâzımların %41'inin memleketi İstanbul iken, bu dönemde İstanbul'daki 30-40 akçelik medreselerinde görev yapan müderrislerin ise %33'nün İstanbullu oldukları tespit edilmiştir.⁸⁶⁷ Bunların içerisinde ilk defa atananların %30'u ve infisâl dönemlerinden sonra tekrar bir medreseye tayini gerçekleşen müderrislerin ise %35'inin memleketleri İstanbul'dur. Mülâzım olanlar ile müderris olanların oranları birbirine yakın görünse de, İstanbullu olup mülâzım olanların tamamının bu dönemde müderris olmadığını göstermesi açısından yukarıdaki veriler önemlidir. İstanbul medreselerinde görev alan İstanbullu müderrislerin sayısı incelendiğinde erken dönemden geç döneme doğru artmıştır. Nitekim XVI. yüzyılda Mehmed Mecdî'nin şakâ'ik zeyilinde verdiği ulemâ biyografilerinden 105 müderristen 2'si İstanbul doğumlu iken, XVII. yüzyılda Atâî ve Şeyhî Mehmed Efendi'nin şakâ'ik zeyillerinde ise 648 müderristen 294'ü İstanbulludur.⁸⁶⁸

İstanbul'un devletin başkenti olması sebebiyle burada bulunanların belli pozisyonlara ulaşabilmesi diğer merkezlere nispeten daha kolaydı. Bu durum şartırcı bir sonuç olmamakla

⁸⁶⁵ MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125.

⁸⁶⁶ MA, RKR, 302/125, s. 11.

⁸⁶⁷ II. Mahmud dönemi ulemâsını inceleyen Güldöşüren, söz konusu dönemde İstanbullu müderrislerin %2 civarında olduklarını tespit etmiştir. Ancak Güldöşüren'in de belirttiği gibi bunların dışında kalan müderrislerin birçoğunun babaları ilmiye sınıfının önde gelen ailelerine mensup kişilerdir.

⁸⁶⁸ Fahri Unan, *Kuruluştan Günümüze Fatih Külliyesi*, TTK. Yay., Ankara 2003, s. 241.

birlikte bu döneme kıyasla XVI. yüzyılda ulemânın büyük çoğunluğunun İstanbul dışından olması göz önünde bulundurulduğunda uzun soluklu bir dönüşümün gerçekleşmiş olduğu muhakkaktır.⁸⁶⁹ İstanbul'un ulemâ için artan önemi zamanla âlimlerin yetiştiği önemli muhitler olan Edirne ve Bursa'nın geride kalmasına neden olmuştur. Özellikle XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Edirne ve Bursa'dan mülâzım alımının durdurulması İstanbul ulemâsına medreselere eleman seçme sürecini kontrol etme imkânı sağlamıştır. Müderris ve kadıların istihdamında anlatıldığı üzere bu durum, ulemânın çıkış yerinin istisnasız İstanbul olmasına etki etmiştir.⁸⁷⁰ Mülâzımların İstanbul'da bulunan bir ulemâyâ intisap etmelerinin zorunlu bir hale dönüşmesiyle ilmiyede kadrolaşma artarak devam etmiş ve İstanbul ulemâsının sınıfın başına yerleşmesinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Zilfi'nin *İstanbulization* olarak ifade ettiği bu süreç XVIII. yüzyılın ikinci yarısında da artarak devam ettiğini gözlemek mümkündür.⁸⁷¹

İlmiye istihdam bürokrasisinde İstanbul'un XVIII. yüzyılın ikinci yarısında iyiden iyiye yerini sağlamlaştırarak zirvede tek başına kalması, bir andan ortaya çıkmış bir durum olmayıp bu durumun oluşması uzun bir zamana yayılmıştır. 1731'den geriye doğru Anadolu kadıasker ruznamçelerinde bulunan medrese tevcihleri incelendiğinde, XVII. yüzyıl ikinci yarısının başlarına kadar Anadolu'dan birçok merkezde bulunan medreselerin akçe değeriyle İstanbul'daki medreselerin akçe değerleri birbirine yakın olduğu görülebilmektedir. Dolayısıyla Anadolu kadıaskerinin sorumluluğunda olan medreselerin sayısı da fazlaydı. Ancak artan personel sayısı karşısında zikrolunan tarihlerden itibaren kadıaskerlerin sorumluluğundaki Anadolu'daki medrese sayılarının tedricen akçe değerleri düşürülerek sadece Üsküdar ve Bursa'da bulunan medreselerden bazıları İstanbul'daki medreselerle denk bırakılmıştır. Dolayısıyla Edirne, burada bulunan medreselerden istihdama eleman yetiştirme noktasında henüz XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemini kaybetmiştir. XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın başlarından itibaren Bursa'nın da İstanbul'a nazaran önemini yitirmesiyle Anadolu kadıaskerinin sorumluluğunda sadece Üsküdar medreselerine tevcihler yapılmıştır. 1730'lara kadar Anadolu kadıaskerliğinin sorumluluğunda tek başına kalan Üsküdar medreseleri de bu tarihten itibaren İstanbul'da bulunan kadıasker sorumluluğundaki medreselere nazaran önemini kaybetmiştir. Öbür taraftan Rumeli canibindeki kadıasker sorumluluğundaki İstanbul dışında medreselerin sayısı XVII. yüzyıldan geriye doğru gidildiğinde bir hayli fazlaydı. Burada da zamanla İstanbul dışındaki medreseler

⁸⁶⁹ Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar...*, s. 16, 24, 46, 62.

⁸⁷⁰ *Tarih-i Râşid...*, C. IV, s. 50-51.

⁸⁷¹ Zilfi, *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)...*, s. 60.

saf dışı bırakılarak İstanbul tek başına zirvede kalmıştır. Tüm bu gelişmeler göstermektedir ki, önceden imparatorluğun birçok merkezi ilmiye istihdamında âlim yetiştirmiş iken zamanla İstanbul'un rolü artarak ilim muhiti ve istihdam konusunda merkezi bir hal almıştır.

İstanbul dışında geriye kalan müderrislerin, Rumeli, Anadolu ve Arap vilayetlerinde bulunan çeşitli merkezlerden sisteme katıldıkları ortaya konulmuştur. Müderrislerin nereden kaç kişi geldikleri aşağıdaki tabloda listelenmiştir.

Tablo 4.4: İstanbul Dışında Müderrislerin Geldikleri Muhitler (1757-1771)⁸⁷²

Yanya	51 kişi
Bursa	32 kişi
Ergirikasrı	30 kişi
Bosna (Saraybosna, Bosnevî, Akçahisar-ı Bosna, Akhisar-ı Bosna, Travnik ve Mostar)	22 kişi
Bolu ve Gerede	20 kişi
Ahıska	20 kişi
Kastamonu ve Küre-i Nühas	17 kişi
Zağferanbolu (Safranbolu)	15 kişi
Alâiye	14 kişi
Kayseri	13 kişi
Haleb	12 kişi
Ankara, Erzurum, Üsküdar	10 kişi
Edirne, Karaman (Nevahi-i Ermenek, Ereğli-i Karaman), Tokat (Zile, Niksar), Manastır, Trabzon (Sürmene), Hamîd Isparta	9'ar kişi
Akşehir, Eyüb, Bağçesaray, Kütahya (Tavşanlı), Rize (Hemşin), Erzincan	8'er kişi
Denizli, İzmir (Tire), Kângırı/Kengırı (Çankırı), Malatya, Karahisar, Konya	7'er kişi
Sakız, Âmid (Diyarbakır), Taşköprü	6'ar kişi
Aydonat, Afyon-ı Karahisar (Karahisar-ı Sâhib, Sandıklı), Alaşehir, Bendereğli, (Benderî, Bender-i Klis), Köstendil	5'er kişi
Arabgir, Birgi, Güzelhisar, Kırım, Lofça, Narlı, Nevşehir (Ürgüp, Hacı Bektaş-ı Veli Karyesi), Niğde, Sivas, Uşak, Amasya, Gelibolu, Harput, Karaferye, Siroz	4'er kişi
Ayıntab, Bartın, Behesni, Boyabad, Çarşamba, Çorum, Dubniç, Görece, Kırşehir, Of, Rodos, Yenişehir, Zıştovi, İlbasan, Silifke, Üsküb, Antalya	3'er kişi
Bihlişte, Eğin, Eski Cuma, Gördüs, Hacıoğlupazarı, Hanya, İbradı, İstanköy, Kalecik, Karınabad, Karlılı, Klis, Mengen, Nevrekop, Rusçuk, Selanik, Seydişehir, Silivri, Sinob, Ünye, Giresun, Gümülcine	2'er kişi
Aksaray, Ağrusî/Ağros, Aydın, Bafra, Belgradcık, Bozok, Cezayir, Çerkeş, Dağistanî, Darende, Demirci, Divaniye, Ereğli, Filibe, Hisar, Humus, İhlevne, İnebahtı, İskilib, İznikmid, Kadıköy, Kandıra, Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar), Karesi, Kars, Kazdağı, Kesriyye, Kirmanî, Kudüs, Kuşadası, Kuyucuk, Manas, Mezak, Midilli, Milas, Mora, Nazilli, Niş, Serez, Şam, Şevşat, Şeyhlü, Şile, Taraklıborlu, Tatarpazarı, Tophane, Tunus, Uluborlu, Viranşehir, Vize, Yalvaç-ı Karağaç, Yarhisar, Yedidivan, Yenice, Yenice-i Vardar, Yenişehir-i Fenâr, Zağra-i Atik, Zaviye-i Gölce, Karabağ, Köstence, Köprülü, Tarsus, Samakov, Akhisar, Maraş, Trablusşam	1'er kişi

⁸⁷² MA, RKR, 280/103; MA, RKR, 283/106; MA, RKR, 294/117; MA, RKR, 302/125. Müderrislerin bazılarının memleketi yazılmamıştır. Bundan dolayı toplam müderris sayısı ile memleketi belirlenen müderris sayıları arasında fark oluşmaktadır.

Tabloda görüldüğü üzere İstanbul'dan sonra en fazla müderrisin geldiği muhit Yanya olmuştur. Birinci bölümde verilen mülâzımların memleketlerini gösteren tablo ile buradaki veriler kıyaslandığında hemen hemen benzer bir sıralama olduğu dikkat çekmektedir. Mesleğe İstanbul'dan sonra en fazla mülâzım sırasıyla Yanya, Bursa ve Bosna'dan dâhil edilmiştir. Müderrislerin geldikleri yer açısından tablodaki bilgilerde, nicelik anlamında farklılıklar olsa da imparatorluk coğrafyasının birçok merkezinden ilmiye tarikine girişin mümkün olabildiğini ispatlamaktadır. Ancak bu durum belli kadroların yüksek ulemânın⁸⁷³ tekelinde olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Yine de meslek içerisinde imparatorluğun birçok yerinden kişilerin katılımına müsait olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

4.6.1. Sahn-ı Semân ve Süleymaniye Müderrislerinin Sosyal Tabanları

Osmanlı ulemâsının sosyal tabanı hakkında yapılan incelemeler şimdiye kadar iki yönde ilerlemiştir. İlkinde kadıasker ruznâmçelerinden yola çıkarak mülâzımların sosyal tabanı ele alınmıştır. İkincisinde ise yüksek dereceli müderrislerin sosyal tabanları üzerinden sınıfın kendi içerisinde kapanık olup olmadığıyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. İlk türdeki çalışmalarda mülâzım olanların genellikle %50'den daha fazlasının sıradan halktan gelen kişiler olduğunu ortaya koymuştur. Bu açıdan düşünüldüğünde sınıfın kendi içerisinde kapalı bir durumda olduğu söz konusu edilemez. Fakat bu veriler başka bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde farklı bir sonuçla karşı karşıya kalınmaktadır. Zira söz konusu verilerden yola çıkılarak, meslekte İstanbullu olanların oranının XVII. yüzyıl ortalarından itibaren yakaladığı ivmeyle artarak XVIII. yüzyıl ortalarında ciddi bir seviyeye geldiği tespit edilmiştir. İstanbullu olan mülâzımların oranı XVI. yüzyıl ikinci yarısında %2-4 oranındayken, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde %41,69 seviyesine çıkmış olması sistemde İstanbul özelinde bir kapalılığın olduğuna delalet sayılabilir.

Ulemânın sosyal tabanını ele alan ikinci türdeki çalışmalar ise ağırlıklı olarak ulemâ biyografilerini ihtiva eden şakayık ve zeyillerinden yola çıkılarak yapılmıştır. Buna göre Faroqhi, III. Murad devri ulemâsı üzerinden yaptığı prosopografik çalışmasında, 100 âlimin 47'sinin babası, konumu ve ailesi hakkında bilgiler vermiştir. Bunlardan 15'nin (%32) babası

⁸⁷³ Zilfi, "Elite Circulation in The Ottoman Empire: Great Mollas of the Eighteenth Century"... , s. 320; Madeline C. Zilfi, "A Medrese for the Place: Ottoman Dynastic Legitimation in Eighteenth Century", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 113, No. 2, Apr.-Jun., 1993, s. 184-191; Zilfi, *Dindarlık Siyaseti: Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası (1600-1800)*..., s. 36-46.

ilmiye mensubudur. İstanbul ve çevresinden gelen ulemânın oranı %22,5 olarak tespit edilmiştir. Fakat çalışmanın sınırlı veriye sahip olması ve bunların sadece yüksek dereceli ulemâdan seçilmiş olması, meslekte genel bir kastlaşma durumundan bahsedilmesine olanak tanımamaktadır.⁸⁷⁴

Ortaylı, *Devhatü'l Meşayih* adlı eser ve bazı şer'îyye sicillerini kullanarak elde ettiği bulgulara göre XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl başında ilmiye sınıfının toplumsal yapısını incelemiştir. 1702-1750 arası dönemde göreve gelen 30 şeyhülislâmın sadece 4'nün halktan gelme kimseler olduğunu belirtmiştir. Ortaylı'ya göre bu dönemde ilmiye sınıfının üst tabaka üyeliklerinin tamamen ırsî bir yapıya göre oluşmuştur.⁸⁷⁵ Unan ise Sahn-ı Semân müderrisleri üzerinden âlimlerin sosyal yapısını inceleyerek sınıfın kapalılığının Fatih döneminde itibaren başladığını iddia etmiştir.

Unan yaptığı çalışmada, 1470-1750 döneminde görev yapan Sahn-ı Semân müderrislerinin %51 ila %71 arası bir oranda elkâb sahibi kimseler olduğunu tespit etmiştir.⁸⁷⁶ Burada bahsi geçen verilerin ruznâmçe defterlerinde mevcut kayıtlar ile birlikte değerlendirilmesiyle konuya katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Böylece 1756-1776 döneminde Sahn-ı Semân müderrislerinin sosyal tabanı incelenerek Unan'ın sonuçlarıyla mukayeseli bir şekilde değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra yüksek dereceli bir diğer medrese olan Süleymaniye'de görev yapan müderrislerin sosyal tabanları da mukayeseye dâhil edilmiştir.

4.6.1.1. Sahn-ı Semân Müderrisleri

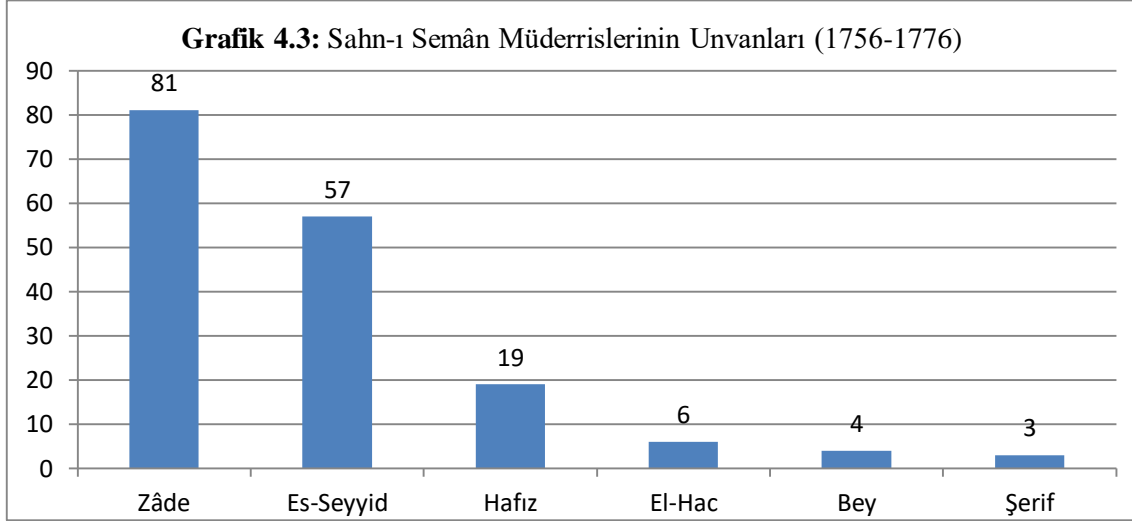
1756-1776 döneminde Sahn-ı Semân medreselerinde görev yapan 233 müderris tespit edilmiştir. Bunların kullandıkları unvanlar üzerinden nesepleri analiz edildiğinde 62 (%26,61) müderrisin herhangi bir unvan kullanmadıkları, 171 (%73,39) müderrisin ise en az bir unvan

⁸⁷⁴ Suraiya Faroqhi, "Social Mobility Among The Ottoman Ulemâ in The Late Sixteenth Century", *International Journal of Middle East Studies*, V. 4, No. 2, April 1973, s. 204-206.

⁸⁷⁵ Ortaylı, "18. Yüzyılda İlmiye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar"..., s. 156-157.

⁸⁷⁶ Yüksek dereceli ulemâ biyografilerinde ulemânın sosyal tabanı incelendiğinde genellikle elkâb sahibi ve ilmiye kökenli ailelerden gelenler çoğunlukta olduğu dikkat çekmektedir. Ruznâmçelerde ise her tabakadan âlime rastlamak mümkündür. Bunun için sosyal yapıyı ruznâmçe verileriyle birlikte değerlendirmenin daha sağlıklı olduğu düşünülmektedir. Bkz. Ali Uğur, "The Ottoman Ulemâ in The Mid-17TH Century: An Analysis Of The Vakâiü'l-Fuzalâ Of Mehmed Şeyhî Efendi", *Degree Of Doctor Of Philosophy At The University Of Edinburgh*, June 1973, s. LXVI-LXVII.

sahibi olduğu belirlenmiştir. Sahn-ı Semân müderrislerinin kullandıkları unvanlar grafikte verilmiştir.⁸⁷⁷

En fazla kullanılan elkâb *zâde* (81) unvanıdır. Kullanılan diğer unvanlara bakıldığında *es-Seyyid* 57, *el-Hac* 6, *Bey* 4, *hafız* 19, *şerif* 3 ve *imam*, *tabib*, *ebu'l-hayr*, *hacı*, *Molla* ile *hattat* unvanları ise birer defa kullanılmıştır. Müderrislerin üçünün ayrıca *dersiâm* unvanını da kullandıkları görülmektedir. *Dersiâm*ın camide veya halka açık alanda *vaaz* verme, *ders* verme görevi olduğu bilinmektedir. Burada bir lakap olarak kullanıldığı varsayılmaktadır. Müderrisler birden fazla unvanı aynı anda kullanabilmekteydiler. Örneğin *es-Seyyid* unvanını kullanan 33 müderris aynı zamanda başka bir elkâb da kullanmışlardır Bazı müderrislerin isimlerinin başında memleketlerini belirten unvanlar kullanılmıştır. Bunlar; *Alaşehirli*, *Amasyalı*, *Amedî*, *Balikesirli*, *Bayburdî*, *Dağistanî*, *Vardarî*, *Edirnevî*, *Elbistanî*, *Erzurumî*, *Gümlücelevî*, *Halebî*, *İzmirli*, *Kıbrısî*, *Klisî*, *Konevî*, *Larendevî* ve *Köprülü* olarak geçmektedir.

İncelenen 233 Sahn-ı Semân müderrisinin bazılarında babalarının mesleği hakkında bilgi edinmek mümkündür. Buna göre müderrislerin biri müderris oğlu, biri Anadolu kadiaskerinin oğlu, üçü şeyhülislâm evlâdı (ikisi *Veliyüddin Efendi'nin* ve biri *Ebubekirzâde Ahmed Efendi'nin* oğlu), biri *Kethüda-i Asafî Yusuf Efendi'nin* oğlu ve bir müderrisin de dönemin sadrazamının oğlu olduğu belirtilmiştir.

Sahn-ı Semân müderrislerinin bazıları aynı anda müderrislikten başka görevleri de ifâ ettikleri görülmektedir. Bunlar *Reisü'l-Müneccimin Halil Efendi*, *Ser-Kehhâlân-ı Hâssa*

⁸⁷⁷ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131.

Süleyman Efendi, Tabib-i Hâssa es-Seyyid Ahmed Efendi, İmam-ı Evvel Mehmed Emin Efendi, İmam-ı Sani es-Seyyid Hafız Osman Efendi ve Hafızü'l Küttâb İsmail Efendi'dir.

Analizleri yapılan Sahn-ı Semân müderrislerinin sosyal tabanları tarihsel süreç içerisinde ele alındığında, elkâb sahibi olanlar artan bir eğilim göstermektedir. Dolayısıyla yüksek mevkilerde sınıfsal bir kapalılığın olduğu göze çarpmaktadır. Aşağıdaki tabloda bu durum gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 4.5: Sahn-ı Semân Müderrislerinin Sosyal Statüleri (1470-1776)⁸⁷⁸

Dönem	Müderris Sayısı	Elkâbı Olan	Elkâbı Olmayan
1470-1550	105	%51	%49
1550-1600	167	%71	%29
1600-1700	648	%66	%34
1700-1750	243	%71	%29
1756-1776	233	%73	%27

Unan, 1470'lerden XVI. yüzyıl ortalarına kadar Sahn-ı Semân'da ders veren 105 müderrisin %51'i elkâb sahibi, %49'u ise reayadan olan kişilerden olduğunu belirtmektedir. XVI. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyılın başına kadar geçen dönemde ise elkâb sahibi müderrislerin oranının artarak %58 olduğunu tespit etmiştir. Unan, XVIII. yüzyılın ilk yarısında ise 243 Sahn-ı Semân müderrisinin yaklaşık %70'i elkâb sahibi, %30'u ise halktan kimseler olduğunu belirtmektedir.⁸⁷⁹ 1756-76 döneminde mesleğe giren mülâzımların %47'si halktan kimselerdir. Fakat yüksek mevkilerde bulunan ulemânın sosyal tabanı incelendiğinde yaklaşık %70 oranında irsi bir yapıdan bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla ilmiye mesleğine dâhil olanların neredeyse yarısı sıradan halktan kimselerken, ulemânın makamının seviyesi artıkça irsi yapı ise daha belirgin hale gelmektedir.

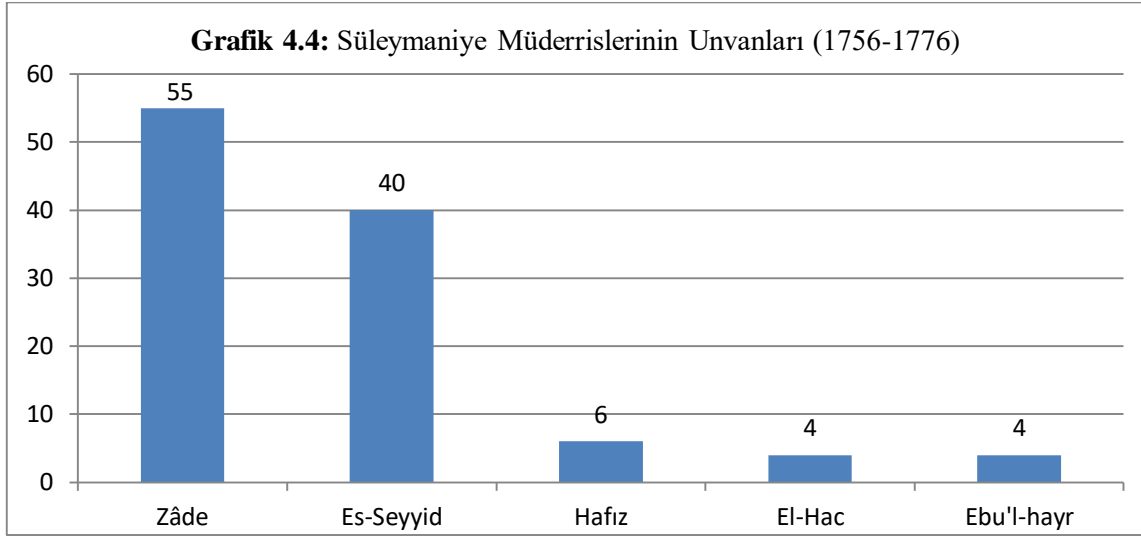
4.6.1.2. Süleymaniye Müderrisleri

Yukarıdaki yapılan değerlendirmeler Süleymaniye medreseleri için de geçerli olduğu tespit edilmiştir. Buna göre 1756-76 döneminde Süleymaniye Medresesi'nde görev yapmış olan 140 müderris 36'sının (%26) herhangi bir unvanı yoktur. Geriye kalan 104 (%74)

⁸⁷⁸ 1756-1776 dönemi verileri için bkz. MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131; Geriye kalan dönemlerin verileri için bkz. Unan, "Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi"..., s. 673-674.

⁸⁷⁹ Unan, "Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi"..., s. 673-674.

müdürrisin bir unvanı vardır. Süleymaniye müdürrislerinin kullandıkları unvanlar grafikte verilmiştir.⁸⁸⁰

Kullanılan unvanlara bakıldığında *zâde* elkâbı 55 defa, *es-Seyyid* 40, *hafız* 6, *el-Hac* 4, *ebu'l-hayr* unvanının da bir defa kullanıldığı tespit edilmiştir.

Süleymaniye müdürrislerinden bazılarının müdürrislikten başka görevleri ifâ etmekteydiler. Buna göre Hırka-i Şerife Şeyhi es-Seyyid Mustafa Efendi, İmam-ı Evvel Mehmed Emin Efendi, Hoca-yı Saray Hafız İshak Efendi, Fetva Emni Mehmed Muhyiddin, Dersîâm Ahmed Efendi, Reisü'l Etibba Mehmed Emin Efendi b. Ahmed Efendi, Reisü'l Müneccimin Halil ve Surre Eminizâde İbrahim Efendi müdürrislikle birlikte bu görevleri yürütmekteydiler.

Süleymaniye müdürrislerinden beşinin babasının şeyhülislâm olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan Mehmed Nurullah Efendi es-Seyyid Mehmed Arif Efendi, es-Seyyid Mehmed Atâullah Efendi ve es-Seyyid Mehmed Tahir Efendi'nin babaları Dürrizâde Mustafa Efendi'dir. Mehmed Emin Efendi'nin babası ise Veliyüddin Efendi'dir.⁸⁸¹

Müdürrislerin %74'nün elkâb sahibi olması burada tıpkı Sahn-ı Semân'daki gibi da bir sınıfsal kapalılığın olduğunu göstermektedir. Bu kapalılığın XVIII. yüzyılda oluşmadığı, daha evvelinde bu kadar olmasa da benzer bir durumun olduğu aşağıdaki tablodan anlaşılmaktadır.

⁸⁸⁰ MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131.

⁸⁸¹ *İlmiyye Sâlnâmesi...*, s. 444.

Tablo 4.6: Süleymaniye Müderrisleri (Dârülhadis Dâhil)⁸⁸²

Dönem	Müderris Sayısı	Elkâbı Olan	Elkâbı Olmayan
1557-1700	92	En az %51	%49
1756-1776	140	%74	%26

Çiftçi yaptığı çalışmada 1557-1700 arası dönemde Süleymaniye Dârülhadis Medresesi müderrisliği yapan 92 müderrisin %51'nin ailesinin bir ilmiye mensubu olduğunu tespit etmiştir.⁸⁸³ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Süleymaniye medreselerinde görev yapan 140 müderrisin herhangi bir unvanı olanların oranı ise %74'tür. Çiftçi'nin hesaplamalarına dâhil etmediği ilmiye sınıfı dışında kalıp da tanınan bir aile mensubu olanların da olabileceği varsayıldığında, reaya dışından gelenlerin oranının artacağı aşikârdır. Dolayısıyla Süleymaniye medreselerinde görev almış olan müderrislerin ekseriyeti ilmiye mensubu veyahut *zâde* statüsünde bulunan kişilerden oluştuğu görülmektedir.

Sahn-ı Semân ve Süleymaniye müderrisleriyle ilgili tablolar incelendiğinde elkâb sahibi olan müderrislerin her dönemde oransal bir fazlalığı göze çarpmaktadır. Aslında Süleymaniye ve Sahn-ı Semân müderrislerinin dışında 1756-1776 dönemi bir bütün olarak ele alındığında da benzer bir tabloyla karşı karşıya kalmaktayız. Bu dönemde müderris ve kadı adayı olan 2817 kişinin %53'ü elkâb sahibi iken %47 oranında geri kalanların ise herhangi bir unvana sahip değillerdir. Dolayısıyla o dönem için düşünülürse eğer, ileride müderris olacak adayların da benzer oranda unvana sahibi olması göze çarpmaktadır. Bu aynı zamanda mülâzemet sisteminin önemini de teyit eden bir durumdur. Zira mesleğe ister mevâlîzâdeden olsun, isterse halk tabakasından olsun kim girmişse mülâzım olarak kaydedilmişlerdir.

⁸⁸² Tablonun ikinci satırında ele alınan veriler hem Dârülhadis hem de Süleymaniye medreselerinde görev yapan diğer müderrislerden oluşmaktadır. Bkz. MA, RKR, 277/100; MA, RKR, 284/107; MA, RKR, 285/108; MA, RKR, 288/111; MA, RKR, 289/112; MA, RKR, 297/120; MA, RKR, 300/123; MA, RKR, 304/127; MA, RKR, 308/131. 1557-1700 dönemini kapsayan veriler ise sadece Dârülhadis müderrislerinden oluşmakta olup, bu dönem için verilen oranlar yaklaşık olarak verilmiştir. Bkz. Mehdin Çiftçi, Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar), *Marmara Üniversitesi SBE*, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 229.

⁸⁸³ Mehdin Çiftçi, "Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)", *Marmara Üniversitesi SBE*, Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 229.

SONUÇ

Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerinin sorumluluk sahasında bulunan kadı ve müderrislerin istihdamlarının ele alındığı bu çalışmada sistemin işleyişiyle alakalı birçok bulgu elde edilmiştir. İlimiyenin giriş kapısı olan mülâzemet sisteminde bu dönemde nitelik ve nicelik anlamında bazı değişimlerin olduğu gözlemlenmiştir. Yaşanan değişimlerin başında, önceki dönemlere kıyasla mülâzım sayılarında ciddi bir artışın meydana gelmesi gelmektedir. Bu durumun temel sebebi şeyhülislâmların zamanla elde ettiği güçle orantılı olarak daha fazla muîdini mesleğe dâhil etmesidir. Nitekim şeyhülislâmlar toplam mülâzım sayısının neredeyse yarısını tek başına vermişlerdir. Önceki dönemlerle mukayese edildiğinde bu durum şeyhülislâmların ilmiye istihdamı açısından zirveye ulaştıklarına da işaret etmektedir. Ancak bu vaziyet meslekte görev bekleyenler arasında yığılmaya sebebiyet vermiştir. Böylelikle istihdam noktasında yaşanan yoğunluk, sistemin bir çözüme ihtiyaç duyduğuna dair bir düşünceyi de beraberinde getirmiştir. Öyle ki sonraki yüzyılın ilk yarısında ilmiye sahasında köklü reformların yaşanması biraz da bu bakış açısının bir yansımasıdır.

Mülâzemet sisteminde görülen farklılıklardan bir diğeri ise mesleğe giriş yöntemi olarak daha önce yürürlükteki bazı usullerin XVIII. yüzyıl ikinci yarısında artık kullanılmamasıdır. Bunun muhtemel nedeni mülâzım sayılarında yaşanan artışın azaltılma çabası olabilir. Her ne kadar mülâzım sayıları kontrol altında tutulmaya çalışılsa da gerek ulemânın dışında kimselerin, gerekse de ulemâdan daha önce mülâzım vermeyenlerin artık mülâzım vermeye başlamaları mülâzım sayılarının kontrolünü sekteye uğratmıştır. Mesela fetva eminlerinin zamanla güç kazanmalarıyla bu dönemde mülâzım vermeye başlamaları mülâzımların sayısının kontrol altında tutulmaya çalışılmasına olumsuz etki etmiştir.

Bu dönemde sadrazamların mülâzım verme hususunda imtiyaz sahibi olmaları altı çizilmesi gereken önemli bir gelişmedir. İlimiye mensuplarının mesleğe giriş sürecinde sadrazamların etkinliğinin görülmeye başlanması istihdama müdahale olarak yorumlanabilir. Sadrazamların ilmiye mesleğine eleman sokma noktasında elde ettikleri yetkiyi ne zamandan itibaren kullanmaya başladıkları tespit edilememiştir. Yine bu uygulamanın sonraki zamanlarda sürdürülüp sürdürülmediği ise bu çalışmanın sınırları dışında kalmıştır. Bu sebeple mesele, daha sonra yapılacak çalışmalara konu olmasıyla sistemin değişim sürecini anlamamıza katkı sağlayacaktır.

İhraç edilen mülâzımların neden meslekten çıkarıldıklarıyla ilgili açıklayıcı sebepler ruznâmçe kayıtlarına yansımamıştır. Sistemin doğrudan kontrol altında tutulması ile ilgili bir

uygulama olmasından dolayı bu mesele de ehemmiyete sahiptir. Bundan dolayı tıpkı sadrazamların müdahalesi meselesinde olduğu gibi burada da konuyla ilgili daha sonra yapılacak detaylı bir araştırma bazı soru işaretlerinin giderilmesine yardımcı olacaktır.

Kadı veya müderris olma hedefi olan müdler için emellerine hızlıca ulaşabilmeleri için intisap edecekleri hocanın kim olduğu çok önemliydi. Zira meslek hiyerarşisinde önemli bir yerde bulunan ulemânın sahip olduğu mülâzım kontenjanı, kendisinden daha alt pozisyondakilere göre her zaman daha fazlaydı. Dahası üst derecedeki bir âlimden mülâzım olanlar, ilk defa mesleğe girişte diğer adaylara göre daha avantajlıydılar. Şöyle ki, şeyhülislâmın müdi olan dânişmendler gerek mülâzım olma sürecinde gerekse işe girme aşamalarında meslektaşlarından daha hızlı yol katetmekteydiler. Böylece bu şartlar göz önünde tutulduğunda müdler için kariyerlerinin ilk kırılma noktaları himayesine girecekleri hocanın seçimiydi. Ancak dileyen her dânişmendin şeyhülislâm veya diğer yüksek mevaliye ulaşması kolay değildi. Bunun için ise devreye sosyal kökenleri ve buldukları muhitteki bağlantıları ön plana çıkmıştır.

Ulemânın mesleki ilişkileri ve sosyal tabanları takip edildiğinde hangi kesimlerden mesleğe rağbetin olduğu veya kimlerin daha fazla meslekte yer aldıklarını görebilmek mümkündür. Tarike dâhil edilen 2817 mülâzımın %47'sinin herhangi bir elkâba sahip olmadığını belirlemesi, ilmiye mesleğinin Müslüman olan herkese açık olduğu sonucuna varmamıza dayanak oluşturmaktadır. Öte yandan yüksek dereceli mansıplara ulaşabilen âlimlerin genellikle nesebi bilinen veya mesleki ağları güçlü olan kimselerden olmaları ve mülâzımlardan %44'nün hocasının *zâde* unvanına sahip olmaları ise istihdam noktasında “aristokratik” bir duruma işaret etmektedir. Fakat konunun farklı parametrelere sahip olması bu meseleyle alakalı tartışmalara açık kapı bırakmaktadır.

Mülâzımların sosyal tabanları incelenirken *es-seyyid* unvanının çokça kullanıldığı görülmüştür. Mülâzımların %22'si ve hocalarının %36'sı bu unvana sahipti. Bu oranlar *seyyidlerin* ilmiye mesleğinde önemli bir yer teşkil ettiklerini ortaya koymaktadır. En fazla mülâzımın %41,69 oranla İstanbul'dan gelmiş olması ise ilmiyeye personel temininde İstanbul'un ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu bilgi, müderrisliğe sadece İstanbul medreselerinden kimselerin seçilmiş olmasını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

1757-1775 döneminde Rumeli'de 282, Anadolu'da 353 ve Mısır'da 40 olmak üzere toplam 675 kazâyâ 2852 atama yapılmıştır. Elde ettiğimiz verilere göre kazâ sayılarında önceki dönemlere kıyasla özellikle Rumeli ve Anadolu'da bir düşüş yaşanmıştır. Rumeli'deki

daralmanın sebebi yaşanan toprak kayıplarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Anadolu’da ise kazâ statüleriyle alakalı olarak bir azalmanın olmuş olduğunu söyleyebiliriz. Mısır kazâları ile ilgili genel bir çalışmanın olmaması ise bu konuda bir kıyas yapmamızı engellemiştir. Mısır bölgesiyle ilgili olarak kazâ kadılıklarının yanı sıra her sene hac kafilesi için de bir kadının atanmış olması bu bölgeyi diğer bölgelerden ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer bir uygulamanın Anadolu veya Rumeli’de görülmemesi devletin, bölgelere göre farklı çözümler uyguladığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti’nde kazâ kadılıkları ber-vech-i te’bîd, ber-vech-i maîşet, mansıb kazâ ve ilhak kazâ şeklindeki statülerle yönetilmekteydi. Bahsi geçen tasarruf biçimlerinden bazıları 50-60 yıl boyunca hiç değişmemişken bazılarının ise arz-talep dengesi ve şartlar gözetilerek kısa sürelerde değişikliğe uğrayabilmekteydi. Oluşan değişimin birden çok sebebi mevcutken temel nedeninin Rumeli ve Anadolu’da bulunan kazâ sayıları ve kadı adaylarının buralara talep oranıyla alakalı olduğu sonucuna varılmıştır. Öte yandan merkez tarafından yapılan düzenlemeler doğrudan doğruya kazânın kadıya sunduğu gelire alakalı olabildiği gibi, kadıların özel durumlarıyla da ilgili olabilmekteydi. Böylece kazâ statüsü kadının aldığı günlük itibari yevmiye miktarına etki etmiştir. Bütün bunlar oluşan farklı kazâ statülerinin doğal karşılanması gerektiğini desteklemektedir.

Rumeli, Anadolu ve Mısır’da yapılan toplam 2852 atamadan elde edilen bulgulara baktığımızda tevcihlerin %12,8’i ilk defa kadı olanlara ait iken, %82,5’i ise kadılık müddetlerini geçirenlerden infisâl dönemlerinin ardından yeniden bir kazâyâ hareket edenlere ait olduğu tespit edilmiştir. Bu oranlar mesleğe ilk defa girenlerin sayısının hâlihazırda görev yapan kimselerden daha az olduğunu ortaya koymaktadır. İlmiye istihdamıyla alakalı önceki dönemleri ilgilendiren çalışmalarla yapılan mukayeseler neticesinde XVIII. yüzyıl ikinci yarısında mesleğe yeni dâhil olanların oranında bir düşüş olduğu sonucuna varılmıştır. Söz konusu azalmanın nedeni olarak artan eleman sayısına karşılık boş kadroların yetersizliği gösterilmiştir. Mesela Rumeli’de ilk defa kadı olanların XVII. yüzyıldaki oranı %26 iken, incelediğimiz dönemde bu oran %14,74’e inmiştir. Bu vaziyet kadılık mesleğinde artık bir yığılma olduğunu ve bundan dolayı mesleğe yeni personel alımında bir düşüş yaşandığını göstermesi yönüyle önemlidir.

Kadı istihdamında varılan bir diğer sonuç dikkat çekicidir. Önceki dönemlerde mülâzımların müderrisliğe geçmeden kadılığa tayin olabilmeleri mümkün iken, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ise kadı adayları öncelikle müderrislik mesleğini icra etmek

zorundaydılar. Bu vaziyet her ne kadar arz-talep dengesinden kaynaklanmışsa da, kadıların kalitesine müspet manada bir etkisinden söz edilebilir.

Ruznâmçeler çerçevesinde analiz edilen üç kadılık bölgesiyle ilgili benzerlik ve farklılıklar takip edildiğinde görev süreleriyle ilgili dikkat çekici noktalara ulaşılmıştır. İlk defa görev alan kadılardan Rumeli'yi seçenlerin %5,62'si 1-2 yıl bekledikten sonra vazifeye başlamışken, Anadolu'da ise bu oranın %16,5 olması; Anadolu'da görev yapmayı tercih eden adayların daha erken sürede göreve başladıklarını göstermektedir. Kadı istihdamında oluşan bu durumun sebebi Rumeli kazâlarına talebin çok olması veyahut Anadolu'da ilk defa kadı olanlar için uygun kazâ sayılarının daha fazla olması ile ifade edilebilir.

Öte yandan kadı tayinlerinde bazen kullanılan muvakkit uygulaması, bütün kadı atamalarında görülmeye başlanan olağan bir duruma dönüşmüştür. Rumeli, Anadolu ve Mısır'da muvakkaten yapılan tayinlerin takip edilmesiyle kadılık bekleyen adayların bölgesel yoğunluklarını elde edebilmek mümkün olmuştur. Takip ettiğimiz bu yöntem ile adayların kadılık için en fazla bekledikleri bölgenin Rumeli tarafındaki kazâlarda olduğu ortaya konmuştur.

Yukarıda değindiğimiz yoğunluk zincirleme bir şekilde istihdamın başka aşamalarını da etkilemekteydi. Rumeli'de görev almak üzere ilk defa medreseden kadılığa geçenlerin hiçbirisi örfi müddetin tamamı için atanmamaları bu sebeple ilişkilidir. Mısır'da ilk defa kadılığa geçenlerin, örfi sürenin tamamıyla atanma oranları Rumeli ve Anadolu'ya göre daha fazladır. Ayrıca Mısır'da kadıların yasal görev süreleri Rumeli ve Anadolu'dan dört ay fazlaydı. Bu bulgu Mısır'ın diğer bölgelerden ayıran bir başka özelliği idi. Bunun nedeni Mısır'ın İstanbul'a olan uzaklığının getirdiği dezavantajın izole edilme çabasıyla izah edilebilir.

Araştırmamızda mülâzım ve müderrislerin sosyal kökenlerinin incelenmesine benzer bir şekilde kadıların geldikleri yerler ve sahip oldukları lakapların ele alınması planlanmış idi. Fakat kadı atama kayıtlarında takip edilen kayıt usulünde hedeflediğimiz bilgilerin yetersizliğinden dolayı kadıların sosyal kökenleri incelenememiştir.

XVIII. yüzyıl ikinci yarısında ruznâmçe kayıtlarında Anadolu medreselerine yapılan atamaların olmaması ve Rumeli ruznâmçelerinde ise sadece İstanbul medreselerine yapılan tayinlerin yer almış olması üzerinde durulması gereken bir değişim/sorun olarak değerlendirilmiş ve bunun cevabı aranmaya çalışılmıştır. Önceki dönemlerde mesleğe imparatorluğun birçok merkezinden istihdam sağlanmakta iken zamanla İstanbul'un rolünün

artmasıyla ilmi muhit ve istihdam konusunda da öncelikli bir hal aldığı anlaşılmıştır. İstanbul, Edirne ve Bursa medreseleri istihdama personel temini noktasında önceleri önem itibarıyla birbirleriyle benzer konumdayken zamanla İstanbul lehine bir değişimin meydana geldiği saptanmıştır. İstanbul'un ilmiyeye personel sağlamada tek başına kalması bir anda ortaya çıkan bir durum olmayıp, bu değişimin uzun bir zamana yayıldığı ileri sürülebilir. Ancak konunun detaylandırılması için geriye dönük olarak ruznamçelerin kronolojik bir şekilde takip edilmesi bu problemin çözülmesine fayda sağlayacaktır.

İncelenen dönemde Anadolu medreselerine ait kayıtların nerede muhafaza edildiğinin henüz bilinmemesi çözülmesi gereken bir başka sorundur. Kayıtların bulunması, sistemin Anadolu medreseleriyle ilgili eksik kalan yanlarını anlamamıza yarayabileceği gibi, Rumeli canibiyle yapılacak kıyaslamalarla sürecin bir bütün olarak değerlendirilmesine de katkı sağlayacaktır.

Kadı tayinlerinde gördüğümüz tevkîf uygulaması, müderrislerin atama süreçlerinde de yürürlükteydi. Ancak tevkîf ile yapılan atamalarda sadece mevcut müderristen sonra yapılacak hareket belirlenmiştir. Dolayısıyla kadılıktaki gibi ikinci veya üçüncü bir müderrisin medrese sıralamasına girmesi söz konusu değildi. Böylece kadılık kurumu ile karşılaştırıldığında muvakkaten atamalar medreselerde daha az görülmekteydi. Bu durum medrese sayısının kazâ kadılıklarından daha fazla olması ve kadı ile müderris adaylarının nicelik durumlarından kaynaklanmış olabilir. Fakat müderris sayılarının medreselere oranla giderek artması ise terfi alan müderrisler için münhal kadro sıkıntısını doğurmuştur. Bu durumda terfi alan müderrisin bulunduğu medresenin derecesinin artırılmasıyla bir çözüm arayışı içerisine girilmiştir. Ancak 1756-1776 döneminde yerinde medrese payesi alanlarla ilgili sadece dokuz kaydın olması müderrislerin rütbelerine uygun medrese sayısı ile o rütbeye uygun müderrislerin sayısı arasında çok fazla farkın olmadığını göstermiştir. Dolayısıyla bu husus dikkate alındığında medreselerde kadılıklarda olduğu gibi ciddi bir yığılma olmadığına dair bir kanaat oluşturabilir.

İlk defa atanan müderrislerin mülâzemet sürecinde ne kadar bekledikleri ve bir medreseden başka birine atandıklarında görevde kalacakları süre belirtilmemiştir. Bunun çözümü için mülâzım ve hareket defterlerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Karşılaşılan bu türden sıkıntılar mülâzım ruznamçelerinin atama kayıtlarıyla birlikte kullanılmasının önemini göstermektedir.

Maişet veya te'bîd statüsünde kazâ tevcihi alan müderrislerin tespit edilmesi de bazı soru işaretleri doğurmuştur. Mâişet veya te'bid alanların kazânın yönetimi için nâib

göndermiş olmaları muhtemel olsa da kimin ne şekilde gönderildiği ruznâmçelere yansımamıştır. Bu ise ruznâmçelerin eksik bir yönüdür. Bu durumda şu çıkarımda bulunulabilir; kadı tevcihatının yer aldığı ruznamçelerde kazanının hasılatı kime ait olacak ise bu kişiler kaydedilmekteydi. Dolayısıyla asıl kadının yerine birinin gönderilip gönderilmediğini ruznâmçelerde bulmak mümkün değildir. Bunun için şer'îye sicillerini takip ile mutasarrıfın kim olduğunun teyit edilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak bu tez, Osmanlı'nın üç coğrafyasında kazâ ve medreselerde istihdam sürecinde tespit edilen değişimleri ortaya koymaktadır. Bu sayede çalışma, sisteminin üç bölgede nasıl çalıştığının takip edilmesini mümkün kılmaktadır. Ayrıca kadıasker ruznamçelerinin ihtiva ettiği bilgilerin yeterli olduğu veya eksik kaldığı noktaları görmemize de olanak sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi (MA)

1.1.1. Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri (RKR)

232/55, 266/89, 277/100, 278/101, 279/102, 280/103, 283/106, 284/107, 285/108, 288/111, 289/112, 294/117, 295/118, 297/120, 299/122, 300/123, 302/125, 304/127, 307/130, 308/131, 340/163, 342/165, 344/167, 345/168.

1.1.2. Anadolu Kadıaskerliği Ruznâmçeleri (AKR)

448/13, 459/24, 472/37, 473/38, 475/40, 476/41, 483/48, 483/106, 486/51.

1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Hatt-ı Hümayûn (HAT.) 174/7543, *Cevdet Maarif (C.MF.)* 61/3015, *Yabancı Arşiv Bulgaristan (YB. 04)*, 1/ 41.

1.3. Nuruosmaniye Kütüphanesi (NOK)

Anadolu Kadıaskerliği Ruznâmçeleri (AKR), 5193/31, 5193/34, 5193/35, 5193/41, 5193/50, 4569/50.

2. Kaynak Eserler

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, (2018), Haz. Mehmet İpşirli, C. 1, TTK Yay., Ankara.

Akbayar, Nuri, (2001), *Osmanlı Yer Adları*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Aydın, Bilgin; İlhami Yurdakul ve İsmail Kurt, (2006), *Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi Defter Kataloğu*, İSAM Yay., İstanbul.

Çiçek, Hikmet, (2018), “Vekâyi‘nüvis Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi’nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Devellioğlu, Ferit, (2008), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, 25. Baskı, Ankara.

Gelibolulu Mustafa Âlî, (2003), *Künhü'l-Ahbâr: Fatih Sultân Mehmed Devri 1451-1481*, C. II, Haz. M. Hüdai Şentürk, TTK. Yay., Ankara.

_____, (1956), *Mevâidü'n-Nefâis fî Kavâ'idi'l-Mecâlis*, Neşreden: Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, Tıpkıbasım, İstanbul.

Hazarfen Hüseyin Efendi, (1998), *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osman*, Haz. Sevim İlgürel, Ankara.

İlmiyye Sâlnâmesi, (1998), Yayına Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin ve Cevdet Dadaş, Birinci Baskı, İşaret Yay., İstanbul.

İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, (2019), Haz. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul.

Kânûnnâme-i Âl-i Osman, (2003), Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi Yay., İstanbul.

Kâtib Çelebi, *Fezleke*, (2017), C. I-II, Haz. Zeynep Aycibin, Çamlıca Basım Yay., İstanbul.

Kevâkib-i Seb'â Risâlesi, (2015), Yayına Haz. Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaaslan, TTK. Yay., Ankara.

Koçi Bey Risalesi, (1993), Haz. Zuhuri Danışman, MEB Yay., İstanbul.

Koçi Bey Risalesi, (1998), Yayına Haz. Yılmaz Kurt, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara.

Koçi Bey Risaleleri, (2007), Haz. Seda Çakmakçıoğlu, Kabalcı Yay., İstanbul.

Küçük Çelebi-zâde İsmâ'il Âsım Efendi, (2013), *Münşe'ât-ı Âsım*, Yayına Haz. Fahri Unan, TTK Yay., Ankara.

Mehmed Hâkim Efendi, (2019), *Hâkim Efendi Tarihi*, C. 1, Yayına Haz. Tahir Güngör, Ed. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul.

Mehmed Süreyya, (1996), *Sicill-i Osmanî*, C. 1, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

Müstakimzâde Süleyman Saadeddin, (1978), *Devhatü'l-Meşayih*, Yayına Haz. Ziya Kazıcı Çağrı Yay., İstanbul.

Naîmâ Mustafa Efendi, (1967), *Naîmâ Târihi*, C. I, Çev. Zuhurî Danışman, Zuhurî Danışman Yay., İstanbul.

Nev'izâde Atâî, (1989), *Hadâiku'l-hakâik fî Tekmileti's-Şakâik*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul.

Pakalın, Mehmet Zeki, (2004), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, MEB. Yay., İstanbul.

Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, (2013), *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1115-1134/1703-1722)*, C. II, Yayına Haz. Abdülkadir Özcan vd., Klasik Yay., İstanbul.

Râşid Mehmed Efendi, (1282), *Tarih-i Râşid*, C. IV, Matbaa-i Amire, İstanbul.

Sâmi, Şemseddin, (1989), *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Sezen, Tahir, (2017), *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara.

Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi: Mürî't-Tevârih, (1981), C. I-III, Haz. Prof. Dr. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.

Şeyhî Mehmed Efendi, (2018), *Vekâyi'u'l-Fuzalâ (Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli)*, C. 4, (Haz. Ramazan Ekinci), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul.

Teşrifatçı Mehmed Âkif Bey, (2012), *Târîh-i Cülûs-ı Sultan Mustafa Han-ı Sâlis*, Tıpkıbasım, Ed. Erhan Afyoncu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul.

Tevkiî Abdurrahman Paşa, (1331), “Osmanlı Kanûnnâmeleri (III)”, *Milli Tetebbular Mecmûası*, C. I, S. 3, s. İstanbul: 497-544.

Toprak, Seydi Vakkas, (2011), “Nuri Tarihi (Metin-İnceleme)”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.

Uğur, Ali, (1973), “The Ottoman Ulemâ in The Mid-17TH Century: An Analysis Of The Vakâiü'l-Fuzalâ Of Mehmed Şeyhî Efendi”, *Degree Of Doctor Of Philosophy At The University Of Edinburgh*.

Ünal, Mehmet Ali, (2011), *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 1. Baskı, Paradigma Yay., İstanbul.

Vak'anüvis Halil Nuri Bey: Nûrî Tarihi, (2015), Haz. Seydi Vakkas Toprak, TTK. Yay., Ankara.

Yücel, Yaşar, (1988), *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar Kitab-ı Müstetab Kitabı Mesâlih'l Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn Hırzû'l-Müluk*, TTK. Yay., Ankara.

3. Araştırma Eserler

ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali, (2011), *1703 İsyanı Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, Çev. Çağdaş Sümer, Tan Kitabevi Yay., Ankara.

AHISHALI, Recep, (2010), "Tahvil", *DİA*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 440-442.

AKDAĞ, Mustafa, (1995), *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyamları*, Cem Yayınevi, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, Murat, (2002), *XIX. Asır Başlarına Kadar Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık*, Beyan Yay. İstanbul.

_____, (2004), *Osmanlı Medreseleri (XIX. Asır)*, Beyan Yay., İstanbul.

AKIBA, Jun, (2005), "From Kadı to Naib: Reorganization of the Ottoman Sharia Judiciary in the Tanzimat Period", *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province and the West*, ed. Colin Imber, Vol. 1, London: I. B. TAURIS: 43-60.

ALAN, Ercan, (2015), "Kadıasker Ruznamçelerine Göre XVII. Yüzyılda Rumeli'de Kadılık Müessesesi", *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

_____, (2017), "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 49: 89-124.

_____, (2018), "XVII. Yüzyıl Anadolu Kadılıkları ve Rütbeleri", *Tarih Dergisi*, S. 67:

ALTUNSU, Abdülkadir, (1972), *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.

ARIK, Fedai Şamil, (1997), "Osmanlı'da Kadılık Müessesesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, S. 8: 337-366.

ASLAN, Ali, (2015), "18. Yüzyıl Osmanlı İlim Hayatından Bir Kesit: Sıdkî Mustafa Efendi'nin Günlüğü ve Mülâzemet Yılları", *İstanbul Üniversitesi SBE*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ATÇIL, Abdurrahman, (2010), *The Formation of the Ottoman Learned Class and Legal Scholarship (1300-1600)*, Doktora tezi, University of Chicago.

_____, (2017), *Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge.

_____, ve Ercan Alan, (2018), *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulemâ Defterleri*, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yay., Ankara.

_____, (2019), *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Âlimler ve Sultanlar (Scholars and Sultans in the Early Modern Ottoman Empire)*, Çev. Gürzat Kami, Klasik Yay., İstanbul.

AYDIN, Bilgin, (2017), *XVI. Yüzyılda Dîvân-ı Hümâyûn ve Defter Sistemi*, TTK. Yay., Ankara.

BALTACI, Cahit, (1979), “Kâdî-asker Rûznâmçeleri'nin Târihî ve Kültürel Ehemmiyeti”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C.IV, S. 1: 55-100.

_____, (1991), “Arpalık”, *DİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: s. 392-393.

_____, (2005), *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., C. I, 2. Baskı, İstanbul.

_____, (2010), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yay., 3. Baskı, İstanbul.

BARCAN, Ömer Lütfi, (1964), “894 (1488-1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Âit Muhasebe Bilançoları”, *Belgeler*, C. 1, S. 1: 35-113.

BAYKARA, Tuncer, (1988), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1: Anadolu'nun İdâri Taksîmâtı*, Ankara.

_____, (2002), “Kazâ”, *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara: 119-120.

BAYSUN, M. Cavid, (1964), “Nâip”, *İA*, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 50-52.

BEYAZIT, Yasemin, (2007), “Rumeli Kadılıkları ve Rütbelerine Dair 1837 Tarihli Bir Yazma”, *Belgeler*, TTK Yay., C. XXVIII/32:11-56.

_____, (2009), “Osmanlı İlmîyye Tarîkinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadıaskerliği Ruznâmçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl)”, *Ankara Üniversitesi SBE*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.

_____, (2009), “Osmanlı İlmîyye Bürokrasisinde Şeyhülislâmlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)”, *Belleten*, C. LXXIII, S. 267.

_____, (2010), “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Kaza Sınırlarını Belirleyen Temel Etkenler”, *Doğu Batı Dergisi*, S. 53.

_____, (2013), “Kadıasker Ruznâmçelerinde Tipoloji ve Yeterlik”, *Prof. Dr. Özer Ergenç’e Armağan*, Ed. Ümit Ekin, Bilgi Kültür Sanat Yay., İstanbul.

_____, (2014), “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiyye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi”, *Bellekten*, S. 283, C. LXXVIII, Ankara.

_____, (2014), *Osmanlı İlmiyye Mesleğinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*, TTK Yay., Ankara.

_____, (2015), “Râbia’dan İnebahtı’ya Rumeli Kadılık Rütbeleri”, *Yeni Türkiye Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-I*, S. 66, C. I: 1228-1236.

_____, (2018), “Osmanlı Eğitim Sistemi İçerisinde Buk’a Medreselerinin Yeri”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim, Finans*, ed. Fuat Aydın vd., Mahya Yay., İstanbul: 373-394.

_____, (2018), *Kadıasker Atama Ruznâmçelerinden “Çivizâde Mehmed Efendi Ruznâmçesi”*, TTK Yay., Ankara.

_____, (2020), *Kadıasker Mülâzım Ruznamçelerinden Bostanzâde Mehmed Efendi Defteri*, TTK Yay., Ankara.

_____, (2020), “Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Bir Nizam Koyucu: Ebüssuûd Efendi”, *Kanûnî Sultan Süleyman ve Dönemi Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, Ed. M. Fatih Çalışır, Suraiya Faroqhi ve M. Şakir Yılmaz, İbn Haldun Üniversitesi Yay., İstanbul: 130-137.

BEYDİLLİ, Kemal, (1999), “Küçük Kaynarca’dan Tanzimât’a Islâhât Düşünceleri”, *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, S. 8: 225-264.

_____, (2006), “Mustafa III”, *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 280-283.

BURKE, Jeffrey Charles, (1992), “The Role of The Ulemâ During The French Rule of Egypt 1798-1801”, *Master of Arts: Institute of Islamic Studies McGill University*, Montreal.

BUZPINAR, Ş. Tufan, (2009), “Surre”, *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 567-569.

CENGİZ, Cihan, (2019), “XVII. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İlmiyye Kânûnnâmeleri ve Mülâzemet Sistemi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÇADIRCI, Musa, (1981-1982), “Tanzimat’ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve Tarik-i İlmiyyeye Dair Ceza Kanunnâmesi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25: 148-158.

ÇALIŞKAN, Vildan, (2019), “1123-1124 (M. 1711-1712) Tarihli 5193/24 Numaralı Anadolu Kazaskerliği Ruznâmçe Defterinin Arşivcilik ve Tarih Açısından İncelenmesi”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÇİFTÇİ, Mehdin, (2010), “Osmanlı Medrese Teşkilatında Zirve: Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)”, *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 14: 51-116

_____, (2012), Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar), *Marmara Üniversitesi SBE*, Doktora Tezi.

ÇÖREKÇİ, Semra, (2015), “17. Yüzyıl Başında Osmanlı İlmiye Sistemi: Nuruosmaniye Kütüphanesi 4569/5 Numaralı Ruznâmçe Defterinin Transkripsiyonu ve Tahlili”, *İstanbul Medeniyet Üniversitesi SBE.*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

DÂNIŞMEND, İsmail Hami, (1971), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 5, Türkiye Yayınevi, İstanbul.

DEMİREL, Tacettin, (2019), “XVIII. Yüzyıl Başlarında İlmiye Düzenlemeleri ve Mülâzemet Sistemi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

DOĞAN, Muzaffer, (2010), “III. Selim Döneminde Devlet Teşkilâtına Dair Bazı Düzenlemeler”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era from Ancien Regime to New Order*, Ed. Seyfi Kenan, İSAM Yay., İstanbul, 79-104.

ERDOĞAN, Mert Can, (2019), “XVI. ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Nasihatnamelerinde Ulemâ-Ümera İlişkisine Yönelik Eleştiri ve Öneriler”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, Ed. Fuat Aydın vd., Mahya Yayıncılık, İstanbul: 579-592.

ERÜNSAL, İsmail E., (2014), “Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznâmçeleri”, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, Timaş Yay., İstanbul.

EVSEN, Esra, (2009), “Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülâzemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)”, *Marmara Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

FAROQHI, Suraiya, (1973), “Social Mobility Among The Ottoman Ulemâ in The Late Sixteenth Century”, *International Journal of Middle East Studies*, V. 4, No. 2: 204-218.

FEYZİOĞLU, Hamiyet Sezer ve Selda Kılıç, (2005), “Tanzimat Arifesinde Kadılık-Naiplik Kurumu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 24, S. 38: 31-53.

FLEISCHER, Cornell H., (2013), *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul.

GIBB, H. A. R. ve C. Collin Davies, (1964), “Nâip”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, C. 9: 50-51.

GIBB, H. A. R. ve Harold Bowen, (1957), *Islamic Society and the West*, V. II, Oxford University Press, Oxford.

GÖKÇE, Turan, (1994), “934 (1528) Tarihli Bir Deftere Göre Anadolu Vilâyeti Kadılıkları ve Kadıları”, *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, Akademi Kitabevi, İzmir: 77-94.

_____, (1994), “Anadolu Vilâyeti’ne Dâir 919 (1513) Tarihli Bir Kadı Defteri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. IX: 215-259.

GÖYÜNÇ, Nejat, (1999), “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı Ansiklopedi*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., C. 6: 77-88.

GÜLDÖŞÜREN, Arzu, (2013), “II. Mahmud Dönemi Osmanlı Ulemâsı”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

GÜNAY, Fatih, (2007), “Râşid Mehmed Efendi”, *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 463-465.

GÜNDOĞDU, İsmail, (2009), “The Ottoman Ulemâ Group And State of Practicing “Kazâ” Authority During The 18TH Century”, *ODTÜ Sosyal Bilimler Üniversitesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

_____, (2009), “Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Ruznâmçe Defterleri ve Önemi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C. 6, S. 2: 701-707.

HALAÇOĞLU, Ahmet, (1999), “1740-1741 Tarihli Yazma Esere Göre Rumeli Kazâlarının Rütbeleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III, TTK Yay., Ankara: 869-897.

HIZLI, Mefail, (1987), “Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, C. 2: 275-280.

İNALCIK, Halil, (2012), “Kazasker Ruznamçe Defterlerine Göre Kadılık”, *Adâlet Kitabı* Ed. Halil İnalçık, Bülent Arı ve Selim Aslantaş, Kadim Yay., Ankara.

İPŞİRLİ, Mehmet, (1979-80), “Hasan Kâfi el-Akhisarî ve Devlet Düzenine Ait Eseri: Usulü’l-Hikem Fî Nizami’l-Âlem”, *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10-11: 239-278.

_____, (1983), “Osmanlı İlimiye Teşkilâtında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları”, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Nr. 10-11, İÜEF Basımevi: s. 221-231.

_____, (1988), “Osmanlı İlimiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI-XVII. Asırlar)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. VII-VIII: 273-285.

_____, (1992), “Buk’a”, *DİA*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 386-387.

_____, (1994), “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, C. I, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul: 139-277.

_____, (1994), “Dürrîzâde Mehmed Âtaullah Efendi”, *DİA*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 37-38.

_____, (1994), “Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Bir Eser: Kavânîn-i Osmânî ve Râbîta-i Âsitâne”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 14: 9-35.

_____, (1997), “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. yüzyıla Kadar)”, *Bellekten*, C. LXI, S. 232: 597-700.

_____, (2000), “İvazpaşazâde İbrâhim Beyefendi”, *DİA*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 290-291.

_____, (2003), “Mansıb”, *DİA*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara: 4.

_____, (2003), “Medrese”, *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara: 327-333.

_____, (2006), “Müderris”, *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 468-470.

_____, (2006), “Mülâzemet”, *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 537-539.

_____, (2006), “Nâib”, *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 312-313.

_____, (2021), *Osmanlı İlimiyesi*, Kronik Kitap Yay., İstanbul 2021.

İZGİ, Cevat, (1997), *Osmanlı Medreselerinde İlim*, C. I, İz Yay., İstanbul.

KARAHASANOĞLU, Selim, (2013), *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul.

KILIÇ, Rüya, (2005), *Osmanlı’da Seyyid ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

KILIÇ, Cihan, (2017), “XVII. Yüzyıl İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)”, *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KIR, Anıl, (2019), “Kamil Kepeci 217 Numaralı Ruus Defteri (Metin Değerlendirme s. 101-102)”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi SBE. Tarih Anabilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi.

KOÇU, Reşad Ekrem, (1940), “*Vilâdetname (III. Mustafa'nın Kızı Hibetullah Sultan'ın Doğum Donanması)*”, Çığır Kitabevi, İstanbul.

KÖSE, Ensar, (2014), “Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplu Hak Arama: XVIII. Yüzyıla Ait 100 Örnek Mahzar”, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri (21-22 Aralık 2012)*, Ed. Prof. Dr. Fethi Gedikli, On İki Levha Yay., İstanbul: 411-447.

KURU, Levent, (2016), “Kazasker Ruznamçelerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli'de Kadılık Müessesesi”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., (1977), “1869'da Faal İstanbul Medreseleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi (TED)*, S. 7-8: 277-392.

_____, (1978), “Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye Medresesi ve Kuruluş Arefesinde İstanbul Medreseleri”, *(İTED) İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, S. VII/1-2: 1-212.

_____, (1992), “Berat”, *DİA*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 472-473.

_____, (2012), “Tezkire”, *DİA*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 73-74.

MARDİN, Ebül'ulâ, (1977), “Kadı”, *İA*, C. VI, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: 42-46.

NAGATA, Yuzo, (2006), “Muhsinzâde Mehmed Paşa”, *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 48-50.

ORAL, Ertuğrul, (1980), “993-994 (1585-1586) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Rûznâmesi”, *İÜEF, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyetleri Tarihi Kürsüsü*, Mezuniyet Tezi.

_____, (1993), “1177 (1763-1764) Tarihli Rumeli Kadıaskeri Ruznâmçesi”, *Marmara Üniversitesi SBE.*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ORHONLU, Cengiz, (1993), “Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle: “Risâle-i Terceme”, *Belgeler*, TTK Yay., 2. Baskı, C. IV, S. 7-8: 39-47.

ORTAYLI, İlber, (1979-1980), “18. Yüzyılda İlmıye Sınıfının Toplumsal Durumu Üzerine Bazı Notlar”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı: 155-158.

_____, (2017), *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti 'nde Kadı*, Kronik Kitap Yay., 3. Baskı, İstanbul.

ÖZBEK, Zeynep Ayhün, (2006), “1-2 Nolu Mülâzemet Defteri Tahlil ve Değerlendirme”, *Marmara Üniversitesi SBE.*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÖZCAN, Abdülkadir, (1994), “Edirne Vak'ası”, *DİA*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 445-446.

ÖZCAN, Tahsin, (2007), “Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi”, *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 291-292.

ÖZÇELİK, Uğur, (2018), “Kazasker Atama Ruznâmçelerinden Anadolu Kazaskerliği 7 Numaralı Defterin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1099-1101/1688-1690)”, *Uludağ Üniversitesi SBE.*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÖZEN, Şükrü ve Orhan Şaik Gökyay, (2005), “Molla Lutfi”, *DİA*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 255-258.

ÖZERGİN, M. Kemal, (1988), “Rumeli Kadılıklarında 1078 Düzenlemesi”, *Ord. Prof. Dr. İ. Hakkı Uzunçarşılı 'ya Armağan*, TTK Yay., Ankara: 251-309.

ÖZKAYA, Yücel, (1979), “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Timâr ve Zeâmetlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32: 219-255.

SARICAOĞLU, Fikret, (1996), “Hacı İvaz Paşa”, *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 487-488.

ŞAHİN, İlhan, (2006), “Nahiye”, *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 306-308.

TOPRAK, Zafer, (1994), “Dünden Bugüne İstanbul'un Nüfusu”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6: 108-111.

TURCHIN, Peter Jonathan M. Adams ve Thoms D. Hall, (2006), “East-West Orientation of Historical Empires and Modern States”, *Journal of World-Systems Research*, S. XII-II: 219-229.

UĞUR, Ahmet, (1980), “Âsaf-Nâme-i Vezir Lutfi Paşa”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 4: 243-258.

- ULUÇAY, Mustafa Çağatay, (1985), *Padişahları Kadınları ve Kızları*, TTK Yay., Ankara.
- UNAN, Fahri, (1991), “Osmanlı Resmî Düşüncesinin İlmîye Târîki İçindeki Etkileri: Patronaj ilişkileri”, *Türk Yurdu Dergisi*, XI/45: 33-41.
- _____, (1994), “Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C. III: 669-676.
- _____, (1998), “Osmanlı İlmîye Tarîkinde “Pâye”li Tâyinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı”, *Bellekten*, C. LXII, S. 233: 46-50.
- _____, (1999), “Osmanlılarda Medrese Eğitimi”, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 5, Yeni Türkiye Yay., Ankara: 149-160.
- _____, (2003), *Kuruluştan Günümüze Fatih Külliyesi*, TTK. Yay., Ankara.
- _____, (2004), “Mevleviyet”, *DİA*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara: 467-468.
- USLUER, Sümeyyenur Köçek, (2019), “1020 Tarihli 009 Numaralı Rumeli-Ruznâmçe 28 Numaralı Defteri Çevirisi”, *Marmara Üniversitesi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1988), *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*, TTK. Basımevi, Ankara.
- _____, (2011), *Osmanlı Tarihi (XVIII. Yüzyıl)*, C. IV, 2. Kısım, 6. Baskı, TTK Yay., Ankara.
- _____, (2011), *Osmanlı Tarihi: Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, C. IV., I. Bölüm, TTK Yay., Ankara.
- YAKUT, Esra, (2014), *Şeyhülislamlık Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, 4. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- YANCI, Ülkü, (2017), “18. Yüzyılda Osmanlı'da Medrese Teşkilatı”, *Cumhuriyet Üniversitesi SBE*, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- _____, (2019), “18. Yüzyıl Osmanlı Medreselerinde Müderrislerin Atanma Usulleri”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, Ed. Fuat Aydın vd., Mahya Yay., İstanbul: 651-676.
- YETİM, Hacer, (2009), “1217-1224 Tarihli Mülâzemet Defterleri ve Mülâzemet Sistemi”, *Marmara Üniversitesi SBE.*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

YILMAZ, Ahmet, (2006), “Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin”, *DİA*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul: 113-115.

YURDAKUL, İlhami, (2010), “III. Selim’in İlmiye Islahatı Programı ve Tatbikleri”, *Nizâm-ı Kadîm’den Nizâm-ı Cedîd’e III. Selim ve Dönemi (Selim III and His Era from Ancien Regime to New Order)*, Ed. Seyfî Kenan, İSAM Yay., İstanbul: 105-127.

_____, (2016), “Kıbrıs (Lefkoşa) Kadılığı ve Kadıları (1571-1878)”, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs Uluslararası Sempozyum/The Ottoman Period in Cyprus International Symposium*, Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez vd., İstanbul: 381-408.

_____, (2017), *Osmanlı İlmiye Merkez Teşkilatında Reform (1826-1876)*, İletişim Yay., İstanbul.

_____, (2019), “Kudüs Mezhep Müftüleri, Naibleri ve Kadıları”, *Osmanlı Döneminde Kudüs’te İlmi Hayat ve Eğitim Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ed. Zekeriya Kurşun ve Ahmet Usta, İstanbul: 149-168.

_____, (2019), “Mekteb-i Nüvvâb”, *DİA*, C. Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara: 240-241.

YURIKO, Matsuo, (1996), “The Mülâzemet System in the İlmiye Organization in the Ottoman Empire (1520-1620): According to Candidate Registers (Rumeli Kazaskerliği Ruznâmesi)”, *Japan Association for Middle East Studies*, No 11: s. 39-69

ZILFI, Madeline C., (1976), “The Ottoman Ulema 1703-1839 and the Route to Great Mollaship”, Doktora Tezi, *University of Chicago*.

_____, (1977), “The Diary of a Muderris: A New Source for Ottoman Biography”, *Journal of Turkish Studies*, Vol. I: s. 157-174.

_____, (1983), “The İlmiye Registers and the Ottoman Medrese System Prior to the Tanzimat”, *Contributions a l’histoire Economique et Sociale de l’Empire Ottoman*, Collection Turcuca III: 309-327.

_____, (1983), “Elite Circulation in the Ottoman Empire: Great Mollas of the Eighteenth Century”, *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, S. 26/3: 318-364.

_____, (1988), *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Postclassical Age (1600-1800)*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis.

_____, (1993), “A Medrese for the Place: Ottoman Dynastic Legitimation in Eighteenth Century”, *Journal of the American Oriental Society (JSTOR)*, Vol. 113, No. 2: 184-191.

_____, (2002), “Bir Müderrisin Günlüğü: Osmanlı Biyografi Çalışmaları için Yeni Bir Kaynak”, *Doğu Batı*, S. 20, Çev. Selim Karahasanoğlu, 2002, s. 185-194.

_____, (2008), *Dindarlık Siyaseti: Osmanlı Uleması Klasik Dönem Sonrası (1600-1800)*, Çev. Mehmet Faruk Özçınar, Birleşik Yayınevi, Ankara.

EKLER

Ek-1: Rumeli Kadıasker Ruznâmçelerine Göre İstanbul Medreseleri (1757-1771)

MEDRESELER*	YEVMIYE (AKÇE)**
Abbas Bey	40
Abdi Çelebi	30-40
Abdi Paşa	40
Abdullah Ağa	30-40
Abdülkadir Efendi	40
Abdürrahim Efendi	40
Abdüsselam	30-40
Ahi Çelebi	30-40
Ahmed Ağa	30-40
Ahmed Çavuş	30-40
Ahmed Paşa	30-40
Ahmed Yorgani	30-40
Ahmediyye	30-40
Ali Efendi	40
Ali Fakih Efendi	30
Ali Haseki	40
Ali Paşa	30-40
Ali Pertek	30-40
Ali Tusi	30
Alican	30-40
Anbar Gazi	40
Arif Çelebi	30
Arifiyye	30-40
Asım Efendi	30-40
Âşık Paşa	30-40
Ataullah Efendi	40
Avni Çelebi	30-40
Babazâde	30
Bâlî Paşa	30-40
Bayezid Paşa	40
Bayram Paşa	30-40
Bayramiyye	30
Bâzergân Paşa	30
Behmen Ağa	30-40

* Listede toplamda 345 medrese vardır. Aynı isme sahip medreselerden bazıları aynı zamanda *ağa*, *çelebi*, *efendi*, *bey* ve *paşa* unvanlarıyla da kayıtlara yansımıştır. Örneğin *Selim Bey*, *Selim Efendi*, *Selim Ağa* ve *Selim Paşa* gibi. Bunların birbirinden farklı medreseler olabileceği düşüncesiyle listeye dâhil edilmiştir.

** Belirtilen akçe değerleri söz konusu medreselere tevcihi gerçekleşen müderrislerin yevmiye olarak aldıkları ücreti ifade etmektedir.

Behram Ağa	30-40
Behram Çelebi	40
Behram Efendi	40
Behram Gazi	40
Behram Kethüda	40
Behram Paşa	30
Behramiyye	30-40
Beyâziye	30-40
Burhan Efendi	30-40
Bülbül Hatun	30-40
Cafer Ağa	30-40
Cafer Efendi	30-40
Cafer Paşa	30
Canbaziyye	30
Cedide-i el-Hac Beşir Ağa	30
Celal Çelebi	30
Cenabi Ahmed Efendi	30
Cerrah Paşa	40
Çerağı Hamza	30-40
Damad Efendi	30-40
Davud Paşa	30-40
Daye Hatun	30-40
Debbâğzâde	30
Defterdar Ahmed Paşa	30
Derviş Paşa	30
Dilaver Ağa	40
Dizdariyye	30-40
Ebubekir Paşa	40
Ebü'l-Fazl	30-40
Ebü'l-fazl Mahmud Efendi	30
Efdaliyye	30-40
Efdalzâde	40
El-Hac İlyas	40
Emin Bey	30
Emin Ganem	30-40
Emre Hoca	30-40
Esad Bey	30-40
Esad Efendi	30-40
Esad Paşa	30-40
Esadiyye	30
Eşrefiyye	30-40
Eyyühüm Efendi	30-40
Fahri Paşa	40
Fâizî Çelebi	40
Fâizî Efendi	30-40

Fazılzâde	40
Fazlı Paşa	30-40
Fazlullah Paşa	30
Ferhad Ağa	30
Ferhad Paşa	40
Ferrah Bey	30
Ferrahiyye	30
Fethi Çelebi	30
Fethiyye	30
Feyzi Bey	30-40
Feyzi Çelebi	30-40
Feyziyye	30-40
Feyzullah Efendi	30
Feyzullah Paşa	30
Firuz Ağa	30-40
Firuz Bey	40
Gazanfer Ağa	30-40
Gazi Paşa	40
Gül Ahmed Paşa	30
Hacı Dursun	30-40
Hacı Kasım	30
Hacı Paşa	40
Hafız Efendi	40
Hafız Paşa	30-40
Hâherzâde?	40
Halime Hatun	30
Hamamiyye	30-40
Hamdi Çelebi	40
Hamdullah Efendi	30-40
Hamid Efendi	30-40
Hamza Bey	30
Hamza Efendi	30
Handan Ağa	40
Hankâh	30
Haremiyye	30-40
Harrem Efendi	30
Has Odabaşı	40
Hasan Paşa	30-40
Hatuniyye	30
Haydar Paşa	30-40
Hayreddin Efendi	30-40
Hayreddin Paşa	30-40
Hayri Paşa	30
Hayrullah Efendi	40
Hekim Çelebi	40

Hızır Ağa	30
Hızır Bey	30-40
Hızır Çavuş	30-40
Hızır Çelebi	30
Hızır Paşa	40
Hisali Çelebi	30
Hoca Çelebi	40
Hoca Kemal	30-40
Hoca Kenan	40
Hoca Paşa	30-40
Hoca Sadeddin Efendi	30
Hoca Üveys	30-40
Hulusi Çelebi	30
Hüsam Bey	30-40
Hüsam Efendi	40
Hüseyin Çavuş	40
Hüseyin Paşa	30-40
Hüsniyye	30
Hüsrev Efendi	40
Hüsrev Kethüda	40
Hüsrev Paşa	30-40
İbrahim Kethüda	30
İbrahim Paşa	30-40
İlyas Efendi	40
İlyas Paşa	30-40
İsa Bey	30
İsa Efendi	40
İshak Paşa	30-40
İskender Paşa	30-40
İslâm Ağa	40
İslâm Bey	30-40
İslâm Efendi	40
İsmail Ağa	40
İsmail Paşa	40
İsmetî Çelebi	40
İsmetî Efendi	40
İsmihan Sultan	40
İvaz Efendi	30-40
İzzet Paşa	30
İzzetî Çelebi	40
Kadı Mahmud	40
Kadri Efendi	30-40
Kalenderhane	30
Kamil Çelebi	30
Kariye	30

Kasım Bey	30
Kasım Paşa	40
Kasımiyye	40
Kâtib Sinan	30
Kemal Efendi	30
Kemaleddin Efendi	30
Kemhacıbaşı	40
Kenan Paşa	30-40
Keşfi Efendi	30-40
Koğacı Dede	30-40
Kudsi Efendi	30-40
Lami Çelebi	40
Latif Efendi	40
Latif Paşa	30-40
Lütfi Bey	30
Lütfi Çelebi	30
Lütfi Efendi	30-40
Lütfi Paşa	40
Lütfullah Efendi	30-40
Mahmud Ağa	30
Mahmud Efendi	30
Mahmud Paşa	30-40
Mahmudiyye	30
Manisalı Çelebi	30
Marufiyye	30
Mecdi Efendi	40
Medhi Efendi	40
Mehmed Ağa	30-40
Mehmed Paşa	30-40
Merdumiyye	30-40
Mesih Paşa	30-40
Mesud Efendi	40
Mesudiyye	30-40
Mihrimah Sultan	30-40
Mihrümah Sultan	30-40
Mimar Kasım	40
Mimar Sinan	40
Miralem	30-40
Mirimiran	40
Molla Çelebi	30
Molla Fenârî	30-40
Molla Gürânî	30-40
Molla Hüsrev	40
Molla Kestel	30
Molla Kırımî	30-40

Molla Lütfi	30
Molla Şeref	30-40
Molla Uşakî	40
Molla Yegân	30-40
Molla Zeyrek	30
Molla Zirk	30-40
Muharrem Ağa	30
Muharrem Çelebi	30-40
Muharrem Efendi	40
Muhterem Efendi	30
Muîd Ahmed Efendi	30
Murad Ağa	30-40
Murad Efendi	30-40
Murad Paşa	30-40
Muradiyye	40
Murtaza Ağa	40
Muslihiddin	30
Mustafa Bey	30
Mustafa Paşa	40
Müftü Ali	40
Mühendis Çelebi	30
Naimî Çelebi	30
Nameti Çelebi	40
Nasuh Paşa	30
Nebahtî? Çelebi	40
Necariyye	30-40
Nezhati? Çelebi	30
Nişancı Paşa	30
Nuh Efendi	30-40
Numan Çelebi	40
Nureddin Efendi	30-40
Nuri Ağa	30
Nuri Dede	30-40
Nuri Efendi	30
Nurullah Efendi	30-40
Osman Efendi	40
Osman Paşa	40
Ömer Efendi	30-40
Pertev Paşa	30-40
Perviz Efendi	30-40
Pirî Paşa	30-40
Pirinççi Sinan	40
Piyale Paşa	30-40
Rağbetî Çelebi	30
Rahmi Çelebi	30

Ramazan Efendi	40
Rami Efendi	40
Rami Paşa	40
Receb Efendi	40
Receb Paşa	30-40
Remzi Çelebi	30-40
Revanî Çelebi	30-40
Rıfatî Çelebi	30
Ruhi Çelebi	40
Rüstem Ağa	40
Rüstem Paşa	30-40
Rüşdü Çelebi	30
Sadeddin Efendi	30-40
Sadık Efendi	30-40
Sadi Çelebi	30-40
Sadi Efendi	30-40
Said Ağa	30-40
Salih Paşa	30-40
Sâniye Bâli Paşa	30
Sehrab? Ağa	40
Sekban Ali	40
Selim Ağa	30
Selim Bey	30-40
Selim Efendi	30
Selim Paşa	30
Selime Hatun	30
Selimiyye	30-40
Serveri Çelebi	30
Sıdkî Çelebi	40
Sinan Ağa	30-40
Sinan Paşa	30-40
Sitti Hatun	30
Suadiyye	30-40
Subhi Çelebi	40
Sûfi Mehmed Paşa	40
Sultan Selim	40
Sultaniyye	30
Süheyl Bey	30-40
Süleyman Paşa	40
Süleymaniye	30
Şaban Efendi	40
Şah Huban	30-40
Şah Kulu	30-40
Şah Sultan	40
Şahin Paşa	40

Şaranizâde	40
Şehdî Çelebi	40
Şehranî Çelebi	30
Şehremini	30
Şehri Çelebi	40
Şekerzâde	40
Şemsi Paşa	40
Şerafeddin Efendi	30-40
Şerif Paşa	40
Şermi Çelebi	30
Şevki Çelebi	30
Şeyh Murad	40
Şeyh Necib	30-40
Şeyh Vahyî?	30
Şeyh Vefa	30-40
Şeyhî Çelebi	40
Şeyhü'l-Harem	30-40
Şuhi Çelebi	30
Şükrü Çelebi	30
Tevkî' Cafer	30-40
Timurtaş	40
Tuti Abdüllatif	40
Tuti Latif	30-40
Ûlâ-i Saray İbrahim Paşa	40
Uşakî Çelebi	40
Üftî Çelebi	40
Ümm-i Veledi Zâde	30-40
Vani Efendi	40
Vecih Bey	30-40
Velediyye	30
Veliyüddin Efendi	30-40
Yahya Efendi	30-40
Yakup Paşa	30-40
Yarhisar	30-40
Yunus Efendi	40
Yunus Paşa	40
Yusuf Ağa	30
Yusuf Paşa	40
Zal Paşa	30-40
Zekeriyya Efendi	30-40
Zeyni Çelebi	30-40

Ek-2: Rumeli Kazâları ve Akçe Değerleri (Rumeli Hareket Ruznâmçelerine Göre)

Kazâ	Akçe Değerleri
Ağustos	200
Ahyolu	400
Akçahisar-ı Tiran	200
Akçakızanlık	300
Akhisar	300
Akkirman	499
Alacahisar	200
Alakilise maa Racine	150
Alasonya	300
Anadolu	300
Anavarin-i Atik ve Cedid	150
Andrusa	150
Angelikasrı	200
Apokri (Apakoru) maa Karavari	200
Arkadya	200
Atina	200
Avlonya	200
Avrathisarı	400
Ayapetre	200
Aydonat	200
Babadağı	400
Baba-i Atik	200
Badracık	200
Bakiyye-i İmoçka	150
Bakiyye-i İmoçka maa Dogne	200
Bakiyye-i Kostaniçe	150
Bakiyye-i Nova maa Derbend (maîşet)	-
Balçık	300
Balyabadra	400
Banaluka	300
Bardonya maa Fonya	150
Belene	150
Benefşe	200
Berce (Birce) maa Kenzin	200
Bereketli (maîşet)	-
Bergos	300
Berkofça	200
Bihlişte	200
Bihor maa Kamran	200
Blagay	150
Bosna Brodu	300
Bozcaada	200

Bögürdelen	150
Budimle maa Plav	150
Cumapazarı	200-300
Çağlayık	200
Çanıçe	150
Çatalca	200-400
Çayniçe	150
Çelebipazarı	200
Çerniçe	200
Çorlu (maîşet)	-
Delvine	200
Depedelen	150
Delvine	200
Dogne	150
Doyran	300
Drama	400
Dubniçe	300
Dumna	200
Eğriboz	400
Eğridere	200
Ergirikasrı	200
Eskicuma	200
Ferecik	300
Fethü'l-İslâm maa Ada-i Kebir	200
Fethü'l-İslâm maa Ada-i Kebir ve İrşova	200
Florina	300
Foça maa Uluğ	200
Gilan	200
Girne (maîşet)	-
Göhlisar	200
Gördüs	200
Görice	200-300
Gradçanıçe	200
Hacıoğlupazarı	300
Hanya	499
Hezargrad	499
Hırsova	300
Hurpeşte	200
Hotin	300
Hulumic	400
İbrail	200
İhlavor	200
İhlivne maa Novasel	200
İkseromre	150
İkseromre ve Valtoz	200

İlbasan	400
İnebahtı	200
İnecik	200
İpek	200
İsakçı	200
İsfirlik Banası (maîşet)	-
İskarapar maa Sölova	150
İskenderiye	300
İsmailgeçidi	200
İstar-ı Eflak	200
İstarova	200
İstefe	200
İşbat	300
İşketoz ve İşkepoloz	150
İştib	300
İvlahoz	150-200
İvraca	200
İvranya	200
İzdin	300
İzladi	200
İznepol	200
İzvornik	200
Kalamete/Kalamite	200
Kalavrita	300
Kale-i Cedid	150-200
Kalkandelen	300
Kamengrad maa Bihke	200
Kandiye	499
Karadağ	200
Karaferye	499
Karitene	300
Kavala	200
Kefe	300
Kerbeniş	200
Kesriye	300-400
Kırçova	200
Kızılağaç maa Hatunili	-
Kızılhisar	200
Kladina maa Olova	150
Kolonya	150
Korindos (Korondos)	150
Koron	150
Kozlıca	200
Köprülü	300
Köstendil	300

Kratova	300
Kukla (maîşet)	-
Kulhızır	150
Kurveleş	150
Lefke der-Kıbrıs (maîşet)	-
Leskofça	300
Limason (Limson)	200
Limni	200
Livadiye	200
Livandar	150
Lofça	300
Lubin	150
Lubin maa Belgradcık	150
Lupuşka maa Bakiyye-i İmoçka	150
Maçın	200
Maden-i İpek	150
Magosa	200
Manastır	400
Mankub (Mangub)	200
Memlahateyn	200
Menlik	200
Mesarya (maîşet)	-
Mezakiye (maîşet)	-
Mezarrak	150-200
Mezistre	499
Midilli	499
Misivri	200
Modinc maa Esedâbâd	150
Modinc maa Esedâbâd ve İrşova	200
Mostar	300
Moton	200
Nakşa Bere maa Santorin ve Miknos (maîşet)	-
Narda	300
Naslıç	200
Nevesin (Novasin/Nevesil)	200
Nevrekob	400
Niğbolu	400
Niş	300
Novaberde	200
Ohri	300
Olendorik (te'bîd)	-
Osat	150
Osmanpazarı	200
Ostrova	200
Öziçe	200

Peklin	150
Perakin	150
Pirlepe (maîşet)	-
Piskopi maa Hırsofi (Hırsova)	150
Platimana	200
Pogoniye (Pogonya) maa Koniçe	150
Pojarefça (Pozarofça)	200
Pojegacık maa Çaçka	200
Poloimye (Polomya) maa Karalum ve Kutlofça	200
Pravadi	400
Pravnik	150
Prepol	200
Prespe (maîşet)	-
Priştine	200
Prizren	200
Prizren maa Suhuryaka	200
Radomir maa Sirşinik	200
Radovişte	200
Rahova	200
Razlık	200
Rodos	400-499
Ruscuk	499
Salina	200
Samakov	400
Saray-1 Vize	150
Serfice	200
Servi	200
Silistre	499
Siroz	499
Srebreniçe	200
Sudak (Suğdak)	150
Şhirköyü	300
Şumnu	499
Talenda	200
Taman	200
Taşlıca	200
Taşözü	200
Tekfurgölü	300
Teşene	200
Tırhala	499
Timurhisar	400
Tulça (maîşet)	-
Tuzla	200
Umurfakih	150
Umurfakih maa Egirne	150

Usturumca	400
Ürgüp	200
Üsküp	499
Varna	300
Velesin	200
Vidin	200-400
Vişegrad	150
Vodine	200
Voniçe (maışet)	-
Vulçitrin	150-200
Yakova	200
Yakova maa Altunili	200
Yanbolu	300
Yayçe maa Bihorine	200
Yenice-i Vardar	300
Yenipazar maa Tirgovişte ve Mitroçacak	200
Yergöğü	150
Yund Adası	200
Zadrime maa Leş	150
Zağra-i Atik	400
Zağra-i Cedid	200
Zihne	499

Ek-3: Anadolu Kazâları ve Akçe Değerleri (Anadolu Hareket Ruznâmçelerine Göre)

Kazâlar	Akçe Değerleri
Acara-i Maçakal ve Mecingerd (maîşet)	-
Adala	150
Adana maa Yüreğir	499
Afşar	150
Ağlasun maa İncirpazarı	150
Ağros	150
Ahhisar-1 Saruhan	200
Ahıska	150
Akçaabad maa Yemhura	200
Akçaşehir-i Aydın	200
Akdağ	200
Akhisar-1 Geyve	200
Akhisar-1 Saruhan	200
Aksaray	150-200
Akşehir	200
Akyörük maa Hacı Hamza	150
Alaiye	200
Alaşehir	300-400
Amasya	499
Anduğu (maîşet)	-
Antakya	499
Antalya	499
Arabgir	150
Araç	150
Arım	150
Arpaz maa Amasya-i Aydın	200
Artukâbâd	150
Atina	150
Avunya	150
Ayandon (maîşet)	-
Ayaş	300
Azdavay	150
Baalbek	200
Bakras maa İskenderun	150
Balat	150
Balyanbolu	-
Banaz (maîşet)	-
Barla (maîşet)	-
Basra	200
Bayburd-1 Erzurum	200
Bayramlı	150
Beçin	150

Behisni	150
Belviran	150
Bergama	200
Berkeski? maa Kerme (maîşet)	-
Beyrut	150
Beyşehir	300
Biretü'l-Fırat	200
Bolvadin (maîşet)	-
Bor maa Kayı	200
Bozdoğan	200
Bozok Sorgunu	150
Bozulus	150
Bozüyük-i Bursa	150
Burdur	200
Cide	150
Çarşamba-i Bolu (maîşet)	-
Çarşamba-i Lazkiye	150
Çay maa Karamık (maîşet)	-
Çemişgezek	150
Çepin	150
Çerkeş	150
Çine	200
Çorum	200
Çubukabad	150
Çubukabad maa Eflani (maîşet)	-
Danişmendli-yi Sagir (maîşet)	-
Darende	150
Denizli	300
Derkuş	150
Dertek	-
Develi	150
Devrekânî	150
Dirgine (maîşet)	-
Divle maa Kureyş	-
Divriği	150
Doğanhisar maa Argıthanı (maîşet)	-
Ebulhayr	150
Eflani-i Daday	150
Eğın	150
Eğirdir	150
Eğrigöz	200
Ekradlık	150
Elmalı	300
Erak	150
Ereğli-i Karaman	200

Ergani	150
Eriha	200
Ermenek	150
Erzincan	300
Eski-il (Eskil)	200
Eyübili (maîşet)	-
Ezine-i Ayasluğ	150
Ezine-i Kazdağı	499
Ezine-i Lazkiye	200
Fesleğe maa Kozak	150
Fırt maa Şami (maîşet)	-
Finike	150
Gedegara	200-300
Gedikçik	150
Gerede	200
Geyve	200
Ginolu	150
Giresun	150
Göl maa Daday (maîşet)	-
Gölhisar-ı Hamid	150
Gölpazar-ı Bursa	200
Gönen-i Karesi	200
Gönye maa Batum	150
Gördek	200
Gördük	200
Gördüs	300
Göynük	200-300
Gülнар maa Küretü'n-nur (maîşet)	-
Gümüşâbâd maa Efteni ve Gönen-i Hamid (maîşet)	-
Hacıbektaş maa Mucur	150
Hama	200
Hani maa Cıska (maîşet)	-
Harabet	200
Harem	300
Havza	150
Haymanateyn (maîşet)	-
Hısn-ı Mansur	200
Homa maa Ginler/Kinler?	150
Honoz/Honaz (maîşet)	-
Hoşalay (maîşet)	-
Humus	150
Iğdır	150
İlgin	200
İlıca-i Saruhan	150
Isparta	200

İbradi	150
İdlib	200
İnegöl-i Bursa	200
İs'ird/Siirt (maîşet)	-
İskilib	200
İvrindi (maîşet)	-
İznikmid	499
İznikmid ve Afşar	499
İznikmid ve Akdağ	499
Kağızman (maîşet)	-
Kağızman maa Eleşkirt (maîşet)	-
Kalecik	200
Kalecik Keskini maa Konur ve ?	
Kalkanlı	150
Kangırı	200
Karaağaç-1 Gölhisar	200
Karaağaç-1 Yalvaç	150-200
Karacaşehir (maîşet)	-
Karahisar	150
Karahisar-1 Behramşah	150
Karahisar-1 Şarki	499
Karahisar-1 Teke	150
Karaisalı	200
Karaova maa Bodrum (maîşet)	-
Kargı	150
Karıpazarı (maîşet)	-
Kars-1 Erzurum	200
Kars-1 Zülkadriye	200
Kastamonu	499
Kastamonu maa Afşar kazası	499
Kaş	150
Kaşaklı	150
Kavak	150
Kazâbâd	200
Keçiborlu (maîşet)	-
Kemah (maîşet)	-
Kemer-i Hamid	150
Kerkük maa Şehrizor	200
Kermigad (maîşet)	-
Kestel	499
Keşab (maîşet)	-
Kırili	150
Kırşehir	200
Kızılhisar	150
Kiği maa Neriman	150

Kilis	400
Koçhisar-1 Gerede	200
Koçhisar-1 Karaman	150
Kokas	150
Koyulhisar	150
Köhneboz (maîşet)	-
Köşk	200
Köyceğiz	150
Kula	200
Kulhisar	
Kuruçay	150
Küre-i Nühas	300
Kütatis maa Bağdatçık	150
Ladik	200
Larende	300-400
Lazkiyetü'l-Arab	150
Livane	150
Maaratü'l-Mısırin	200
Maarretü'n-Numan	150
Malatya	300
Mamuriye (maîşet)	-
Manavgat	150
Mandıçe	150
Marmaracık	150
Mecidözü	150
Mecingerd (maîşet)	-
Mengen	150
Merzifon	200
Mihalcık	150-200
Misis maa Ayas ve Berendi	150
Murtazaabad	200
Musul	300
Nevahi-i Alaiye	200
Nevahi-i Bergama (maîşet)	-
Nevahi-i Ermenek	150
Nevşehir maa Ürgüb	200
Nif	200
Niğde	499
Niksar	200
Nizip maa Kurâ-i İskele	150
Nusaybin (maîşet)	-
Of	200
Oniki Divan	200
Ortakçı	150
Ortapare	200

Osmancık	150
Ovayüzü	150
Palas maa Akkaya (maîşet)	-
Palu maa Şure (maîşet)	-
Payas	150-200
Pazarsuyu (maîşet)	-
Penek maa Mamervan (maîşet)	-
Pırnaz	150
Reyme	-
Rize	150
Ruha	400-499
Safed	150
Samsad maa Gerger (maîşet)	-
Sarıçayır (maîşet)	-
Sayda	200
Saz	150
Seferihisar-1 Çeşme	300
Seferihisar-1 Günyüzü	200
Senir maa Düşenbe	150
Sermin	200
Seydigazi (maîşet)	-
Seydişehir	200
Silifke	150
Simav	200
Sincanlı	200
Sincanlı maa Eflan-i Bolu (maîşet)	-
Sinob	499
Siroz (maîşet)	-
Sis	150
Sivas	499
Sivasili	150
Siverek	150
Sonisa	150
Suruc	150
Şahme (maîşet)	-
Şavşat	150
Şeyh maa Amik ve Tizin	150
Şeyhlü	300
Şikk-1 Sâni	300
Şorba	200
Şugur	150
Şuhud	200
Şücaeddin (maîşet)	-
Taraklıborlu	200-300

Tarhala	499
Taşabad	150
Taşköprü	200
Tavas	300
Terme maa Ayvacık	150
Tirahiye (maîşet)	-
Timurci	400
Torul (te'bîd)	-
Tosya	300
Trabzon	300
Trabzon maa Sürmene	300
Tuht	150
Turgut	200
Tuzla	499
Ulak	150
Uluborlu	150-200
Uşak	400
Ünye	150
Üzümlü	150
Van	200
Viranşehir	150
Yabanabad	300
Yalvaç (te'bîd)	-
Yanabad	300
Yavebolu	150
Yedi Divan	150
Yenice-i Eflani	150
Yeni-il maa Türkmân-ı Haleb	300
Yenişehir	300
Yenişehir-i Aydın	200
Yörükân-ı Ankara	150
Yüzdepare	150
Zarî (maîşet)	-
Zile	300

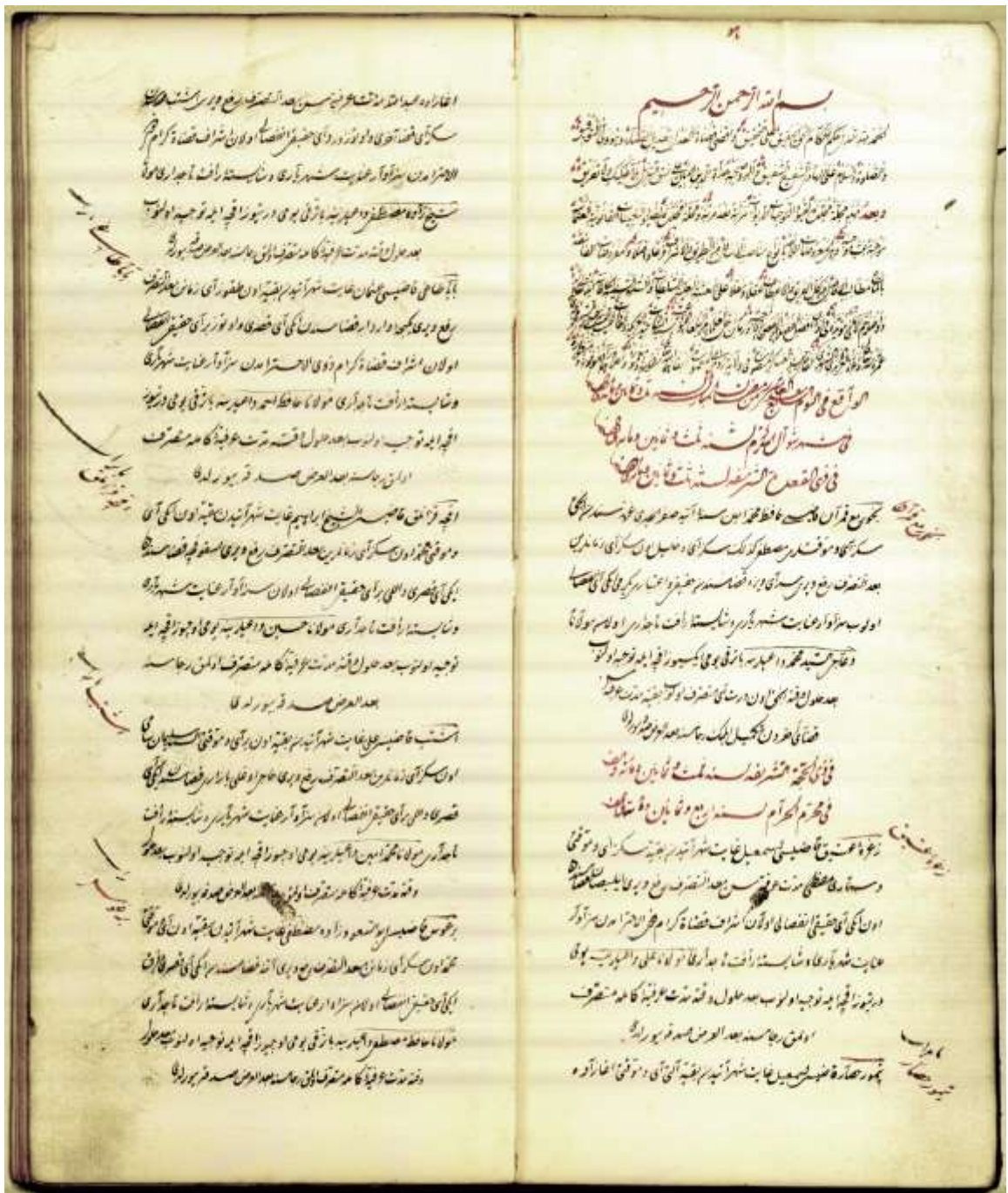
Ek-4: Mısır Kazâları ve Akçe Değerleri (Anadolu Hareket Ruznâmçelerine Göre)

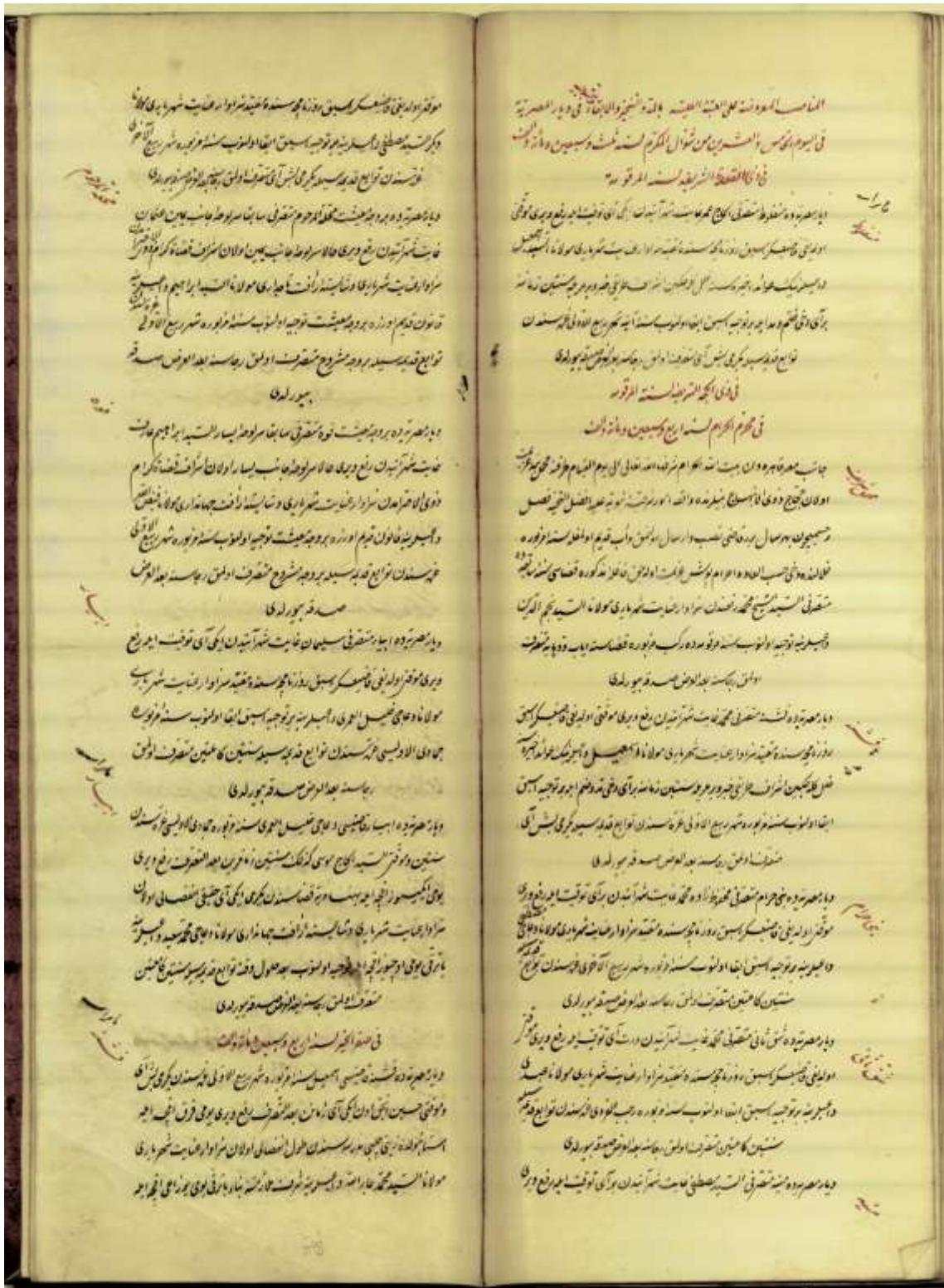
Kazâlar	Akçe Değerleri
Abyar	300-400
Anyar?	300
Aşmunin maa Delca	150
Behnesâviyye	200
Belbis	499
Belbis maa Mahalle-i eba-Âli	499
Beni Harâm	200
Beni Suveyf	150
Buhayra	400
Burlus	150
Circa maa İbrim	300
Ebûtîc	150
Elvah	150
Feşne (Feşn)	150
Feyyum	400
Fuva (maîşet)	-
Hangâh	400
İskenderiyye	400-499
Mahalle-i eba-Âli	150
Mahalletü'l-Kübrâ maa Beni Harâm	499
Mahalletü'l-Kübrâ maa Cize	499
Mahalletü'l-Merhum/Mahall-i Merhum (maîşet)	-
Mansûre	499
Mansûre maa Minyetü'l-mizah	499
Menfelût	300
Menuf/Minuf	499
Menzele	300
Minye	300
Müzahimeteyn ve Salimeteyn	200
Nehrariye	200
Reşid maa Behnesâviyye	499
Reşid	499
Senbu	150
Suyût (Asyut)	200
Şikk-ı Sâni	300
Tahtaha-i Münşiyye	150
Tizmend	200

Ek-5: Kadıasker Ruznâmçeleri Kapak Örneği (MA, RKR, 280/103)

İLMİYE TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

Âsitâne Müddeti:	Kadıların iki görev arası İstanbul'da geçirdiği süre.
Bi'l-iltimas ref' Dânişmend:	Kadının kendi isteğiyle görevini bırakması. Medrese talebesi.
Eşrâf-ı Kuzât:	400 akçe ve yukarısı bir yevmiyeye sahip olan kadılar.
Evrâk-ı mürde:	Sahte evrak
İcazetnâme:	Dersi tamamlama belgesi veya medrese mezuniyetini gösteren belge.
İfrâz:	Geçici suretle tek bir mutasarrıfa tevcih edilen birden fazla kazânın tekrar birbirinden ayrılarak müstakil bir kazâ olması.
İlhâk:	İki veya daha fazla kazânın birbirine bağlanarak tek bir kişiye tevcih edilmesi.
İnfisal Dönemi:	Kadı ve müderrislerin vazifes sonrası görevsiz kaldıkları dönem.
İntisâp	Dânişmendin mülâzım olabilmek için yetki sahibi bir âlimin hizmetine girmesi, ondan ders alması, muîdi olması.
Kâmilen:	Bütün, tam olarak. Örfi görev süresinin tamamı.
Mansıp:	İlmiye mensuplarının görev yaptıkları yerler.
Mazûl:	Görevi bulunmayan kadıları ifade eder.
Meşîhat:	Şeyhülislâmlık makamı.
Muîd:	Medresede müderrisin yardımcısı.
Mûsıla:	Medrese tertibinde kullanılan bir paye.
Muvakkit atama:	Mevcut kadının görev süresi bitmeden önce ondan sonra yerine geçecek olan kadı adaylarının belirlenerek bir sıraya konulmasını ifade etmektedir.
Müddet-i Örfiyye:	Kadı ve müderrislerin atandıkları görevde kalacakları süreyi ifade etmektedir.
Müstakillen arz:	Şeyhülislâmın mülâzım vermede kullandıkları mülâzemet yöntemi.
Ref':	Kadı ve müderrislerin görev sürelerinin sona ermesini ifade etmek için kullanılmıştır.
Seyr-i süluk:	İlmiye mesleği için takip edilen kariyer yolunu ifade eder.
Silk:	Meslek.

Yemin ve Yesar

Kadıaskerlerin yardımcıları olan bu görevliler kaynaklarda *serlevhateyn* ve *tahtabaşılar* olarak da geçmektedir.

Tarik:

İlmiye yolu, mesleği.

Tezkere:

Görev kâğıdı.

